

718
GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

CICERO BRUTUSA.

(LATÍNUL ÉS MAGYARUL.)

FORDITOTTA,

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

POSCH ÁRPÁD.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1903.

Ára 6 K.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN TÁRSULAT

1901

GÖRÖG ÉS LATIN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

CICERO BRUTUSA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1903.

CICERO BRUTUSA.

(LATINUL ÉS MAGYARUL.)

FORDITOTTA,

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

POSCH ÁRPÁD.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1903.

291057

MAGY. AKADEMIAI
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Cicero azon művét, a mely magában foglalja a római szónoklat történetét a legrégibb időktől ugyancsak Cicero koráig, vagyis a hiteles hagyomány szerint csakis *Brutus* címmel ellátott művet már FÁBIÁN GÁBOR is lefordította magyarra.

Ez a fordítás azon gyűjteményben jelent meg, a melynek címe: «Cicero vegyes munkái. Rhetorikumok és philosophikumok. Fordította s bevezetésekkel, jegyzetekkel kísérve kiadta Fábíán Gábor, a Magyar Tudom. Akadémia s Kisfaludy-Társaság rendes tagja. Első kötet. Pest, 1865. Lampel Róbert sajátja.»

A Fábíánénál régibb magyar fordításnak nem akadtam nyomára.

Fölöslegesnek tartom, e helyen Fábíán Gábort mint tudós műfordítót, avagy általában mint írórt méltatni. Az ő írói érdemei minden bizonynyal kiválóak, sokan tanultak, sőt tanulhatnak még ma is őtől, a ki élete főfeladatának tekintette irodalmunkba átültetni «azt a stylt, melyet a régiek úgy tudtak kezelni, hogy általa náluk a legkomolyabb tudományos dolgozatok is szépirodalmi szint öltöttek magukra.» (L. Cicero vegyes munkái I. K. Előszó VII. VIII.)

Ámde azóta, hogy Fábíán Gábor a *Brutust* lefordította, a philologiai tudomány igen nagyot haladt. Igen sok hely van Cicero Brutusában is, a melyet a legújabb kritikai kutatásokkal haladva ma már egészen másképen értelmezünk és fordítunk, mint a hogyan tette és tehette azt Fábíán a maga

korában, a midőn nekünk magyaroknak ugyszólván még nem is volt philologiai tudományunk. S így, bár nagynevű elődömet kegyelettel követtem ezen fordításomban, munkám mégis nagyon elüt a Fábiánétól.

En részemről minden erőmmel arra törekedtem, hogy Cicero egyéni gondolkodását híven feltüntessem, hogy gondolatait, de egyuttal azt az alakot is visszaadjam, a melyben a nagy szónok és államférfiú e gondolatokat Brutusában kifejezésre juttatta. Tudják a latin irodalommal komolyabban foglalkozók, hogy épen ez az alak az, a mely e műben, — a mely Cicero Brutusában oly felette változó. Azon fáradoztam hát, hogy fordításomból a mű ezen sajátos természete lehetőleg kitessék. — Önként következik az itt mondottakból, hogy az eredeti mű körmondatos szerkezetét is véges végig megtartottam ezen fordításban.

Philologiai, vagyis tartalom és alak tekintetében is hű fordítást akarván nyújtani, többrendbeli segédeszközhöz kellett folyamodnom. A szöveg fordításánál Fábián Gábor művén kívül BINDER jeles német fordításának is nagy hasznát vettem. Ennek czime: M. Tullius Cicero's Werke. Brutus, oder von den berühmten Rednern. Uebersetzt von Dr. WILHELM BINDER. Stuttgart. Hoffmann'sche Verlagsbuchhandlung. Megjelent a Hoffman-, utóbb Langenscheidt-féle «Classiker Bibliothek» című vállalatban. («Cicero. 129. 130. 131. Lieferung».)

Számot kell még adnom azon szövegekről, illetőleg szövegkiadásokról is, a melyeket munkámban követtem. Kézirathoz nem férhetvén, a következő jeles kritikai s egyuttal jegyzetes kiadásokat használtam fel:

Cicero: Brutus de claris oratoribus. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr. KARL WILHELM PIDERIT. II. Auflage, Leipzig. 1875. (Teubner) és III. Auflage, von G. FRIEDRICH, Leipzig 1889. (Teubner.) E két kiadás mellett még egy

kiváló munka, a MARTHA-féle hírneves kiadás is nagy hasznomra volt. Ennek czime:

M. Tullii Ciceronis opera. Oeuvres De Ciceron. Brutus. Texte Latin . . . etc. Avec un commentaire critique et explicatif etc. par JULES MARTHA. Paris, 1892.

A fordítás, de különösen a bevezetés, a jegyzetek és a betűrendes névmutató kidolgozásánál még a következő művek támogattak:

Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch von KARL ERNST GEORGES. Leipzig, 1880. Illustriertes Wörterbuch der römischen Alterthümer von ANTHONY RICH. Aus dem Englischen. Paris und Leipzig, 1862.

Felhasználtam továbbá Piderit és Martha kritikai jegyzetes kiadásainak szorosan csak magyarázó és értekező szakaszait, úgyszintén BOISSIER GASTON kitűnő monographiáját is. (Cicero és barátai. Irta Boissier Gaston. A III. kiadás után fordította dr. Csiky Kálmán. Budapest, 1876.)

És mindeme művek mellett még WESTERMANN jeles munkája is nagy hasznomra volt. (Geschichte der Beredsamkeit in Griechenland und Rom. Nach den Quellen bearbeitet von Dr. Anton Westermann, Leipzig 1833.)

Bár, miként említém, kézirathoz nem férhettem, ezen bilinguis kiadásunkban közölt latin szövegünk még sem egyszerű lenyomatása valamely kiadásnak.

A mi szövegünk a legjelesebb kiadások, (így első sorban Piderit és Martha) eltéréseinek tekintetbe vételével van megállapítva. Oly helyek, melyeket a kritika későbbi betoldásoknak minősített [ ] közé vannak téve. A kiadók pótlásai pedig az eredeti szövegben *dült* betűkkel vannak nyomtatva.

Végezetül még fogadják leghálásabb köszönetemet mindazok, a kik munkám folyamán bármi tekintetben segítségemre voltak.

Hálásan emlékezem meg Bartal Antal királyi taná-

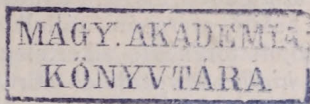
csos úrról s a Magyar Tudományos Akadémia tagjáról, a kinek buzdító szavaira vállalkoztam a Brutus lefordítására; hálásan emlékezem meg dr. Csengeri János kolozsvári egyetemi tanár úrról és a Magyar Tudományos Akadémia tagjáról is, a ki szíves tanácsaival támogatott. A legmélyebb hálára azonban engem dr. PONORI THEWREWK EMIL és dr. HEGEDÜS ISTVÁN budapesti egyetemi tanár urak s a Magyar Tudományos Akadémia tagjai köteleztek. Dr. Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár úr nagybecsű szíves érdeklődésének köszönöm, hogy ezen fordítás a Magyar Tudományos Akadémiának Classica Philologiai Bizottsága elé került; dr. Hegedüs István egyetemi tanár urnak, mint fordításom hivatalos bírálójának jelentésére pedig munkámat az említett bizottság kiadásra elfogadta.

Kiválóan kedves kötelességemnek ismerem, dr. Hegedüs István egyetemi tanár úrnak e helyütt különös köszönetemet is nyilvánítanom azon nagy, úgyszólván művészi munkáért, a melyet fordításom átvizsgálásával és bírálatával magára vállalni szíves volt. Megjegyzései kapcsán dr. Hegedüs tanár úr igen becses anyagot bocsátott rendelkezésemre, és ez anyagot én fordításomban véges-végig értékesítettem is, sok helyen változtatva a magam munkáján a bíráló úr javaslatai értelmében.

Fogadja itt végül még a Magyar Tudományos Akadémia, különösen pedig a Classica Philologiai Bizottság is mélyen érzett köszönetemet.

Budapesten, 1902. év október havában.

POSCH ÁRPÁD.

BEVEZETÉS.

Marcus Tullius Ciceróról, a nagy szónokról és államférfiúról, az ókor ezen egyfelől olyannyira bámult és magasztalt, másfelől meg sok kemény gáncscsal illetett alakjáról régi és újabb kutatók és írók egyaránt igen sokat írtak.

Az újabb korban BOISSIER GASTON, a nagy francia tudós egy derekas kötetet szentelt Cicero életének. (Cicero és barátai. Tanulmány a Cæsar korabeli római társadalom felett. Irta Boissier Gaston. A harmadik kiadás után fordította dr. Csiky Kálmán. Budapest, 1876. M. T. Akadémia.) E helyütt a szíves olvasót ezen könyvre, egy pártatlan szellemű, nagytudományú és rendkívül szellemes történetírónak művére utaljuk. Mi itt Cicero életének csak azon korszakával foglalkozhatunk, a melynek megvilágítása ez itt lefordított műnek, a *Brutus*nak teljes megértéséhez múlhatatlanul szükséges.

Marcus Tullius Cicerót, a ki a római respublica azon pártküzdelmeiben, a melyeket ő átélt, vaskezü politikusoknál is nevezetesebb szerepet játszott szavának hatalma, szónoki tehetségének megbüvölő ereje révén, s a kit a politikai élet árja oly gyakran sodort válságos helyzetekbe: — ezt a nagy szónokpolitikust a K. e. 49. év körül, ötvenhét éves korában a Cæsar és Pompeius közt folyó uralomharcz-okozta forrongások közepette látjuk. Két hatalmas egyéniség, egy lángeszű, kortársai közül felette kimagasló ember és egy nagy hadvezér küzdöttek akkor a már-már roskadozó római köztársaságban azért, hogy kettejük közül kié legyen e bomladozó államalkotmányban az első szerep, a rendet teremteni hivatott, irányt szabó, döntő hatalom. Caius Julius Cæsar-nak és Cneius Pompeius Magnusnak ezen küzdelmében Cicerót Pompeius részén találjuk. Cæsar hasztalan töreke-

dett a nagy szónokot a maga pártjára vonni. Majd Cicero a közvetítő, a békítő szerepére vállalkozik a két nagy ember küzdelmében, de törekvése sikertelen maradt, *békét javasló szózata . . . hiába hangzott el*. (Brutus, 2, 8.) A Kr. e. 48. évben, augusztus havában Cæsar és Pompeius között Thessaliában, Pharsalusnál döntő csatára kerül a dolog, Cæsar fényes győzelmet arat Pompeius fölött és «egy év tartamára» Rómának csaknem korlátlan hatalommal felruházott urává lesz. A győztes Cæsar e diadala után is iparkodott Ciceronak kedvében járni. Megengedte hírneves ellenfelének, hogy továbbra is Rómában tartózkodhassék. Ámde a nagy szónoknak fájdalmasan kellett meggyőződnie arról, hogy Rómában Pompeius hívének, «köztársasági párti» embernek, a ki mindeddig első sorban szónoklata révén volt «nagy» ember: — hogy ilyen embernek, a minő éppen Cicero volt, államférfiúi szereplésre ez új viszonyok között immár kilátása nem nyílt. Cæsar volt az úr az államban, a hadsereg a legfőbb hatalom, az ékesszólás az uralomharcz óta *elhallgatott* (Brutus 6, 22), és sok kitűnő szónok a véres csatákban elesett volt, — a nagy vetélytárs, Quintus Hortensius Hortalus pedig éppen még jókor költözött el az élők sorából. (Brutus, 1, 4.) Tekintélye és befolyása most már csak annak lehetett Rómában, a ki a csatatéren tüntette ki magát, a szónoki tehetséget, az ékesszólást, a *béke kísérlőjét* már ekkor nem becsülték meg.

Cicero lelkére sötét ború szállott. Becsvágyát a Cæsar Rómájában ő már ki nem elégíthette, szónoklatával dicsőséget ő már nem szerezhette. Mély bánatában azonban vigaszt lelt a nagy szónok a tudományokkal való foglalkozásban és írói munkásságában. Hiszen ő korának egyik legnagyobb írója is volt.

Ez írói munkásság beható ismertetése itt nem lehet feladatunk. Csak azon korszakra szorítkozunk, a mely a Kr. e. 56. évtől a 43. évig terjed. Ez évek folyamán ugyanis Cicero azon művei láttak világot, a melyeket ő *libri oratorii* név alatt említ egy munkájában. (De divinatione II. 1. 4.) Ezen *szónoklati könyvek* közül való a *Brutus* is, a mely művét a Cæsar pharsalusi diadalára következő, s fentebb jellemzett gyászos korszakban, a Kr. e. 46. évben írta meg Cicero, mos-

toha sorsában — miként említők — irodalmi munkásságától várva enyhülést.

A *libri oratorii* vagyis a szónoklatra vonatkozó művek között időrend szerint első helyen áll a Kr. e. 56. évben megírt, *De oratore* című három könyv. (*De oratore libri tres.*) E művet a Kr. e. 54. illetőleg 52. évben a *De republica* és a *De legibus* címűek, majd — miként már fentebb említők — Kr. e. 46-ban a *Brutus* követték, a mely a szónoklati könyvek között időrend szerint második helyen áll. Valamivel később, ugyancsak 46-ban Kr. e. a *De oratore* és *Brutus* című munkák mellé még az *Orator* sorakozott, a mely mű így a *szónoklati könyvek* között időrend szerint harmadik helyen következik.

Mi e helyütt e három munkával, vagy Cicero szerint öt könyvvel (*tres de oratore, quartus Brutus, quintus Orator l. Cic. De divinatione II. 1. 4.*) nem csak a közöttük helyet foglaló *Brutus* kedvéért foglalkozunk. A *libri oratorii* néven szereplő műveket első sorban azon körülmény teszi érdekessé, hogy e könyvekből Cicero egyéniségét a maga egész valójában híven megismerhetni. Ez az egyéniség, *Marcus Tullius Cicero*, a szónok és államférfiú, a szónokpolitikus, de mégis inkább szónok: ez az egyéniség Cicero egységes terv szerint készült, önálló munkái egyikében sem nyilvánul oly határozottan, mint éppen ezen itt szóban lévő három műben, vagyis öt könyvben.

Mert Cicero magas műveltségű, sokoldalú képzettségű és sok dolog iránt érdeklődő ember lévén, irodalmi műveiben is sok mindenféle tárggyal foglalkozott. Így nevezetesen a philosophiában kora ifjúsága óta nagy örömét lelte; majd utóbb sűrűn érintkezvén kiváló görög philosophusokkal, és bölcséleti tanulmányait lankadatlanul folytatván, igen szép philosophiai képzettségre tett szert. (*Brutus* 91, 315.) Ezen bölcséleti tanulmányok eredményének tekintjük azon philosophiai tárgyú munkákat, melyeket Cicero írt. Bármi érdekesek is e művek, a szónok Cicero e bölcséleti könyvekben ragyogó nyelvű dilettáns philosophusnál magasabban állónak nem tűnik fel. (L. Cicero: A kötelességekről. Latinul és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta CSENGERI JÁNOS. Budapest. Franklin-Társulat. 1885. Kiadja a

M. Tud. Akadémiának Classica-Philologiai Bizottsága. Bevezetés XVI. l.)

Már ellenben a *szónoklati könyvek* korántsem vallanak valami műkedvelő szerzőre. E művekben az író elemében látjuk, a szakember meggyőződése érzik ki itt minden szóból, becses és megszívlelendő minden, a mit Cicero ezen művekben az ékesszólásról és a szónokokról mond.

De immár foglalkozzunk is ezen sokat emlegetett könyvekkel. Mint láttuk, időrend szerint első helyen áll a *De oratore libri tres* című munka. Nem pusztá véletlen volt, hogy ez a három könyv a *Brutust* és az *Oratort* megelőzte. Több helyütt olvassuk ez itt fordított műben, a *Brutusban* egyes szónokokról, hogy őket a görög irodalomban való jártasság jellemezte, hogy görög irodalmi műveltséget szereztek, míg ismét más szónokokról azt olvassuk, hogy a görög tudományokban, a görög irodalomban nem voltak képzettek, bár azért elég gyakorlottsággal, routinevel dicsekedhettek. A Cicero előtti latin szónokok egy része a Rómában megtelepült görög szónoklattanítóknál, vagy pedig Görögországban (Athénában, Rhodusban) görög nyelvismeretre s irodalmi műveltségre tévén szert, a nagy görög szónokok műveivel és a görög retorikával is megismerkedett. Ez itt említett latin szónokok azután mindenben a görögöket utánozták, eredetiség nem igen volt bennök. Az említett szónokok egy másik része meg épen megvetette a görög tudományt és eredeti maradt a végletekig, a polgári jog mind alaposabb tudásában és a szónoki routine, a beszéd- és előadásbeli gyakorlottság mind jobban való fejlesztésében látva a magasabb, a tökéletes szónoki képzettség elérhetésének összes feltételeit. Ezen mindkét nembeli s egyaránt végletekbe tévedő szónoklati irányokkal szemben Cicero a már említett *De oratore* című műben először hangoztatta honfitársai előtt, hogy immáron nem az egyoldalú, hanem a minden irányú képzettség, a kor színvonalán álló tudás és műveltség szükséges ahhoz, hogy valaki a szónokok sorában a legelső között foglalhasson helyet. (*Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.* *De oratore*, 6. 20.) És valóban a *De oratore libri tres*

megjelenésével a római szónoklat fejlődésének egy új korszaka kezdődik.

A szónoki dicsőségre mindenkor olyannyira áhítózó római ember ugyanis most már okulva Cicero e művén, mind jobban belátta, hogy sem a görögöket gépiesen utánoznia, sem az elméleti tanulmányokat megvetnie, ha célzott akar érne, nem lehet; belátták immár a közpályán szónokokként szerepelni óhajtó ifjú rómaiak, hogy, ha a görög irodalmi műveltségnek és sokoldalú tudományos képzettségnek már birtokába jutott is valaki, úgy annak mégis nemzeti római alapon még azon felül is önállóan kell tovább képeznie magát, ha mint latin szónok el akarja érne a dicsőség legmagasabb fokát.

De térjünk vissza kérdésünkhez: mi volt oka annak, hogy a *De oratore* című három könyv a *Brutust* megelőzte. Mert nem véletlenül történt ez így.

A *Brutus* magában foglalja a római szónoklat kritikai történetét a legrégibb időktől Cicero koráig.

A szerzőnek e műben az egyes korszakok szónokaira alkalmazott kritikája csak úgy lehetett megmagyarázható a *Brutus* olvasó közönsége előtt, ha ugyancsak ez a közönség már előbb tudomást szerezhette arról, hogy Cicero a szónok legfőbb érdemét miben látja, s így a szónokok megbírálásánál mily mértéket alkalmaz. Hogy mit tekint a szónok legfőbb érdemének, s hogy mit vár az olyan embertől, a ki mint szónok szerepelni kíván és dicsőséget akar szerezni: mindezt Cicero bőségesen kifejtette a *De oratore* három könyvében, s e művével így mintegy előkészítette közönségét a *Brutusra*.

A szónoklati könyvek között — mint említettük — az *Orator* áll időrend szerint a harmadik vagyis az utolsó helyen.

E művében ugyanis Cicero a szónok ideálját akarta olvasói elé állítani. (*Quid enim est maius quam, quum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare, quae sit optima species et quasi figura dicendi.* *Orator.* 1, 2.)

Látni ezt az ideált csak az az olvasó óhajthatta, a ki az igazi szónoki művészet mibenlétéről már kellő fogalmat szerzett és egyuttal a római (és görög) szónoklat történeti nagy alakjaival is már megismerkedett, avagy más szóval:

a ki Cicero *De oratore* és *Brutus* című könyveit már elolvasta volt.

Ez utóbbi mű, miként mondtuk, a római szónoklat kritikai történetét foglalja magában. A kritika benne határozott polemiává élesedik ki ott, hol Cicero az *atticai* szónokokról emlékezik meg. (*Brutus* 82, 284.) Lássuk hát kik voltak ez *atticai* szónokok.

A Kr. e. 90. évtől a 30-ig terjedő korszak a római szónoklat fénykora volt. A római ember e korszakban erejének tudatára ébredvén, abból a mit az idegen, a görög, az ázsiai szónoklattantól s szónokoktól, nemkülömben a nagy *atticai* szónokok, egy Demosthenes, egy Lysias műveinek olvasásából és a maga saját nemzeti ősi hagyományából megtanult volt, mindemezt átkölcsezött és hagyományozott anyagból most a római ember önerejéből újat alkotott. (V. ö. WESTERMANN, *Geschichte der Beredsamkeit in Griechenland und Rom*, II. Th. Leipzig, 1835. 126, l. 53. §.)

És épen ezen korszakban, a melyet, miként az itt elmondottakból kitetszik, korántsem lehet az utánzás korának neveznünk: épen az önállóság eme korszakában egy oly szónoklati irány kezdett fölülkerekedni, a melynek követői az utánzást vallották elvüknek. Ezek az utánzók voltak az *atticai* szónokok, az attikisták.

Ezen szónokok, hasonlóak akarván lenni a nagy *atticai* szónokokhoz, egy Demostheneshez, Hyperideshez, Lysias-hoz, Aeschineshez, e nagy görög szónokokat beszédekben utánozni törekedtek, s becsvágyuk az volt, hogy ily czímen őket *atticai* szónokoknak híjják. (*Brutus*, 82, 284.) Ugy látszik, hogy ez utánzó irány hívei nem jártak mindig szerencsésen. (*Brutus*, 84, 289.)

Cicerot szónoklati modoráért épen ezen attikisták részéről érték a támadások. Ezen szónokok ugyanis Cicero beszédmodorát, stílusát dagályosnak, áradozónak, fékevesztettnak, elpuhultnak, férfiatlannak mondták. (Quintilianus, XII. 10, 12.)

Cicero viszont az attikista szónokokat szegényes, lapos és a túlságos józanságtól megfogyott előadásúaknak tüntette fel. (*Brutus*, 82, 283.) Ők ugyanis azt a stílust kedvelték a szónoklatban, a melyet a régiek *genus dicendi tenue* néven

ismertek. Mert *tria sunt omnino genera dicendi* miként CÍCERO, (Orator V. 20.) és miként GELLIUS is mondja. (Noc-tes Atticæ VII. 14. *Et in carmine et in soluta oratione genera dicendi probabilia sunt tria*). Vagyis s szónoki stílusnak, avagy szónoklati modornak három nemét ismerték a régiek. A fentemlített *genus dicendi tenue* v. *subtile* mellett ugyanis még volt egy *genus dicendi medium* és egy *genus dicendi grave*, A görög rhetorikában a *genus dicendi grave* ἀδρόν-nak, a *genus dicendi tenue* v. *subtile* ἰσχνόν-nak és a *genus dicendi medium* μέσον-nak volt elnevezve (V. ö. Westermann, i. m. II. r. 132. l. 5. jegyzet.)

Röviden tán *emelkedett* és *gazdag* stílusnak nevezhetnők a *genus dicendi grave*, egyszerű és tömör stílusnak pedig a *genus dicendi tenue* név alatt ismert beszédmodort. A *genus dicendi medium* középett állott ezen két stílnem között.

Az attikisták a nagy attikai szónokokat a *genus dicendi tenue* szigorú követésével vélték legjobban megközelíthetni, de mivel a stílus egyszerűségét túlhajtották szónoklataikban, úgy szárazakká, szegényesekké lőnek, s a nagy közönség előtt élvezhetetlenekké váltak ez attikai stílus szónokok. Hogy őket Cicero épen ezen Brutus nevét viselő művében támadta meg, annak legfőbb oka az volt, hogy az is, a kinek e mű, a római szónoklat kritikai története ajánlva volt, s a kinek nevét hordozza e könyv: hogy *Marcus Junius Brutus* is az attikai stílus szónokok hívének vallotta magát.

Cicero e művében, a *Brutusban* az attikista szónokok fonákságait és túlzásait ostromozván, barátjával, Brutussal meg akarja értetni, hogy szónoki pályáján eltéveszti a helyes irányt az, a ki ezen attikai szónokokkal tart.

Marcus Junius Brutuson kívül *Titus Pomponius Atticus* szerepel művünk dialogusában. Mert a *Brutusban* Cicero a párbeszédes alakot követi. Ez a párdeszéd a Kr. e. 46. év elején, tehát ugyanazon évben folyt vala, a mikor Cicero e művét megírta. Cicero hatvan, Atticus hatvanhárom és Brutus harminckilencz éves volt akkor. Titus Pomponius Atticus- és Marcus Junius Brutusra vonatkozólag a szíves olvasót az ezen fordításhoz csatolt névmutatóra, úgyszintén BOISSIER GASTON fentidézett művére is utaljuk. (L. I. M. *Atticus* a. 135. l. és *Brutus* a. 339. l.)

Művünk czíme *Brutus*. A *Brutus, de claris oratoribus* vagy *Brutus, de oratoribus claris* czímek nem hitelesek. (L. JULES MARTHA fentidézett kiadását: I. Introduction 1. jegyzet: *Le seul titre authentique est Brutus. C'est ainsi que l'ouvrage est toujours designé dans l'antiquité . . . etc.*) A mindeddig felfedezett hat *Brutus*-kézirat mindmegannyi másolata az elveszett CODEX LAUDENSIS *Brutus*-kéziratának. Ezt a codexet, a mely a *Brutuson* kívül Ciceronak még egyéb rhetorikai műveit is tartalmazta, 1422-ben GHERARDO LANDRIANI püspök *Lodiban* fedezte fel. (L. Jules Martha I. M. Introd. XXVII. l. V. *Les manuscrits du Brutus.*)

MARCUS TULLIUS CICERO BRUTUSA.

(LATINUL ÉS MAGYARUL.)

M. TULLII CICERONIS BRUTUS.

- 1 Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo mihi de
1 Q. Hortensii morte esset allatum, opinione omnium majorem
animo cepi dolorem. Nam et amico amisso cum consuetu-
dine jucunda tum multorum officiorum conjunctione me
privatum videbam et interitu talis auguris dignitatem no-
stri collegii deminutam dolebam; qua in cogitatione et
cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo jura-
tus judicium dignitates meæ fecerat, et inauguratum ab
eodem; ex quo augurum institutis in parentis eum loco
2 colere debebam. Augebat etiam molestiam quod magna
sapientium civium bonorumque penuria vir egregius con-
junctissimusque mecum consiliorum omnium societate alie-
nissimo rei publicæ tempore extinctus et auctoritatis et
prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquerat; dolebam-
que, quod non, ut plerique putabant, adversarium aut ob-
trectatorem laudum mearum, sed socium potius et consor-
3 tem gloriosi laboris amiseram. Etenim si in leviorum ar-
tium studio memoriæ proditum est poetas nobiles poetarum
æqualium morte doluisse, quo tandem animo ejus inter-
itum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quam om-
nino adversarium non habere? cum præsertim non modo
nunquam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo
meus, sed contra semper alter ab altero adjutus et com-

MARCUS TULLIUS CICERO BRUTUSA.

Midőn Ciliciából visszatérve Rhodusba érkeztem¹ és itt ¹
Quintus Hortensius haláláról értesültem, senki se képze-
li, mily fájdalom érte lelkemet. Ő benne barátomat vesztvén el,
kellemes viszonyunktól és a számos irányban való kölcsö-
nösség² élvezetétől megfosztva láttam magamat, de fájdal-
masan éreztem testületünk fényének csökkentét is egy ily
augur halálával. Midőn erre gondoltam, eszembe jutott,
hogy ő általa jutottam be a testületbe, a hol ő méltó vol-
tomról esküvel tanuskodott, és hogy ugyancsak ő avatott fel.
Ezen idő óta az augurok szokása szerint mint atyámat, úgy
kellett őt tisztelnem.³ Növelte keserűségemet még az is, hogy ²
e kiváló ember és nekem mindenben meghitt társam⁴ épen
az okos és jóérlmü polgárok oly nagy szűkében,⁵ álla-
munkra nézve a legrosszabbkor⁶ halt el, a midőn tekinté-
lyének és bölcseségének vesztét oly súlyosan éreztük, és fáj-
laltam, hogy benne korántsem — mint sokan vélték — ellen-
felelemet vagy érdemeim ócsárlóját, hanem inkább dicsőséges
küzdelseim részestársát és sorsosát⁷ vesztettem el. Mert ³
hiszen ha, mint a történelem mutatja, a könnyebb fajú mű-
vészetekben⁸ búzgólkodók között a híres költők meg tudták
siratni költőtársaik halálát:⁹ mit kellett még nekem érez-
nem annak elhunytán, kivel versenyezni¹⁰ nagyobb dicsőség
volt, mint egyáltalában nem ismerni versenytársat, kivált,
midőn egymás haladásának¹¹ soha útját nem állottuk, de sőt
inkább hol kölcsönös közlésekkel, hol buzdítgatással vagy

4 municando et monendo et favendo. Sed quoniam perpetua
quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis quam
suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere facilius
rem publicam posset, si viveret, quam juvare, vixitque tam
diu, quam licuit in civitate bene beateque vivere, nostro
incommodo detrimentoque, si est ita necesse, doleamus,
illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius quam
misericordia prosequamur, ut, quotienscumque de claris-
simo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nos-
5 met ipsos diligere videamur. Nam si id dolemus, quod eo
jam frui nobis non licet, nostrum est id malum; quod
modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesti-
cam utilitatem referre videamur: sin tanquam illi ipsi
acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam ejus felici-
tatem non satis grato animo interpretamur.

2 Etenim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse deside-
6 raret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, hunc
autem præter ceteros aut cum paucis sustineret dolorem,
cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum
illius ingenii, voce erūdita et Romanis Græcisque auribus
7 digna spoliatum atque erbatum videret. Equidem angor
animo non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis
egere rem publicam, quæ didiceram tractare quibusque me
assuefeceram quæque erant propria cum præstantis in re
publica viri tum bene moratæ et bene constitutæ civitatis.
Quod si fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere
arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctori-
tas et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis ex-

kedveskedéssel¹² egymást mindig segítettük. — Minthogy 4
 azonban ő szinte szakadatlan boldogság után,¹³ ha nem is
 polgártársaira, de magára nézve jókor¹⁴ költözött el ez élet-
 ből és akkor halt meg, a midőn már — ha élne — államun-
 kat csakis gyászolni, de gyámolítani nem tudná, s épen
 csak addig élt, a meddig ez államban tisztességgel és bol-
 dogul élni lehetett: ám bánkódjunk — ha már kell¹⁵ — a
 magunk baján és veszteségén, az ő jókor bekövetkezett ha-
 lálán pedig örvendjünk inkább, mintsem szánakozzunk,
 hogy valahányszor e híres és szerencsés emberről megemlé-
 kezünk, meglássék, hogy inkább az ő, mint a magunk javát
 óhajtjuk. Mert ha azon sajnálkozunk, hogy őt már nem 5
 élvezhetjük, úgy ez a magunk szerencsétlensége, melyet erős
 lélekkel kell elviselnünk, hogy úgy ne tűnjék fel, mintha itt
 nem a barátságot, hanem személyes érdekeinket tekintenők.
 Ha ő miatta aggódunk, mintha őt érte volna valami kemény
 csapás, úgy az ő határtalan szerencsését nem a kellő hála-
 érzettel fogjuk fel.¹⁶

Mert ha Quintus Hortensius élne, sok egyebet talán a 2
 többi jó és derék hazafival közösen sinlene,¹⁷ de csak egy- 6
 maga, vagy csak néhányadmagával fájlalna, ha a római nép
 forumát, — az ő tehetségének ezen színterét — tudós, római
 és görög fülekhez méltó szónoklatától¹⁸ megfosztva és árva-
 ságra jutva¹⁹ kellene látnia. Én részemről aggodalmasan 7
 érzem, hogy államunk immár nincsen rászorulva a böles
 tanácskozás, a szellemi tehetség s a személyes tekintély
 azon fegyvereire, melyeket én forgatni tanultam és meg-
 szoktam,²⁰ s melyek egykor úgy a kitűnő államférfiúnak,
 mint a szilárd erkölcsi alapon nyugvó alkotmányos állam-
 nak is sajátjai voltak. Ám mert ha volt az államban valaha
 oly idő, mikor egy jó hazafi tekintélye és szónoklata az inge-
 rültek²¹ kezéből a fegyvert kiragadhatta volna: az bizonyára
 akkor volt, a mikor embereink vaksága avvagy rémülete

8 clusum est aut errore hominum aut timore. Ita nobismet
ipsis accidit, ut, quanquam essent multo magis alia lugenda,
tamen hoc doleremus, quod, quo tempore ætas nostra per-
functa rebus amplissimis tanquam in portum confugere
deberet non inertiae neque desidia, sed otii moderati atque
honesti, cumque ipsa oratio jam nostra canesceret haberet-
que suam quandam maturitatem et quasi senectutem, tum
arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti
gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperie-
9 bant. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque vixisse
cum in ceteris civitatibus tum maxime in nostra, quibus
cum auctoritate rerumque gestarum gloria tum etiam sa-
pientia laude perfrui licuit. Quorum memoria et recor-
datio in maximis nostris gravissimisque curis jucunda
sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidis-
semus.

3 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus domi,
10 M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio vene-
rat, homines cum inter se conjuncti tum mihi ita cari
itaque jucundi, ut eorum aspectu omnis quæ me angebat
de re publica cura consederit. Quos postquam salutavi;
Quid vos, inquam, Brute et Attice? numquid tandem novi?
Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis
11 aut ego pro certo dicere audeam. Tum Atticus: Eo, inquit,
ad te animo venimus, ut de re publica esset silentium et
aliquid audiremus potius ex te, quam te afficeremus ulla
molestia. Vos vero, inquam, Attice, et præsentem me cura
levatis et absenti magna solacia dedistis. Nam vestris pri-

miatt békét javasló szózatom hiába hangzott el. Így énnekem 8
 az a sors jutott, hogy — noha más egyebeken²² sokkal
 inkább búsulhatnék — azt kell fájlalnom, hogy akkor, midőn
 már nagyszerű dolgokban eltöltött életkoromnak nem a tét-
 lenség és henyélés, hanem a csendes és tisztességes nyugalom
 révébe kellene szállnia, s hogy akkor, midőn szónoklato-
 mat is már dér üté meg, s az immár magán némi elérettség-
 nek és vénségnek viseli színét, oly fegyverekhez nyúltak
 nálunk, melyeket épen azok, a kik e fegyverekkel dicsősé-
 gesen harczolni megtanultak,²³ üdvösen felhasználni hasz-
 talan törekedtek. Azért is én szerintem — úgy más álla- 9
 mokban, mint főképen a mienkben — azok éltek szerencsé-
 sen és boldogul, a kiknek megadta a sors, hogy tekintélyük
 és tetteik dicsősége mellett a bölcsességüket megillető tisz-
 teletnek is mindvégig örvendhessenek.²⁴ Ilyen férfiak emlé-
 kezte és a róluk való elmélkedés legnagyobb és legsúlyo-
 sabb gondjaim közt igazán jól esett nekem, midőn nemrég
 beszélgetés közben ezen tárgyra vetődtem.

Midőn ugyanis egyszer — dolgom otthon nem lévén — 3
 folyosómon²⁵ sétálgattam, eljött hozzám Marcus Brutus 10
 szokása szerint Titus Pomponiussal. E két embert szoros
 viszony fűzi egymáshoz, de én is annyira becsülöm és ked-
 velem mindakettőt, hogy mihelyt őket megláttam, minden
 aggodalmam, mely az állam miatt gyötört, lecsillapodott.
 Miután üdvözöltem őket: Nos mi ujság²⁶ Brutus és Atti-
 cus? — kérdeztem. — Nincsen bizony semmi olyan, a mit
 te szívesen hallanál²⁷ vagy én bizonyosnak állítani mer-
 nék — felelte Brutus. Ekkor Atticus így szólt: Mi hozzád 11
 jöttünk, elhatározván, hogy állami ügyekről nem beszél-
 lünk, s hogy inkább téged hallgatunk majd, mintsem hogy
 csak egy szavunkkal is elkedvetlenítsünk. Ti most itt igazán
 elosztatjátok bánatomat Atticus, — mondtam, — de még
 a távolból is nagy vigaszt nyújtottatok, mert csak a ti leve-

mum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi. Tum ille: Legi, inquit, perlibenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et consolari amicissime. Recte, inquam, est visus. Nam me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tanquam ad aspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolum prælio populus se Romanus erexit posteaque prosperæ res deinceps multæ consecutæ sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines allevaret meas. Tum Brutus: Volui id quidem efficere certe et capio magnum fructum, siquidem quod volui tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio quæ te Attici litteræ delectaverint. Istæ vero, inquam Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tandem genus istuc tam præclarum litterarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic affatus quasi jacentem excitavit? Tum ille: Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi saluti fuisse. Tum Atticus: Optatissimum mihi quidem est quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis

leitek²⁸ üdítették fel annyira, hogy ismét visszatérhettem régi tanulmányaimhoz.²⁹ Nagy élvezettel olvastam azon levelet, — válaszolta — melyet neked Brutus Ázsiából írt,³⁰ s melyben neked, ha jól olvastam, bölcs intéssel és a legbarátságosabb vigaszszal is szolgált. Jól olvastad, — feleltem — mert tudnod kell, hogy arra a levélre már hosszan-
 tartó testi-lelki gyötrelmeimből feléledtem, mintha csak újra születtem volna. És valamint a cannæi vész után a Marcellus nolai ütközetére bátorodott fel a római nép elő-
 szőr, azután pedig egymást érte a sok szerencsés esemény:³¹ úgy az engem és a közügyeket ért nagyon is súlyos csapások³² után a Brutus leveléig énrajtam sem esett meg semmi, a mi reám nézve kívánatos, vagy aggodalmaimat némileg megkönnyítő lett volna. Erre Brutus: Hiszen épen ezt akartam én vele, és nagy nyereségnek tekintem, hogy ilyen nagy dologban³³ elértem, a mit akartam. De hát óhajtanám tudni, Atticusnak melyik levele szerzett neked oly nagy örömet? Hiszen az, Brutus, — feleltem — nekem nem csak örömet szerzett, hanem — úgy gondolom — meg is gyógyított. Meggyógyított? — kérdezte. — Ugyan miféle kitűnő egy levél volt az? Gondolható-e — vizsgonoztam — akár én előttem kedvesebb, akár e mai viszonyokhoz illőbb üdvözlés az ő művénel,³⁴ melyet nekem ajánlván, engem úgyszólván elestemből emelt fel? Bizonyosan azt érted, — válaszolta —
 a melyben egész történelmünket³⁵ röviden és nézetem szerint nagyon pontosan állította össze. Úgy van Brutus, — feleltem — erről a könyvről mondom, hogy az engem meggyógyított. Atticus most így szólt: Fölötte hízelgő ugyan
 rám nézve, a mit mondasz, de vajjon mi lehet abban a könyvben, a mi előtted újság volna, vagy oly nagy hasznodra válhatnék? Találtam én bizony abban sok újat, —
 feleltem — és megvolt a keresett haszon is, mert — időrendben tárgyalgatván az események — mindent könnyen

ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem. Quæ cum studiose tractare cœpissem, ipsa mihi tractatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque remunerandum si non pari, at grato tamen munere: quanquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere
16 jubet qua acceperis aut etiam cumulatione, si possis. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut agricolæ solent, fructibus est, unde tibi reddam quod accepi, sic omnis fetus repressus exustusque flos siti veteris ubertatis exaruit; nec ex conditis, qui jacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui pæne solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tanquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris; modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui
cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet.
17 Tum ille: Ego vero et exspectabo ea, quæ polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi quoque, inquit Brutus, [et] exspectanda sunt ea; quæ Attico polliceris; etsi fortasse ego a te hujus voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo
5 exacturum negat. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non sol-
18 vam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cujus petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem non illum quidem tibi molestum, sed assiduum

áttekinthettem a műben.³⁶ Mikor aztán behatóan kezdtem vele foglalkozni, már maga ez az írott betűvel való foglalkozás is javamra volt és arra intett engem, Pomponius, hogy épen tőled fogadjak el valamit³⁷ a magam felüdítésére³⁸ és azért is, hogy ezt neked, ha nem is hasonértékű, de mégis kedvedre való ajándékkal visszaszolgáljam,³⁹ bár a tudósok a Hesiodus elvét ajánlják, hogy a mely mértékkel kaptunk valamit, ugyanazzal, vagy, ha lehet még bővebben viszonzozzuk azt.⁴⁰ Én ugyan a jó szándékból mindenképen juttatok 16 neked, de magát a dolgot illetőleg⁴¹ nem tudom, telik-e majd tőlem s kérlek, e részben megbocsáss. Mert az új termésből,⁴² mint a földművelők szokták, nem viszonzozhatom, a mit kaptam:⁴³ minden termőerő most el van fojtva⁴⁴ bennem és régi frissességem virága megperzselődván, kiaszott,⁴⁵ de nem adhatok a betakarítottból sem,⁴⁶ mert ez sötét helyen hever,⁴⁷ a hova minden bejárás, mely szinte csak én előttem állt nyitva, zárva van.⁴⁸ De majd vetek valamit e szántatlan elhagyatott földbe,⁴⁹ és oly gondosan fogom ápolni azt, hogy bőséges adományodat kamatostul⁵⁰ fogom visszatéríteni, ha ugyan elmém is képes lesz, mint a szántóföld, mely ha éveken át pihent, még dúsabb termést szokott hozni. Elvárom hát, a mit ígérsz, — felelte — de 17 csak úgy hajtom be,⁵¹ ha terhedre nincs, és nagyon hálásan fogom venni, ha megadod. Előttem is — szolt Brutus — kívánatos az, a mit Atticusnak ígérsz, de én talán az ő fogadatlan prókátoraként⁵² követelni is fogom⁵³ azt, a miért ő, a kinek vele tartozol, nem akar követelésével terhedre lenni. Már pedig én meg nem adom neked⁵⁴ Brutus — mondot- 5
tam, — ha engem előbb nem biztosítasz arról, hogy azután 18
senki más tőlem azon a czímen, hogy jogában áll a követelés, követelni nem fogja.⁵⁵ No már — felelte — ezért bizony jótállni nem mernék,⁵⁶ mert úgy veszem észre, hogy ez, a ki itt szabadkozik,⁵⁷ nem épen alkalmatlankodó, de

tamen et acrem fore. Tum Pomponius: Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim jam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo primum
19 animadverti paulo te hilariorem. Itaque, quoniam hic quod mihi deberetur se exacturum professus est, quod huic debes, ego a te peto. Quidnam id? inquam. Ut scribas, inquit, aliquid; jampridem enim conticuerunt tuæ litteræ. Nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmet ipsi ad *rerum nostrarum* memoriam comprehendendam impulsus atque incensi sumus.
20 Sed illa, cum poteris; atque ut possis, rogo. Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano incohavisti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermonem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa,
21 quæ cœperas, et Bruto et mihi. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Dejotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse
6 defensam. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci, inquam, istuc quidem, et sæpe

lankadatlan és kemény követelőd lesz. Én meg úgy gondolom, — szólt Pomponius — hogy ebben Brutus nem is hazudik. Mert úgy érzem, hogy máris fel mernélek szólítani,⁵⁸ minthogy annyi idő óta csak most látlak egy kissé derültebbnek.⁵⁹ Azért hát, miután ez itt azt vallja, hogy behajtja 19 azt, a mi az én követelésem, én azt kérem tőled, a mivel neki vagy adósa.⁶⁰ S mi volna az? — kérdeztem. Az, hogy írj valamit — felelte — mert már rég elnémult hangod. Mióta azt az államról írt munkádat⁶¹ kiadtad, tőled bizony már semmit sem kaptunk, és engem éppen az indított s lelkesített arra, hogy röviden megírjam régi időink történetét.⁶² De hát majd csak akkor legyen meg az,⁶³ ha tehetni fogod, csak légy rajta, hogy tehedd. Most pedig — mon- 20 dotta — ha nyugodt kedélylyel vagy, add elő nekünk, a mire kérünk. S vajjon mi az? — kérdeztem. A mit nemrég a Tusculanumon kezdtél nekem beszélni a szónokokról, hogy mikor tűntek fel először, azután kik azok s ki milyen volt köztük. Midőn ezen beszélgetésről hírt vittem Brutusodnak, vagyis inkább Brutusunknak,⁶⁴ azt mondotta rá, hogy igen szeretné hallani. Így azután erre a mai napot tűztük ki, tudván, hogy most nincsen dolgod. Ha tehát nem lenne terhedre, add elő most azt Brutusnak és nekem, a mit elkezdted. Szívesen, — mondtam, — ha telik tőlem, eleget 21 teszek kívánságtoknak. Telni fog — vizionozta — csak könynyíts egy kissé lelkeden, vagy ha lehet, tedd egészen szabaddá.⁶⁵

Nemde hát akkor a beszédet azon kezdtük Pomponius, hogy én — értesülvén róla — felhoztam, mily alaposan és ékesen védte Brutus Deiotarusnak, e rendületlen hűségű, kitűnő fejedelemnek ügyét. Tudom, — felelte — hogy be- 6 szélgetésünk innen indult ki, és hogy te szánakozva a Brutus sorsán, szinte megsirattad a törvényszékek és a forum elhagyatottságát.⁶⁶ Igen is azt tettem — mondtam — és

- 22 facio. Nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. Cum enim in maximis causis versatus esses et cum tibi ætas nostra jam cederet fascesque summitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa,
- 23 de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Tum ille: Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te præsertim tam *studioso mei*. Dicere enim bene nemo potest, nisi qui prudenter intellegit. Quare qui eloquentiæ veræ dat operam, dat prudentiæ, qua ne maximis quidem in bellis æquo animo carere quisquam potest.
- 24 Præclare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quæ sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet: eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.
- 25 Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit ejus expromere quantamque iis, qui sint eam consecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatursive aliqua sive exercitatione quadam sive natura, rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una

teszem most is sokszor. Mert ha rád tekintek, Brutus, gyakran félelmesen lep meg a gondolat, vajjon egykor a te bámulatos képességed, ritka tudományod és páratlan szorgalmad⁶⁷ mily pályát fog megfutni. Miután ugyanis már oly fontos ügyekben⁶⁸ szerepeltél, s midőn életkorom immár helyt enged neked és a bárdokat lebocsátja előtted:⁶⁹ egyszerre csak az államban sok egyébnek sülyedtével⁷⁰ épen az ékesszólás is, a melyről beszélgetni kezdünk — elhallgatott. Ekkor Brutus így válaszolt: Más egyébért fájlalom⁷¹ én ezt²³ és fájlalandónak is tartom, de a mi a szónoklatot illeti, abban én nem annyira hasznáért és dicsőségeért, mint épen csak tanulása- és gyakorlataért lelem örömemet, és ettől engem semmi körülmény meg nem foszthat, kivált, midőn te oly buzgó mesterem vagy.⁷² Mert jól csak az szónokolhat, a ki értelmes és képzett ember. A ki tehát igazi ékesszólásra törekszik, képzettségre törekszik, mely nélkül nyugodt lélekkel senki még a legnagyobb háborúban sem lehet meg. Derekasán beszélsz, Brutus, — feleltem rá — és annyival²⁴ inkább örülök az ékesszólás ezen kiváltságán, mert bármilyen más, ez államban ezelőtt fényesnek tartott szerepről legyen szó: nincs oly hitvány ember, a ki ne hinné, hogy elnyerheti, vagy hogy máris elnyerte azt, szónokká azonban — úgy látom — még senkit a csatában kivívott győzelem nem tett.⁷³ Hanem hogy könnyebben essék a beszélgetés, beszéljünk ülve — ha tetszik. Mivel ezt jónak találták, Plato szobra mellé,⁷⁴ a gyepre leültünk.

S ekkor én így kezdtem: Dicsérni az ékesszólást, vagy²⁵ kifejtetni, hogy mily nagy ereje van s mily nagy tekintélyt szerez azoknak, a kik szert tettek reá, sem nem czélunk ez-
 úttal, sem nem szükséges. Hanem azt bátran állíthatom, hogy akár a tudomány, akár a gyakorlat, akár a rátermettség hozza meg,⁷⁵ a legeslegnehezebb dolog az. Mert amaz általában elfogadott öt alkotórészének⁷⁶ mindegyike nagy

quæque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maximarum quantam vim quantamque
7 difficultatem habeat existimari potest. Testis est Græcia,
26 quæ cum eloquentiæ studio sit incensa jamdiuque excellat in ea præstetque ceteris, tamen omnes artes vetustiores habet et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam hæc est elaborata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenæ tuæ, qua in urbe primum se orator extulit primumque etiam monumentis et litteris oratio est cœpta
27 mandari. Tamen ante Periclem, cujus scripta quædam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed jam adultis fuerunt, littera nulla est, quæ quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur. Quanquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum et paulo seniore etiam Solonem posteaque Clisthenem
28 multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. Post hanc ætatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspicui, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia præstitisse; post Pericles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum
29 quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic ætati suppare Alcibiades, Critias, Theramenes; quibus temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxime potest. Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves
8 et ob eam ipsam causam interdum subobscuri. Sed ut
30 intellectum est quantam vim haberet accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam magistri dicendi multi

művészet már egymaga is. Hogy pedig öt ily nagy művészet együttvéve mennyi erőfeszítéssel és nehézséggel jár: el lehet képzelni. Bizonyosságom erre Görögország, a hol az ékes- 7
szólás tüzetől áthatva, abban már régóta kitűnnek és meg- 26
haladnak másokat, de azért mégis minden művészet régibb eredetű ott, és nemcsak kitalálva, hanem kiművelve is sokkal előbb volt, mintsem a mostani szónoki erőre és gazdagságra szert tettek. És itt első sorban a te Athenæd az Atticus,⁷⁷ mely szemembe ötlík, mely szinte ragyog előtttem, mert ez azon város, hol a szónok először felkapott, és a hol először kezdték a szónoki beszédet írásban megörökíteni. Mindazon- 27
által azon korból, a mely megelőzi Periclest (a kinek némi irat-ait emlegetik)⁷⁸ és Thucydidest (a ki épen úgy mint amaz, nem Athenæ fejlődésének ifjú, hanem már serdültebb korában élt) nem maradt egy betű sem, a mely némi ékességet tüntetne fel és szónokra vallana, jóllehet akként vélekednek, hogy Pisis-tratus, a ki sok évvel ezek előtt élt, aztán a még kissé régibb Solon, végre pedig Clisthenes sokra vitték az akkori időkhöz képest a szónoklatot. Az atticai emlékek⁷⁹ tanúsága szerint 28
néhány évvel ezen korszak után Themistocles volt az, a ki (mint tudjuk) értelmi erejével és szónoki képességével egyaránt kitűnt. Utána Pericles következett, a ki mindennemű jeles tulajdona mellett mégis csak ennek az egynek köszön- hette fényes hírnevét. Ismeretes, hogy ebben az időben Cleon is — habár zavargó polgár volt — jól szónokolt. Csak- 29
nem ezen korszakból valók még Alcibiades, Critias és The-ramenes is. Hogy mily előadási modor divatozott akkor, azt Thucydides műveiből — ki maga ez időben élt — legjobban megismerhetni. Nagyszerűek voltak szavaik, gondolatokban bővülködtek, a tárgyak összezsúfolása⁸⁰ folytán tömörek és épen ezért olykor kissé homályosak voltak. Mi- 8
helyt azonban észrevették, mily nagy erő rejlik a gondosan 30
és tervszerűen szerkesztett szónoki beszédben, legott számos

subito exstiterunt. Tum Leontinus Gorgias, Thrasy-machus Calchedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Cius, Hippias Elius in honore magno fuit; alique multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) di-
31 cendo fieri superior posset. His opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat [verbis]. Hujus ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum philosophia non illa de natura, quæ fuerat antiquior, sed hæc, in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus rejiciamus;
32 ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur. Exstitit igitur jam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cujus domus cunctæ Græciæ quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quanquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo quidem judicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa præclare et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quandam oportere ser-
33 vari. Ante hunc enim verborum quasi structura et quædam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quæsitam: quæ forsitan laus sit; verumtamen natura magis tum casuque, non unquam aut ratione aliqua aut *ulla* observatione fiebat.

szónoklattanító is előállott. Akkortájt a leontinii Gorgias, a calchedoni Thrasimachus, az abderai Protagoras, a ceusi Prodicus meg az elisi Hippias nagy tekintélyek voltak, ugyancsak akkor mások is — sokan — nagy kérkedve hirdették, hogy ők megtanítanak arra, miként lehet a gyengébb ügyet — (mert így beszéltek) — a szónoki előadás által erősebb ügygyé tenni.⁸¹ Ezek ellen síkra szállott Socrates, a ki 31 vitatkozása sajátos ügyességével szokta volt az ő állításait megczáfolni. Az ő vele való rendkívül gyümölcsöző társalgás révén nagytudományú férfiak támadtak, és állítólag a bölcsélet — (nem az, a mely a természettel foglalkozik⁸² és már régebben is megvolt, hanem ez, a melyben a jóról és rosszról és az emberek életéről és erkölceiről vitatkoznak) — akkor kapott lábra először. Minthogy azonban e tárgy távol esik attól, a mit kitűztünk magunknak, hagyjuk a bölcseszeteket máskorra, térjünk vissza a szónokokhoz, a kiket elhagytunk. Mikor tehát azok, a kikről az imént szóltam, már 32 elöregedtek, előtermett Isocrates, kinek háza mint afféle iskola és szónoklás műhelye egész Görögország előtt megnyílt. Nagy szónok volt ő és tökéletes mester, bár a nyilvánosság napfényét⁸³ nem kereste és csak a falak közt nevelte föl azt a dicsőséget, a melyet az én ítéletem szerint ugyan senki ő utána el nem ért. Ő maga sok jeles munkát írt és erre másokat is megtanított, miként pedig más egyebet is jobban értett elődeinél, ő volt az első, a ki átlátta, hogy még a folyóbeszédben is — (a hol a vers kerülendő) — ügyelni kell némi hangzatosságra és szabályos tagolásra.⁸⁴ Mert ő 33 előtte a szavaknak némi művészi összefűzése és a mondatnak az a hangzatos berekesztése⁸⁵ teljességgel nem létezett, vagy hogyha előfordult is, nem látszott rajta meg, mintha tudatosan lett volna megalkotva. Ez beválik tán érdemnek is,⁸⁶ csak hogy akkor mégis inkább magától s olykor véletlenül, mintsem valami terv szerint vagy megfigyelés folytán

- 34 Ipsa enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam, quæ cum aptis constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsæ quid plenum, quid inane sit judicant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum comprehensio terminatur: in
9 quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est. Tum
35 fuit Lysias ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum et *cui* nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate vel
36 sententiarum, quo quicquam esset elatius. Huic Hyperides proximus et Æschines fuit et Lysurgus et Dinarchus et is, cujus nulla exstant scripta, Demades alique plures. Hæc enim ætas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc ætatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor.
- 37 Phalereus enim successit eis senibus adulescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus quam palæstra. Itaque delectabat magis Athenienses quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo sed ut e Theo-

jött ki úgy. Már maga a természet ugyanis bizonyos szó- 34
körbe illeszti és zárja be a gondolatot, mely, ha alkalmas
szavakba van foglalva, többnyire hangmértékes esésű is.
Mert már maga a fül (is) megítéli, mi teljes és mi hiányos,
másrészt meg némi kényszerű határt szab a mondatnak a
lélekzet is, mely nemcsak ha elakad, de ha erőlködést is okoz,
egyaránt rút.⁸⁷ Akkor élt Lysias is, ki maga ugyan nyilván- 9
nosan nem ügyvédeskedett, de iratait kiváló egyszerűség és 35
izlés⁸⁸ jellemzik, úgy hogy már szinte tökéletes szónoknak
nevezhetnők. Minden tekintetben tökéletesnek, kiből úgy-
szólván semmi fogyatkozás nincsen, csak Demosthenest
lehet méltán neveznünk. Semmit nem lehetett az irataiban
említett ügyekben oly elmeéllel, semmit — hogy úgy mond-
jam — oly furfanggal, semmit oly fortélylyal kigondolni,
hogy ő azon keresztül ne látott volna; semmit, a mit alapo-
san,⁸⁹ semmit a mit tömören, semmit, a mit világosan akart
előadni, már jobban megfelelő szavakkal kifejezni nem le-
hetne, másrészt meg semmi a mit magasztosan, semmi a
mit hévvel, semmi, a mit a találó szók és jelentős gondol-
atok diszével mondott el, fenköltebb már nem lehetett volna.
Ő hozzá Hyperides állott legközelebb, azután Aeschines, 36
Lycurgus, Dinarchus és az a Demades,⁹⁰ a kinek semmi
irata nem maradt és még mások is többen. Mert ezen kor-
szak⁹¹ özönével árasztotta őket, és nézetem szerint az e kor-
szakbeli szónokokban még romlatlanul megvolt az az élet-
nedv és az a vér, mely nekik természetes és nem álszint köl-
csönzött. Ezeket ugyanis már aggkorukban az ifjú phale- 37
rumi váltotta fel,⁹² a ki legtudósabb volt ugyan mindnyájok
között, de nem annyira táborban, mint inkább csak iskolá-
ban képeztetvén, az athenæieket inkább gyönyörködtette,
mintsem lelkesítette. Mert nem mint a katonai sátorból,
hanem mint Theophrastusnak, e nagytudományú férfiúnak
lugasaiból, úgy lépett ő a verőfényre és a pályahomokra

38 phrasti doctissimi hominis umbraculis. Hic primus inflexit orationem et eam mollem teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis: sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret: [et] tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

10 Videsne igitur, *vel* in ea ipsa urbe, in qua et nata et
 39 alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis ætatem et Pisistrati de nullo ut deserto memoriæ proditum est. At hi quidem, ut populi Romani ætas est, senes, ut Atheniensium sæcula numerantur, adulescentes debent videri. Nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenæ jam erant, quam est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito quin
 40 habuerit vim magnam semper oratio. Neque enim jam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem, nisi jam tum esset honos eloquentiæ; neque ipse poeta hic jam idem ornatus in dicendo ac plane orator fuisset. Cujus etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedæmoniorum
 41 astricta legibus. Sed studium ejus generis majorque vis agnoscitur in Pisistrato; denique [hunc] proximo sæculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante jam Græcia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore

ki.⁹³ Ő adta meg a szónoki beszédnek a hajlékonyságot, azt 38
 lágygyá és gyöngéddé tette, és inkább kellemesnek — a minő
 valóban volt is — mintsem komolynak akart látszani; önála
 azonban csak olyfajta kellem volt az, mely előnti, de át nem
 hatja a lelket, úgy, hogy csak művészetének emlékét, nem
 pedig, mint Periclesről írja Eupolis,⁹⁴ «a gyönyörűség mel-
 lett fúlánkokat» hagyott azok lelkében, a kik őt hallgatták.

Látod tehát, hogy még abban a városban is, a melyben 10
 az ékesszólás született és nevelkedett, mily későn lépett az 39
 ki a világba. Mert a Solon és Pisistratus előtti korból semmi-
 féle szónokot nem említenek. Ezeket pedig, kik a római nép
 korához képest régiek, az athenaiek időszámítása szerint
 újabbkoriaknak kell tekintenünk,⁹⁵ mert, bár Servius Tullius
 uralkodása alatt voltak virágukban,⁹⁶ már akkor Athenæ
 sokkal régebben fennállott, mint Róma a mai napig. És még
 sem kétlem,⁹⁷ hogy nagy hatása volt a szónoklatnak min-
 denkor. Mert nem dicsérte volna úgy fel Homerus már a 40
 trójai időkben is szónoklatukért Ulixest és Nestort, a kiknek
 egyikét erőteljesnek, másikat kellemesnek festi, ha nem be-
 csülték volna meg már akkor is az ékesszólást, de ugyan-
 csak maga e költő sem lett volna oly ékesbeszédű, sőt szinte
 szónok. Az ő kora⁹⁸ meg nem állapítható ugyan, de bizo-
 nyos, hogy sok évvel megelőzte Romulust, miután nem ké-
 sőbbben élt az idősebbik Lycurgusnál,⁹⁹ a ki a lacedæmonok
 alkotmányát szoros törvényekhez szabta. De a szakszerű 41
 tanulmányt¹⁰⁰ és nagyobb erőt felismerhetni Pisistratusnál.
 Ezt mindjárt a másik században utolsónak Themistocles kö-
 vette, a ki szerintünk nagyon régi ember, az athenaieknél
 ellenben nem valami nagyon régi, mivel akkor élt, a midőn
 Görögország már hatalma birtokában volt, a mi államunk
 ellenben még csak alig szabadult ki a királyi uralom alól.
 Ama felette csapásos volszkus háború ugyanis, melyben
 Coriolanus mint száműzött résztvett, körülbelül egykorú a

quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum viro-
42 rum; siquidem uterque, cum civis egregius fuisset, populi
ingrati pulsus injuria se ad hostes contulit conatumque
iracundiæ suæ morte sedavit. Nam etsi aliter apud te est,
Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis
11 potius assentiar. At ille ridens: Tuo vero, inquit, arbitrato,
quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in hi-
storiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc
de Coriolano, sic Clitarchus sic Stratocles de Themistocle
43 finxit. Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et
summo loco natus summusque vir et paulo ætate posterior,
tantum *morbo* mortuum scripsit et in Attica clam huma-
tum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conceivisse
mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, exce-
pisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse.
Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt;
illa mors vulgaris nullam præbebat materiam ad ornatum.
Quare quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse *in* Themis-
tocle paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet:
præbebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter The-
44 mistocles. Sit sane, inquam, ut libet, de isto; et ego cau-
tius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum
Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed
tum fere Pericles [Xanthippi filius], de quo ante dixi, pri-
mus adhibuit doctrinam; quæ quanquam tum nulla erat
dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitatio-
nem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas fo-
renses popularesque facile traduxerat. Hujus suavitate

perzsa háborúval,¹⁰¹ hasonló azon nagy emberek sorsa is, miután mind a ketten, bár kitűnő hazafiak voltak, a hálátlan 42 néptől méltatlanul száműzetvén, az ellenséghez szegődtek és bosszúálló szándékukat halálukkal fojtották el. Nálad ugyan¹⁰² másként van ez megírva Coriolanusról — Atticus — de már megengedj: én inkább a halál ezen nemét fogadom el. Erre ő nevetve így szólt: A mint tetszik, hiszen szabad 11 a szónoklat mestereinek a történelemben fillenteni,¹⁰³ ha valamit érdekesebben kell előadni. Valamint ugyanis te most Coriolanusról, úgy Clitarchus, úgy Stratoles költött dolgot beszél Themistoclesről. Erről Thucydides, egy athenæi szü- 43 letésű, igen előkelő származású, nagyon kiváló és nem sokkal később korból való ember¹⁰⁴ épen csak annyit ír, hogy betegségben halt meg és hogy Atticában titokban temették el¹⁰⁵ — (itt megjegyzi, hogy gyanú volt rá, hogy méreggel ölte meg magát) — amazok ketten¹⁰⁶ ellenben azt állítják, hogy mikor egyszer bikát áldozott, egy csészével merített a vérből, azt kiitta és halva rogyott össze.¹⁰⁷ Ezt a halált ugyanis szónokok és tragédiaköltők módjára ki lehetett szépiteniök: az a közönséges halál már nem nyújtott volna semmi anyagot a kiszépítésre. Ha tehát úgy találod illőnek, hogy Themistoclesnél és Coriolanusnál minden egyforma legyen, miattam hozzáteheted a csészét, adok én még áldozati állatot is, hogy így Themistocles Coriolanusnak tökéletes mása legyen. Már akárhogy van is¹⁰⁸ — mondtam — 44 ezentúl majd óvatosabban szólok hozzá a történelemhez teelötted, kiben a római történetek leglelkiismeretesebb íróját tisztetem. Tehát az említett időtájban¹⁰⁹ Pericles, Xanthippos fia először kezdte használni a tudományt,¹¹⁰ s bár ennek akkor a szónoklatban legkisebb nyoma sem volt, ő mint a természetbölcseleő Anaxagoras tanítványa mégis könnyű szerrel tudta gyakorlott gondolkodását kevésbé hozzáférhető és nehezebben érthető tárgyak teréről¹¹¹ forumi

maxime hilaratæ Athenæ sunt, hujus ubertatem et copiam admiratæ, ejusdem vim dicendi terroremque timuerunt.

12 Hæc igitur ætas prima Athenis oratorem prope perfectum
45 tulit. Nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia et jam bene constitutæ civitatis quasi alumna
46 quædam eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublati in Sicilia tyrannis res privatæ longo intervallo judiciis re-
tererentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et contro-
versię *cupida natura*, artem et præcepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse: nam antea neminem solitum via
nec arte, sed accurate tamen et descripte plerosque dicere; scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium
47 disputationes, qui nunc communes appellantur loci: quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vitu-
perationesque conscripsisset; quod judicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando vitu-
perandoque rursus affligere: huic Antiphontem Rhamnu-
sium similia quædam habuisse conscripta; quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet, [se audiente] locuples auctor scripsit Thucy-
48 dides: nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem jejunior, orationes eum scribere aliis cœpisse, artem removisse: similiter Isocratem primo artem

és népszerű ügyekbe¹¹² belevinni. Az ő beszéde kellemén nagyon felvidult Athenæ, az ő kifogyhatatlanságát, gazdagságát bámulta, szavainak megrettentő erejétől pedig félt.¹¹³ Így tehát Athenænek csaknem tökéletes szónokot¹¹⁴ ezen 12
korszak adott először. Szónoklási vágy ugyanis sem államok 45
alapítóiban, sem háborúskodókban, sem elnyomottakban s királyok uralmához bilincseltekben nem szokott keletkezni. Az ékesszólás a béke kísérője,¹¹⁵ a nyugalomnak társa és a máris jól szervezett államnak ügyszólván növendéke. Így 46
Aristoteles is mondja,¹¹⁶ hogy csak miután a zsarnokokat kiűzték Siciliából,¹¹⁷ és hosszú szünet után ismét törvényes úton¹¹⁸ kereshette kiki a maga igazát, csak akkor történt az, hogy ez éleseszű és perpatvarra termett népnél¹¹⁹ Corax és Tisias siciliaiak a művészi szónoklás szabályait megírták. Mert azelőtt — úgymond — terv szerint és művészien még senki sem szónokolt, de azért már sokan beszéltek némi mügonddal és minták után,¹²⁰ mert — mint mondja — a nevezetesebb tárgyak megvitatásai, melyeket ma közhelyeknek mondunk,¹²¹ már írásban kidolgozva megvoltak Protagorasznál. Ilyféle munkái lettek volna szerinte Gorgiasnak 47
is, ki egyes tárgyakra vonatkozó magasztaló és gáncsoló szakaszokat¹²² dolgozott ki, legelső kelléknek tartván a szónokban, hogy az ügyet magasztalással előmozdítani, gáncsolással pedig hátravetni tudja. Ehhez hasonló egyetmást¹²³ írt Aristoteles szerint a rhamnusi Antiphon is, kiről Thucydides, a ki nagyon számottevő író, azt írja mint fültanú,¹²⁴ hogy főbenjáró ügyben jobb beszédet annál, melyben amaz önmagát védte, soha senki nem tartott. Lysias hirdette volna 48
ugyanis¹²⁵ először, hogy a szónoklatban vannak műszabályok, majd, mivel Theodorus műszabályok dolgában erősebb, előadásában pedig gyöngébb volt, másoknak kezdett beszédek készíteni s többet elmélettel nem foglalkozott. Nemkülönben Isocrates is eleinte mit sem akart volna tudni mű-

dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in judiciis uterentur: sed cum ex eo, quia quasi committeret contra legem, «*QUO QUIS JUDICIO CIRCUMVENIETUR*», sæpe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destituisse scribere totumque se ad artes componendas trans-
13 tulisse. Et Græciæ quidem oratorum partus atque fontes
49 vides, ad nostrorum annalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentes; nam ante quam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa jam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studium non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Argivum oratorem aut Corinthium aut
50 Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto homine suspicari libet. Lacedæmonium vero usque ad hoc tempus audiui fuisse neminem. Menelaum ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua parte
51 dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. At vero extra Græciam magna dicendi studia fuerunt maximique huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piræeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemque illam salubritatem Atticæ dictionis et quasi sanitatem perderet ac loqui pæne dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum simili-
52 liores. Sed de Græcis hactenus; etenim hæc ipsa forsitan fuerint non necessaria.

szabályokról, mások számára azonban irogatott beszédek törvényszéki használatra; minthogy azonban ezért, mintha csak¹²⁶ az «a ki a törvényszéknél kifog valakin»¹²⁷ czimű törvény ellen vétett volna, gyakran őt magát is pörbe idézték, már többet mások számára beszédek nem írt, hanem egészen a műszabályok kidolgozására szánta magát. Im 13
 ezekből láthatod, hogy Görögország mindezen korszakokból 49
 való szónokai a mi évkönyveink számítása szerint régiek, az övéiké szerint igenis újkoriak,¹²⁸ mert még mielőtt az athenæiek állama a szónoklat ennyi dicsőségén örvendezhetett volna, már sok nevezetes dolgot vitt véghez békében és háborúban. Nem is volt ez a foglalkozás elterjedve egész Görögországban, csupán csak Athenæ sajátja volt az. Mert 50
 ki tudna abból az időből valami argusi, corinthusi vagy thébai szónokot említeni? Még tán a tudós Epaminondasra gondolhatna valaki, de már lacedæmoniról mind máig egyről sem hallottam. Az egy Menelaust említi Homerus mint édesbeszédű, de keveset szóló embert, már pedig a rövidség, habár a beszéd némely részében¹²⁹ olykor érdem is, mint a szónok jellemző tulajdonsága érdemszámba nem jöhet. Ellenben már¹³⁰ Görögország határain kívül nagyon 51
 lelkesültek az ékesszólásért, és az abban kiválóknak jutott nagyszerű megtiszteltetések fényessé tették a szónokok nevét. A mint ugyanis egyszer az ékesszólás a Piræusból kivezett,¹³¹ rendrejárt minden szigetet és szerteszét barangolt egész Ázsiában, úgy hogy idegen szokásoktól megmételtyeztetvén, az atticai szónoklat amaz ép s ügyszólván egészséges színét elvesztette s szinte beszélni is elfeledett már. Ezután támadtak az Ázsiai szónokok, kik előadásuk folyékonyágát és gazdagságát tekintve nem megvetendők ugyan, de nem eléggé szabatosak és igenis áradozók, a rhodusiak már józanabbak és közelebb járnak az atticaiakhoz. A görögökről különben 52
 elég ennyi, sőt talán ez sem lett volna mind szükséges.

Tum Brutus: Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint non facile dixerim; jucunda certe mihi fuerunt neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem. Optime, inquam, sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intellegere, quam quantum ex monumentis suspicari
14 licet. Quis enim putet [aut] celeritatem ingenii L. Bruto
53 illi nobilitatis vestrae principi defuisse? qui de matre savi-
anda ex oraculo Apollinis tam acute arguteque conjecerit;
qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui
potentissimum regem clarissimi regis filium expulerit civi-
tatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus an-
nuis, legibus judiciisque devinxerit; qui collegae suo impe-
rium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam
tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione
54 persuasum. Videmus item paucis annis post reges exactos,
cum plebes prope ripam Anionis ad tertium miliarium con-
sedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupa-
visset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias,
eique ob eam rem honores amplissimos habitos et eum
primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum.
Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid po-
tuisse dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in
patres incitatum legibus et contionibus suis mitigaverit.
55 Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia sena-
tum jamjam inclinatum a Pyrrhi pace revocaverit; possu-
mus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recu-

Ekkor Brutus így szólt: Hogy mennyiben volt szükséges, én hamarjában meg nem mondhatnám, hanem az bizonyos, hogy nekem kedves volt, s hogy énnekem nemcsak nem hosszúnak, hanem rövidebbnek is tetszett, mintsem kívántam. Nagyon szép — feleltem — de térjünk át a mieinkre, a kikről bajos többet tudnunk, mint a mennyit a történelmi emlékekből gyaníthatni.¹³² Ki tehetné fel ugyanis Lucius Brutusról, a ti nemességtek alapítójáról,¹³³ hogy benne sebes ész ne lett volna, ő benne, ki az Apollo jóslatát az anyacsókolásról¹³⁴ oly szellemesen és elmésen magyarázta, a ki rendkívüli okosságát a hülyeség álczája alá¹³⁵ tudta rejteni, ki a nagyhatalmú királyt, a nagyhírű király fiát elűzte,¹³⁶ az államot a folytonos kényuralomtól megszabadította és egy évre választott tisztviselőkhöz,¹³⁷ törvények- és ítélőszékekhez kötötte, ki tisztársát, csakhogy az államból a király nevének emlékét is kiirtsa, hatalmától megfosztotta,¹³⁸ mi szónoki rábeszélő tehetség nélkül bizony mind kivihetetlen lett volna. Ép így látjuk néhány évvel a királyok elűzetése után,¹³⁹ midőn a nép az Anio partjához közel a harmadik útoszlopnál megtelepedett¹⁴⁰ s az úgynevezett szent hegyet foglalta el, hogy Marcus Valerius dictator szónoklatával csendesítette le a villongásokat, s hogy ezért a legfényesebb megtiszteltetésekben részesült, és hogy ugyancsak ez okból¹⁴² ő kapta meg először a «Legnagyobb» nevet. Lucius Valerius Potitusról is felteszem, hogy volt némi szónoki tehetsége, miután ő a népet, a mely a decemvireket meggyűlölván, az atyák ellen fel volt lázadva, törvényjavaslataival¹⁴³ és gyűlési szónoklataival kiengesztelte. Hihetőleg Appius Claudius is tudott szónokolni, mert ő a tanácsot, mely már hajlandó lett volna Pyrrhussal békét kötni, e szándékától eltérítette; szónoki tehetség lehetett Caius Fabriciusban is, mert a foglyok visszaváltása végett ő volt küldve Pyrrhushoz szószólónak, lehetett Tiberius Coruncaniusban

perandis missus orator; Ti. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur; M' Curium, quod is tribunus plebis, interrege Appio Cæco diserto homine comitia contra leges habente, cum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit; quod fuit permagnum nondum lege Mænia lata.

56 Licet aliquid etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum consul esset eodemque tempore sacrificium publicum cum læna faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat læna amictus, ita venit in contionem seditionemque cum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquentiæ præmium fuisse nihil sane mihi legisse videor: tantummodo conjectura du-

57 cor ad suspicandum. Dicitur etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim dividendo tulerit, qui consul apud Tarsumennum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verucosus orator habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul

15 fuit. Quem vero exstet et de quo sit memoriæ proditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cujus eloquentiæ est auctor et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, præsertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo; ex quo nulla suspicio

58 est amicitiae causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono, ut opinor, annali:

is, mint a kinek kiváló észtehetségéről a papok naplójegyzetei¹⁴⁴ tanuskodnak, nemkülönben Manius Curiusban is, mert midőn a beszédes Appius Cæcus királyhelyettes választógyűlést tartott, a törvény mellőzésével a népből való consuljelöltet el nem fogadván: Curius mint néptribun kényszerítette az atyákat, hogy maguk tegyék a javaslatot, a mi, — nem lévén még akkor mæniusi törvény — igen nagy dolog volt. Gyaníthatjuk, hogy volt némi tehetség Marcus 56 Popilliusban is, a ki consul korában, midőn mint a Carmenta papja, papi palástban nyilvános áldozatot hozott és az atyák ellen való néplázadásnak és pártütésnek híre járt, rögtön azon palástosan a népgyűlésbe ment és a lázadást tekintélyével is, szónoklatával is lecsillapította. Hogy azonban mindezeket szónokoknak tartották-e, vagy hogy általában akkor járt-e az ékesszólással valami kitüntetés, arról nem hinném, hogy valahol legkisebbet olvastam volna, csupán csak hozzávetésből merem ezt gyanítani. Beszéli Caius 57 Flaminiusról is, arról, a ki mint néptribun törvényt hozott a gallus és picenumi föld fejenként való felosztásáról, és consul korában a Trasimenus tónál esett el, hogy szónoklatával a népre¹⁴⁵ nagy hatalmat gyakorolt. Abban az időben Quintus Maximus Verrucosust is szónokoknak tartották, nemkülönben azt a Quintus Metellust is, a ki a második pún háborúban Lucius Veturius Philoval együtt consul volt. De az első, a kiről hiteles adatokkal¹⁴⁶ is bebizonyíthatjuk, 15 hogy ékesszóló volt és hogy annak is tartották: Marcus Cornelius Cethegus, a kinek szónoki tehetségéről Quintus Ennius tanuskodik, és nézetem szerint hitelesen, kivált, miután maga is hallotta őt és róla csak halála után írt: így semmi okunk a gyanúra, hogy barátságából nem igazat¹⁴⁷ beszélt Ennius. Nála ugyanis, ha jól emlékszem, a kilencze- 58 dik évkönyvben¹⁴⁸ ez van:

Additur orator Corneliu' suaviloquenti
 Ore Cethegus Marcu' Tuditano collega
 Marci filius.....

Et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit: quæ nunc quidem non tam est in plerisque; latrant enim jam quidam oratores, non loquuntur. Sed est ea laus eloquentiæ certe maxima,

— — is dictust popularibus ollis,
 Qui tum vivebant homines atque ævum agitabant,
 Flos delibatus populi

59 probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem præclare tum illi homines florem populi esse dixerunt

Suadaeque medulla.

Πειθώ quam vocant Græci, ejus effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, hujus hic [medullam] nostrum
 60 oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quæstorque his consulibus M. Cato modo plane annis cXL ante me consulem, et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem ætatis qui sermo fuerit ex Nævianis scriptis intellegi potest. His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Nævius est mortuus: quanquam Varro noster, diligentissimus investigator antiquitatis, putat in hoc erratum vitamque Nævii producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos, quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

Tisztvársként Tuditanussal Corneliu' Cethegus
 Marcus a szónok volt, a ki kellemesen tudá szólni
 Marcusnak fia . . .

Szónoknak nevezi és kellemes szavúnak is, a mi ma ugyan
 nem igen sokaknál van meg, mert most némelyik szónok
 már nem is beszél, hanem ugat.¹⁴⁹ De bizonyára a legnagyobb
 szónoki érdem, hogy

..... azt mondák erről ama népek,
 Kik vele görgették az idők kerekét, hogy a népnek
 Ő a kiválasztottja, virága .....

És méltán. Mert valamint az embernek dísze az ész, úgy az 59
 észnek meg a ragyogása az ékesszólás, s a ki ebben kitűnt,
 arról az akkori emberek derekasan mondták, hogy a nép-
 nek virága

s a Suada velője.

A mit a görögök Peithonak hínak, a kinek teremője a szó-
 nok,¹⁵⁰ azt Suadanak nevezte Ennius, s így szerinte annak az
 istennőnek, kiről Eupolis írta, hogy mindig Pericles ajkain
 ült,¹⁵¹ ez a mi szónokunk veleje¹⁵² volt. Ez a Cethegus pedig 60
 consul volt Publius Tuditanussal a második pún háború
 idejében, s ezen consulok alatt volt quæstor Marcus Cato, épen
 csak száznegyven évvel az én consulságom¹⁵³ előtt; s ha
 épen csak azt¹⁵⁴ az egy Ennius tanusága folytán nem tud-
 nók, őt is, — miként talán sok mást — feledésbe temette
 volna a kor. Hogy pedig abban a korban milyen volt a nyelv,
 Nævius irataiból láthatni.¹⁵⁵ Mert Nævius a régi irott em-
 lékek tanusága szerint¹⁵⁶ ezen consulok alatt halt meg, noha
 legbuzgóbb régiségbuvárunk, Varro tévedést lát a dologban
 és a Nævius életét kinyújtja messzebbre, miután Plautus¹⁵⁷
 Publius Claudius és Lucius Porcius consulok idejében, húsz
 évvel a fent említett consulok után¹⁵⁸ halt meg, mikor Cato
 censor volt.

61 Hunc igitur Cethegum consecutus est ætate Cato, qui
annis ix post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem
habemus, qui L. Marcio M' Manilio consulibus mortuus
16 est, annis LXXXVI ipsis ante me consulem. Nec vero habeo
quemquam antiquiorem, cujus quidem scripta proferenda
putem, nisi quem Appii Cæci oratio hæc ipsa de Pyrrho et
62 nonnullæ mortuorum laudationes forte delectant. Et her-
cules eæ quidem exstant: ipsæ enim familiæ sua quasi or-
namenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis
ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum dome-
sticarum et ad illustrandam nobilitatem suam. Quanquam
his laudationibus historia rerum nostrarum est facta men-
dosior. Multa enim scripta sunt in eis, quæ facta non sunt,
falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad
plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum
ejusdem nominis infunderentur genus: ut, si ego me a M'
Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio con-
63 sul anno decimo post exactos reges fuit. Catonis autem
orationes non minus multæ fere sunt, quam Attici Lysiæ,
cujus arbitror plurimas esse (est enim Atticus, quoniam
certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni ci-
vium munere; quanquam Timæus eum quasi Licinia et
Mucia lege repetit Syracusas). Et quodam modo est non-
nulla in his etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, ele-
gantes, faceti, breves; sed ille Græcus ab omni laude feli-
64 cior. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus

Ezt a Cethegust tehát korra nézve Cato követte, a ki 61 kilencz évvel utána volt consul. Mi őt a legrégibbek közé számítjuk, mivel Lucius Marcius és Manlius Mamilius consuloak alatt halt meg, épen nyolczvanhat esztendővel az én consulságom előtt. Nem is tudok én régibbet, egyet sem, 16 a kinek iratait fölemlítésre méltóknak tarthatnám, ha csak talán valaki épen Appius Cæcushnak ama Pyrrhusról való beszédében,¹⁵⁹ vagy egyik-másik halotti magasztalásban¹⁶⁰ kedvét nem találja. Mert bizony ilyeneket még ma is olvas- 62 hatunk, miután e beszédek egy családot dicsőségük emlékei gyanánt megőrizték, részint használatra, ha nemzetségeköl valaki el találna halni, részint házuk érdemeinek emlékéül és hogy nemességök annál nagyobb fényben tűnjék fel. Történelmünkbe persze hibák kerültek az ily magasztalások által,¹⁶¹ mert azokban sok olyas van megírva, a mi meg nem történt. Említenek ott diadalünneplést, mely soha meg nem volt, több ízben való consulságot,¹⁶² családokat, melyek soha sem éltek és a néphez való átlépéseket,¹⁶³ midőn alacsonyabb származású emberek a magukéval azonos nevű idegen nemzetségbe keveredtek be, mint hogyha például én is magamat attól a Manius Tulliustól származtatnám, ki mint patricius Servius Sulpiciussal tíz évvel a királyok kiűzetése után consul volt. Már Catónak majdnem 63 oly sok beszéde van, mint az atticai Lysiasnak, kinek beszédei nézetem szerint igen számosak. Atticai ő azért, mert bizonyos, hogy Athenæben született, hogy ott halt meg és hogy ott teljesítette összes polgári kötelességeit, bár Timæus mintegy a licinius-muciusi törvény alapján¹⁶⁴ Syracusanek követeli őt vissza. Az a két ember hasonlít is némileg egymáshoz. Éleselméjűek, van izlésük, élczesek, rövidek mind a ketten, csak hogy az a görög a közelismerés tekintetében szerencsésebb. Mert neki megvannak a maga hivei,¹⁶⁵ kik 64 nem annyira a kövér, mint inkább a karcsú testalkatot ked-

corporis opimos quam gracilitates consecretur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectat. Quanquam in Lysia sunt sæpe etiam lacerti sic ut [et] fieri nihil possit valentius; verum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa ejus subtilitate admodum gaudeant. Catonem vero quis nostrorum oratorum, 17
65 qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quærimus; quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior? Refertæ sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quæ notatione et laude digna sint: 66 omnes oratoriæ virtutes in eis reperientur. Jam vero Origines ejus quem florem aut quod lumen eloquentiæ non habent? Amatores huic desunt, sicuti multis jam ante sæculis et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam ut horum concisis sententiis, interdum *etiam* non satis apertis cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suæ (quod idem Lysiæ Demosthenes), sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum 67 quasi exaggerata altius oratio. Sed *ea* in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Græcis antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hyperidæ volunt esse et Lysiæ. Laudo. 68 Sed cur nolunt Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. Sapienter id quidem. Atque utinam imitarentur nec

velik, a kik — csak jó egészségű legyen — a szikárságban
 is gyönyörködnek. Van ugyan Lysiasnál csaknem mindenütt
 izomerő,¹⁶⁶ olyan, hogy nem lehet képzelni erősebb valamit,
 egészben véve azonban bizony csak ösztövére ő. De hát
 mégis vannak magasztalói,¹⁶⁷ a kik éppen ezért a szigorúsá-
 gáért szeretik olyan nagyon. Catót ellenben ki olvassa mos- 17
 tani szónokaink közül? Vagy van-e, a ki még csak ismerné 65
 is? Jó istenek! pedig milyen egy ember az! Nem tekintem
 mint polgárt, mint senatort vagy hadvezért, mert mi itt csak
 a szónokkal foglalkozunk. Van-e a magasztalásban hatáso-
 sabb, a gáncsolásban csípősebb, mondásaiban elmésebb, a
 bizonyításban és tárgyalásban alaposabb nálánál? Tele van
 az a több mint százötven beszéde,¹⁶⁸ a melyet eddig fel-
 kutatnom és elolvasnom sikerült a legérdekesebb szavakkal
 és tárgyakkal. Ám válogassák ki ezekből, a mi méltó a fel-
 jegyzésre és dicséretre, lesz ott mindabból, a mi kiváló szó-
 nokra vall. Hát még az ő «Eredetek» című művében a szó- 66
 noki beszédnek mely virága s mely tündöklő ékessége nin-
 csen meg? Kedvelői nincsenek öneki, épügy mint sok
 századdal előbb nem voltak a syracusai Philistusnak, de még
 Thucydidesnek sem. Mert valamint ezeknek szaggatott,
 rövidségük mellett felette sokat rejtő, s ezért helylyel-közzel
 nem is eléggé érthető mondatait Theopompus a maga szár-
 nyaló s magasztos előadásával homályba juttatja (mint
 Lysias is Demosthenes), úgy Catótól is elvette a világossa-
 got a későbbieknek ez az úgyszólván magasabbra felépített 67
 előadása.¹⁶⁹ De annyira tudatlanok a mi embereink,¹⁷⁰ hogy
 éppen a kik a régiést és azt az egyszerűséget, melyet ők atti-
 cainak neveznek, a görögöknél szeretik, azok azt Catóban
 még fel se ismerik. Hyperidesek és Lysiasok akarnának
 lenni. Szép, de miért nem akarnak Catók lenni? Azt mond- 68
 ják, hogy ők az attikai modort kedvelik. Bölcsen teszik, s
 vajha annak ne csak csontjait mutatnák, hanem velejét is; ¹⁷¹

ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratum est tamen, quod volunt. Cur igitur Lysias et Hyperides amatur cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est hujus sermo et quædam horridiora verba. Ita enim tum loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros et, *ut* aptior sit oratio, ipsa verba compone et quasi coagmenta, quod ne Græci quidem veteres factitaverunt: jam neminem antepones Ca-

69 toni. Ornari orationem Græci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant *τρόπος*, et sententiarum orationisque formis, quæ vocant *σχήματα*: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato.

18 Nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quærendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed majore honore in omnibus artibus quam in hac una

70 arte dicendi versatur antiquitas. Quis enim eorum, qui hæc minora animadvertunt, non intellegit Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, jam tamen quæ non dubites pulchra dicere: pulchriora etiam Polycliti et jam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in pictura ratio est: in qua Zeuxim et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus: at in Aetione, Nicomacho,

71 Protogene, Apelle jam perfecta sunt omnia. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim si-

azonban így is szívesen vesszük törekvésüket. Honnan van hát, hogy Lysiaszt és Hyperidest szeretik, míg Catóról éppen semmit se tudnak? Ósdi az ő stílusa, és egyik-másik mondása kissé darabos, mert akkor úgy beszéltek. De változtassunk csak ezen, mit ő akkor nem tehetett, adjuk meg beszédének a hangzatosságot,¹⁷² és hogy a szerkezet művészebb legyen, a szavakat is rendezzük el és mintegy illeszszük egybe, a mit még a régi görögök sem szoktak volt tenni, akkor majd senkit sem fogunk Catónak elébe helyezni. A görögök azt tartják, hogy a beszéd ékesedik, ha a szavak át-
 másításait használják, a miket ők tropusoknak hínak,¹⁷³ vagy, ha a gondolatok és kifejezések ama formáit alkalmaz-
 zák, melyeket schémáknak neveznek;¹⁷⁴ nem hinné az ember, mily gazdag és választékos mind a kettőben Cato.¹⁷⁵
 Jól tudom én, hogy nálánál tökéletesb valamit kell keresni, 18
 mert hiszen a mi időnkhöz képest már oly régi ember ő, hogy senki mástól elolvasni érdemes munkánk nincsen olyan, mely még régibb volna. De hát a régiséget minden más művészetben többre becsülik, mint ez egy szónoklatnál. Mert vajjon azok között, a kik e másodrangú művészete- 70
 ket¹⁷⁶ figyelemmel kísérik, van-e, a ki észre nem venné, hogy Canachus szobrai sokkal merevebbek, hogysesem a valót visszaadhatnák. Calamiséi is ugyancsak feszesek, de mégis lágyabbak a Canachuséinál; Myro művei sem közelítik meg eléggé a valót, ezeket mindazonáltal már bátran mondhatjuk szépeknek; Polyclituséi még szebbek és már egészen tökéletesek, legalább én azoknak tartom. Épúgy vagyunk a festészettel is, mert Zeuxisnál, Polygnotusnál, Timanthesnél és mindazoknál, a kik négy színnél többet nem használtak,¹⁷⁷ csak az alakokat és a körvonalakat dicsérjük, de már Aetió-
 nál, Nicomachusnál, Protogenesnél, Apellesnél tökéletesnek találunk mindent. És így van ez talán minden egyéb-
 bel is, 71
 mert mindjárt keletkezésekor tökéletes semmi sem lehet;

mul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetæ, quod ex eis carminibus intellegi potest, quæ apud illum et in Phæacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

.... quos olim Fauni vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos *quisquam* superarat,
Nec *doctis* dictis studiosus erat .....
Ante hunc,

ait ipse de se nec mentitur in gloriando. Sic enim sese res habet. Nam et Odyssia Latina est [sicin] tanquam opus aliquod Dædali et Livianæ fabulæ non satis dignæ quæ iterum
72 legantur. Atqui hic Livius primus fabulam C. Claudio Cæci filio et M. Tuditano consulibus docuit anno ipso ante, quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quarto decimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur. Est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis xxx post quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis
73 invenimus: docuisse autem fabulam annis post xi, C. Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Juventatis, quos Salinator Senensi prælio voverat. In quo tantus error Accii fuit, ut his consulibus xl annos natus Ennius fuerit: *cui si* æqualis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus
19 fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos
74 consules, et Plautus et Nævius. Hæc si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico assigna, qui me inflammavit studio illustrium hominum ætates et tempora persequendi.

kétséget nem szenved, hogy már Homerus előtt is voltak költők,¹⁷⁸ mit láthatunk azon dalokból, melyeket ő nála a phæacok meg a kérők lakomáinál¹⁷⁹ énekelnek. Hát a mi régi verseink¹⁸⁰ hová lettek?

... miket egykor Faun s dalnok szava zengett,
A mikor a múzsák bérczét még senkise járta,*
S nem fáradt a művészi beszédért ...
Ennek előtte ...

mondja önmagáról¹⁸¹ és nem fillent dicsekvésével, így áll a dolog, mert a latin Odyssea olyan, mint valami Dædalus-alkotta mű,¹⁸² a Livius darabjait¹⁸³ meg alig érdemes újból elolvasni. Csakhogy ez a Livius Caius Claudiusnak, a Cæcus 72 fiának és Tuditanusnak consulsága alatt adatta elő az első szindarabot, épen egy évvel Ennius születése előtt¹⁸⁴ és ötszáztizennégygyel Róma alapíttatása után, mint ez itt írja a kit követek.¹⁸⁵ Mert az írók az évszámban nem egyeznek meg. Accius ugyanis azt írja, hogy Quintus Maximus mikor ötödizben volt consul, Liviust elfogta Tarentumban, harmincz évvel később, mintsem — miként Atticus írja és én a régi feljegyzésekben olvastam — szindarabot adatott elő. Darabot pedig — írja Accius — tizenegy évvel később hozott 73 színre Caius Cornelius és Quintus Minucius consulok alatt a Juventas játékain, melyeket Salinator a sénai háborúban tett fogadalmában ajánlott fel. Itt Accius igen nagyot tévedett, mert Ennius ezen consulok korában már negyven éves volt, már pedig ha Livius vele egykorú lett volna, úgy annak, a ki az első szindarabot adatta elő, jóval későbbinek kellett volna lennie Plautusnál és Næviusnál, kik már az említett consulok előtt számos darabbal léptek fel.¹⁸⁶ Ha mindezt 19 nem találod ebbe a beszélgetésbe illőnek. Brutus, Atticus- 74 nak tulajdonítsd, mert ő keltett bennem lelkesedést¹⁸⁷ arra,

* Ponori Thewrewk Emil ford.

- Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id, quod instituisti, oratorum genera distinguere ætatibus, istam diligentiam esse accomodatam
- 75 puto. Recte inquam, Brute, intellegis: atque utinam exstarent illa carmina, quæ multis sæculis ante suam ætatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius, bellum
- 76 Punicum quasi Myronis opus delectat. Sit Ennius sane, ut est certe, perfectior: qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id faciat: «Scripsere, inquit, alii rem vorsibus»; et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus quam tu polite! nec vero tibi aliter videri debet, qui a Nævio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.
- 77 Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem ejus, is qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus: indicant cum oratiunculæ tum historia quædam Græca scripta dul-
- 20 cissime. Numeroque eodem fuit Sex. Ælius, juris quidem
- 78 civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus: de minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime

hogy a híres emberek életét és korát kutassam. De sőt én szeretem a koroknak az ilynemű birálgatását — szóló Brutus, — és azt hiszem, hogy ez a te pontosságod — mikor a szónokok nemeit, úgy mint kezdted, korszakok szerint különbözteted meg — egészen helyén való is. Helye- 75 sen fogod fel a dolgot, Brutus — mondtam én. S vajha még megvolnának azon dalok is,¹⁸⁸ melyekről Cato említi az „Eredetek”-ben, hogy azokat sok évszázaddal ő előtte, vendégségek alkalmával, egyik-másik vendég híres emberek dicsőségére szokta volt elénekelni. De a „Pún Háború” is,¹⁸⁹ a Næviusé, kit a dalnokok és faunok közé sorol Ennius — oly gyönyörű, mint akár Myro valamelyik műve. Ám legyen 76 Ennius tökéletesebb, mint a hogy valóban az is, de ha amaszt, mint színleli megvetné, úgy ő, a ki minden háborút elbeszél, nem végzett volna oly röviden azzal a borzasztó első pún háborúval.¹⁹⁰ De megmondja ő maga, hogy miért tette ezt. „Mások” — úgymond — „megírák ezt versben is” még pedig derekasan írták meg, ha nem olyan csinosan is, mint te.¹⁹¹ S ezt te sem vitathatod el, mivel te, ha az igazat megvallod — Naeviusból sokat kölcsönöztél, vagy ha meg nem vallod — csentél.

Az említett Catóval egy időben éltek, de nálánál öre- 77 gebbek voltak Caius Flaminius, Caius Varro, Quintus Maximus, Quintus Metellus, Publius Lentulus és Publius Crassus, ki az idősebbik Africanussal volt együtt consul. Úgy tudjuk, Scipio sem volt néma.¹⁹² A fiát legalább,¹⁹³ ugyanazt, a ki ezt az ifjabb Scipiót Paulustól örökbe fogadta — ha egészséges lett volna,¹⁹⁴ elsőrendű szónoknak tartották volna. Mutatják ezt kisebb beszédei, meg egy gyönyörű, görög nyelven írt történelmi munkája.¹⁹⁵ Ugyanide tartozik 20 Sextus Aelius is, ki a polgári jogban mindnyájok között a 78 legjáratosabb volt és szónokolni is tudott, továbbá a fiatalab- bak közül Caius Sulpicius Gallus, ki az összes nemesek

omnium nobilium Græcis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Jam enim erat unctior quædam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam hoc prætore ludos Apollini faciente cum Thyestem fabulam docuisset, Q. Mar-
 79 cio Cn. Servilio consulibus, mortem obiit Ennius. Erat isdem temporibus Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, cujus est oratio Græca apud Rhodios: quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit. Q. Nobiliorem M. F. jam patrio instituto deditum studio litterarum qui etiam Q. Ennium, qui cum patre ejus in Ætolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum hujus Q. Fulvii collegam non indi-
 80 sertum dicunt fuisse. Atque etiam L. Paulus, Africani pater, personam principis civis facile dicendo tuebatur.

Et vero etiam tum Catone vivo (qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno
 21 set, quam etiam orationem scriptam reliquit) sed vivo
 81 Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is qui Græce scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius et Numerius Fabius Pictor et juris et litterarum et anti-

közt leginkább foglalkozott a görög irodalommal, és nemcsak szónoknak vált be, hanem egyébként is nagy műveltségű és finom izlésű¹⁹⁶ ember volt. Ekkor ugyanis már az afféle kikentebb és csillogóbb modor járta a szónoklásban.¹⁹⁷ És mikor ennek praetorsága alatt¹⁹⁸ az Apollo tiszteletére rendezett játékok alkalmával Thyestes című színművét adatta elő, akkor halt meg Quintus Marcius és Cneius Servilius consulok alatt Ennius. Ugyanekkor élt Tiberius 79 Gracchus, Publius fia is, ki kétszer volt consul és censor. Még megvan egy görög beszéde, melyet Rhodusban tartott,¹⁹⁹ ő róla tudjuk, hogy jellemes hazafi és jó szónok is volt. Mondják, hogy jeles szónoknak tartották Publius Scipio Nasicát is, azt, a kit Corculumnak hívtak, a ki ugyancsak kétszer volt consul és censor, (annak a fia volt ez, a ki állítólag a szent képet fogadta).²⁰⁰ Ugyanazt mondják Lucius Lentulusról is, a ki Caius Figulussal volt consul. Beszéli, hogy Quintus Nobilior sem volt rossz szónok, a Marcus²⁰¹ fia, ki már atyja vezetése mellett foglalkozott a tudományokkal; miután pedig mint triumvir gyarmatot alapított, megadta a polgári jogot Quintus Enniusnak, ki az ő atyjával Aetoliában katonáskodott. Titus Annius Luscus, ezen Quintus Fulvius tisztvársa — mint mondják — szintén nem beszélt rosszul. Lucius Paulus, az Africanus atyja 80 is könnyen vitte a főszerepet polgártársai közt szónoki tehetségénél fogva.

Pedig még akkor élt Cato, ki nyolczvanöt éves korában múlt ki, miután még ugyanazon évben Servius Galba ellen²⁰² a nép előtt egy hatalmas beszédet tartott, melyet ránk hagyott irásban is: e Cato életében egyszerre számos fiatalabb szónok is virágában volt. Így Aulus Albinus, a ki tör- 21
ténelmet írt görög nyelven és Lucius Lucullussal volt consul, s a ki tudós is volt meg szónok is; mellette még némiké- 81
p kitűnt Servius Fulvius, úgyszintén Numerius Fabius

quitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus isdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is cujus quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cujus et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in
 82 C. Fannii annalibus. Tum ipse L. Cotta *est* veterator habitus, sed C. Lælius et P. Africanus in primis eloquentes; quorum exstant orationes, ex quibus existimari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos ætate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia præstitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo hujus, quem constat eloquentia præstitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Lælii *aut* Scipionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix jam ut appareant.

83 De ipsius Lælii et Scipionis ingenio quanquam ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Lælio illustrior. At oratio Lælii de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Lælii quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et cum sint in dicendo variæ voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et libenter verbis etiam uti
 84 paulo magis priscis Lælius. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica

Pictor is, ki a jogtudományban, az irodalomban meg a történelemben igen jártas volt, ilyenféle jeles tulajdonokkal kitűnt Quintus Fabius Labeo is. Quintus Metellust pedig, azt, a kinek négy fia volt consul, már kiváló szónoknak tartották, ez beszélt Lucius Cottáért az Africanus vádja ellen.²⁰³ Vannak egyéb beszédei is; az, a melyet Tiberius Gracchus ellen tartott, kivonatban van közölve a Caius Fannius évkönyveiben. Ugyancsak Lucius Cottát is nagy mesternek²⁰⁴ 82 tartották, Caius Lælius és Publius Africanus azonban már kitűnő szónokok voltak, ezeknek több beszéde még megvan, melyekből megítélhetjük szerzőik tehetségét. De mindnyájok közül kétség kívül a náloknál kissé haladottabb korú Servius Galba tűnt ki az ékesszólásban, s bizonyos, hogy a latinok között ő volt az első, aki a szónokok ama jellemző és úgyszólván törvényszabta²⁰⁵ fogásait²⁰⁶ használta, a minők: eltérni a tárgytól szépítés végett,²⁰⁷ a kedélyeket gyönyörködtetni, megindítani, a dolgokat nagyítani²⁰⁸ szánalmat kelteni és közhelyekkel élni.²⁰⁹ Sajátságos azonban, hogy ámbár — mint tudjuk — kiváló szónok volt, silányak az ő beszédei, rajtok az ódonság jobban megérzik, mint Lælius, mint Scipio, sőt mint Cato beszédein, el is asztak annyira, hogy ma már alig ismerni rájuk.²¹⁰

A mi magát Læliust és Scipiót illeti: róluk el van 83 ugyan ismerve, hogy mindketten kiváló tehetségűek voltak, mindazonáltal Lælius nagyobb szónok hírében áll. De azért a Lælius beszéde a papi testületekről semmivel sem jobb, mint Scipio akármelyik beszéde a sok közül, nem mintha Lælius ama beszédénél valami vonzóbb lehetne, vagy vallásos tárgyról magasztosabban szólhatna valaki, hanem mert e mellett ő mégis csak sokkal ódonabbszerű és darabosabb mint Scipio. És minthogy a szónoklatban különféle izlés van, azt hiszem, hogy Lælius a régieskedésben leli inkább örömét és szeretet kissé elavult szókkal is élni. De már az 84

laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Lælium, sic ingenii, litterarum, eloquentiæ, sapientiæ denique, etsi utrique primas, priores tamen libenter deferunt Lælio. Nec mihi ceterorum iudicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter
85 ipsos concessu ita tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut
22 faciles essent in suum cuique tribuendo. Memoria teneo Smyrnæ me ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adulescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaue quærerent. Nam cum in silva Sila facta cædes esset notique homines interfecti insimulareturque familia, partim etiam liberi societatis ejus, quæ picarias de P. Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re
86 cognoscerent et statuerent consules; causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Lælium; cum consules re audita «amplius» de consilii sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Lælium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam; tum Lælium, cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se, quæ fecisset, honoris eorum causa studiose accurateque fecisse; sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo asperior acriorque esset, gravius et vehementius posse

emberek természetében van az, hogy nem szívesen látják, ha egy ember több téren is kiválik. Mert valamint Africanussal senki, még csak távolról sem mérkőzhetik a hadvezéri dicsőség dolgában, (melyből azonban a Viriathus elleni háborúban ugyancsak kijutott Læliusnak is), úgy az észtehetséget, tudományt, szónoki képességet, szóval a bölcsességet tekintve ²¹¹ első rangba helyezik ugyan mindkettőt, de Læliust mégis szeretik előbbre tenni. S ezt, úgy látom, nemcsak a mások véleménye dönti el így, hanem ők maguk is kölesönösen így tartották illőnek. Az akkori szokások ²¹² 85 egyáltalában mindenben jobbak voltak, több emberségre vall már ez is, hogy egymás érdemeit oly készséggel elismerték. Emlékszem, hogy egykor Smyrnában Publius Ruti- 22 lius Rufustól hallottam egy esetet, mely, mint mondotta — az ő ifjú éveiben történt, mikor — ha jól tudom — Publius Scipio és Decius Brutus consulok a tanács határozata folytán egy súlyos és borzasztó ügyben törvényes vizsgálatot tartottak. A silai erdőben ugyanis gyilkosságot követtek el, melynek ismert nevű emberek estek áldozatul, a gyanu pedig azon társaság rabszolgáit, részben tagjait is terhelte, mely a szurokégetőket bérelte ki Publius Cornelius és Lucius Mummius censoroktól; ²¹³ a tanács tehát azt határozta, hogy ezen ügyet vizsgálják meg és intézzék el a consulok. ²¹⁴ A bérlők ügyében Lælius beszélt a nála megszokott 86 alapossággal és izléssel. Miután azonban a consulok végighallgatván a tárgyat, a szakértők javaslatára kijelentették, hogy 'újra tárgyalandó', ²¹⁵ Lælius kevés napra rá újra és sokkal készültebben s jobban szónokolt, de a consulok megint csak későbbre halasztották az ügyet. ²¹⁶ Ekkor Lælius, midőn őt a társaság tagjai hazakisérték és hálálkodva kérték, ne hagyná el őket, ²¹⁷ úgy nyilatkozott, hogy a mit tett, abban az ő becsületükért ²¹⁸ buzgón és lelkiismeretesen járt el, de azt gondolja, hogy ezt az ügyet Servius Galba, ki tüzeseb-

defendi; itaque auctoritate C. Lælii publicanos causam
 87 detulisse ad Galbam; illum autem, quod ei viro succeden-
 dum esset, verecunde et dubitanter recepissem; unum quasi
 comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam
 in consideranda causa componendaque posuisse; et, cum
 cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum do-
 mum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad
 dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum
 esset consules descendisse, omnibus exclusis commentatum
 in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum
alii aliud dictare eodem [a] tempore solitus esset; interim
 cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo
 colore et iis oculis, ut egisse causam non commentatum
 88 putares. Addebat etiam idque ad rem pertinere putabat,
 scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba; ex quo
 significabat illum non in agendo solum, sed etiam in medi-
 tando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa?
 magna exspectatione, plurimis audientibus, coram ipso Lælio
 sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Gal-
 bam, ut nulla fere pars orationis silentio præteriretur;
 itaque multis querelis multaque miseratione adhibita socios
 omnibus approbantibus illa die quæstione liberatos esse.

23 Ex hac Rutilii narratione suspicari licet, cum duæ summæ
 89 sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docen-
 dum, altera graviter agendi ad animos audientium permo-
 vendos, multoque plus proficiat is, qui inflammet iudicem

ben és keményebben tud szónokolni — hatásosabban és nagyobb erővel védené. Így aztán Lælius szavára ügyüket a bírők átadták Galbának, ez pedig azt, mivel egy ily em- 87
ber ²¹⁹ helyébe kellett lépnie — szégyenkezve és vonakodva vállalta el. S akárcsak harmadnapra halasztották volna a végtárgyalást, ²²⁰ csak egy napi időköz volt, melyet Galba egészen a pernek tanulmányozására és az előkészületre ²²¹ fordított; mikor pedig megjött a döntő nap és maga Rutilius a társaság kérésére kora reggel elment Galba házához, ²²² hogy őt emlékeztesse és a mikor elérkezik az ideje, a tárgyalás helyére kísérje, az, mindaddig, míg csak nem jelentették meg neki, hogy a consulok már lejöttek, ²²³ senkit nem bocsátva be magához, egy csúcsosfedelű színben ²²⁴ elmélkedett irnokszolgáival, ²²⁵ kik közül egyiknek egyet, másiknak mást szokott volt tollba mondani. Midőn e közben hírül vitték neki, hogy itt az idő, ²²⁶ oly színben és oly szemekkel lépett ki a házba, ²²⁷ mintha beszédét épen akkor végezte volna el, ²²⁸ pedig még csak készült hozzá. Rutilius 88
még megemlítette és jellemzőnek tartotta, hogy azok az irnokok keményen megviselve ²²⁹ jöttek ki Galbával, ezzel jelezni akarta, hogy az nemcsak szónoklás közben, hanem beszéde szerkesztésekor is nagyon tüzes volt. És hogy röviden megmondjam, nagy várakozás mellett, igen nagy közönség előtt, magának Læliusnak jelenlétében Galba oly kitünően, oly erővel s oly hatással beszélt, hogy beszédének majd egy részét sem hagyták szó nélkül. ²³⁰ És oly sok panaszzót használt, és úgy elérzékenyítette a bírakat, hogy a társaságot aznap közjövahagyással felmentették a vizsgálat alól. Rutiliusnak ezen elbeszéléséből következtethetjük, ²³
hogy a két legjelesebb szónoki tulajdonság ²³¹ közül: alapos 89
okoskodással meggyőzni a hallgatót és a hallgatók lelkét hatásos előadással megindítani (és sokkal többre megy, a ki tűzbe hozza a bírót, mint a ki meggyőzi) — : hogy e kettő

quam ille qui doceat, elegantiam in Lælio, vim in Galba fuisse. Quæ quidem vis tum maxime cognita est, cum Lusitanis a Ser. Galba prætore contra interpositam, ut existimabatur, fidem interfectis, L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegii similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus est [an] diebus an mensibus. Tum igitur *nihil* recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans, cum suos pueros tum C. Gallii etiam filium flens commendabat, cujus orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus ejus intellegi potest.

91 Cum hæc dixissem et paulum interquievissem: Quid igitur, inquit, est causæ, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus ejus appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reli-
24 querunt. Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem (pleræque enim
92 scribuntur orationes habitæ jam, non ut habeantur); alios non laborare, ut meliores fiant (nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio); memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, cum se putant satis

közül az alaposság Læliusban, Galbában az erő volt meg. Ez az erő pedig leginkább akkor nyilvánult, mikor Servius Galba prætor korában lusitaniaiakat öletett meg adott szava ellenére, mint gondolták. Ekkor ugyanis Lucius Libo néptribun a népet fellázította és Galba ellen személyre szóló törvényjavaslattal ²³² állott elő, Marcus Cato pedig, mint fentebb említettem már nagyon elaggottan e törvényjavaslat mellett Galba ellen hosszú beszédet tartott, melyet «Eredetei»-be is felvett néhány nappal vagy hónappal halála előtt. Akkor tehát Galba a saját személyét illetőleg ⁹⁰ semmiféle óvással nem élve, ²³³ könnyes szemekkel ajánlotta a római nép oltalmába a saját gyermekeit és a Caius Gallus fiát is, kinek árvasága és sírása mindenkinek még friss emlékezetében élő derék atyja miatt bámulatos részvétet keltett; ki is menekült ő akkor a lángok közül, ²³⁴ mivel a gyermekek a népet szánalomra indították, miként ezt szintén említi irataiban Cato. De úgy látom, maga Libo sem volt szótalán ember, mint ezt beszédeiből észrevehetni,

Ezt elmondván egy kissé megpihentem. De hát honnét ⁹¹ van az, — kérdezte most Brutus — hogy mikor Galbában annyi kiváló szónoki tulajdonság volt, beszédeiből e részben semmi sem tűnik ki? Ilyesmin nem csodálkozhatni azoknál, a kik egyáltalában semmit sem hagytak írásban. ²³⁵ És nem is ugyanaz az oka Brutus — mondtam erre — ²⁴ ha semmit sem ír, és ha nem oly jól ír valaki, mint ahogy beszél. Hisz látjuk, hogy némely szónok restségből nem írt semmit, hogy ne legyen még odahaza is dolga forumi munkája mellett ²³⁶ (a legtöbb beszédet ugyanis leírják, ha már megtartották, nem pedig, hogy még csak azután tartsák meg). Mások nem igyekeznek tökéletesebbekké lenni (semmi ⁹² sem válik ugyanis annyira hasznára a szónoknak, mint az irafogalmazás); ²³⁷ tehetségük emlékét az utókorra hagyni pedig nem óhajtják, miután azt tartják, hogy úgylis már

- magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque etiam majorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint; alios, quod melius putent dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis hominibus neque satis
- 93 doctis plerumque contingit, ut ipsi Galbæ; quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio; dein cum otiosus stilum prehenderat motusque omnis animi tanquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio. Quod iis, qui limatius dicendi consecretantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit et dicere et scribere: ardor animi non semper adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi
- 94 flamma oratoris exstinguitur. Hanc igitur ob causam videtur Lælii mens spirare etiam in scriptis, Galbæ autem vis occidissee.
- 25 Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum orationes: simplex quidem Lucius et antiquus, Spurius autem nihilo ille quidem ornatiore, sed tamen astrictior; fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multæ sunt Sp. Albinæ orationes; sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo
- 95 video in numero oratorum fuisse. P. etiam Popilius cum civis egregius tum non indisertus fuit; C. vero filius ejus disertus; Gaiusque Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque expolitus tum ejus elegans est habitus etiam orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui injuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octavius. At vero M. Æmilius

elég nagy szónoki dicsőségre tettek szert és hogy az még nagyobbak fog látszani, ha irataik bírálók szemei elé nem kerülhetnek; ²³⁸ mások ismét azt hiszik, ²³⁹ hogy jobban tudnak beszélni, mint írni, mi nagyon eszes, de nem eléggé képzett embereknél többnyire úgy is szokott lenni, mint volt épen Galbánál is. Ezt, mikor beszélt, talán nemcsak ⁹³ szellemének, hanem kedélyének ereje és némi természetes érzékenység ²⁴⁰ is tűzbehozta és okozta, hogy beszéde lelkes, emelkedett és nagyhatású volt, de azután, mikor nyugodt állapotában íróvesszőhöz nyúlt ²⁴¹ és az egész lelki megindulás, akárcsak a szél, ²⁴² elállott a férfiúnál, szónoklata lelankadt. Ez azokon, a kik simább szónoklati modort ²⁴³ követnek, nem szokott megesni, mivel ennél a józan megfontolás sohasem hagyja el a szónokot, úgy hogy e szerint járva el, egyformán beszélhet és írhat: már a lelkesedés nincs meg mindig, s ha egyszer alábbszállt, az az erő, akárcsak a láng, egészen kialszik a szónokban. Ez tehát az ⁹⁴ oka, hogy a Lælius szelleme irataiban is elevennek, a Galba ereje ellenben kihaltnak tetszik.

A középszerű szónokokhoz számították a Lucius és Spurius Mummius testvéreket is, mindkettőtől beszédek is maradtak. Lucius egyszerű és ósdi, Spurius semmivel sem ékeesebb ugyan, de mégis kissé tömörebb, ²⁴⁴ mivel a stoikus iskolájában tanult. Sok beszéde van Spurius Albinusnak, vannak beszédei Lucius és Caius Aurelius Orestesnek is, akik — úgy látom — meglehetősen számot tettek a szónokok között. Publius Popillius is kitűnő polgár volt és be- ⁹⁵ szélni is tudott, fia Gaius meg már jól is beszélt, Caius Tuditanus pedig, ki egész fellépésében és életmódjában művelt és izléstudó volt, a szónoklásban is finom modorúnak volt elismerve. Ő vele egy sorba helyezték azt a minden jóban állhatatos Marcus Octaviust, a ki a vele méltatlanul bánó Tiberius Gracchust ²⁴⁵ türelmével törte meg. Hanem

Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus fere quibus Galba sed paulo minor natus et summus orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane
96 bonus. Hoc in oratore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse illis Græcorum et verborum comprehensio et jam artifex, ut ita dicam, stilus. Hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi et prope æquales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus jam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixerō. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione
97 majorum est adeptus. Tum L. Cassius multum potuit non eloquentia sed dicendo tamen: homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis; cujus quidem legi tabellariæ M. Antius Restio tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adjuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod ejus auctoritate de sententia deductus Restio putabatur. Tum duo Cæpiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex. Pompei sunt scripta nec nimis extenuata,
26
98 quanquam veterum est similis, et plena prudentiæ. P. Crassum valde probatum oratorem isdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum summo illo oratore, Ser. Galba, cujus Gaio filio filiam suam collocaverat, affinitate sese devinxerat et cum esset P. Mucii filius fratremque haberet P. Scævolam, domi jus civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse maximam-

már a csaknem Galbával egyidőbeli, de nálánál valamivel fiatalabb Porcina nevezetű Marcus Aemilius Lepidust igen nagy szónoknak tartották, beszédeiből kitetszik, hogy ugyan csak jó író is volt ő. Úgy látom, ennél a latin szónoknál ⁹⁶ nyilatkozott meg először az a görög simaság, a szóössze-fűzés ²⁴⁶ és az a, hogy úgy mondjam már művész-stilus.²⁴⁷ Őt nagy érdeklődéssel szokta volt hallgatni két nagytehetségű és csaknem egyidős ifjú, Caius Carbo és Tiberius Gracchus, kikről mindjárt lesz alkalmam szólni, előbb még az öregebbekről fogok beszélni egy keveset. Ezek között Quintus Pompeius amaz időben nem megvetendő szónok volt, a ki a maga emberségéből névhez jutván, érdemes ösök teljes híjában a legmagasabb állásokat nyerte el. Az- ⁹⁷ után meg Lucius Cassius is sokat tudott kivinni nem ékes-szólással, de ugyancsak szónoklással. Ez az ember nem szivélyeskedéssel, mint mások, hanem épen zárkozottságánál és komolyságánál fogva nyerte meg a nép tetszését, bárczaszavazási törvényjavaslatát azonban Marcus Antius Restio néptribun sokaig ellenezte Marcus Lepidus consul támogatása mellett, s ez a körülmény Publius Africanusra gáncsot hozott, mivel azt hitték, hogy az ő hatása alatt állott el véleményétől ²⁴⁸ Restio. Sokat segítettek aztán ügyfeleiken a Cæpiók is, mind a ketten tanácsukkal és nyelvükkel, de még inkább tekintélyök és kedveltségük által. A Sextus Pompeius írott munkái sem fölötte véznák,²⁴⁹ (ámbar ő a régiekhez hasonlít), sok okosságra vallanak ²⁵⁰ azok. Körülbelül ugyanabban a korban — mint tudjuk — ²⁶ nagyon kedvelt szónok volt Publius Crassus, kinek kiváló ⁹⁸ eszével és igyekezetével együttjárt némi családi tudomány is.²⁵¹ Rokonság útján ugyanis szoros viszonyba került ama nagy szónokkal, Servius Galbával, kinek Gaius nevű fiához leányát nőül adta, mint a Publius Mucius fia és a Publius Scævola fivére pedig a polgári joggal már odahaza meg-

que gratiam, cum et consuleretur plurimum et diceret.
99 Horum ætatibus adjuncti duo C. Fannii C. et M. filii
fuerunt: quorum Gaii filius, qui consul cum Domitio fuit,
unam orationem de sociis et nomine Latino contra C. Grac-
chum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus:
Quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris
nobis erat. Alii a C. Persio litterato homine scriptam esse
aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius;
alii multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam ora-
100 tionem contulisse. Tum ego: Audivi equidem ista, inquam;
de majoribus natu, sed nunquam sum adductus ut crede-
rem; eamque suspicionem propter hanc causam credo
fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus
esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore
orationum omnium. Sed nec ejusmodi est, ut a pluribus
confusa videatur; unus enim sonus est totius orationis et
idem stilus, nec de Persio reticuisset Gracchus, cum ei
Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris objecisset:
præsertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis. Nam
et causas defensitavit et tribunatus ejus, arbitrio et aucto-
ritate P. Africani gestus, non obscurus fuit. Alter autem
101 C. Fannius M. filius, C. Lælii gener, et moribus et ipso
genere dicendi durior. Is soceri instituto, quem, quia coop-
tatus in augurum collegium non erat, non admodum dili-
gebat, præsertim cum ille Q. Scævolam sibi minorem natu
generum prætulisset: cui tamen Lælius se excusans non

ismerkedett. Az bizonyos, hogy igen nagy szorgalmú és a legnagyobb kedveltségnek örvendő ember volt, mert tanácsával és szónoklatával igen sokat éltek.²⁵² Ezeknek korszaka- 99
 hához csatlakozik a két Caius Fannius, Gaius és Marcus fiai, kik közül a Gaius fia, a ki Domitiussal együtt volt consul, egyetlen egy, a szövetségesek és a latin népek érdekében Caius Gracchus ellen tartott igazán jó és nemes érzésre valló beszédet hagyott ránk.²⁵³ Hogyan? kérdezte ekkor Atticus. Annak a szerzője Fannius volna? Mert ifjú éveinkben erre vonatkozólag különféleképen vélekedtek. Némelyek azt állították, hogy Caius Persiustól, attól a tudományos embertől való az, a kit mint nagy tudóst Lucilius is említ,²⁵⁴ mások szerint sok nemes ember²⁵⁵ — kiki tehetségéhez képest — járult volna valamivel azon beszédhez. Én is hallottam ezeket az öregebbektől — feleltem — 100
 de sohase bírhattak rá, hogy elhiggyem, s azt hiszem az a vélemény²⁵⁶ onnét származhatott, mivel Fanniust a közép-szerű szónokokhoz számították, az a beszéd pedig amaz időben talán legjobb volt valamennyi szónoklat között. De nem is olyan az, mintha többen zagyválták volna össze, mert az egész beszédnek hangja és stilusa egy és ugyanaz, Gracchus sem hallgatott volna Persiusról,²⁵⁷ midőn Fannius egyebek között szemére vetette a marathusi Menelaust és aztán, a mi fő — Fanniust sohasem nézték rossz szónoknak. Mert ő sok peres ügyben szerepelt mint védő, szerzett némi dicsőséget tribuni állásában is,²⁵⁸ a melyben a Publius Africanus kedvét kereste és annak utasításait követte. De már a másik Caius Fannius, Marcusnak fia és 101
 Caius Lælius veje, mind jellem, mind előadás tekintetében kissé merev volt. Ez az ipának tanácsára, kit egyébiránt azért, hogy őt az augurok testületébe²⁵⁹ nem ajánlotta be, hanem fiatalabbik vejét, Quintus Scævolát elébe tette,²⁶⁰ nem nagyon szeretett — (ámbar Lælius ő előtte azzal men-

genero minori dixit se illud, sed majori filiae detulisse: is tamen instituto Lælii Panætium audiverat. Ejus omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspicui potest, quæ neque nimis est infans nequo perfecte
 102 diserta. Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit, juris civilis intellegentia atque omni prudentiæ genere præstitit. L. Cælius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus, juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister.

27 Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens ad
 103 rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria præstitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia fœderis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate judicium vindicavit. Sed fuit uterque summus orator. Atque hoc memoria patrum teste dicimus.
 104 Nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendoris verbis, sed acutas prudentiæque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliæ matris a puero doctus et Græcis litteris eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Græcia magistros, in eis jam adulescens Diophanem Mytilenæum Græciæ temporibus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingenii augendi et declarandi fuit.
 105 Carbo, cui vita suppeditavit, est in multis judiciis causis-

tegetődzött, hogy ő ezzel nem fiatalabbik vejét, hanem idősebbik lányát tisztelte meg):²⁶¹ mindemellett — mondom, Lælius tanácsára hallgatta volt Panætiust.²⁶² Az ő szónoki tehetsége a maga egészében kitetszik meglehetősen csinnal irt történelméből, mely sem fölötte gyenge, sem egészen gyakorlott előadásúnak nem mondható. Mucius augur pe- 102 dig, ha saját ügye kívánta, maga védte magát, így Titus Albucius ellen pénzsarolás ügyében. Őt nem számították a szónokok közé, de a polgári jog ismeretében és minden egyéb tudományban is kitűnt. Lucius Cælius Antipater — mint tudjátok²⁶³ — az akkori időkhöz képest kiváló író volt, nagyon értette a jogot és sokaknak, így Lucius Crassusnak²⁶⁴ is volt oktatója.

Vajha Tiberius Gracchusban és Gaius Carbóban az 27 államférfúi bölcsesség is époly nagy lett volna, mint a szó- 103 noki tehetség: bizonyos, hogy akkor ezt a két férfit senki fölül nem haladja. Hanem közülök az egyiket fölötte lázító tribunságáért, melyet a numantiai szerződés kudarcza miatt a jóérzelműek ellen való gyűlölettel kezdett meg — maga a köztársaság végezte ki, a másik meg örökös, csapodár népszerűsködése következtében önkéntes halállal menekült ki a bírák szigora alól. De mindkettő nagy szónok volt. Apáink beszéde és emlékezete után állítjuk ezt, mivel a Carbo és a 104 Gracchus ránk maradt beszédei²⁶⁵ még nem eléggé ékes nyelvűek, hanem azért éles észre és kiváló tárgyismeretre vallanak. Gracchus anyjának, Corneliának gondosságából már kis gyermekkorától fogva rendszeres oktatásban részesült és a görög irodalomban is képzettségre tett szert. Mert mindig voltak válogatott tanítói Görögországból, így mikor már serdültebb ifjú volt a mytilenæi Diophanestól, Görögországnak abban az időben legszebb nyelvű emberétől tanult. Hanem öneki tehetségének gyarapítására és érvényesítésére csak rövid idő jutott. Carbo, a ki elég hosszú 105

que cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfacetum fuisse dicebat: addebat industrium etiam et diligentem et in exercitationibus commen-
 106 tationibusque multum operæ solitum esse ponere. Hic optimus illis temporibus est patronus habitus eoque forum tenente plura fieri judicia cœperunt. Nam et quæstiones perpetuæ hoc adulescente constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerunt (L. enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis repetundis Censorino et Manilio consulibus tulit; ipse etiam Piso et causas egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit, isque et orationes reliquit, quæ jam evanuerunt, et annales sane exiliter scriptos) et judicia populi [quibus aderat Carbo], jam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari ejus L.
 107 Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Græcis, ut temporibus illis, eruditus; quæ tribuebat idem Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepoti; et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus vehementem tum acrem aiebat in di-
 108 cendo fuisse. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem

életű volt, sok törvényszéki perben vált híressé. A szakértők, a kik őt hallották — így Lucius Gellius barátom is, ki, miként elbeszélte — mindig mellette volt consulsága korában — csengő hangú, folyékony beszédű, elég éles eszű, azonfelül erőteljes, igen kellemes és nagyon élcezes szónokként tüntetik fel; Gellius még megjegyzi, hogy szorgalmas és ügyszerető volt, s hogy a szónoki gyakorlatokkal és elmélkedésekkel mindig sokat fáradozott. Őt tartották abban ¹⁰⁶ az időben a legjobb ügyvédnek, s a mikor ő a forumon szerepelt, ²⁶⁶ sűrűbben kezdtek előfordulni a bírói tárgyalások. Mert az állandó büntetőtörvényszékeket is, ²⁶⁷ melyek azelőtt nem voltak meg, az ő ifjú korában szervezték, — Lucius Piso néptribun ugyanis e részben Censorinus és Manilius consulok alatt először hozott törvényt a zsarolt pénzekre vonatkozólag, — Piso maga is ügyvédeskedett, sok törvény mellett és sok törvény ellen foglalt állást, beszédek is hagyott hátra, melyek már feledésbe mentek és ugyancsak silányan írott évkönyveket is. De a néptörvényszékek is, melyeknél Carbónak szerepe volt — immár jobban megkivánták az ügyvédet, miután szavazótablákkal történt a szavazás: ²⁶⁸ erre vonatkozólag Lucius Cassius Lepidus és Mancinus consulok alatt törvényt hozott.

A ti Decius Brutustok, ²⁶⁹ a Marcus fia, mint azt bizalmas barátjától, Lucius Accius költőtől több ízben hallottam — szintén nem beszélt bárdolatlan alakban, és az akkori időkhöz képest a latin és görög irodalomban is eléggé jártas volt. Ugyanezen tulajdonokat ugyancsak Accius Quintus Maximusban, Lucius Paulus unokájában is feltalálta, és még Maximus előtt ²⁷⁰ azt a Scipiót, kinek ²⁷¹ önkéntes vezetése alatt ²⁷² ölték meg Tiberius Gracchust, valamint mindenben szenvedélyes embernek, a szónoklatban is hevesnek tünteti fel. Azt mondják továbbá, hogy annak a Publius ¹⁰⁷ Lentulus első tanácsosnak is volt legalább is annyi

publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiæ dicitur; isdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratiusque quam ceteri; P. Scævola valde prudenter et acute; paulo etiam copiosius nec multo minus prudenter M' Manilius. Appii Claudii volubilis, sed paulo fervidior oratio erat. In aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius: mediocres oratores, etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem æmulus P. Decius fuit, non infans
 109 ille quidem, sed ut vita sic oratione etiam turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, *fregit*, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adjunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus *facete* agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum ætate antecedens. Fuit enim M. Lepido [et] L. Oreste consulibus quæstor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Ælio consul fuit; sed is omnia summa sperans ædilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

29 His adjuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C.
 110 Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem. At uterque in multis causis versatus *est*: *et* in quibusdam laudandis viris, etiamsi maximi ingenii non essent, probabilis tamen industria; quanquam his quidem non omnino ingenium, sed

szónoki tehetsége, a mennyi politikai czélokra kellett és ugyanakkor el volt ismerve Lucius Furius Philusról, hogy igen jó latinsággal és műveltebben²⁷³ beszél, mint a többiek, Publius Scævolaról, hogy nagy tudománynyal²⁷⁴ és elme-
 éllal, Manlius Maniliusról, hogy még valamivel bővebb nyelvkészlettel és nem sokkal kevesebb tudománynyal szónokol. Appius Claudius beszéde folyékony, de kissé heves volt.²⁷⁵ Némileg ide számíthatók Marcus Fulvius Flaccus és Caius Cato, Africanus nővérének fia is, mint középszerű szónokok. Flaccusnak iratai is maradtak, de ezek csak írói kísérleteknek tekinthetők. Flaccusnak versenytársa volt Publius Decius, ki nem volt ugyan a szótól megfosztva, de mérsékletet sem az életben, sem a szónoklatban nem ismert. Marcus Drusus, Gaius fia, ki tribun korában tisztársának,¹⁰⁹ a másodizben megválasztott Caius Gracchus tribunnak bukását okozta, szónoki tehetségénél és tekintélyénél fogva hatalmas ember volt, hozzá legközelebb járt fivére Caius Drusus. Atyádfia is, — Brutus — Marcus Pennus, mint tribun elmés szavakkal támadta meg Caius Gracchust,²⁷⁶ kinél valamivel idősebb volt. Marcus Lepidus és Lucius Orestes consulok alatt ugyanis Gracchus quæstor volt, Pennus tribun. Ez fia volt azon Marcusnak, a ki Quintus Aeliussal együtt volt consul. El volt telve a legnagyobb reményekkel,²⁷⁷ de ædilissége végeztével meghalt. Titus Flaminusról, kit még magam láttam, épen csak annyit tudok, hogy válogatott latinsággal beszélt.

Ezek mellé sorakoznak még Caius Curio, Marcus Scau-²⁹
 rus, Publius Rutilius, Gaius Gracchus. Scaurusról és Ruti-¹¹⁰
 liusról röviden szólhatok, miután közülök egyiknek sem jutott ki a kiváló szónok dicsőségéből, pedig mind a ketten sokat foglalkoztak peres ügyekkel. Egyben-másban érdemes férfiak voltak ezek, s bár őket a természet nem áldotta meg valami kiváló tehetséggel, szorgalmuk mégis elismerésre

oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere. Ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, fit voce, vultu mo-
111 tuque conditius. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiamsi quid bene dicitur adjuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut tes-
112 timonium dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur; ad senatoriam vero sententiam, cujus erat ille princeps, vel maxime; significabat enim non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quanquam hujus quoque ipsius rei, quemadmodum scis, præcepta sunt. Hujus et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius *lectu* sane utiles, quos nemo legit; at Cyri vitam et disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus antepo-
30 nendam. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero
113 fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est. *Erat* uterque natura vehemens et acer: itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit. Multaque opera multaque industria Rutilius

méltó. Egészen tehetségtelenek azért ők sem voltak, de a szónoki tehetség hiányzott bennök. Mert mit érek vele, ha tudom, hogy mit kell mondanom, de könnyeden és kellembesen beszélni nem tudok?²⁷⁸ Sőt ha tudok is, mi haszna, ha annak, a mit mondok, hang, arczkifejezés és mozdulatok által a zamatot megadni nem tudom? Tán mondanom¹¹¹ sem kell, hogy tudományos képzettség²⁷⁹ is szükséges ide. Mert ha ez nincsen meg, még az sincs egészen hatalmunkban, a mit természeti adomány folytán jól tudunk kifejezni. Mert képzettség nélkül egészen a véletlen hatása alatt áll a tehetség.²⁸⁰ Scaurusnak, ez okos és derék embernek előadásában a legnagyobb komolyság és bizonyos természetes méltóság nyilvánult, úgy, hogy mikor ő a vádlottért szónokolt, úgy tetszett, mintha nem is védő, hanem tanú beszélné. Ez a szónoklati modor, ott, hol valamely ügyet¹¹² védelmezni kellett, nem a legjobbnak bizonyult,²⁸¹ de a szavazásnál a tanácsban, melynek feje Scaurus volt, igen jól bevált, mert nemcsak okosságát, hanem — csak a lényegesre szorítkozván előadásában — szavahihetőségét is beigazolta ezen modorával.²⁸² Ezt neki a természet adta meg, tanulmányok nem egykönnyen vezethették volna rá, ámbár erre nézve is — mint tudod — vannak külön szabályok.²⁸³ Vannak ő neki beszédei,²⁸⁴ írt három könyvet is a maga életéről, mely művét Lucius Fufidiusnak ajánlotta. Ez igen derék egy munka, csak hogy nem olvassa senki, ellenben már Cyrus életét és neveltetését olvassák. Ez jeles mű ugyan, de mégsem illik úgy a mi viszonyainkhoz, és érdeklődésünkre sem tarthat nagyobb számot, mint a Scaurus életének története. Maga Fufidius is némileg az ügyvédek³⁰ sorába tartozott. Rutilius szónoklatát bizonyos komorság és¹¹³ ridegség jellemezte. Mindakettő heves s hirtelen természetű volt, úgy hogy mikor egyszerre pályáztak a consulságra,²⁸⁵ az, a melyik megbukott, legott kortesüzelmekekkel²⁸⁶ vádolta

fuit, quæ erat propterea gratior, quod idem magnum mu-
 114 nus de jure respondendi sustinebat. Sunt ejus orationes
 jejunæ; multa præclara de jure; doctus vir et Græcis litte-
 ris eruditus, Panætii auditor, prope perfectus in Stoicis;
 quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis
 tamen esse exile nec satis populari assensionis accommoda-
 tum. Itaque illa, quæ propria est hujus disciplinæ, philoso-
 phorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et stabilis
 115 inventa est. Qui *cum* innocentissimus in judicium vocatus
 esset, quo judicio convulsam penitus scimus esse rem pu-
 blicam, cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Cras-
 sus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum
 voluit: dixit ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis
 erat filius (et is quidem tamen ut orator, quanquam erat
 admodum adulescens) *et* Q. Mucius, enucleate ille quidem
 et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia,
 quam genus illud judicii et magnitudo causæ postulabat.
 116 Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in
 antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne
 hæc quidem in civitate genera hac oratoria laude carue-
 runt. Volo enim ut in scæna sic etiam in foro non eos
 modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos
 etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in
 agendo veritas, non molesta.

31 Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Ælius Tubero
 117 fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero,

megválasztott versenytársát, Scaurus pedig, mihelyt fölmentették a vád alól, — rögtön törvénybe idézte Rutiliust. Nagyon munkabíró és nagyon tevékeny volt Rutilius; ő benne ezt annyival is inkább becsülték, mivel jogi kérdésekben a tanácsadó fontos szerepére is készséggel vállalkozott.²⁸⁷ Beszédei gyengék, de sok jó gondolat van bennök a jogról,²⁸⁸ tudós ember volt ő, járatos a görög irodalomban is, Panætius egyik hallgatója és csaknem mindenben a stoicusok követője, kik sok elmésséggel és igen művészien szónokolnak ugyan, de modoruk mindemellett — mint tudod — száraz és nem eléggé alkalmas arra, hogy megnyerje a néptetszését.²⁸⁹ És így az ezen iskolabeli bölcselőknek amaz őket jellemző önelégültsége²⁹⁰ e férfiúban is erősnek, állandónak bizonyult. Midőn egyszer teljesen ártatlan létére¹¹⁵ bíróság elé idézték (s e per, mint tudjuk, megrendítette egész államszervezetünket), bár akkor Lucius Crassus és Marcus Antonius consulviseltek kitűnő szónokok voltak, egyik sem kellett neki e kettő közül. Maga szólott maga mellett, valami keveset nővérének fia, Caius Cotta is beszélt, még pedig kész szónok módjára, noha még nagyon fiatal volt, beszélt még Quintus Mucius is a nála megszkott világossággal és izléssel, de korántsem oly erőteljesen és tartalmasan, mint azt az olyanfajta tárgyalás és az ügy fontossága megkívánta volna. Rutiliust tehát a stoicus,¹¹⁶ Scaurust a régi módi szónokokhoz számítjuk,²⁹¹ hanem azért meg kell becsülnünk mind a kettőt, mert ők voltak azok, a kik ezen szónoki irányoknak is becsületet szereztek hazánkban. Mert miként a színpadon, úgy a forumon sem csak azokat dicsérném én, a kik élénk és merész kivitelű mozdulatokat tesznek, hanem az úgynevezett nyugodt szereplőket is,²⁹² kiknek tagjáratatásában meg kell lennie annak a keresetlen, nem izgató hatású természetességnek.²⁹³

S minthogy már a stoicusoknál vagyunk: az említett³¹

sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat; paulo etiam durior, qui quidem in triumviratu iudicaverit contra P. Africani avunculi sui testimonium vacationem augures quo minus iudiciis operam darent non habere; sed ut vita sic oratione durus, incultus, horridus. Itaque honoribus majorum respondere non potuit. Fuit autem constans civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio; sunt etiam in Gracchum Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. Tum Brutus: Quam hoc idem in nostris contingere intellego quod in Græcis, ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti pæne verborum, idem traducti a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, 119 in Tuberone nullem video fuisse. Et ego: Non, inquam, Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quemadmodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris eorumque more se exercuit. Quodsi omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute, iudicium probo, qui eorum [id 120 est ex vetere Academia], philosophorum sectam secutus es,

korból való Quintus Aelius Tuberó, Lucius Paulus unokája, egy a szónokok közt ugyan számot nem tevő, de szigorú életű és annak a rendszernek, a melynek híve volt megfelelő, sőt még valamivel ridegebb ember is, hisz ő volt az, a ki tribun korában nagybátyjának, Publius Africanusnak állításával szemben kimondotta, hogy az augurok nem lehetnek felmentve a bíráskodás tiszte alól.²⁹⁴ És miként életében, úgy beszédében is rideg, nyers és zordon volt ő, ezért nem is vihette fel oly magas állásokig, mint ősei.²⁹⁵ De mindemellett jellemes, derék hazafi volt, ki Gracchusnak okozott igen sok bajt,²⁹⁶ mint ezt Gracchusnak egy ellene tartott beszéde mutatja, vannak Tuberónak is beszédei Gracchus ellen. Gyarló előadó volt ő, de nagyon ügyes vitatkozó.²⁹⁷ Ekkor Brutus így szólt: Sajátságos, a mi em- 118 bereinknél és a görögöknél egyaránt azt tapasztalom, hogy a stoicusok csaknem mindannyian nagyon értenek a vitatkozáshoz, ebben ők művészek, valóságos szóépítésszek,²⁹⁸ mihelyt azonban a vitatkozás teréről szabad előadásra kell áttérniök, gyarlóknak bizonyulnak. Kivételszámba szerintem csakis Cato²⁹⁹ jöhet, kinél tökéletes stoicus létére nem érezni híját az igazi szónoki tehetségnek, melyből Fanniusnál keveset, Rutiliusnál nem valami sokat, Tuberónál pedig egy szikrát se találok. Megvan annak is a maga oka, 119 Brutus — feleltem — ezek ugyanis minden gondjukat a dialectikára fordítván,³⁰⁰ nem használják azt a könnyed, fesztelen és változatos előadási modort. Ellenben már a te nagybátyád³⁰¹ a stoicusoknál azt sajátította el, a mit tőlük kell eltanulni, de szónokolni a szónoklat mestereitől tanult és ezek szokása szerint gyakorolta magát. A peripateticusok szabályai szerint — (ha már mindent a philosophusokból kellene meríteni) — még tán előbb lehetne szerkeszteni szónoki beszédet.³⁰² Te nagyon helyesen választottál — 120 Brutus — midőn azon bölcselek iskolájához szegődtél,³⁰³

quorum in doctrina atque præceptis disserendi ratio conjungitur cum suavitate dicendi et copia: quanquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoicorum astrictior est oratio aliquantoque contractior quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et latior quam pati-
 121 tur consuetudo judiciorum et fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Jovem sic [ut] aiunt philosophi, si Græce loquatur, loqui. Quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur, idque apparet ex genere et granditate verborum; dicit etiam in quadam epistula hoc ipse de sese. Sed et hujus oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam, videatur et illorum in judicia pacatior.

32 Nunc reliquorum oratorum ætates, si placet, et gradus
 122 persequamur. Nobis vero, *inquit* Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur ejusdem ætatis fere sane illustris orator, cujus de ingenio ex orationibus ejus existimari potest. Sunt enim et aliæ et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris hæc omnium optima putabatur, quæ vix jam com-
 123 paret in hac turba novorum voluminum. Præclare, *inquit* Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego: Intellego, *inquam*, Brute, quem dicas; certe enim et

kiknek rendszere, kiknek tanítása a módszeres fejtegetéssel egybeköti a kellemes és dús előadást,³⁰⁴ bár ugyancsak a peripateticusok és az academicusok is a szorosán vett szónoklatban oly eljárást követnek, mely egymagában még nem tesz tökéletes szónokká, de elengedhetetlen kelléke a tökéletes szónoklatnak. Valamint ugyanis a stoicusok előadása tömörebb és jóval szűkebb szavú, mintsem a nép fülei kívánják, úgy emezeké meg terjengőbb és sokkal bővebb beszédű, mintsem azt a törvényszékeknél és a forumon elfogadott szokások engedik. Plato előadásánál hol van¹²¹ gazdagabb? Úgy beszélne Jupiter,³⁰⁵ ha görögül beszélne, — mondják a bölcselek. — Hát Aristotelesnél erőteljesebb, Theophrastusnál édesebb van-e? Platót állítólag Demosthenes is szorgalmasan olvasgatta,³⁰⁶ sőt hallgatta is; ez kitűnik szavainak sajátosságából és nagyszerűségéből, egy levélben³⁰⁷ különben maga is beszéli ő ezt magáról. De azért az ő előadási modora, ha a bölcséletben alkalmaznók, szinte kissé harcziásnak, amazoké ellenben, ha a törvényszéknél használná valaki, nagyonis békésnek tetszenék.³⁰⁸

Most már, ha úgy tetszik, áttérhetünk a többi szónokok-³² nak korszakok szerint való felsorolására, tekintettel arra is,¹²² hogy e szónokok közül ki mennyire vitte művészetében. Ezt bizony mi — szolt Atticus — hogy mindjárt Brutus helyett is megfeleljek, nagyon szívesen veendjük. Nos tehát körülbelül ugyanabban az időben igen jeles szónok volt Curio, a kinek tehetségét megítélhetni beszédeiből, egyebeken kívül ugyanis még megvan egy nevezetes beszéde, melyet Servius Fulviusért tartott vérfertőzőési ügyben. Gyermekekoromban legalább ezt a beszédet tartották valamennyi közül a legjobbnak, ma azonban, az új kötetek e nagy halma-¹²³ zában, már alig kerül elő. Nagyon jól tudom, — mondotta ekkor Brutus — hogy az új kötetek e nagy halmazának³⁰⁹ ki az okozója. Tudom én is, Brutus, hogy kire célzol —

boni aliquid attulimus juventuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi et ornatius, et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras, non a me quidem (meis enim illas antepono), sed a plerisque legi sunt desitæ. Me numera, inquit, in plerisque; quanquam video mihi multa
124 legenda jam te auctore, quæ antea contemnebam. Atqui hæc, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes, verumtamen nondum tritis nostrorum hominum auri-
bus nec erudita civitate tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit et illustri in numero [patronorum] fuit, ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non defuisset, consulem non fuisse.

33 Sed ecce in manibus vir et præstantissimo ingenio et
125 flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quemquam, Brute, pleniorum aut uberiorum ad dicendum fuisse. Et ille: Sic prorsus, inquit, existimo atque istum de superioribus pæne solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas censeo. Damnum enim illius immaturo
126 interitu res Romanæ Latinæque litteræ fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem quam patriæ præstare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! Eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem: grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis; manus extrema non accessit operibus ejus: præclare incohata multa, per-

feleltem. Mi tagadás benne, nyujtottam én ifjúságunknak valami jót, az eddiginél nagyobbyszerű és ékeőbb előadási modort követvén irataimban; de éppen ezzel tán ártottam is, mert a mióta az én beszédeim megjelentek, olvasó közönségünk legnagyobb része már mitsem akar tudni a régiekről. Én ellenben mindig többre becsülöm a régi beszédek az enyéimnél. Engem is — szolt ekkor ő — az olvasók azon nagy többségéhez³¹⁰ számíthatsz, bár úgy látom, hogy most már a te tanácsodra el kell olvasnom sok olyat is, a mit azelőtt számba se vettem. Igaz, — folytattam — 124 hogy ama vérfertőzősi ügyben megtartott sokat magasztalt beszéd több helyen gyermekecs, a szerelemről, a kínvallatásokról s a kósza hírről szóló részek ugyancsak semmitmondók, de abban a korban, a midőn embereinkben még nem volt kényes az izlés, s midőn közműveltségünk is még nagyon fogyatékos volt, nem ütköztek meg ilyesmin. Írt ő még más egyebeket is, tartott sok jeles beszédet és számot tett az ügyvédek sorában is; csodálom, hogy mind e mellett, bár elég hosszú ideig élt és oly tekintélyes társadalmi állású ember volt, consullá nem lett.

De ime, közkézen forog³¹¹ Caius Gracchus, ez a rend- 33
kivüli tehetségű, lángoló igyekezetű férfiú, ki már kora ifjú- 125
ságától fogva képezte magát! Hidd meg, Brutus, nálánál rátermettebb vagy gazdagabban megáldott szónok egy sem volt. Brutus erre így szolt: Magam is azt tartom, és szinte már egyedül csak őt olvasgatom a régiek közül. Sőt véleményem szerint alaposan kell őt tanulmányoznod, Brutus — feleltem. Mert nagy kárt szenvedett ám a római állam és a latin irodalom az ő kora halálával. Vajha inkább 126
hazája, mintsem fivére iránt viseltetett volna annyi kegyelettel! Azzal a nagy tehetséggel, ha tovább él, atyjának vagy nagyatyjának dicsőségét³¹² mily könnyen érhetne volna el! És nem tudom, hogy az ékesszólásban akadt volna-e még

fecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, juventuti. Non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest.

127 Huic successit ætati C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et juris periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. Nam rogatione Mamiliæ, Jugurthinæ conjurationis invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Exstat ejus peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus. Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam judicio publico est condem-

34 natus. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non mul-

128 tum ille quidem nec sæpe dicebat, sed et Latine loquendo cuivis erat par et omnes sale facetiisque superabat. Ejus collega L. Bestia a bonis initiis orsus tribunatus (nam P. Popilium vi C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit), vir et acer et non indisertus, tristes exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege [Mamilia quæstio] C. Galbam sacerdotem et quattuor consulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum civemque præstantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem, a populo absolutum, cum is contra populi studium stetisset, Gracchani judices sustulerunt. Hujus dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis improbus P. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria

párja. Nagyszerűek az ő szavai, gondolataiban annyi a bölcsesség, hatalmas jelenség az egész ember! Végső csiszolás alá művei nem jutottak, sok derék munkába fogott, de nem dolgozta ki teljesen. Ismétlem, Brutus, ha valakit, úgy ezt a szónokot olvasnia kell fiatal embernek, élesítheti ezzel eszét, táplálhatja szellemét.

Az ő korszakára következett Caius Galba, ki Serviusnak, 127. ama kitünő szónoknak fia, és Publius Crassusnak, a szónok- és jogtudósnak veje volt. Apáink becsülték őt, atyjára emlékezvén, szerették is, és mégis elbukott pályafutása közben. A Mamilius-féle törvényjavaslat alapján ugyanis a Jugurtha-üzelmek miatt való elégtelenség következtében elmarasztalták, bár a védőbeszédet ő tartotta a saját maga ügyében. Ezen beszédének befejező szakasza, az úgynevezett epilogus, még megvan.³¹³ Gyermekkoromban oly nagyra voltak evvel, hogy be is kellett tanulnunk. A mióta fennáll Róma, ő volt az első papi rendi ember, ki fölött nyilvános törvényszék ítélkezett.³¹⁴ Publius Scipio, a ki consul korában halt meg, 34 nem tartott hosszú beszédeket és nem is szónokolt gyakran, 128 de azért latinul ép olyan jól tudott,³¹⁵ mint bárki más, szellemességben, élecekben pedig túltett mindnyáján. Tisztvárosa, Lucius Bestia tribunságát szerencsésen kezdte. Egy törvényjavaslatával ugyanis Publius Popilliust, azt, a kit Caius Gracchus erőszakos módon számkivetésbe küldött, visszahelyeztette állásába. Az erélyes és nem ügyetlen nyelvű férfiú azonban consulsága leteltével szerencsétlenül járt. Az a kínos emlékü nyomozás³¹⁶ ugyanis, midőn a Gracchus-párti bírák Caius Galba papot elítélték, elsodort négy consulvisel-tet is:³¹⁷ Lucius Bestiát, Caius Catót, Spurius Albinust és Lucius Opimiust, ezt a rendíthetetlen jellemű hazafit, Gracchus halálának okozóját, kit a nép felmentett, noha épen nem a nép kedve szerint volt, a mit cselekedett.³¹⁸ Egészen 129 más fajta embernek bizonyult a tribuni hivatalban, de az-

temporibus isdem fere, sed longius ætate proventus, habitus est sane, ut ita dicam, lutulentus, asper, maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior, diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis in jure civili et cum veritate tum etiam ipso orationis genere liber: cujus orationes pueri
130 legebamus, quas jam reperire vix possumus. Atque etiam ingenio et sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi cum remiserant dolores pedum non deerat in causis, tamen id non sæpe faciebat. Itaque consilio ejus, cum volebant, homines utebantur, patrocinio, cum licebat. Isdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, *dedecus* generi vestro; qui cum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et juris peritissimum, *magistratus non petiverit sed* accusationem factitaverit [ut Athenis Lycurgus]; is fuit accusator vehemens et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis
131 bonum degeneravisse vitio depravatæ voluntatis. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Cæsulenus fuit, quem ego audiavi jam senem, cum ab L. Saufeio multam lege Aquilia . . . petivisset. Non fecissem hominis pæne infimi mentionem, nisi judicarem qui suspiciosius aut criminosius

után való egész életében is Caius Licinius Nerva. Rossz polgár volt ez, de elég jó szónok. Caius Fimbriát pedig, a ki majd ugyanez időbeli, de már kissé haladottabb korú volt, ha már élünk e szavakkal: mocskos szájú, heves, rágalmozó szónoknak tartották, és méltán. Heves, felfortyanó természetű ember volt ő, de mind e mellett pontosságánál, erős jelleménél és egész élete módjánál fogva igen számottevő tagja a tanácsnak.³¹⁹ Védőnek is eléggé bevált. A polgári jogban kellő jártassága volt, és egyenes természetű ember lévén, védőbeszédeiben nyíltan kimondotta az igazságot. Gyermekkorunkban még olvasgattuk beszédeit, ma már alig kerülnek elő. Hanem már művelt elméjű és mo-¹³⁰ dorú, de gyenge egészségű szónok volt Caius Sextius Calvinus. Ez, ha nem bántotta a köszvény, ott volt a peres tárgyalásoknál, ámde az ritkán fordult elő, s így az emberek tetszés szerint folyamodtak tanácsához, de védőjüknek csak akkor választották, a mikor lehetséges volt. Ugyanez időből való Marcus Brutus, ki nagy szégyent hozott a ti családodra,³²⁰ Brutus! Mert bár e nagy nevet³²¹ viselte és atyja oly derék ember és oly nagy jogtudós volt,³²² ő mégis vádaskodással foglalkozott, úgy mint Athenæben Lycurgus.³²³ Hivatalt sohasem keresett, csak a vádaskodást üzte szenvedélylyel, közbosszúságra. Látnivaló ennél az embernél, mint fajulhat el valamely természetadta családi jó tulajdonság³²⁴ a rosszra való hajlam káros hatása következtében. Volt¹³¹ ebben a korban egy néposztályból való vádaskodó is, Lucius Cæsulenus. Mikor én ezt beszélni hallottam, már öreg ember volt. Ő akkor valami Lucius Sabelliust vádolt, bűnságot akarva ráé róni az aquiliusi («a megkárosítás bűnéről» című) törvényczikk alapján. Sohasem említettem volna ezt a már szinte a legutolsók közé való embert, de el kell ismernem, hogy még soha szónokot nem hallottam, ki annyi gyanusítást és vádat tudott volna összehozni beszé-

35 diceret audivisse me neminem. Doctus etiam Græcis T. Albucius vel potius plane Græcus. Loquor ut opinor; sed licet ex orationibus judicare. Fuit autem Athenis adulescens, perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

132 Jam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi *quod* aliquid fieri potest perfectius, eruditus. Multæ litteræ, summa non vitæ solum atque naturæ, sed orationis etiam comitas, incorrupta quædam Latini sermonis integritas; quæ perspicui cum ex orationibus ejus potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophontio genere sermonis misit ad A. Furium poetam, familiarem suum: qui liber nihilo notior est quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri
133 libri. Tum Brutus: Mihi quidem nec iste notus est nec illi; sed hæc mea culpa est: nunquam enim in manus inciderunt; nunc autem et a te sumam et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quæ laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium cognovisti, noli expectare quid dicam. Quanquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia
134 tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis, ut, cum quosdam audires, qui tum erant præstantes, videretur esse inferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus

dében, mint ez. A görög nyelvben is járatos, sőt már egész ³⁵ görög volt Titus Albucius. Én legalább ilyennek tekintem, de hiszen megítélhetni őt beszédeiből. Fiatal korában Athenæben volt és tökéletes epicureussá lett, pedig ez a rendszer épen nem szónoknak való. ³²⁵

Már Quintus Catulus nem a régiek elvei szerint, hanem ¹²³ a mai kor szellemében volt képezve, ³²⁶ bár még nem a leg-tökéletesebben. Nagytudományú, az életben, egész valójában, nemkülömben szónoki előadásában is fölötte megnyerő modorú ember volt ő. Latinságát jellemezte az a romlatlan tisztaság, miként ez kitűnik beszédeiből, de leginkább azon könyvéből, melyben consulságának történetét finom, xenophoni stilusban írta meg. Ezen munkáját barátjának, Aulus Furius költőnek ajánlotta. Semmivel sem ismertebb ez a mű sem, mint Scaurusnak az a három könyve, melyekről fentebb beszéltem. Ekkor Brutus így szólt: Én legalább sem ezt, sem ¹³³ amazokat nem ismerem, de ez a magam hibája, mert soha sem törekedtem megkeríteni e művek közül egyiket sem, hanem most majd elkérem azokat tőled, és ezentúl nagyobb gonddal utánajárok az efféléknek. — Catulusnál tehát a nyelv latin volt, ³²⁷ a mi nem csekély szónoki érdem, ámde a legtöbb szónok nem gondolt vele. Már, hogy szava csengéséről és a hangok kellemes kiejtéséről is beszéljek neked, azt ne kívánjad, hiszen ismerted fiát. ³²⁸ Ezt az ő fiát nem tartották ugyan szónoknak, de azért ez ott, hol véleményét kellett nyilvánítania, ³²⁹ sem a világos gondolatok, sem a csinos, művelt modorra valló kifejezések szükében nem volt. De még ¹³⁴ az öreg Catulust sem számították a legjelesebb ügyvédek közé. Pedig ~~ő~~ vele úgy voltak, hogy a mikor valaki azokat is hallotta, a kik akkor kiválóknak voltak elismerve, Catulus ezeknél gyengébbnek tetszett, de ha az ilyen összehasonlításra nem volt mód, és így hallgatta őt valaki, nemcsak hogy meg volt elégedve, de nem is kívánt jobbat nálánál.

135 esses, sed melius non quærerēs. Q. Metellus Numidicus et
 ejus collega M. Silanus dicebant de re publica, quod esset
 illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scæurus
 non sæpe dicebat, sed polite; Latine vero in primis est
 eleganter locutus. Quæ laus eadem in A. Albino bene lo-
 quendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est
 habitus disertorum; Q. etiam Cæpio, vir acer et fortis, cui
 36 fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit. Tum
 136 etiam C. L. Memmii fuerunt, oratores mediocres, accusa-
 tores acres atque acerbi. Itaque in iudicium capitis multos
 vocaverunt, pro reis non sæpe dixerunt. Sp. Thorius satis
 valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum
 vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcellus, Æser-
 nini pater, non ille quidem in patronis, sed et in promptis
 tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius ejus
 137 P. Lentulus. L. etiam Cotta prætorius, in mediocrium ora-
 torum numero, dicendi non ita multum laude processerat,
 sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono quasi
 subrustico persequabatur atque imitabatur antiquitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluribus in-
 tellego me non ita disertos homines et rettulisse in ora-
 torum numerum et relaturum. Est enim propositum col-
 ligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tene-
 rent oratorum locum; quorum quidem quæ fuerit ascensio
 et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque
 138 absolutio ex eo, quod dicam, existimari potest. Quam multi
 enim jam oratores commemorati sunt et quam diu in
 eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque

Quintus Metellus Numidicus és tisztvársa Marcus Silanus ¹³⁵ állami ügyekben úgy beszéltek, mint az az olyan férfiakhoz és a consuli méltósághoz illő volt. Marcus Aurelius Scaurus nem beszélt gyakran, de csinosan és nagyon válogatott latinsággal. Dicsérték Aulus Albinust is, hogy helyesen beszél latinul, sőt Albinus papot a jó szónokokhoz számították, nemkülömben Quintus Cæpiót is, ezt a hőslélkü, kemény embert, a kinek hadi szerencséje bűnvádra adott okot, a nép gyűlölete pedig vesztére volt.³³⁰ Ugyanakkor Caius és Lucius ³⁶ Memmius is meglehetősen szónokok, de dühös és gonoszszájú ¹³⁶ vádaskodók voltak, kik sokakat vádoltak főbenjáró ügyben, vádlottak mellett azonban nem igen beszéltek. Spurius Thorius eléggé erős vala a népies irányú szónoklatban; ő volt az, a ki az állami földeket hibás és haszontalan törvény alól ³³¹ adó elrendelése által felmentette. Marcus Marcellus, az Aeserninus atyja nem tartozott ugyan a védők közé, de azért az ügyes és gyakorlott nyelvű emberekhez számították, nemkülömben fiát, Publius Lentulust is. Mint afféle közép- ¹³⁷ szerű szónok a praetorviselt Lucius Cotta sem szerzett valami nagy szónoki dicsőséget. Mondásaival, meg azzal a félig-meddig parlagias kiejtéssel híven akarta utánozni a régieket.

És épen ennél a Cottánál, de még sok másnál is azt veszem észre, hogy bizony nem valami kiváló szónoki tehetségű embereket soroztam és fogok még sorozni a szónokok közé. De czélom volt³³² egybegyűjteni mindazokat, kik államunkban bármiféle állásban szónokokként szerepeltek. Hogy azután ezeknek emelkedése³³³ mint történt, és hogy mily nehéz bármely téren is kiválónak lenni és tökéletessé válni, azt az alább következőkből meg lehet ítélni. Hiszen már ¹³⁸ annyi szónokot említettünk fel és jó ideje foglalkozunk már felsorolásukkal, és mégis csak lassan és nagynehezen, mint azelőtt Demostheneshez és Hyperideshez, úgy értünk most

vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Græcorum gloria Latine dicendi copiam æquatam.

³⁷₁₃₉ Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quæque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio; imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur: sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente nonnunquam viderentur non
140 satis parati ad cavendum fuisse. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone: itaque diligenter loquendi taude caruit (neque tamen est admodum inquinata locutus) *sed illa, quæ propria laus oratoris est in verbis* (nam ipsum Latine loqui est illud quidem [est], ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum; non enim tam præclarum est scire Latine quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur); sed tamen Antonius in verbis et eligendis (neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis) et collocandis et *comprehensione* devinciendis nihil non ad rationem et tanquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in
141 sententiarum ornamentis et conformationibus. Quo genere

Antoniushoz és Crassushoz. Mert nekem véleményem az, hogy legnagyobb szónokaink ezek voltak, kik latin szónoklatuk gazdagságával oly dicsőséget arattak, hogy már bátran versenyezhettek a görögökkel.

Antonius figyelme mindenre kiterjedt.³³⁴ Mint a had-³⁷ vezér, ki a lovasságot, a gyalogságot, a könnyű hadat külön-¹³⁹ külön a maga helyére rendeli, úgy ő is beszédében mindent ott alkalmazott, a hol igazán helyénvalónak látta, a hol a legtöbb hasznát vehette és legnagyobb hatását várhatta. Emlékező tehetsége rendkívüli volt, soha semmivel sem árulta el, hogy beszédére készülnie kellett. Úgy tetszett, mintha minden szónoklatát rögtönöznél, pedig mindig annyira el volt készülve, hogy olykor, mikor ő beszélt, a bírakon volt észrevehető, hogy nincsenek eléggé elkészülve a kellő elővigyázatra.³³⁵ Szónoklataiban ő sohasem törekedett valami¹⁴⁰ nagy nyelvtisztaságra, s így — bár fölötté tisztátalanul sem beszélt — gondos nyelvezettel sohasem aratott dicsőséget. De épen csakis ez a nyelvezetben rejlő sajátos szónoki érdem³³⁶ volt az, a melylyel ő nem dicsekedhetett. Mert igaz ugyan, hogy helyesen latinul beszélni, mint imént mondtam, már egymagában is nagyon elismerésre méltó valami, de azért tán mégsem annyira természeténél fogva szónoki érdem ez, mint inkább csak azért, mert a legtöbb szónok elhanyagolja. Elvégre is nem oly nagy dicsőség tudni latinul, mint a minő szűgyen nem tudni, és nem is annyira a jó szónok, mint inkább az igazi római polgár sajátjának tekintem azt. Mind e mellett azonban Antonius a szavaknak nem annyira a csín, mint inkább a súly kedvéért való megválogatásában, azoknak elhelyezésében és körmondatokká való egybefűzésében egészen tervszerűen és úgyszólván művészileg járt el, de még sokkal inkább mondhatni ezt gondolatainak ékítése és alakítása körül³³⁷ követett eljárásáról. Minthogy e részben³³⁸ Demosthenes mindnyáján túltett,¹⁴¹

- quia præstat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps judicatus. Σχήματα enim quæ vocant Græci, ea maxime ornant orationem; eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in illuminandis sententiis. Sed cum hæc magna in Antonio tum actio singularis: quæ si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens, manus, humeri, latera, suppositio pedis, status, incessus omnisque motus; vox permanens, verum subrauca natura.
- 142 Sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. Habebat enim flebile quiddam in *questionibus* aptumque cum ad fidem faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quæsiuisset quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem, et idem tertium respondisse. Nec ulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format, flectit talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt.
- 143 Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crasum. Illud quidem certe omnes ita judicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cujusquam ingenium requireret. Equidem quanquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis

azért a szakértők ítélete szerint ő az első a szónokok közt. Mert a miket a görögök schémáknak neveznek, azok a szónoki beszédnek legnagyobb ékességei, s ezeknek hatása nem annyira a szavak ékes voltában, mint inkább a gondolatok díszében³³⁹ nyilvánul.³⁴⁰ Az itt említett kiváló tulajdonok³⁸ mellett azonban Antonius egész fellépése³⁴¹ is páratlan volt. Taglejtését és hangját kell itt jellemeznem. Nem a szavakat tette szemlélhetőkké az ő tagjáratása,³⁴² hanem gondolatok öltöttek testet kezében, vállában, derekában, lábának topantásában, állásában, járásában³⁴³ és minden mozdulatában. Hangja kitartó, de kissé rekedtes természetű volt. Ez a fogyatkozás azonban öneki épen előnyére vált. Mert volt¹⁴² abban a hangban siralmas valami, a mi ott, a hol vádlottak érdekében kellett beszélni, igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy bizalmat ébresztszen és hogy szánalmat keltsen.³⁴⁴ S így ő nála valónak bizonyult, a mit állítólag Demosthenes felelt³⁴⁵ arra a kérdésre, hogy mi az első a szónoki művészetben? «Az előadás» — mondotta. Mi a második? «Ugyanez». S mi a harmadik? «Ugyancsak ez» — felelte. Semmi ennél jobban a hallgatókra nem hat, a hangulatot ez hozza meg, ez nyeri meg, hatalmába ez ejti a szíveket és a szónokot olyannak tünteti fel, a milyennek az látszani kíván.³⁴⁶

Némelyek Antoniushoz mindenben hasonlóknak tekintették¹⁴³ Lucius Crassust, sőt voltak, a kik Crassust nagyobb-nak tartották. De azt az egyet mindenki elismerte, hogy e két védő bármelyike mellett³⁴⁷ másnak tehetségére rászorulva senki sincsen. Én részemről, bár föntebb Antoniusról olyannyira elismerőleg nyilatkoztam, mégis azt állítom, hogy Crassusnál tökéletesebb alig lehetett volna valaki. Ő benne megvolt a legnagyobb komolyság, de e komolysággal nála az elmésség és tréfa nem bohóczoos alakja, hanem szónoki szelleme párosult. Szónoklatait nem a keresett, hanem a

lepos ; Latine loquendi accurata et sine molestia diligens
elegantia ; in disserendo mira explicatio ; cum de jure civili,
cum de æquo et bono disputaretur, argumentorum et simi-
39 litudinum copia. Nam ut Antonius conjectura movenda et
144 sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim habebat,
sic in interpretando, in definiendo, in explicanda æquitate
nihil erat Crasso copiosius : idque cum sæpe alias tum
145 apud centumviros in M' Curii causa cognitum est. Ita enim
multa tum contra scriptum pro æquo et bono dixit, ut
hominem acutissimum Q. Scævolam et in jure, in quo illa
causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum
exemplorumque copia ; atque ita tum ab his patronis æqua-
libus et jam consularibus causa illa dicta est, cum uterque
ex contraria parte jus civile defenderet, ut eloquentium
juris peritissimus Crassus, juris peritorum eloquentissimus
Scævola putaretur. Qui quidem cum peracutus esset ad
excogitandum quid in jure aut in æquo verum aut esset
aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summa brevi-
146 tate mirabiliter aptus. Quare sit nobis orator in hoc inter-
pretandi, explanandi, edisserendi genere mirabilis, sic ut
simile nihil viderim ; in augendo, in ornando, in refellendo
40 magis existimator metuendus quam admirandus orator. Ve-
147 rum ad Crassum revertamur. Tum Brutus : Etsi satis, in-
quit, mihi videbar habere cognitum Scævolam ex iis rebus,
quas audiebam sæpe ex C. Rutilio, quo utebar propter

gonddal és ízléssel válogatott latinság jellemezte. Bámulatos volt fejtegetéseinek világossága, és mikor a polgári jogról vagy mikor a «jogosról és méltányosról»³⁴⁸ folyt a vita, bizonyítékokat és hasonló eseteket³⁴⁹ bőven tudott felhozni. Valamint ugyanis Antonius a nyomozás irányzásában,³⁵⁰ 39 nemkülömben a gyanú elosztatásában, avagy gyanu ébresztésében hihetetlen erejű volt, úgy viszont a magyarázásban, a meghatározásban³⁵¹ és a méltányossági szempontok feltűntetésében senki gazdagabb nem vala, mint Crassus. Kitűnt ez számos alkalommal, így különösen a százak tanácsa előtt,³⁵² a Manius Curius perében. Mert ekkor az irott betű 145 ellen, a jogos- és méltányosnak védelmére oly sokat beszélt Crassus, hogy Quintus Scævólát, ezt a kiváló eszű és a szóban forgó ügyre vonatkozó törvényekben³⁵³ kitűnően tájékozott embert megokolásainak és példáinak özönével egészen elborította. Ez a két egyenrangú és már consulviselt védő úgy tudta akkor képviselni ezt az ügyet, a melyben mindketten ellenkező álláspontokról³⁵⁴ a polgári jognak védelmére keltek, hogy Crassust a szónokok közt a legjelesebb jogásznak, Scævólát a jogászok között a legjelesebb szónoknak tekintették. És valóban, Scævola nagy elmeéllel tudta eldönteni, mi a jogosban és méltányosban való és mi nem,³⁵⁵ de kifejezéseit is a legnagyobb rövidség mellett bámulatosan tudta alkalmazni a tárgyhöz. Ám tekintsük 146 azért őt a magyarázás, a fejtegetés, a tárgyalás e nemében³⁵⁶ bámulatos szónoknak, kinek párját nem találni; a nagyítás, a szépítés, a czáfolás terén ellenben ő benne inkább félelmes kritikust fogunk látni,³⁵⁷ mintsem bámulatra méltó szónokot. De térjünk vissza Crassushoz. Ekkor Brutus így 40 szólt: Azt hittem már, hogy eléggé ismerem Scævólát azok 147 után, a miket több ízben hallottam ő róla Caius Rutiliustól, kivel én Scævola barátunkkal való benső viszonya révén gyakran érintkeztem. De ilyen kiváló szónoki tulajdonokról

familiaritatem Scævolæ nostri, tamen ista mihi ejus dicendi tanta laus nota non erat. Itaque cepi voluptatem tam ornatum virum tamque excellens ingenium fuisse in nostra
148 republica. Hic ego: Noli, inquam, Brute, existimare his duobus quicquam fuisse in nostra civitate præstantius. Nam ut paulo ante dixi consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus, Scævola parcorum elegantissimus; Crassus in summa comitate habebat etiam severitatis satis, Scævolæ multa in severitate non deerat tamen comitas.
149 Licet omnia hoc modo: sed vereor ne fingi videantur hæc, ut dicantur a me quodam modo; res se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque horum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude par-
150 tem, uterque autem suam totam haberet. Tum Brutus: Cum ex tua oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scævolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans, esse quandam vobis cum illis similitudinem judico. Quonam, inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit, tantum juris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori, et Servius eloquentiæ tantum assumpsisse,
41 ut jus civile facile posset tueri; ætatesque vestræ, ut illo-
151 rum, nihil aut non fere multum differunt. Et ego: De me,

mit sem tudtam. S így hát örömemre szolgál, hogy ily kitűnő férfiú, ilyen kiváló tehetségű ember is élt valaha államunkban. Erre én így feleltem: Nekem elhiheted, Brutus, 148 hogy soha államunkban e két embernél derekabb nem volt. Mert miként fentebb említettem, hogy az egyik a jogászok közt a legjelesebb szónok, a másik a szónokok közt a legjelesebb jogász volt, úgy más egyebekben is nagyon különböztek ők egymástól, úgy azonban, hogy nem tudta volna eldönteni az ember, melyikökhöz kívánna inkább hasonlítani. Crassus volt a kényes ízlésűek között legegyszerűbb, Scævola az egyszerűek között a legkényesebb ízlésű,³⁵⁸ Crassusban a legnagyobb nyájasság mellett a kellő komolyság is megvolt, és Scævolában a nagy komolyság mellett a nyájasság sem hiányzott. Folytathatnám így még tovább is, de utóbb 149 még azt találnák hinni, hogy előadásommal feltűnő hatásra áhítózván, én találtam ki mindezeket. Pedig a dolog így áll. Minthogy minden kiváló érdem,³⁵⁹ miként azt a ti régi Akademiátok³⁶⁰ állítja — Brutus — középuton halad, ezek mind a ketten bizonyos középutat akartak követni, de úgy esett, hogy egyik a másiknak dicsőségét részben, a saját magáét azonban mindegyik teljesen élvezhette.³⁶¹ Brutus most következőleg válaszolt: Azok után, a miket elmondottál, 150 úgy hiszem, jó képet alkottam magamnak Crassusról és Scævoláról. S ha már most reád és Servius Sulpiciusra gondolok, közöttetek és azok között némi hasonlatosságot látok. Mint érted ezt? kérdeztem. Nos hát azt hiszem, — felelte ő — hogy te is a polgári jogból csak annyit akartál tudni,³⁶² a mennyivel szónok beérheti, és hogy Servius is csak annyit rajátított el a szónoki művészetből, a mennyi elegendő arra, hogy a polgári jogot könnyűséggel lehessen védenie.³⁶³ Korra nézve sem különböztek ti egymástól semmit, csakúgy mint amazok, vagy legalább nem valami nagy a 41

korkülömbőség kettőtök között. Magamról nem szükséges szól- 151

inquam, dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studii quam illum et ad dicendum et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in isdem exercitationibus ineunte ætate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; *at*, inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. Atque haud scio an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non ejusdem modo ætatis sed eorum etiam, qui fuissent, in jure civili esse princeps.

152 Hic Brutus: Ain tu? inquit. Etiamne Q. Scævola Servium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, juris civilis magnum usum et apud Scævola et apud multos fuisse, artem in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius juris scientia, nisi eam præterea didicisset artem, quæ doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa judicarentur et quæ qui-
153 bus propositis essent quæque non essent consequentia. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quæ confuse ab aliis aut respondebantur aut
42 agebantur. Dialecticam mihi videris, inquit, dicere. Recte, inquam, intellegis; sed adjunxit etiam et litterarum scien-

nom — feleltem — hanem Serviusról, kiről te igen találóan nyilatkoztál, el fogom mondani a magam véleményét is. Megvallom, hogy nem egykönnyen említhetnék valakit, a ki az ékesszólással és általában a nemesebb művészetekkel³⁶⁴ többet foglalkozott volna, mint ő. Ifjú éveinkben ugyanis mind a ketten egyformán gyakorolgattuk magunkat,³⁶⁵ később azután eljött ő velem Rhodusba is, hogy magát tökéletesíthesse³⁶⁶ és bővebb ismeretekre tehessen szert. Mihelyt azonban innen visszaérkezett, nekem úgy tetszett, hogy inkább a második művészetben akart első lenni, mintsem az elsőben második.³⁶⁷ Pedig ő, azt hiszem, felküzdhetne volna magát a legkiválóbbak sorába,³⁶⁸ de vágya, a melyet el is ért, tán inkább az volt, hogy összes kortársai, sőt még a régiebbek között se akadjon a polgári jog ismeretében hasonló ő hozzá. Gondolod? — kérdezte ekkor Brutus. Még 152 Quintus Scaevolánál is nagyobbnek tartod a mi Serviusunkat? Minden esetre, Brutus — feleltem, — mert úgy látom, hogy nagy jártasságot a polgári jogban találunk Scaevolánál, meg sok másnál is, de jogtudományt csakis ennél az egynél. És ennek birtokába ő a pusztá jogismeret révén soha sem juthatott volna, ha nem sajátította volna el még azt a művészetet is,³⁶⁹ a mely megmutatja, miképen kell az egész anyagot részekre osztani, a dolgok rejtett mivoltát pontosabb meghatározással kitüntetni, mindazt, a mi homályos, kellő magyarázattal érthetővé tenni, a kétértelműséget először észrevenni, majd meg helyesen értelmezni, végül pedig bizonyos szabályt is követni, mely szerint meg lehessen ítélni, mi az igaz, és mi a hamis, és hogy valamely előrebocsátott tételből mi következik és mi nem. Ő volt az, a ki ezen minden 153 művészetnél nagyobb művészettel úgyszólván világot gyujtott ott, a hol mások belső összefüggés nélkül³⁷⁰ véleményt mondtak³⁷¹ vagy tárgyalást vezettek.³⁷² A dialectikát érted, 42 nemde? — kérdezte most ő. Jól mondod, — feleltem, —

tiam et loquendi, elegantiam, quæ ex scriptis ejus, quorum
154 similia nulla sunt, facillime perspicui potest. Cumque
discendi causa duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo, C. Aquilio Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaque superavit; Balbi docti et eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus; sic et habet quod uterque eorum habuit, et explevit, quod utrique defuit.
155 Itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam Scævola (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur, ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scævola), sic Servius sapientissime, cum duæ civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiæ, perfecit, ut altera præstaret omnibus, ex altera tantum assumeret, quantum esset et ad tuendum jus
156 civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis. Tum Brutus: Ita prorsus, inquit, et antea putabam (audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo jus nostrum pontificium, qua ex parte cum jure civili junctum esset, vellem cognoscere) et nunc meum judicium multo magis confirmo testimonio et judicio tuo; simul illud gaudeo, quod et æqualitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quæ solet lacerare

de ő nála ez irodalmi műveltséggel és válogatott nyelvezettel volt egybekötve,³⁷³ miként ezt irataiból,³⁷⁴ a melyek párjukat ritkítják, igen könnyen láthatni. Nagyobb képzett-¹⁵⁴ ségre³⁷⁵ akarván szert tenni, két kiváló szakemberhez, Lucius Lucilius Balbushoz és Caius Aquilius Gallushoz szegődött. Majd azonban Gallusnak, ez éleseszű és gyakorlott embernek tárgyalások és véleménymondás alkalmával³⁷⁶ nyilvánuló ügyességét és gyors készségét is háttérbe szorította finom okoskodásával és lelkiismeretességével, a művelt és tudós Balbusnak mind a két alkalomkor³⁷⁷ tapasztalható fontolgató lassúságán pedig az ügyek gyors lebonyolítása által diadalmaskodott. Így tehát ő birtokába jutott annak, a mi e két embernek volt sajátja, sőt még ezt ki is egészítette avval, a mi ennél a kettőnél hiányzott. Valamint¹⁵⁵ tehát Crassus nézetem szerint bölcsebben cselekedett, mint Scævola, (ki nagyon szívesen vállalt el pereket,³⁷⁸ bár ezekben Crassus mindig jobban kitünt nálánál, — míg amaz nem szerette, ha tanácsért fordultak hozzá,³⁷⁹ nem akarván elárulni, hogy gyöngébb ő valamiben Scævolánál) — úgy Servius is, tekintve, hogy legtöbb népszerűsége és dicsőségre ezzel a két gyakorlati és forumi tudománynyal³⁸⁰ lehetett szert tenni, nagyon bölcsen odáig vitte, hogy az egyikben túltett mindenkin,³⁸¹ a másiktól³⁸² pedig annyit sajátított el, a mennyi a polgári jog védelmezésére³⁸³ és a consuli méltóság megszerzésére³⁸⁴ elég volt. Ekkor Brutus következőképen nyilatkozott: Épen így vélekedtem én már¹⁵⁶ azelőtt is, mert még nemrég több ízben és figyelemmel hallgattam³⁸⁵ őt Samusban, tőle akarván megtanulni, hogy mily viszonyban áll a mi papi jogunk³⁸⁶ a polgári joggal. Most a te állításod és ítéleted után mind jobban megerősödöm nézetemben, s egyúttal örömmel tapasztalom, hogy egyenlő korotok, egyenlő hivatalbeli rangotok³⁸⁷ és szakmáitoknak s törekvéseiteknek úgyszólván tőzsomszédos

plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu; quod cum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus: Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus: itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, expectabatur, audiebatur, a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, expectatione dignus videbatur. Non multa jactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra suppositio pedis: vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multæ et cum gravitate facetiæ; quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis. Jam in altercando invenit parem neminem. Versatus est in omni fere genere causarum; mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adulescens: summam ingenii non laudem modo, sed etiam admirationem est

volta³⁸⁸ mellett sem férközhettek közének gáncsoskodás és irigykedés,³⁸⁹ melynek annyi ember szokott lenni marta-léka, — sőt úgy látszik, hogy amaz említett körülmények között³⁹⁰ a ti jó viszonyotok nemcsak hogy csorbát nem szenved, hanem még szorosabbá fűződik. Mert benne is irántad oly indulatot tapasztaltam, mint a minővel te viseltetel ő iránta, tőle is felőled oly jó véleményt hallottam, mint a minőt tetőled ő róla. És ez az, a miért fájlalom, 157 hogy az ő tanácsát és a te szavadat a római nép már oly régóta³⁹¹ nélkülözi. Így magában is eléggé elszomorító ez, hát még, ha meggondoljuk, hogy kikre van e kettő³⁹² nem átruházva, hanem magam sem tudom, mi módon hagyva.³⁹³ Ekkor Atticus közbevágott: Megmondtam³⁹⁴ mindjárt kezdetben, hogy állami ügyekről ne beszéljünk, hát maradjunk is e mellett. Mert, ha mindazon, a mit elvesztettünk, így fogunk sopánkodni, nemcsak a panasznak, hanem a szomorúságnak³⁹⁵ sem fogjuk soha végét érni. Menjünk hát 43 tovább, — mondtam, — és folytassuk a már megkezdett 158 rendet. Crassus tehát jól elkészülve lépett a közönség elé, feszült figyelemmel várták, lesték minden szavát. Már beszéde bevezetésében, — a melyre mindig nagy gondot fordított³⁹⁶ — e várakozáshoz méltó magatartást tanusított. Testét nem hányta vetette,³⁹⁷ hangját nem erőltette,³⁹⁸ ideoda sohasem járkált, lábával ritkán toppantott,³⁹⁹ de azért beszéde elárulta a szenvedélyt, telve olykor haraggal és méltó elkeseredéssel. Komolysága mellett nagyon élczes, és 159 a mi épen nem könnyű, egyszerre felette ékes és felette rövid is tudott lenni, a vitatkozásban⁴⁰⁰ meg már párját sem lehetett találni. Foglalkozott ő majdnem minden fajta peres ügygyel s korán szerepelt a legelső szónokok között. Még nagyon fiatal⁴⁰¹ volt, mikor Caius Carbót,⁴⁰² e kitűnő szónoki tehetségű embert vádolta, mely alkalommal nemcsak a legnagyobb elismerést vívta ki tehetségével, hanem

160 consecutus. Defendit postea Liciniam virginem cum annos
 xxvii natus esset. In ea ipsa causa fuit eloquentissimus
 orationisque ejus scriptas quasdam partes reliquit. Voluit
 adulescens in colonia Narbonensi causæ popularis aliquid
 attingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere. Exstat
 in eam legem senior, ut ita dicam, quam ætas illa ferebat,
 oratio. Multæ deinde causæ; sed ita tacitus tribunatus, ut,
 nisi in eo magistratu cenavisset apud præconem Granium
 idque nobis [bis] narravisset Lucilius, tribunum plebis
 161 nesciremus fuisse. Ita prorsus, inquit Brutus; sed ne de
 Scævolæ quidem tribunatu quicquam audivisse videor et
 eum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis,
 inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque
 in rostris sedente suasit Serviliam legem Crassus; nam
 censuram sine Scævola gessit; eum enim magistratum nemo
 unquam Scævolarum petivit. Sed hæc Crassi cum edita ora-
 tio est, quam te sæpe legisse certo scio, quattuor et triginta
 tum habebat annos totidemque annis mihi ætate præstabat:
 iis enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus,
 cum ipse esset Q. Cæpione consule natus et C. Lælio,
 triennio ipso minor quam Antonius. Quod idcirco posui,
 ut dicendi Latine prima maturitas in qua ætate exstisset
 posset notari et intellexeretur jam ad summum pæne esse

bámulatra is ragadta hallgatóit. Később huszonhét éves korában Licinia⁴⁰³ Vesta-szűz ügyében tartott védőbeszédet. Ebben az ügyben kiválóan tudta érvényesíteni szónoki tehetségét, s ezen beszédének néhány részét írásban is megörökítette. Ifjú korában⁴⁰⁴ a narbói telepítéssel valami népszerű dologba akart belefogni,⁴⁰⁵ és azt a telepítést úgy, miként meg is tette — személyesen akarta vezetni. Még megvan egy beszéde, melyet az idevonatkozó törvényjavaslat mellett tartott, s a mely, hogy úgy mondjam, érettebb,⁴⁰⁶ mintsem azt egy oly korú embertől várni lehetett. Sok perrel foglalkozott ezután, tribunsága⁴⁰⁷ azonban oly csendesen folyt le, hogy ha ezen hivatalának tartama alatt nem étkezett volna egyszer Granius hirdetőnél, és ezt nekünk Lucilius nem mesélte volna el kétszer,⁴⁰⁸ nem is tudnók, hogy néptribun is volt. Egészen így tudom én is, jegyezte meg Brutus, de nekem úgy tetszik, mintha én Scaevola tribunságáról sem hallottam volna semmit, pedig ez, ha jól tudom, Crassusnak tisztvársa volt. Az volt — feleltem — minden egyéb hivatalban, tribunus azonban egy évvel később volt és a népgyűlésen elnökölt,⁴⁰⁹ mikor Crassus a Servilius törvényjavaslatáért beszélt. Hogy a censori hivatalban sem volt Scaevolával együtt, az onnét volt, mert ezt a hivatalt soha senki sem kereste a Scaevolák közül. Mikor pedig kiadták Crassusnak ez utóbb említett beszédét — (melyet te — jól tudom — sokszor olvastál⁴¹⁰) — akkor szerzője harmincznégy éves volt és ugyanannyi esztendővel volt korosabb nálamnál. Mert azon consulok alatt beszélt ő ezen törvényjavaslat mellett, a kik alatt én születtem, ő maga pedig Quintus Caepio és Lucius Laelius consulok alatt született, s így éppen három évvel volt fiatalabb Antoniusnál. Azért hoztam fel ezt,⁴¹¹ hogy pontosan meg lehessen jegyezni, mely korszak hozta meg a latin szónoklat első érettségét,⁴¹² s egyszersmind meglássék, hogy ekkor fejlődésének már csaknem tetőpont-

perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a jure civili, ab historia fuisset instructior. Erit, inquit [M.] Brutus, aut jam est iste, quem expectas? Nescio, inquam. Sed est etiam [L.] Crassi in consulatu pro Q. Cæpione defensio non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno duodequinguesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuce veritatis color. Quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum, si sic περίοδος appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quædam, quæ κῶλα Græci vocant, dispertiebat orationem libentius.

163 Hoc loco Brutus: Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio præter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere; cum enim omnibus memoriam sui tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scævolæ dicendi elegantiam satis ex iis orationibus quas reliquit, habemus

164 cognitam. Et ego: Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio: in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicium et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere,

járt érte el a mi szónoklatunk, úgy hogy talán csak az járulhatott hozzá még valamivel,⁴¹³ kinek a philosophiában, a polgári jogban és a történelemben különös képzettsége volt. Még csak ezután jön-e, vagy már itt van az, a kit vársz? **44** kérdezte Brutus. Nem tudom⁴¹⁴ — feleltem. — Maradt ám ¹⁶² még ránk egy Lucius Crassus consulsága korából való Quintus Cæpioért tartott védőbeszéd is, mely magasztalásnak megjárja ugyan,⁴¹⁵ de szónoki beszédnek rövid. Utolsó beszédét mint censor,⁴¹⁶ negyvennyolcz éves korában tartotta Crassus. Mindezen szónoklatokon bizonyos kendőzetlen eredetiségnek⁴¹⁷ színe látszik meg, sőt nála a szavak egybefoglalása vagy körútja⁴¹⁸ is — ha így szabad neveznünk a periodust — tömött és rövid volt, s szerette beszédét bizonyos tagokra⁴¹⁹ is felosztani, melyeket a görögök *kolonok*-nak hínak. — Mily derék lett volna, — mondotta ekkor ¹⁶³ Brutus — ha ezen tőled olyannyira magasztalt szónokok közül Antonius a szónoki előadás szabályairól szóló⁴²⁰ ugyan-csak vékony könyvecskéjén kívül még valaminek, Crassus pedig egyáltalában többnek megírására határozta volna el magát! Mert ez esetben széles körben megőrizték volna mindkettejüknek emlékét, de mi is nyertünk volna ily módon útmutatást a szónoklatban. Már Scævola kiváló ékesszólását eléggé ismerjük azon beszédeiből, melyeket írásban hagyott. Már bizony énnekem — mondtam erre én — ¹⁶⁴ gyermekkorom óta mintegy tanítómesterem volt az a Cæpio törvényjavaslatára vonatkozó beszéd, mely nemcsak a senatus tekintélyét tünteti fel ragyogó színben, mert ezen rendért volt megtartva, hanem gyűlöletet is kelt a bírák és vádlók üzelmei ellen. És még hozzá ezen túlkapások ellen akkor a nép kedve szerint való modorban kellett sikra szállni⁴²¹ Sokat mond e beszédben komolyan, sokat enyhén, sokat keményen, sokat elmésen, s még többet is, mint a mennyi írva van, miként ezt néhány vázolt, de ki nem dolgozott

multa facete dicta sunt; plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intellegi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio
165 clamoribus unquam habita majoribus. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens: Antonii genus dicendi multo aptius judiciis quam contionibus.

45 Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur; quod idem de C. Caelio dixerim: industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiæ tantum, quod esset in rebus privatis amicus
166 ejus, in re publica ipsius dignitati satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus numeratus est; qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiæ quandam mediocritatem afferebat.
167 Ejusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo judicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Græcis litteris et sine multo usu pervenire.

fejezet mutatja. De még az a fentebb említett és «tisztvárosa, Cneius Domitius ellen» czímen ismeretes censori beszéd⁴²² sem igazi szónoki beszéd, hanem csak a főbb részek czímjegyzéke és valamivel terjedelmesebb vázolója egy szónoki beszédnek. Sohasem folyt vitatkozás⁴²³ sűrűbb helyeslő felkiáltások⁴²⁴ mellett, mint ez alkalommal, mikor ő e censori¹⁶⁵ beszédét tartotta. És valóban, el is kell ismernünk, hogy Crassus a nép szája íze szerint való szónoklásban⁴²⁵ is kiváló volt, míg ellenben már Antonius előadási modora inkább a törvényszék elé való volt, mint a népgyűlésre. De itt magát, Domitiust sem mellőzhetem.

Nem tartozott ugyan az igazi szónokok közé, de azért **45** felteszem róla, hogy volt annyi szónoki képessége és észtehetsége, a mennyi a tisztviselői álláshoz és a consuli méltósághoz megkívántatott. Épígy mondhatom Caius Caelius-ról is, hogy igen nagy szorgalom és igen kiváló tulajdonok voltak benne, s hogy szónoki tehetsége is volt annyi, a mennyivel magánügyekben barátainak,⁴²⁶ az állami életben pedig a saját méltóságának érdekében beérhette. Ugyan-¹⁶⁶ abban az időben Marcus Herenniust is csak a közepszerű, de azért a helyes latinsággal és válogatott nyelven beszélő szónokokhoz számították; mindazonáltal Herennius, mikor a consulságra pályázott, a kiterjedt rokonsága és előkelő társadalmi s testületi összeköttetései révén⁴²⁷ széles körben ismert, s még hozzá nagy szónoki tehetségű Lucius Philippussal szemben győztes maradt.⁴²⁸ Caius Claudius, a ki ugyanabban a korban élt, igen előkelő származása s példátlan személyes befolyása következtében már amúgy is nagy ember⁴²⁹ volt, de azért mint szónok is szerepelt némileg a közepszerűek sorában. Ez időtájban élt Caius Titius római¹⁶⁷ lovag is, a ki nézetem szerint annyira vitte, a mennyire éppen latin szónok görög műveltség és hosszas gyakorlat nélkül vihette. Beszédeiben annyi az elmés ötlet, annyi a fel-

Hujus orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut pæne Attico stilo scriptæ esse videantur. Easdem argutias in tragœdias satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit. Quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo perargutus, in fabulis
 168 quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario judicatus est, acer et vehemens accusator. In eo genere sane probabilis, doctus autem Græcis litteris, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius, M. Antonii perfamiliaris, cujus præfectus cum esset in Cilicia est interfectus, qui accusavit C. Fimbriam, M. Marii Gratidiani pater.

46 Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti sunt
 169 Q. Vettius Vettianus e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quam docti et Græcis litteris et Latinis; C. Rusticelius Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betutius Barus Asculanus, cujus sunt aliquot orationes Asculi habitæ et illa Romæ contra Cæpionem, nobilis sane; cui orationi Cæpionis ore respondit Ælius, qui scriptitavit orationes
 170 multis, orator ipse nunquam fuit. Apud majores autem

hozott példa s a finomság,⁴³⁰ hogy úgy tetszik, mintha már atticai stílusban volnának azok megírva. Ugyanezen elméségeket szomorújátékaiba is⁴³¹ belevitte ő, elég ügyesen ugyan, de korántsem a szomorújáték szellemének megfelelő módon. Őt akarta utánózni Lucius Afranius, a költő, nagyon elmés egy ember, kinek szónoki tehetsége — mint tudjátok — színdarabjaiból is kitűnik. —⁴³² Quintus Rubrius 168 Varro is, az, a kit Caius Mariussal együtt a haza ellenségének nyilvánított a tanács, dühös és szenvedélyes vádló⁴³³ volt s mint ilyen csakugyan elismerést is érdemel.⁴³⁴ Ellenben már rokonom, Marcus Gratidius szép görög irodalmi műveltségű és kiváló tehetségű szónok volt. Bizalmas barátja volt ő Marcus Antoniusnak, és ugyancsak ennek praefectusa Ciliciában, hol meg is ölték. Ő az, a ki Caius Fimbriát vádolta, vagyis ő volt Marcus Marius Gratidianus atyja.

Akadtak azután a szövetségesek és latinok közt is olya- 46
nok, a kiket szónokoknak tartottak. Ilyen volt a marsusok 169
közül Quintus Vettius Vettianus, kit magam is ismertem. Emlékszem, hogy okos ember volt, s hogy szónoki előadásában kedvelte a rövidséget. Nem annyira bámulatos szónoki tehetségük, mint inkább a görög és latin irodalomban való jártasságuk miatt a két Valériust, Quintust és Deciust is megemlítem itt, kik mindketten Sorából valók, s énnekeim szomszédaim s jó barátaim voltak. Ide tartozik továbbá még a Bononiából való Caius Rusticelius is, kinek már természettől is gördülékeny előadását még fejlesztette a hosszas gyakorlat. De a legkitűnőbb szónok mindazok közt, a kik ezen városon kívül éltek, az asculumi Titus Betucius Barrus volt, kinek néhány Asculumban tartott beszéde még megvan. Igen nevezetes az a beszéde, melyet Rómában Cæpio ellen⁴³⁵ tartott, s melyre a Cæpio nyelvvel megfelelt Aelius,⁴³⁶ ki sokaknak számára irogatott beszédeket, bár ő maga sohasem volt szónok. Elődeinknél pedig — úgy 170

nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Ti. Gracchi P. F. fere ætate; ejus etiam oratio est, pro Fregellanis colonisque Latinis habita in senatu. Tum Brutus: Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? præter unum, quod non est eorum urbani-
171 tate quadam quasi colorata oratio. Et Brutus: Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam; tantum esse quendam scio. Id tu, Brute, jam intelleges, cum in Galliam veneris: audies tum quidem etiam verba quædam non trita Romæ, sed hæc mutari dediscique possunt; illud est majus, quod in vocibus nostrorum oratorum retinuit quiddam et resonat urbanus. Nec hoc in oratoribus
172 modo apperet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum, hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. Eon', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego jam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset «Hospes, non pote minoris», tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, cum ætatem ageret Athenis

látom — a legjobb szónok hírében állott a latin származású fregellæi születésű Lucius Papirius, ki Tiberius Gracchusnak, Publius fiának kora körül élt. Még megvan egy beszéde is, melyet a fregellæbeliek s a latin gyarmatokért⁴³⁷ tartott a tanácsban. Ekkor Brutus a következő szavakkal kérdezett: Mit tartasz hát ezen, mondhatni, külföldi szónokokról?⁴³⁸ Hogy mit tartok róluk? Csakolyan szónokok ezek is — feleltem — mint a fővárosiak, azzal az egy külömséggel, hogy beszédök nem viseli magán azt a bizonyos fővárosias színezetet.⁴³⁹ De hát milyen vajjon az a fővárosias színezet? — kérdezte Brutus. Azt magam sem tudom, — feleltem — csak azt tudom, hogy van ilyen. Észre fogod te ezt venni Brutus, ha majd Galliába kerülsz.⁴⁴⁰ Ott persze már fogsz hallani olyan szavakat is, melyeket Rómában nem használnak, de ilyesmin még változtathat az illető, erről leszokhatik, lényegesebb ennél az, hogy a mi szónokaink kiejtésében valami finomabb csengés és zengzet hallatszik. Ez különben nemcsak a szónokoknál tapasztalható, hanem másoknál is.⁴⁴¹ Én emlékszem, hogy egyszer a placentiai Titus Tinea, a ki nagyon tréfás ember volt, barátommal, Quintus Granius kikiáltóval versent élcelődött.⁴⁴² Talán azzal — kérdezte Brutus, — a kit oly sokat emleget Lucilius? Igen épen azzal, — mondtam — hanem Tincát, a ki pedig ugyancsak sok kaczagtatót tudott mondani, Granius ekkor, már nem tudom mi fajta eredeti, honi zamatú⁴⁴³ mondással egészen lefőzte. S így azután már nem csodálkozom⁴⁴⁴ azon, a mi állítólag Theophrastuson esett meg. Mikor ugyanis ez egy piaczi öreg asszonykától kérdezte, hogy mennyiért adja azt, a mit árul, az, a kérdésre megfelelően, hozzátette, hogy «Idegen, nem lehet olcsóbban.»⁴⁴⁵ Bántotta ekkor Theophrastust, hogy idegen voltát el nem titkolhatta, bár egy emberöltőt töltött el Athenæben és nagyon jól is beszélt. Kétségkívül felismer-

optimeque loqueretur. Omnino sic [ut opinor in nostris] est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est, ad nostros revertamur.

47 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus
173 proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferebat, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam jam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit a primo vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quæ qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret; summa libertas in oratione, multæ facetiæ; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Græcis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo et
174 maledicto facetus. Horum ætati prope conjunctus L. Gellius, non tam vendibilis orator, quamvis nescires quid ei deesset. Nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat ejus ætas; multam tamen operam amicis et utilem præbuit, atque ita diu vixit, ut
175 multarum ætatum oratoribus implicaretur. Multum etiam in causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo et Græcis doctus lit-

hetni hát — úgy hiszem — a mi embereinknél is azt a bizonyos fővárosias kiejtést, csakúgy mint amott az atticaiknál. Hanem gyerünk haza, azaz térjünk vissza a mi embereinkhez.

A két legnagyobb szónokhoz, Crassushoz és Antoniushoz ⁴⁷ tehát Lucius Philippus járt legközelebb, de azért még jó ¹⁷³ messze esett azoktól ez az ő közel volta. S ép ezért, bár senkisémet került is közbe, a ki többre vitte volna nálánál, mégsem nevezhetem őt másodiknak, de még harmadiknak sem. Mert valamint kocsiverseny alkalmával ⁴⁴⁶ sem tekinthetem másodiknak vagy harmadiknak az olyant, a ki még alig indult a sorompóból ki, mikor az első már a díjat is megkapta, úgy a szónokok között sem tarthatom a legkitünőbbek közül valónak, a ki oly messze jár az elsőtől, hogy úgy tetszik, mintha nem is ugyanazon a pályán mozognának. Hanem azért mégis voltak Philippusban olyan tulajdonok, melyek, ha amazokéival ⁴⁴⁷ való összehasonlítás nélkül tekintette az ember, eléggé kiválóknak voltak nevezhetők. Ő a legnagyobb nyíltsággal ⁴⁴⁸ beszélt, nagyon élcezes is volt, kellő bővében volt a gondolatoknak, s azokat könnyűséggel tudta kifejezni. A görög tudományokban is az akkori időkhöz képest kitünően avatott, vitatkozáskor ⁴⁴⁹ pedig szúrósak és harapósak voltak élcezei. Az itt megnevezett ¹⁷⁴ férfiakkal csaknem egykorú Lucius Gellius nem volt valami kedvelt szónok, de ez nem annyira ő rajta mult, mert nem volt sem tanulatlan, sem késedelmező a leleményben, a római történelmet is ismerte s elég könnyűséggel is beszélt. Ámde az ő szereplésének ideje épen a nagy szónokok korszakába esett. ⁴⁵⁰ Mégis azért barátainak sok hasznos szolgálatot tett és oly sokáig élt, hogy több korszak szónokaival került össze. Csaknem ugyanebben az időben sok peres ügy- ¹⁷⁵ gyel foglalkozott Decius Brutus is, a ki Mamercussal együtt consul s mind a latin, mind a görög irodalomban jártas

teris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnæusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat. Nam Sex. frater ejus præstantissimum ingenium contulerat ad summam juris civilis, et ad perfectam geometriæ rerumque Stoicarum scientiam. At ante hos M. Brutus et paulo post eum C. Billienus, homo per se magnus, prope simili ratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias
 176 incidisset. Cn. autem Octavii eloquentia, quæ fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, jam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus: eloquentes enim videbare, non sedulos velle conquirere.

⁴⁸ Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Julius L. F. et
¹⁷⁷ superioribus et æqualibus suis omnibus præstitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. Sunt ejus aliquot orationes, ex quibus, sicut ex ejusdem tragœdiis,
 178 lenitas ejus sine nervis perspicui potest. Ejus æqualis P. Cethegus: cui de re publica satis suppeditabat oratio: totam enim tenebat eam penitusque cognoverat. Itaque in senatu consularium auctoritatem assequebatur, sed in causis

ember volt. Eléggé ügyes szónok Lucius Scipio is, némi számot tett még Gnæus Pompeius, a Sextus fia is. Fivére, Sextus ugyanis⁴⁵¹ kizárólag csak a polgári jogban, a stoicusok rendszerében és a mértanban való kiváló, tökéletes jártaságának megszerzésére fordította kitünő tehetségét. Különbben az itt említettek előtt már Marcus Brutus, majd meg Caius Billienus is, a ki önerejéből lett nagy emberré,⁴⁵² csaknem ugyanily fajta képzettségének⁴⁵³ köszönhette, hogy oly sokra vitte. Még consul is lehetett volna belőle, ha épen akkor a Marius consulságai és az ekkori kedvezőtlen viszonyok⁴⁵⁴ a pályázóknak útját nem állották volna. Cneius 176 Octavius pedig, kinek szónoki tehetségéről consulsága előtt mitsem tudtak, consul korában ékesszólásával számos népgyűlésen⁴⁵⁵ zajos tetszést aratott. De immár azoktól, a kik csak a beszédes emberek s nem a szónokok sorába tartoztak, térjünk ismét vissza a szónokokhoz. Bizony jó lesz, — jegyezte meg Atticus, — mert úgy hiszem, a szónokokat, nem pedig a törekvő embereket⁴⁵⁶ akartad összekeresni.

Vidám kedély és élczes modor tekintetében tehát — foly- 48
tattam — Caius Julius, a Lucius fia túltett elődeim, úgy- 177
szintén összes kortársain is. Erőtéljes szónok ugyan épen nem volt ő, de soha senkit a finomság, a vidám szellemesség és a kellem nálánál élvezetesebbé nem tett. Még megvan néhány beszéde, melyekből épügy, miként ugyancsak az ő szomorújátékaiból⁴⁵⁷ is erő nélkül való könnyedségét megismerhetni. Az ő kortársa volt Publius Cethegus, a kinek 178
eléggé hatalmában volt a szó, ha a politikáról kellett beszélni, mert ezt egészen kezeiben tartotta⁴⁵⁸ és gyökeresen ismerte. Volt is ezért a senatusban olyan tekintélye, akár csak a consulviseltekné,⁴⁵⁹ főbenjáró peres ügyekben⁴⁶⁰ azonban semmi hasznát nem vehették, magánügyekben⁴⁶¹ ellenben nagy mesternek⁴⁶² bizonyult. Magánügyekben Quintus Lucretius Vispillo is éles észnek és jogismeretnek adta

publicis nihil, *in* privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus et juris peritus; nam *Ofella* contionibus aptior quam judiciis. Prudens etiam T. Annius Velina et in ejus generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Juventius, nimis ille quidem lentus in dicendo et pæne frigidus, sed et callidus et in capiendo adversario versutus et præterea nec indoctus et magna cum juris civilis intelligentia. Cujus auditor P. Orbius, meus fere æqualis, in dicendo non nimis exercitatus, in jure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum, eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater ejus M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullæ imperatori diem dixit. Ejus collega P. Magius in dicendo paulo tamen copiosior. Sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum judico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitæ splendore multo et ingenio sane probabili T. Junius L. F., tribunicius, quo accusante P. Sextius prætor designatus damnatus est ambitus. Is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam ægra valetudine fuisset.

49 Atque ego præclare intellego me in eorum commemora-
 181 tione versari, qui nec habiti sint oratores neque fuerint, præteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione

tanujelét, Ofella ugyanis⁴⁶³ inkább a népgyűlésekre, mintsem a törvényszékek elé való volt.⁴⁶⁴ Titus Annius Velina is értett a joghoz és az effajta magánügyekben⁴⁶⁵ egészen tűrhetően szónokolt. Ugyanily fajta peres ügyekkel⁴⁶⁶ nagyon is sokat foglalkozott Titus Juventius is, ki beszédében fölötte nehézkes, sőt mondhatni fagyos volt ugyan, de azért nagyon furfangos ember volt, ki ellenfelét⁴⁶⁷ ügyesen tudta hálójába keríteni. E mellett tanulatlan sem volt és a polgári jogban is kiválóan jártas. Az ő hallgatója,⁴⁶⁸ a velem csaknem egykorú Publius Orbius nem volt ugyan valami nagyon gyakor- 179 lott szónok, de a polgári jog ismeretében nem maradt el mestere mögött. Ezekhez hasonló akart lenni Titus Aufidius, ki késő vénséget ért, egy derék, kifogástalan jellemű ember. Ő azonban csak ritkán szónokolt, és e tekintetben valóban nem volt külömb nálánál fivére, az a Marcus Vergilius sem, a ki tribunus korában Lucius Sulla fővezért törvénybe idéztette.⁴⁶⁹ Tisztvársa Publius Magius mégis már némileg gazdagabb nyelvvel rendelkezett. De valamennyi szónok, 180 vagyis inkább perpatvarkodó közt, a kikkel megismerkedtem, s a kik közt voltak egészen műveletlenek, faragatlanok, sőt parasztok is, legkönnyebb nyelvűnek és legélesebb eszűnek a mi osztályunkbeliek közül⁴⁷⁰ Quīntus Sertoriust, a lovagrendiek közül pedig Caius Gargoniust tartom én. Könnyű nyelvű és folyékony beszédű, fényes társadalmi állású és valóban elismerésre méltó tehetség Titus Junius, Lucius fia, a volt tribun is, kinek vádjára a praetornak megválasztott Publius Sextiust kortesüzelmek miatt elmarasztalták. Ő⁴⁷¹ hivatalbeli rangjában még emelkedhetett volna, ha folyton gyengélkedő, sőt beteg nem lett volna.

Immár azonban világosan látom, hogy nagyon benne 49 vagyok az olyan emberek felemlítésében, a kiket nem tar- 181 tottak szónokoknak, s a kik nem is voltak azok, továbbá, hogy a régiek közül mellőztem néhányat, kik mindazonáltal

aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione. Quid enim est superioris ætatis, quod scribi possit de iis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de his autem, quos ipsi vidimus, neminem fere prætermittimus 182 eorum, quos aliquando dicentes *vidimus*. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maximis præmiis eloquentiæ propositis omnes cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de unoquoque dicam, ut intellegi possit quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Isdem fere temporibus ætate inferiores paulo quam Julius, sed æquales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius, nec ulla ætate uberior 183 oratorum fetus fuit. Ex his Cotta et Sulpicius cum meo iudicio tum omnium facile primas tulerunt.

Hic Atticus: Quomodo istuc dicis, inquit, cum tuo iudicio tum omnium? Semperne in oratore probando aut improbando vulgi iudicium cum intellegentium iudicio congruit, an alii probantur a multitudine, alii autem ab iis, qui intellegunt? Recte requiris, inquam, Attice; sed audies 184 ex me fortasse quod non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando aut im-

méltók lehetnek megemlékezésünkre vagy dicséretünkre. De ennek oka a régibb kornak előttem ismeretlen voltában keresendő. Elvégre is mit lehessen írni azokról, a kikről semmi-féle irott emlékek, sem a másokéi, sem a saját magukéi nem beszélnek? Míg ellenben azok közül, a kiket magam is ismertem még, alig mellőzök csak egyet is, feltéve, hogy őt valaha szónokolni láttam. Czéлом ugyanis köztudomásúvá tenni, ¹⁸² hogy az ily nagy és régi államban, ⁴⁷² hol az ékesszólás annyi kitüntetéssel járt, mindenki szeretett volna szónokolni, hogy azonban bátorság erre nem valami sokakban, tehetség pedig vajmi kevesekben volt. Mégis azért én minden egyes emberről akkép fogok szólni, hogy ki fog tűnni, kit tartok szájasnak és kit szónoknak. ⁴⁷³ Körülbelül ugyanakkor Juliusnál ⁴⁷⁴ valamivel fiatalabbak, de csaknem övele egykorúak voltak Caius Cotta, Publius Sulpicius, Quintus Varius, Cneius Pomponius, Caius Curio, Lucius Fufius, Marcus Drusus és Publius Antistius. Soha egyetlen korszak a szónokok ily bő termését meg nem hozta. Az itt felsoroltak közül úgy a magam, ¹⁸³ mint a nagyközönségnek ítélete szerint is kétségtől kivül Cottát és Sulpiciust illette meg az elsőség. ⁴⁷⁵

Ekkor Atticus a következő kérdést intézte hozzám: Hogy érted azt, hogy «úgy a magad, mint a nagyközönségnek ítélete szerint is»? Mindig megegyezik-e hát a szónoki tehetség elismerése vagy el nem ismerése dolgában a tömeg ítélete a szakértőkével? Vagy tán némelyek iránt a nagyközönség, mások iránt ismét a szakértők vannak elismeréssel? Kérdésedet egészen természetesnek találom Atticus, — válaszoltam — de lehet, hogy majd válaszul fogsz tőlem hallani egyet-mást, a mit nem mindenki fog helyeselni. ⁴⁷⁶ Mintha bizony — felelt ő — ez neked gondot okozhatna! ¹⁸⁴ Csak ez a Brutus itt helyeselje, a mit mondasz. ⁴⁷⁷ Teljesen igaz, Atticus — mondtam erre én — hogy ezen, a szónokot megillető elismerésről vagy gáncsról szóló fejtegetésemmel

probando multo malim tibi et Bruto placere; eloquentiam autem meam populo probari velim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. Nam quid in dicendo rectum sit aut pravum ego judicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam judicare; qualis vero sit orator ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intellegi.

185 Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quæ sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non assequatur hæc aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis judicabit. Efficiatur autem ab oratore necne, ut ii, qui audiunt, ita afficiantur ut orator velit, vulgi assensu et populari approbatione judicari solet. Itaque nunquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo

50 dissensio fuit. An censes, dum illi viguerunt quos ante dixi,
186 non eosdem gradus oratorum vulgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum, tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferet, quem nosmet ipsi, qui hæc arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto.

már inkább csak a te tetszésedet és a Brutusét kívánom megnyerni, ékesszólással azonban első sorban a nép elismerését óhajtanám kiérdemelni. Hisz az, a ki szónoklatával megnyeri a sokaság tetszését, szükségképen a szakértőknél is elismerésre talál. Hogy ugyanis a szónoklatban mi a helyes, vagy hogy mi a rossz, azt én egymagam is meg fogom itélni, feltéve, hogy van hozzá ítélőképességem és szakismeretem, hogy azonban a szónok milyen, azt majd csak abból tudhatni meg, a mit ő beszédével elérni képes. Hár- 185
mat kell pedig — legalább a magam nézete szerint — elérni az ékesszólással: hogy okuljon az, a kinek beszélünk, hogy gyönyörködjék és hogy valami megindulást érezzen.⁴⁷⁸ Hogy a szónoknak mely jeles tulajdonai folytán jön létre ezen eredmények mindegyike, vagy hogy mely hibák miatt nem éri el mindezeket vagy mikép botlik meg s bukik el bennök a szónok, azt valami műértő fogja eldönteni. Ellenben, hogy annyira tudja-e vinni a szónok, hogy azok, a kik őt hallgatják, oly hatás alatt álljanak, a minőt ő akar, annak elbírálásánál a tömeg helyeslése és a közelismerés szokott lenni irányadó. S így soha a jó vagy rossz szónokokat illetőleg a szakértő emberek és a nép között nézeteltérés nem volt.⁴⁷⁹ Vagy azt hiszed, hogy a míg amaz előbb említettek⁴⁸⁰ virá- 50
gukban voltak, nép és szakértők a szónokok megítélésében 186
tán nem egyforma mértéket alkalmaztak? Ha valakit a népből ezen szavakkal kérdeztél volna: «Ki ebben az államban a legjelesebb szónok?» úgy a kérdezett vagy Antonius és Crassus között ingadozott volna, vagy egyszer az egyiket, máskor a másikat említette volna. Vajjon nem tartotta volna-e senki jelesebbnek Philippust, ezt az annyira kelle-
mes, oly nagy hatású és annyira élczes szónokot, kiről én, a ki a műbírói mértéket⁴⁸¹ akarom itt alkalmazni, magam is azt mondtam, hogy ama kettőhöz legközelebb jár? Bizony nem azt senki, hiszen épen ez jellemzi a legnagyobb

Id enim ipsum est summi oratoris summum oratorem po-
 187 pulo videri. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo
 sane frigenti ad populum: «Mihi cane et Musis»; ego huic
 Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem: «Mihi cane et
 populo, mi Brute,» dixerim, ut qui audient quid efficiatur,
 ego etiam cur id efficiatur intellegam. Credit iis, quæ di-
 cuntur, qui audit oratorem, vera putat, assentitur, probat,
 188 fidem facit oratio. Tu artifex quid quæris amplius? Dele-
 ctatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi volu-
 ptate quadam perfunditur. Quid habes quod disputes? Gau-
 det dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad
 misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; iras-
 citur miratur, sperat timet; hæc perinde accidunt, ut eorum
 qui adsunt mentes verbis et sententiis et actione tractan-
 tur. Quid est quod exspectetur docti alicujus sententia?
 Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum
 est. Denique hoc specimen est popularis judicii, in quo
 nunquam fuit populo cum doctis intellegendibusque dissen-
 189 sio: cum multi essent oratores in vario genere dicendi,
 quis unquam ex his excellere judicatus est vulgi judicio,
 qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium
 fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur
 optio, quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant
 multi alii; tamen utrum de his potius dubitasset aliquis,
 quin alterum nemo. Quid! adolescentibus nobis cum esset
 Cotta et Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potes-
 51 tas esset, quemquam his anteponebat? Tum Brutus: Quid
 190 tu, inquit, quæris alios? de te ipso nonne quid optarent

szónokokat, hogy ők a nép szemében a legnagyobbak. Ám 187 mondhatta azért Antigenidas fuvolás egyik tanítványának, kit a nép ugyancsak hidegen fogadott, hogy «nekem fűjjad és a mûzsáknak», én azért Brutusnak itt, ha szokása szerint⁴⁸² a nép előtt szónokol, mégis csak azt mondanám, hogy «nekem fűjjad és a népnek, Brutus barátom», hogy a hallgatók érezzék szavaid hatását, előttem pedig e hatás oka is érthető legyen.⁴⁸³ Hitelt ad a beszédnek az, a ki hallgatja a szónokot, igazaknak tartja szavait, egyetért azokkal, helyeslését nyilvánítja, a beszéd bizalmat ébreszt. Kívánhat-e 188 mûértő ennél többet? A szónoki beszéd gyönyörködteti, elragadja és szinte némi kéjérzettel tölti el a hallgató sokaságot. Van-e itt min vitatkozni?⁴⁸⁴ A tömeg örül, szánakozik, nevet, sír, szeret, gyűlöl, megvet, irigyel, könyörületre, szégyenkezésre, restelkedésre hajlik, haragra gyulad, ámul, remél, fél, mindez pedig attól függ, hogy a jelenlevők lelkére a szavak, a gondolatok és az egész előadás miként hatnak.⁴⁸⁵ Mit várjunk itt még valami szakértőnek ítéletére? Hisz, a mi a nagy tömegnek tetszik, az a szakértőnek is kell, hogy tetszék. Röviden szólva a közvéleményt jelzi az, ha valamire nézve sohasem volt a nép és a tanultak meg szakértők között nézeteltérés.⁴⁸⁶ Sok volt a szónok a szónoklat különféle ágá- 189 ban, de találkozott-e közöttük valaha olyan, kit a nép kitűnőnek ítélt, a nélkül, hogy az illetőt a szakértők dicsérték volna? Apáink korában pedig az, a ki szabadon választhatta védőjét, mikor volt kétségben az iránt, hogy Antoniust válaszsza-e vagy Crassust? Voltak akkor elegenden, mások is, kétsége mindazonáltal csak az iránt lehetett tán még valakinek, hogy e kettő közül melyiket, de senkinek az iránt, hogy a kettő közül valamelyiket válaszsza-e.⁴⁸⁷ Hát a mi ifjú korunkban, a mikor szerepeltek Cotta és Hortensius, az, a kinek szabad választása volt, e kettő mellőzésével választott-e valakit? 51 Ekkor Brutus vette át a szót. Mit hivatkozol te mindig má- 190

rei, quid ipse Hortensius judicaret videbamus? qui cum partiretur tecum causas, (sæpe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benevolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego quæ de me populi sit opinio nescio: de reliquis hoc affirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegentium quoque iudicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt, qui, cum convocatis auditoribus, legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes præter Platonem reliquissent, «Legam, inquit, nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est *centum milium*.» Et recte. Poema enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis assensum vulgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. Quid tu, Brute? possesne, si te, ut Curionem quondam, contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen, si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet. Ut, si tibiæ inflatæ non referant sonum, abjiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tanquam tibiæ sunt; eæ si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tanquam equus non

sokra? mondotta. Mintha bizony nem láttuk volna, hogy ugyancsak tetőled is a vádlottak mit vártak,⁴⁸⁸ s maga Hortensius is mi véleménynyel volt rólad. Hiszen ő, ha peres ügyeit megosztotta veled,⁴⁸⁹ (sokszor jelen voltam ilyenkor,) a befejező részt, a melyben legjobban nyilvánul a szónoki erő, mindig reád hagyta.⁴⁹⁰ Úgy van, ő ezt megtette — feleltem — s azt hiszem, irántam való jó indulatból engedett nekem át mindent. Külömben, hogy rólam a nép mint vélekedik, nem tudom, a többiekre vonatkozólag azonban azt állítom, hogy a kiket a nagy közönség a legjobb szónokoknak tartott, azok a szakértők részéről is legtöbb elismerésben részesültek. Hiszen még Demosthenes sem mondhatná ugyanazt, a mit 191 állítólag a híres Antimachus költő mondott. Ez ugyanis egy alkalommal, a midőn egybehitt hallgatóság előtt felolvasta azt a nagy művét, a melyet ismertek,⁴⁹¹ és olvasás közben az egy Plato kivételével minden hallgatója ott hagyta, ily szavakra fakadt: «Csak azért is elolvasom én, mert Plato egymaga fölér nekem százezerrel.»⁴⁹² És ez helyesen volt mondva. Mert a mély gondolatokat rejtő költemény⁴⁹³ kevesek helyeslésével is beéri, de már a néphez intézett szónoklatnak a tömeg tetszését kell megnyernie. Már ha a többi hallgató távozta után ugyanez a Plato egymaga Demosthenest hallgatná, ez egy szót sem tudna szólni. Hát te tudnál-e Brutus, ha téged is úgy ott hagyna az egész 192 gyülekezet, mint egykor Curiot?⁴⁹⁴ Bizony őszintén meg kell vallanom neked — felelt ő — hogy én az esetben, ha hallgatóim köre ott hagyna, még oly ügyekben sem tudnék beszélni, a melyekben nem a néppel, hanem kizárólag csak a bírakkal van dolgunk.⁴⁹⁵ Így áll a dolog csakugyan — mondtam rá én. A fuvalás azt tartja, hogy eldobhatja fuvoláját, ha az a fúvásra hangot nem ad. A szónoknak is efféle fuvolája a nép füle. Ha a fúvásra meg nem szólal, vagy, ha a hallgató, akárcsak a ló, csökönyösködik,⁴⁹⁶ úgy az ösztöké-

52 facit, agitandi finis faciendus est. Hoc tamen interest, quod
193 vulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione; cum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit; illud, quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo; nec res ulla plus apud animos hominum quam ordo et ornatus orationis va-
194 let. Quare quis ex populo, cum Q. Scævola pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam politius aut elegantius aut omnino melius aut ex-
195 spectaret aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare vellet, M' Curium, cum ita heres institutus esset, «si pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam venisset», pupillo non nato heredem esse non posse; quid ille non dixit de testamentorum jure? de antiquis formulis? quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? quam captiosum esse populo, quod scriptum esset, negligi et opinione quæri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere?
196 Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper jus illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando jure civili? Quæ quidem omnia cum perite et scienter *item* breviter et presse et satis ornate et pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse
53 quicquam melius putaret? At vero, ut contra Crassus ab adulescente delicato, qui in littore ambulans scalum rep-

léssel fel kell hagyni. Mindemellett azonban olykor előfor- ⁵²
dul az a különös eset, hogy a közönség az elismerésre nem ¹⁹³
méltó szónokot is dicséri, de ilyenkor dicséri az illetőt, a
nélkül, hogy másokkal hasonlitaná össze. Gyönyörködtesse
csak a beszéd a tömeget, megelégszik ez akkor a középszerű,
sőt a rossz szónokkal is. Nem érzi ilyenkor, hogy van jobb
valami is ⁴⁹⁷ annál, a mit hall, és dicséri azt, a mi van, bár-
minő is az. Meghódítja ám a fület a középszerű szónok is,
csak valami tehetség legyen benne, hiszen semmi a rende-
zett, ékes szónoki beszédnél jobban az emberek lelkére nem
hat. S így azután a népből ki lett volna az, a ki, ha Marcus ¹⁹⁴
Caponiusért amaz ügyben, a melyről fentebb szólottam, ⁴⁹⁸
Quintus Scævola beszélni hallotta, e beszédnél csinosabb,
izlésesebb, szóval jobb valamit kívánni vagy képzelni tudott
volna? Ő e beszédében akkor be akarta bizonyítani, hogy ¹⁹⁵
Manius Curius csak azon esetre volt örökösnek kiszemelve,
ha az árva még nagykorúsága előtt elhalna, s így, ha az
árva még meg nem született, örökös nem lehet. Mi mindent
nem mondott akkor az az ember a végrendeleti jogról, a régi
jogi formulákról, ⁴⁹⁹ s hogy hogyan kellett volna annak meg-
írva lennie, ⁵⁰⁰ hogy az esetben is, ha fiú nem születik, Cu-
riust tekintsék örökösnek! ⁵⁰¹ Hangsúlyozta, hogy mily vég- ¹⁹⁶
zetessé válhatnék a népre, ha az irott betűre semmit sem
adunk és mások szándékait gondolomra keressük, s ha azt, a
mit egyszerű emberek ⁵⁰² megírtak, ügyes beszélők magya-
rázgatásaival kiforgatjuk értelméből. És e mellett mily sűrűn ¹⁹⁷
hivatkozott ő atyjára, e nagy tekintélyre, ⁵⁰³ mint olyanra, a
ki mindig azt a jogot ⁵⁰⁴ védelmezte. Egyáltalában a polgári
jog épségben tartása mellett ⁵⁰⁵ mennyit beszélt! Minthogy
pedig mindezt értelmesen és szakismerettel, egyuttal kellő
rövidséggel és tömören, eléggé ékesen és nagyon izlésesen
adta elő, lehetett-e valaki a népből, a ki jobb valamit várt ⁵³
volna vagy csak képzelni is tudott volna? ⁵⁰⁶ Ám de most

perisset, ob eamque rem ædificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scævola ex uno scalmo captionis centumvirale iudicium hereditatis effecisse, hoc ille initio consecutus; multis ejusdem generis sententiis delectavit animosque omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit; quod est unum ex tribus, quæ dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante mortuus, Curius heres ut esset: ita scribere plerosque et id valere et valuisse semper. Hæc et multa ejusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis alterum.

198 Deinde æquum bonum, testamentorum sententias voluntatesque tutatus est: quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus tum in testamentis, si neglegerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scævola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea nisi de illius sententia. Hæc cum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem assensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur. Hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem, audito altero, iudicium suum contemneret; at vero intellegens et doctus audiens Scævola sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius.

meg viszont Crassus a kényes uracson ⁵⁰⁷ kezdte, a ki a tengerparton sétálva evezőfogantyút ⁵⁰⁸ talált, s ezért mindjárt hajót szeretett volna építeni, majd meg beszédében úgy tün-
tette fel Scævolát, mint a ki hasonló módon egy ilyen csá-
bitó fogantyúból ⁵⁰⁹ a százak tanácsa elé való ⁵¹⁰ örökösödési
pert csinált. Ezen bevezetéssel, még több ilyen fajta ötlettel
is mulattatván a jelenvoltakat, célt ért, a mennyiben a ko-
moly hangulatot földerítette. Ez pedig egyike azon három
eredménynek, ⁵¹¹ a melyet, mint mondtam, a szónoknak
el kell érnie. Ezután kifejtette, hogy az, a ki a végrendelet
megírta, így akarta és így értette ezt, hogy ugyanis, ha
bármilyen okból nem volna olyan fiú, a ki nagykorúságát
már elérte, így például, ha meg nem született vagy már
előbb elhalt volna, Curius legyen az örökös, hogy így szo-
kás ezt írni, hogy ez így érvényes és mindenkor érvényes
is volt. Ezt és még sok effélet mondván, hitelre talált — és
ez ama három közül a szónok második feladata. Végre a 198
jogos és méltányos, ⁵¹² a végrendeletek értelme és az örök-
hagyók szándéka mellett foglalt állást, hangsúlyozva, hogy
mily ámitást lehetne üzni a szavakkal, végrendeleteknél csak-
úgy, mint egyéb dolgokban, ha a célzatot azokban figye-
lemre sem méltatnók, hogy mily nagy hatalomra tenne szert
Scævola, ha ezentúl senki az ő beleegyezése nélkül ⁵¹³ nem
merne végrendeletet írni. Minthogy pedig mindezt nagyon
hatásosan, tömérdek példában, ⁵¹⁴ különféle oldalról, gúnyo-
san is, tréfásan is fejtegette, oly bámulat és helyeslés kö-
vette beszédét, hogy úgy tetszett, mintha senki sem lett volna
más véleményen. És ez volt felosztásunk szerint a szónoknak
harmadik és valójában legnagyobb feladata. Itt az a népből
való bíráló, ⁵¹⁵ ki az egyik szónokot egymagában bámulta,
most, ha a másikat hallaná, megvetné a maga ítéletét, míg
ellenben a szakértő és tanult hallgató már a mikor Scævolát
hallaná, is észrevenné, hogy van még a szónoklatnak ennél

Ab utroque autem, causa perorata, si quæreretur, uter præstaret orator, nunquam profecto sapientis iudicium a
54 iudicio vulgi discreparet. Qui præstat igitur intellegens
199 imperito? Magna re et difficili: siquidem magnum est scire, quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quicquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Præstat etiam illo doctus auditor indocto, quod sæpe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit intellegit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem auditori probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus, quam scienter ei pulsati sint, intellegi solet, sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator.
200 Itaque intellegens dicendi existimator, non assidens et attente audiens, sed uno aspectu et præteriens de oratore sæpe iudicat. Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circumferentem, mittentem ad horas, quæsitorem ut dimittat rogantem: intellegit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicem admove-
re orationem tanquam fidibus manum. Idem si præteriens aspexerit erectos intuentes iudices, ut [aut] doceri de re idque etiam vultu probare videantur; aut, ut avem cantu aliquo, sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri;

gazdagabb és ékeesebb neme is. De ha azután a tárgyalás befejeztével mindkét bírálótól megkérdeznék, hogy melyik a jelesebb szónok a kettő közül, úgy bizonyára semmit sem különböznék akkor a szakértőnek ítélete a nagy közönség ítéletétől.

Mi tehát az, a miben a szakértő a közönséges hallgatónál ⁵⁴magasabban áll? Nagy és nehéz dolog ez, a mennyiben már ¹⁹⁹csak nagy dolog tán, ha valaki tudja, hogy mi által lehet a szónoki beszéd folyamán elérni vagy eljátszani azt, a mit a szónoknak esetleg épen elérnie kell, vagy legalább eljátszania nem szabad. De még abban is előnyben van a tanult hallgató a tanulatlanul szemben, hogy sokszor, mikor a közönség egyszerre két vagy több szónokot dicsér, a tanult hallgató meg tudja ítélni, hogy e szónokok közül előadásbeli modor tekintetében melyik a legjobb. (Már, ha rosszal valamit a közönség, akkor persze már a szakértő sem lehet elismeréssel.) Valamint ugyanis a húros hangszernél a húrok hangjából szoktuk megítélni, hogy milyen ügyesen pengették meg azokat, úgy a kedélyek megindulásán is megérzik, hogy mennyire tud azokra hatni a szónok. Innen van, hogy a szónoki ²⁰⁰művészet szakavatott bírálójának nem szükséges odaülnie és figyelmesen hallgatnia. Ő a szónokot sokszor csak egy nézésre is, csak, a mint elhalad mellette is meg tudja ítélni. Látja, hogy a bíró ásít, hogy beszélget mással, sőt olykor sétálgat is, hogy nézeti az órát ⁵¹⁶ s kéri az elnököt, ⁵¹⁷ hogy bocsássa el az egybegyűlt bírákat: ilyenkor már elérte a szakértő, hogy ezen tárgyalásnál nem szerepel olyan szónok, a ki úgy tudná illetni beszédével a bírák szívét, mint kézzel szokás a húrokat. De ha ugyanez az ember arramenőben észreveszi, hogy a bírák meredt szemmel néznek, s már arcukon is meglátszik, hogy a tárgy lekötötte figyelmüket, vagy, ha látja, hogy a szónok beszéde, úgy, mint a madarat valami ének ⁵¹⁸ — mintegy megigézte őket, vagy hogy, — a mi

aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si præteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio et opus oratorium fieri aut perfectum jam esse profecto intellet.

55 Cum hæc disseruissem, uterque assensus est; et ego
201 tanquam de integro ordiens: Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio hæc omnis fluxit oratio, cum hos maxime iudicio illorum hominum [et illius ætatis] dixissem probatos, revertar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium, etsi id melius est quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia, 202 quæ summa sunt, jure laudantur. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et jejunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum persciant contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in ejus oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum; illudque maximum, quod cum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere di-

olyannyira szükséges — a szájalom, a gyűlölet, vagy valamely más indulat derekasan megragadta lelküket,⁵¹⁹ ha — mondom — ezt ott elmentében meglátja az illető, úgy, még, ha egy szót sem hallott volna is, mégis minden bizonynyal tudni fogja, hogy ezen tárgyalásnál szónok működik és szónoki mű van készülöben, avvagy tán már el is készült.

Miután ezzel így fejtegetéseimet befejeztem, mind a ketten **55** helyeslésöket nyilvánították. Én pedig mintegy újra kezdve,⁵²⁰ **201** így folytattam: Minthogy tehát ezen egész előadásomban Cottától és Sulpiciustól indultam ki, ő róluk mondván azt, hogy minden akkor élő ember ő nekik a legnagyobb elismeréssel adózott: úgy most majd ugyancsak ő hozzájuk térek vissza, azután pedig, úgy, a mint kitűztem magamnak, a többieket fogom egymás után elővenni. S mivel e szerint tehát jó szónokokról lesz itt szó, mindenek előtt megjegyzem, hogy a jó szónokoknak két neme van,⁵²¹ melyek közül az egyiket az egyszerűen és tömören, a másikat meg a fellengősen és áradozva beszélők teszik.⁵²² Mi ez utóbbiaknak modorát, azt a fényesebb és fenköltebb modort tartjuk ugyan jobbnak,⁵²³ de azért méltán dicsérünk bármely más modort is, ha az, jó szónokoknak lévén sajátja, tökéletes a maga nemében.⁵²⁴ Csak aztán őrizkedjék a röviden beszélő **202** szónok a szegényes és száraz, a bőbeszédű pedig a felfújtt és erőltetett előadási modortól.⁵²⁵ Az anyag feltalálásában tehát Cotta éleselméjűnek bizonyult,⁵²⁶ tisztán és folyékonyan beszélt, s gyöngé mellü lévén, szónoklati modorában is alkalmazkodott erejének fogyatékos voltaához az által, hogy minden megerőltetéstől bölcsen tartózkodott. Az ő beszédében minden valódi volt, minden józan és ép, és az volt a legnevezetesebb, hogy ő, a ki egész erejének nagy megfeszítését igénylő szónoklatokkal aligha bírta volna meglágyítani a bírák szívét, és azért ilyen modort egyáltalában nem is követett beszédeiben, rábeszéléssel mégis lassankint mindig

ceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se
203 commoti quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sulpicius
vel maxime, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita
dicam, tragicus orator. Vox cum magna tum suavis et
splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen
ad forum, non ad scenam institutus videretur; incitata et
volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio.
Crassum hic volebat imitari, Cotta malebat Antonium; sed
204 ab hoc vis aberat Antonii, Crassi ab illo lepos. O magnam;
inquit, artem! Brutus: siquidem istis, cum summi essent
56 oratores, duæ res maximæ altera alteri defuit. Atque in
his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse sum-
mos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile
quam Cotta Sulpicio, et uterque æqualibus suis plurimum
præstitit. Quare hoc doctoris intellegentis est, videre quo
ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic insti-
tuere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et
lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria
205 adhibere, alteri frenos. Sulpicii orationes quæ feruntur,
eas post mortem ejus scripsisse P. Cannutius putatur,
æqualis meus, homo extra nostrum ordinem meo judicio
disertissimus. Ipsius Sulpicii nulla oratio est, sæpeque ex
eo audiui, cum se scribere neque consuesse neque posse

annyira tudott menni a bírakkal, hogy azok az ő szavainak hatása alatt ép úgy cselekedtek, mint mikor Sulpicius nekik-
rontott. Sulpicius ugyanis mindazok között, a kiket valaha 203
csak hallottam, a legfenségesebb és úgyszólván tragikus szó-
nok volt. Hangja erős, de kellemes és csengő volt, taglejté-
sében és mozdulataiban csupa kellem nyilvánult, mely azon-
ban korántsem volt színészi, hanem nyilván a forumra
illő; ⁵²⁷ beszéde tüzes és gördülékeny, de sem dagályos, sem
áradozó nem volt. ⁵²⁸ Ő Crassust akarta utánózni, Cotta in-
kább Antoniust, csak hogy ebben az Antonius ereje, amab-
ban pedig a Crassus kelleme nem volt meg. Ó mi nagy mű- 204
vészet ez! szólt ekkor Brutus. Tehát még ezeknél is, a kik
oly nagy szónokok voltak, két igen fontos tulajdonság közül
az egyik ennél hiányzott, a másik amannál. Hiszen épen 56
ezen szónokoknál — folytattam — nagyon szembetűnő az,
hogy lehetnek a legnagyobbak sorában egymástól külömb-
öző emberek is. Nagyobb külömbséget ugyanis, mint a minő
Cotta és Sulpicius között volt, alig képzelhetni, és mégis
mind a ketten nagyon túlhaladták kortársaikat. Ép azért az
értelmes tanítónak feladata lesz kiismerni, hogy kit merre
von hajlama, és ezt használva kalauzul, tanításában azt az
eljárást fogja követni, a melyre állítólag Isocrates is utalt
már, a kiről beszélnek, hogy a Theopompus nagyon is sebes
és az Ephorus felette lassú eszéről azt mondotta volna, hogy
ő az egyiknél sarkantyút, a másiknál meg zabolát alkalmaz.
Azt tartják általában, hogy azon közkezen forgó beszédek, 205
melyeknek szerzőjeként Sulpiciust szokták emlegetni, ennek
halála után Publius Canutius írta meg, a ki egykorú énvelem
és véleményem szerint a rendünkön ⁵²⁹ kívül állók közül a
legjobb szónok. Magának Sulpiciusnak egyetlen beszédét sem
bírnak, s nem egyszer hallottam tőle, hogy ő leírni nem szo-
kott, de nem is tudna semmit. Cottának azt az «Önmagáért
a variusi törvény alapján» ⁵³⁰ című beszédét Cotta kérésére

diceret. Cottæ pro se lege Varia quæ inscribitur, eam L. Ælius scripsit Cottæ rogatu. Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Græcis litteris et Latinis, antiquitatisque nostræ et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum literate peritus; quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio præstans omnique doctrina, pluribus et illustrioribus litteris explicavit. Sed idem Ælius Stoicus *studuit*, orator autem nec *studuit* unquam nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent, ut Q. Metello L. F., ut Q. Cæpioni, ut Q. Pompeio Rufo; quanquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est
206 usus, sed non sine Ælio. His enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Ælium adolescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem minimeque ineptum Ælianas leves oratiunculas
57 voluisse existimari suas. His duobus ejusdem ætatis annumerabatur nemo tertius; sed mihi placebat Pomponius maxime, vel dicam minime displicebat. Locus erat omnino in maximis causis præter eos, de quibus supra dixi, nemini: propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugie-

megírta Lucius Aelius. E mindenképen kiváló férfiú ⁵³¹ a római lovagrendnek igen tiszteletre méltó egy alakja volt, a ki a latin és görög irodalomban való kitünő jártassága mellett régi multunkat is, még pedig úgy az akkori belső intézményeket, ⁵³² mint a külső eseményeket, ⁵³³ nemkülömben a régi írókat is tudományosan ismerte. Ez a tudomány ő tőle átszállott a mi kiváló eszü és sokoldalú tudású Var-
 rónkra, a ki az így átvett anyagot a saját ismeretei alapján bővítette és számos jelesebb munkában dolgozta fel. Ugyan-
 csak ez az Aelius pedig csak stoicus akart lenni, magát az ékesszólásban kiképezni ő sohasem törekedett, és nem is volt szónok soha. Mind a mellett mégis mások használatára irogatott ő beszédek. Említésre méltók ezek közül a Quintus Metellus fia, a Quintus Cæpio és a Quintus Pompeius Rufus számára kidolgozott beszédek. Ez utóbb említett Rufus azon beszédek, a melyeket a maga ügyében használt, ⁵³⁴ megfogalmazta ugyan írásban maga is, csak hogy nem Aelius nélkül. Hiszen jelen voltam én akkor, a mikor e be-
 szédek készültek, mert fiatal koromban ⁵³⁵ sokszor megfordultam Aeliusnál, kit mindenkor nagyon szívesen hallgattam. Én csak azon tűnődöm, hogy Cotta, az az izlés dolgában is számottevő kiváló nagy szónok hogyan kívánhatta, hogy az Aelius felszínes beszédecskéit az ő műveinek tekint-
 sék. ⁵³⁶ Ez említett két szónokhoz fogható harmadikat a kö-
 zönség abban a korban nem ismert. Én nekem kívülök még legjobban Pomponius tetszett, vagy helyesebben mondva ez tán legkevésbé volt visszatetsző előttem. Nagyobb fajta perekben egyáltalában nem jutott szerepe az előbb említet-
 teken kívül senkinek, ⁵³⁷ mert Antonius, kit legsűrűbben kerestek meg, készségesen elvállalta a peres ügyeket, már Crassus rátartóbb volt, de azért ő is elvállalta a védő tiszttét. A kik e két szónok közül egyiket sem kaphatták meg, azok nagyobbára Philippushoz vagy Cæsarhoz fordultak, utóbb az-

bat ad Philippum fere aut ad Cæsarem; *post* Cotta Sulpiciusque expetebantur. Ita ab his sex patronis causæ illustres agebantur; neque tam multa quam nostra ætate judicia fiebant; neque hoc, quod nunc fit, ut causæ singulæ defenderentur a pluribus; quo nihil est vitiosius. Respondemus iis, quos non audivimus: in quo primum sæpe aliter est dictum, aliter ad nos relatum; deinde magni interest coram videre me, quemadmodum adversarius de quaque re asseveret, maxime autem, quemadmodum quæque res audiatur. Sed nihil vitiosius quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab
208 altero perorata. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio; reliquæ partes, quasi membra suo quæque loco locata, suam et vim et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas quod non conveniat ejus orationi, qui ante te dixerit. Sed quia et labor multo major est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiæ, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem libenter ascivimus.

58 Erant tamen quibus videretur illius ætatis tertius Curio,
210 quia splendidioribus fortasse verbis utebatur, et quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo domestico; nam litterarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a

után Cottát és Sulpiciust is felkapták. Így tehát a nevezetesebb peres ügyeket ez a hat védő látta el. Nem volt akkor annyi a perlekedés, mint korunkban és az sem fordult elő, hogy egy-egy perben több védő is működött volna,⁵³⁸ úgy miként ez most divik, s a minél elhibázottabb valami alig képzelhető. Ily esetben ugyanis azoknak felelünk, a kiket 208 nem is hallottunk, s a kik sokszor — a mi a legfőbb baj — egészen másként beszéltek, mintsem a hogyan arról később értesültünk. De aztán az is sokat tesz ám, ha szemem látára vitat meg ellenfelem minden egyes kérdést, és a mi a fő, ha látom, hogy mikép hallgatnak minden egyes tárgyat. De a legnagyobb hiba ilyenkor mégis az, hogy miután az egyik szónok már végig is tárgyalta az ügyet, a védelem szerves egységének rovására megint elülről kezdik a tárgyalást. Minden peres tárgyalásnak ugyanis természetből egy 209 bevezetése és egy befejezése van csak, a többi részek, miként a testnek tagjai, külön-külön a maguk helyén érvényesülnek és bírnak jelentőséggel.⁵³⁹ És ha már egy ugyanazon hosszú beszédben is nehéz egyáltalában semmi olyat nem mondani, a mi által ellenmondásba kerülhetünk önmagunkkal, úgy szükségképen még sokkal nehezebb lesz arra ügyelnünk, hogy olyat ne mondjunk, a mi az előttünk szólónak beszédével ellenkezik. Minthogy azonban sokkal fárasztóbb az egész ügyet, mintsem annak csak egy részét tárgyalni és mivel többek hálijára számíthatunk, ha egyszerre többek érdekében beszélünk,⁵⁴⁰ úgy ezt a szokást örömezt felkaptuk.

Voltak mégis, a kik azon kor harmadik nagy szónoká- 58
nak Curiót tekintették, talán mert ez ragyogóbb nyelvet 210
használt és mert nem a legrosszabbul beszélt latinul, a mire — azt hiszem — a szülői háznál szoktatták őt, mert hiszen az irodalmi műveltség teljesen hiányzott ő nála. Ámde nagyon sok függ attól, hogy odahaza kiket hall az ember mindennap beszélni, hogy kikkel társalog gyermekkorától

puero, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiam lo-
211 quantur. Legimus epistulas Corneliæ matris Gracchorum :
apparet, filios non tam *in* gremio educatos quam in ser-
mone matris. Auditus est nobis Læliæ C. F. sæpe sermo :
ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias ejus
Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, et neptes
Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam
tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac
libenter quidem, inquit Brutus ; et eo libentius, quod L.
212 Crassi erat filia. Quid Crassum, inquam, illum censes, is-
tius Liciniæ filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus ?
Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit ; et vero
hic Scipio, collega meus, mihi sane bene et loqui videtur
et dicere. Recte, inquam, judicas, Brute. Etenim istius ge-
nus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatum. Nam et de
duobus avis jam diximus, Scipione et Crasso, et de tribus
proavis, Q. Metello, cujus quattuor filii, P. Scipione, qui
ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem publi-
cam vindicavit, Q. Scævola augure, qui peritissimus juris
213 idemque percomis est habitus. Jam duorum abavorum
quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit,
qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi, C.
Lælii ! O generosam, inquit, stirpem et tanquam in unam

fogva, s hogy az apák, a nevelők ⁵⁴¹ és az anyák is mily nyelvet használnak. Olvassuk Corneliának, a Gracchusok anyjájá- 211
nak leveleit. Kitünik e levelekből, hogy ezen nő fiai nem annyira anyjuk ölében, mint inkább beszédén ⁵⁴² nevelődtek. Több ízben hallottam beszélni Læliát, Caius leányát, és szavain felismertem atyja válogatott nyelvezetének színét, nemkülömben hallottam e nőnek leányait, a két Muciát is, kiknek beszédmódja legott ismeretesnek tetszett előttem, s hallottam végre unokáit, a két Liciniát is, — kik közül azt, a ki Scipióhoz ment nőül — úgy hiszem — te is hallottad valamikor beszélni, Brutus. Igen is, még pedig örömmel hallgattam — felelt Brutus —, s annyival is nagyobb örömmel, ⁵⁴³ mivel ő Lucius Crassusnak volt a leánya. Mi véleménynyel 212
vagy — kérdeztem — arról a Crassusról, ezen Licinia fiáról, a kit Crassus végrendelete értelmében fiának fogadott? ⁵⁴⁴ Mondják, hogy az rendkívül tehetséges ember volt, — felelte ő — de meg aztán ez a Scipio is, a ki tisztársam, ⁵⁴⁵ — mint látom — ugyancsak jól beszél ⁵⁴⁶ és egyuttal jó szónok is. Helyesen ítélsz fölöle Brutus — mondtam erre én. Hiszen az ő családja egyenesen a bölcsesség tövéből ⁵⁴⁷ sarjadzott elő. Két nagyapjáról, Scipióról és Crassusról ugyanis szoltunk már, úgyszintén említettük három szépapját is, még pedig Quintus Metellust, kinek négy fia volt, továbbá Publius Scipiót, ki az államot Tiberius Gracchus önkényuralma alól tisztségen kívül álló ember létére szabadította fel, fölhoztuk azután Quintus Scævola augurt is, a ki igen nagy jogtudós és igen nyájas ember hírében állott. Hát még azután 213
két ősapjának mily fény környezte nevét! Publius Scipio volt az egyik, a ki kétszer viselt consuli hivatalt s a kit elneveztek Corculumnak, a másik meg az a Caius Lælius volt, a kit kortársai a legbölcsebb embernek tartottak. Ó mi nemes törzs volt ez; — jegyzé még ekkor Brutus. — S úgy miként sokszor egy élőfába is többféle faj, úgy volt ebbe a családba is

arborem plura genera, sic in istam domum multorum in-
59 sitam atque insinuatam sapientiam! Similiter igitur suspi-
cor, ut conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus
relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefac-
tam domum; et eo magis hoc judico, quod neminem ex
his quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni
214 genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. Nul-
lum ille poetam noverat, nullum legerat oratorem, nullam
memoriam antiquitatis collegerat; non publicum jus, non
privatum et civile cognoverat. Quanquam hoc quidem fuit
etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos parum
his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium.
Sed ei tamen unum illud habebant dicendi opus elabora-
tum; idque cum constaret ex quinque notissimis partibus,
nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat. In qua-
cumque enim una plane clauderet, orator esse non posset.
215 Sed tamen alius in alia excellebat magis: reperiebat quid
dici opus esset, et quomodo præparari et quo loco locari,
memoriaque ea comprehendebat Antonius; excellebat autem
actione: erantque ei quædam ex his paria cum Crasso,
quædam etiam superiora; at Crassi magis nitebat oratio.
Nec vero Sulpicio neque Cottæ dicere possumus neque
cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus
216 plane atque omnino defuisse. Itaque in Curione hoc veris-
sime judicari potest, nulla re una magis oratorem commen-

beleoltva, és úgy fogamzott meg benne sokaknak bölcsesége.⁵⁴⁸ Ezek szerint tehát — folytattam — egybevetve a 59 kicsinyt a nagygyal, én gyanítom, hogy a Curio házában is, ámbár ő maga korai árvaságra jutott, az ő apja révén a családba behozott hagyományos szokás szerint tisztán beszéltek. S ezen feltevésemhez én annyival is inkább ragaszkodom, mivel azok között, a kik így mégis már némileg kiválóbbak voltak, egyet sem ismertem, a ki a magasabb műveltséget közvetítő ismeretszakok bármelyikében oly tájékozatlan, oly annyira tudatlan lett volna, mint ő. Egy költőt sem ismert, 214 soha egyetlen szónokot nem olvasott, történelmi ismereteket egyáltalában nem szerzett, sem a közjoghoz, sem a magán- és polgári joghoz⁵⁴⁹ nem értett. Igaz, hogy az effajta tudományokban való hiányos készség más, még pedig nagy szónokoknál is előfordult: így láttuk ezt Sulpiciusnál, így Antoniusnál. Ám mégis ezek azért alaposan ki voltak képezve egy szakmában, a szónoklatban. S mivel ez az egy amaz igen is ismeretes öt részből⁵⁵⁰ áll, úgy senki sem lehetett ez öt alkatelem valamelyikében teljesen járatlan, mert a ki csak egyben is — bármelyikben — bénának bizonyult, az szónok már nem lehetett. Mindazonáltal az egyik ebben, a másik 215 abban az irányban tűnt jobban ki. Antonius mindig megelégte, hogy mit kell mondania, hogy ezt miképen kell rendeznie és hogy beszédében mit hova kell helyeznie. Mindezt azután így emlékezetben is tudta tartani, de első sorban mégis előadásával tűnt ki.⁵⁵¹ És ez itt felsoroltak némelyikében ő hasonlónak bizonyult Crassushoz, sőt némelyikben még túltett rajta. Mégis azért a Crassus szónoki nyelve fényesebb volt.⁵⁵² Nem mondhatjuk el különben Sulpiciusról, Cottáról vagy bármely más jó szónokról sem, hogy amaz öt alkatrész valamelyikében teljesen, mindenképen járatlanok lettek volna. Így tehát Curiónál látjuk leginkább iga- 216 zolva azt, hogy semmi sem oly ajánló a szónokra nézve,

dari quam verborum splendore et copia. Nam cum tardus
60 in cogitando tum in struendo dissipatus fuit. Reliqua duo
sunt, agere et meminisse: in utroque cachinnos irridentium
commovebat. Motus erat is, quem et C. Julius in perpetuum
notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore
vacillante quæsivit quis loqueretur e luntre, et Cn. Sici-
nius, homo impurus, sed admodum ridiculus neque aliud
217 in eo oratoris simile quicquam: is cum tribunus plebis
Curionem et Octavium consules produxisset, Curioque
multa dixisset sedente Cn. Octavio collega, qui devinctus
erat fasciis et multis medicamentis propter dolorem artuum
delibutus: «Nunquam,» inquit, «Octavi, collegæ tuo gra-
tiam referes; qui nisi se suo more jactavisset, hodie te
istic muscæ comedissent.» Memoria autem ita fuit nulla,
ut aliquotiens, tria cum proposuisset, aut quartum adderet
aut tertium quæreret; qui in judicio privato vel maximo,
cum ego pro Titinia Cottæ peroravissem, ille contra me
pro Ser. Nævio diceret, subito totam causam oblitus est
idque beneficiis et cantionibus Titiniæ factum esse dicebat.
218 Magna hæc immemoris ingenii signa; sed nihil turpius,
quam quod etiam in scriptis obliviscebatur quid paulo ante
posuisset, ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum
Pansa nostro et cum Curione filio colloquentem facit, cum
senatum Cæsar consul habuisset, omnisque ille sermo du-
ctus est e percontatione filii quid in senatu esset actum:

mint a nyelv csillogása és gazdagsága.⁵⁵³ Mert hiszen ő a feltalálásban lassú, az elrendezésben pedig minden czéltudatosság nélkül való volt. Hátra van még kettő: a taglejtés és 60 az emlékezet. Mindkettővel kaczajra indította a gúnyolódókat. Mozgását örök időkre találóan jellemezte Caius Julius, a ki egyszer meglátván őt, a mint egész testével ide-oda libegett, azt kérdezte tőle, hogy «ugyan ki látott embert ladikból⁵⁵⁴ szónokolni?» Ilyféle megjegyzést tett Caius Sicinnius is, mocskos szájú egy ember, de fölötte élczes, ennél több szónokra valló tulajdonság azonban nem volt benne.⁵⁵⁵ Ez 217 az ember ugyanis néptribun korában Curio és Octavius consulokat a népgyűlésbe idézte.⁵⁵⁶ Itt Curio hosszasan beszélt, mialatt tisztvársa Cneius Octavius, a ki tagjait fájlalta, kötőkkel bekötözve és sok gyógyító irral megkenve ott ült mellette. «Sohase hálálkodhatol eléggé tisztvársadnak, Octavius,» — szólt ekkor Sicinnius — «mert ha ő szokása szerint nem hányja-veti magát, úgy téged itt ma megesznek a legyek.⁵⁵⁷ Emlékező tehetsége pedig olyannyira nem volt Curiónak, hogy olykor, mikor beszédében három tételt⁵⁵⁸ tűzött ki, utóbb vagy még egy negyediket is tárgyalt, vagy pedig keresnie kellett a harmadikat. Valami nagyon fontos magánügyben, a midőn én Titinia mellett Cotta helyett⁵⁵⁹ tartottam a záróbeszédet, ellenem meg Servius Nævius érdekében Curio szónokolt, ennek egyszerre csak az egész dolog kiment az eszéből, s ekkor ő azt mondotta, hogy ezt neki Titinia okozta a maga bűvös szereivel és ráolvasásaival.⁵⁶⁰ Már ezek nagy jelei a feledékeny elmének, de a legszégny- 218 letesebb az volt, hogy írás közben is rendszerint elfelejtette, hogy épen csak kevéssel azelőtt mit írt le. Kitétszik ez többek között azon könyvéből is,⁵⁶¹ a melyben önmagát mutatja be, a mint a tanácsból kijövet Pansa barátunkkal és saját fiával, az ifjú Curióval beszélget. Ez az egész beszélgetés ott fiának azon kérdésére indul meg, hogy mi történt a tanács-

in quo multis verbis cum inveheretur in Cæsarem Curio, disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Cæsar consul habuisset, reprehendit eas res, quas idem Cæsar anno post et deinceps reliquis annis administravisset in Gallia. Tum Brutus admirans: Tantamne fuisse
61
219 oblivionem, inquit, in scripto præsertim, ut ne legens quidem unquam senserit, quantum flagitii commisisset? Quid autem, inquam Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quæ vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum jam tempora præterissent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Cæsare consule non accedere, sed id dicat ipso consule exiens e senatu. Jam, qui hac parte animi, quæ custos est ceterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset, huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam effluere men-
220 tem. Itaque cum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causæ deferebantur. Orator autem, vivis ejus ætatis æqualibus, proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodammodo celeritatem. Itaque ejus orationes aspiciendas tamen censeo. Sunt illæ quidem

ban. Erre Curio hosszasan kikel Cæsar ellen, majd vitatkozásba is elegyednek, miként ez párbeszédnek alkalmával rendszerint megtörténik. És jöllehet a beszélgetés — mint írja — azon tanácsulást követte, a melyet Cæsar consul korában hitt egybe,⁵⁶² mégis abban ő oly dolgokat gáncsol, a melyeket ugyanez a Cæsar csak egy évvel utóbb és az azután való években, mint Gallia kormányzója vitt végbe. Ekkor csodálkozva kérdezte Brutus: Ugyan de hogyan lehetett hát olyan feledékeny, kivált az írásnál, hogy soha még átolvasás közben sem vette észre, hogy mily botránys hibát követett el? Hát annál dörébb valamit — mondám — látott-e valaki, Brutus, hogy ő a mikor gáncsolni akarja azt, a mit helytelennek talált, azt a beszélgetést könyvében nem arra az időre teszi, a mikor ama dolgok már befejezett tények voltak.⁵⁶³ Sőt annyira téved mindenben, hogy ugyanezen beszélgetés alkalmával azt mondja, hogy a mig Cæsar consul lesz, ő feléje se megy a tanácsnak, és ezt épen akkor mondja, mikor ugyancsak Cæsar consulsága alatt a tanácsból kijön. Már a ki szellemi képességének azon részében, a mely az észtehetség egyéb ágainak őre,⁵⁶⁴ annyira gyarló volt, hogy még írás közben sem tudta megtartani eszében, hogy mit írt le kevéssel előbb, annál épen nem lehet csodálkozni azon, hogy, a mikor rögtönözve beszélt, emlékezete rendesen cserben hagyta.⁵⁶⁵ És épen ezen mult, hogy, bár voltak összeköt-
 tetései és égett is a szónoklás vágyától, csak igen kevés pert bíztak reá. Hanem azért őt kortársai mégis a legjobb szónokokhoz legközelebb járónak tartották, mert jól birta a nyelvet, miként azt már fentebb említettem,⁵⁶⁶ és mert mindenha kész volt a Beszédre és bizonyos folyékony könnyedséggel szónokolt. Azért is tehát én azt tartom, hogy mégis csak meg lehet az ő beszédeit nézni. Kissé unalmasak ugyan ezen beszédek, de azért mégis növelhetik s mintegy táplálhatják egyesekben azt a jó tulajdonságot,⁵⁶⁷ a mely ő benne, —

languidiores, veruntamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicujus effecerit. Sed ad instituta redeamus.

62 In eodem igitur numero ejusdem ætatis C. Carbo fuit,
 221 illius eloquentissimi viri filius, non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abjectus et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius, lateribus pugnans, incitans ani-
 222 mos, acer, acerbus, criminosus. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M' Aquilii diligentia fructum ceperat. Nam M. Drusum, tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita dumtaxat cum de re publica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, juris quoque et publici et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a judiciis, et in præsidiis rei publicæ, cui facile satis facere possint, collocemus.
 223 Eodem Q. Cæpionem referrem, nisi nimis equestri ordini

miként azt elismerőleg megjegyeztük — középszerű mértékben megvolt. És ez a tulajdonság oly hatásos valami, hogy már egymagában, minden egyébnek híján is valamilyen szónoki alakká tette Curiót. De térjünk ismét oda, a honnan kiindultunk.

Az említettek sorában találjuk ugyanezen korban Caius ⁶² Carbot, ama kiváló szónoknak ⁵⁶⁸ fiát is. Nem valami nagy ²²¹ elmeélű ⁵⁶⁹ szónok, de azért a szónokokhoz számították őt is. Volt az ő szavainak hatása, ⁵⁷⁰ könnyedén beszélt és beszédében bizonyos természetes méltóság nyilatkozott meg. Az anyag feltalálásában ⁵⁷¹ Quintus Varius élesebb eszű, előadásában pedig nem kevésbé folyékony nyelvű volt, mint Carbo. De már azután hatalmas egy jelenség és csupa szenvedély volt Cneius Pomponius, a ki sohasem fogyott ki a szavakból és soha aljasan sem beszélt, úgy hogy már szinte tökéletes szónoknak mernők nevezni e tüdejével küzdő, kedélyeket felizgató, beszédében csipős, keserű, mardosó férfiút. Nagyon messzejárt ezektől Lucius Fufius, mind- ²²² azonáltal ő, a mikor Manius Aquiliust vádolta, fáradozásaiért elismerésben részesült. ⁵⁷² Nagybátyádat, Marcus Drusust pedig, a ki hatással szónokolt, de csak akkor, ha állami ügyben beszélt, ⁵⁷³ azután Lucius Lucullust, a ki szintén éleseszű volt, továbbá apádat ⁵⁷⁴ — Brutus — a ki a köz- és a magánjoghoz is ugyancsak értett, úgyszintén Marcus Lucullust és Marcus Octaviust, Cneius fiát, a ki személyes tekintélyével és beszédével annyira tudott hatni, hogy a mikor javaslatba hozta a Sempronius gabonatorvényének eltörlését, javaslatát a számosan egybegyűlt nép megszavazta, nemkülönben még Cneius Octaviust, Marcus fiát is és az öreg Marcus Catót, meg a fiatal Quintus Catulust: mind ez itt felsoroltakat vezessük el a csatasorból, azaz a törvényszékektől és helyezzük őket a köztársaság örállomásaira, hol könnyű szerrel megfelelhetnek magukért. ⁵⁷⁵ Ugyan- ²²³

deditus a senatu dissedisset. Cn. Carbonem, M. Marium et ex eodem genere complures, minime dignos elegantis conventus auribus, aptissimos cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere, ut in his perturbem ætatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus
224 imperitorum. Et quoniam hujus generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est; magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiæ. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex summis et fortunæ et vitæ sordibus in prætura consul factus esset, si rationem ejus haberi licere judicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus publice est interfectus: homo
simillimus Atheniensis Hyperboli, cujus improbitatem ve-
225 teres Atticorum comœdiæ notaverunt. Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quædam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cujus imitatio rideatur.

oda tenném én még Quintus Capiót is, ha a lovagrend iránt való túlságos rokonszenyből a tanácstól el nem állott volna. Cneius Carbónál, Marcus Mariusnál és még több ilyen magukfajta, művelt hallgatóság körébe ⁵⁷⁶ sehogysem illő embernél azt tapasztaltam, hogy viharos népgyűléseken igen jól megállották helyüket. Ilyfajta embernek bizonyult újabban — hogy már itt a korszakok rendjét megbontsam ⁵⁷⁷ — Lucius Quinctius is, s úgy miként ez, jobbára csak tanulatlan hallgatók körében volt helyén Palicanus is. S minthogy ²²⁴ már a szónoklatnak ezen neméről ⁵⁷⁸ megemlékeztünk, meg kell említenem, hogy a Gracchusok óta valamennyi lázító közül Lucius Appuleius Saturninust tartották a legjelesebb szónoknak, jóllehet ez inkább külsejével, mozdulataival, sőt öltözetével nyerte meg az embereket, mintsem épen szónoklata gazdagságával avagy középszerű eszével. De emberemlékezet óta a legelvetemültebb volt az effajta szónokok közül Caius Servilius Glaucia, a ki azonban e mellett igen éles eszűnek, furfangosnak és felette mulattatónak bizonyult. Viszonyainak és életének minden pizskossága daczára is ő, ha felléptetését megengedhetőnek látták volna, még praetor korában lehetett volna consullá, ⁵⁷⁹ mert a nép rájongott érte, ⁵⁸⁰ a lovagrendieket meg kedvükre való törvényjavaslatával ⁵⁸¹ lekenyerezte volt. Őt praetor korában ugyanazon a napon, a melyen Saturninus néptribunt, Marius és Flaccus consulok alatt a tanács végzése folytán megölték. Szakaszott mása volt ez az ember az atheni Hyperbolusnak, kinek elvetemedettsége a régi attikai vigjátékokban ⁵⁸² is meg van bélyegezve. Ez itt felsoroltak után Sextus Titius következett, ²²⁵ ugyancsak ~~v~~zájas és eléggé éles eszű egy ember, hanem oly pongyola és ledér tagjártatású, hogy valami különös tánczot találtak akkor ki, és ezt a tánczot azután elnevezték Titiusnak. Azért is ügyelnünk kell arra, hogy taglejtésünkben és beszédünkben semmi olyan ne legyen, a mi nevetségessé

63 Sed ad paulo superiorem ætatem revecti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti, revertamur.

226 Coniunctus igitur Sulpicii ætati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Julii illam consulatus petitionem extraordinariam, veram causam agens, est probatus: et eo magis, quod eandem causam cum ageret ejus collega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multæ ad eum causæ, deinde omnes
227 maximæ quæcumque erant deferebantur. Rem videbat acute, componebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abjectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio; et erat ejus quidam tanquam habitus non inurbanus; actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter profectionem reditumque L. Sullæ sine jure fuit et sine ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quædam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio; vivebat e reliquis patronis ejus ætatis nemo præter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile superabat. Inferioris autem ætatis erat proximus L. Sisenna,
228 doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicæ, non sine facetiis; sed neque laboris

válhatnak, ha utánozzák. De már kissé távolabb korba vetőd- **63**
tünk vissza, térjünk hát most ismét arra a korszakra, a
melyről az előbb már jó darab ideig beszéltünk.

Sulpicius korában élt tehát Publius Antistius is, igen **226**
tűrhető egy jogcsavaró, a ki miután sok esztendőn keresz-
tül nem hallatta szavát, (a miért azután rendszerint nem-
csak megvetéssel, hanem gúnynyal is illették,) első ízben
megint tribunus korában aratott tetszést, a midőn Caius
Juliusnak ama soronkívüli consuljelöltsége ellen sikra szál-
lott az igaz ügyért. Szónoki sikerét még fokozta ekkor azon
körülmény, hogy ő az itt érintett ügyben vele együtt sze-
replő tisztársánál, a fentebb említett Sulpiciusnál többet és
elmésebben beszélt. Ép ezért aztán mindjárt tribunsága után
már számos peres ügygyel keresték meg, sőt később a leg-
fontosabb ügyeket mind, a hány csak volt, ő reá bízták.
A tárgy megértése dolgában ⁵⁸³ éleseszűnek bizonyult, az **227**
anyagot mindig gondosan rendezte el és jó emlékezőtehet-
séggel is birt. Ékes szavakat nem használt szónoklataiban,
hanem azért póriasak sem voltak kifejezései, nyelve könnyű
folyású. Szónoklati modorát e mellett még bizonyos finom-
ság is jellemezte, gyarló hangja és egynémely esetlensége
miatt azonban előadása kissé sántikált. Ő virágában volt a
Lucius Sulla eltávozta s visszajötte közé eső időszakban, a
midőn köztársaságunk törvény nélkül maradt és minden
tekintélyét elvesztette. ⁵⁸⁴ S ekkor őt már csak azért is ked-
velték, mert a forum ezen időben úgyszólván puszta volt a
szónokoktól. Sulpiciusnak meg kellett hálnia, ⁵⁸⁵ Cotta és
Curio távol voltak, ⁵⁸⁶ a többi védő közül meg akkor már
egy sem élt, Carbo és Pomponius kivételével, kik közül
akármelyiket könnyű volt fölülmúlnia. A következő korszak- **64**
ból pedig legközelebb idetartozik Lucius Sisenna. Képzett **228**
és a legnemesebb törekvésektől áthatott ember, jól beszélt
latinul, értett a politikához, meg némi élcz is volt benne,

multi nec satis versatus in causis; interjectusque inter duas ætates Hortensii et Sulpicii nec majorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. Hujus omnis facultas ex historia ipsius perspicui potest, quæ cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum. Nam Q. Hortensii admodum adolescentis ingenium, ut Phidiæ signum, simul aspectum
229 et probatum est. Is L. Crasso Q. Scævola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum, qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnes intellegentia anteibant, judicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paulo C. Marcello consulibus mortuus; ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus; hoc autem loco volumus ætatem *eius* in disparem oratorum ætatem includere. Quanquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo majoribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, *cum* ille octoginta, ipse triginta
230 annos natus esset; sic Hortensius non cum suis æqualibus solum, sed et mea cum ætate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore conjungitur: siquidem et Crasso vivo

valami sokat azonban ő nem fáradozott peres ügyekkel és ezek körül nem is volt eléggé járatos. Ő két korszak, a Hortensius és a Sulpicius kora közé kerülván, e két szónok közül az idősebbiket utól nem érhetette, és a fiatalabbik előtt is hátrálnia kellett.⁵⁸⁷ Az ő tehetségét a maga egészében⁵⁸⁸ meg lehet itélni történelmi művéből, a mely kétség kívül túlszárnyalja a régebbieket, ám mégis azért meglátszik ezen művön, hogy a művészi tökéletességtől még mily messze jár, és hogy az ilyfajta művek dolgában még mennyire kevésbé fejlett a latin irodalom. Az előbb említett Quintus Hortensius tehetsége⁵⁸⁹ éppen már igen korán, mint Phidiasnak valamely szobra, mindjárt első tekintetre nyerte meg a közönség tetszését. Ő Lucius Crassus és Quintus Scævola consulok alatt⁵⁹⁰ szónokolt először a forumon, még pedig éppen ezen consulok jelenlétében, mely alkalommal nemcsak az ott megjelentek, hanem a consulok is, kik az összes hallgatókat szakértelem dolgában⁵⁹¹ meghaladták, elismeréssel adóztak neki. Akkor tizenkilencz éves volt, meghalt pedig Lucius Paullus és Caius Marcellus consulok alatt,⁵⁹² a miből kitűnik, hogy a védők sorában negyvennégy esztendeig szerepelt. Ezen szónokról alább⁵⁹³ mindjárt majd bővebben szólnunk, itt éppen csak az ő korát akartam megállapítani, a midőn ezt a szónokok különböző korszakaiba foglaltam bele. Ez ugyanis éppen már szükségképen megesett mindazokon, a kiknek kissé hosszabb élet jutott, hogy őket így náluknál sokkal öregebbekkel és jóval fiatalabbakkal is vetették össze. Így például Accius is említi,⁵⁹⁴ hogy ugyanazon ædilisek alatt ő és Pacuvius színrehozott egy darabot, mikor amaz nyolczvan, ő maga pedig harmincz esztendő volt. És így²³⁰ Hortensius is kapcsolatban áll nemcsak az övele egyidősökkel, hanem az én korommal, a te koroddal és egy jóval régibb korról is, mivel ő már Crassus életében is szónokolt, majd meg már egyre másra dicsőséget is aratott

dicere solebat et magis jam etiam vigebat Antonio, et, [cum] Philippo jam sene pro Cn. Pompeii bonis dicente, in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit, et in eorum, quos in Sulpicii ætate posui, numerum facile pervenerat, et suos inter æquales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe præstitit, et me adulescentem nactus octo annis minorem, quam erat ipse, multos annos in studio ejusdem laudis exercuit, et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulo ante mortem.

⁶⁵ Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus,
₂₃₁ tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus; ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque judicarem, eos, qui jam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus: Non est, inquit, ista causa quam dicis, quam ob rem de iis, qui vivunt, nihil velis dicere. Quænam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic sermo tuus emanet et ii tibi succenseant, quos præterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri. Tum ego: Vere tibi, inquam,

Antonius idejében, utóbb azután, a midőn Philippus már öreg korában Cneius Pompeius tulajdonjogaért ⁵⁹⁵ szónokolt, ezen ügyben Hortensius, noha akkor még nagyon fiatal volt, győztes maradt, s így könnyű volt feljutnia azon szónokok sorába is, a kiket én Sulpicius korába helyeztem. A vele egykorúak közül azután Marcus Pisót, Marcus Crassust, Cneius Lentulust és Publius Lentulus Surát jóval meghaladta, majd meg ifjúkoromban összekerülvén énvelem, a ki nyolcz évvel voltam fiatalabb nálánál, az övéhez hasonló dicsőségért való küzdelmemben engem is sok éven keresztül megzaklatott. ⁵⁹⁶ Végül pedig még, (úgy, miként én vele együtt sokakért,) Appius Claudiusért ⁵⁹⁷ teveled együtt beszélt ő kevéssel halála előtt.

Ime látod tehát Brutus, mint jutottunk el már tehozzád **65** is mint szónokhoz, ⁵⁹⁸ holott pedig az én szónoki pályámnak ²³¹ és a tiédnek kezdete közé még igen sok szónok esik ám. Ezek közül azonban itt csak azokat fogom megemlíteni, a kik már meghaltak, mivel már feltettem magamban, hogy ezen beszélgetésünk alkalmával senkit azok közül meg nem nevezek, a kik még élnek. Attól tartok ugyanis, hogy ti, ha az élőket megnevezem, nagy kíváncsian ki találjátok csalni belőlem, hogy mindegyikökről én mint vélekedem. Ekkor Brutus következőleg nyilatkozott: Az, a mit te most felhoztál, nem az igazi oka ám annak, hogy az élőkről semmit sem akarsz beszélni. Mi volna hát? kérdeztem én. Azt hiszem, tartasz tőle, — felelte — hogy ezt a mi beszélgetésünket mi ketten nyilvánosságra hozzuk, és hogy esetleg megneheztelnek reád azok, a kiket mellőzni találnál. Hát ti nem tudátok hallgatni? kérdeztem. Sőt mi nagyon könnyen tudnánk, — felelte ő — de mégis azt hiszem, hogy már csak inkább fogsz te hallgatni magad, mintsem hogy a mi hallgatni bírásunkat tegyed próbára. Nos hát Brutus — mon- ²³² dottam — meg fogod tőlem tudni az igazat. Nem gondol-

Brute, dicam. Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc ætatem esse venturum; sed ita traxit ordo ætatum orationem, ut jam ad minores etiam pervenerim. Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit: nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quæ cum omnibus tum certe mihi notissimæ sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos, quoniam me non ingenii prædicatorem esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a M. Crasso, qui fuit æqualis Hortensii, exordiar.

66 Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In hujus oratione sermo Latinus erat, verba non abjecta, res compositæ diligenter; nullus flos tamen neque lumen ullum; animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam hujus æqualis et inimicus C. Fimbria non ita diu jactare se potuit; qui omnia magna voce dicens

tam, hogy ezen beszélgetésünk folyamán eljutok a mai korig, ámde az egymást érő korszakok ⁵⁹⁹ úgy vitték tovább előadásomat, hogy immár az ifjabbakhoz ⁶⁰⁰ is elérkeztem. Említs fel hát, még közben belátásod szerint egynehányat — viszonozta ő — azután majd áttérünk reád és Hortensiusra. Már csakis Hortensiusra — feleltem — énrolam mások beszéljenek, ha akarnak. Nem úgy ám — szólt Brutus. — Mert bár figyelmemet egész előadásoddal könnyen lekötötted, én mégis már hosszallani kezdem azt, mert alig várom, hogy terólad halljak valamit, — nem annyira kiváló szónoki tulajdonaidról, a melyek mindenki előtt, kivált pedig én előttem is ismereteseek, — én inkább azt szeretném megtudni, hogy a szónoklatban lépésről-lépésre való, s hogy úgy mondjam, fokozatos haladásod minő volt. Teljesítem kívánságodat, — ²³³ feleltem én — már csak azért is, mert azt kívánod, hogy fáradozásaimnak, nem pedig, hogy tehetségemnek legyek hirdetője. Hanem majd úgy, miként azt jónak láttuk, közbe toldok másokat és kezdem Marcus Crassuson, a ki Hortensius-sal egykorú volt.

Ez tehát, bár képzettség dolgában közepszerű mértékben, ⁶⁶ a természettől meg még szűkebben volt ellátva, néhány éven keresztül a legelső védők közt szerepelt munkabírása és szorgalma révén, főleg pedig az által, hogy peres ügyekben nagy utánjárásával és személyes befolyásának felhasználásával is tudta elősegíteni győzelmét. ⁶⁰¹ Az ő szónoklataiban latin volt a nyelv, kifejezései nem voltak póriasak, az anyagot gondosan szerkesztette, de sehol semmi virág, semmi fény. ⁶⁰² És e mellett szellemi erejét nagyon megfeszítette, de hangját kimélte, úgy, hogy majdnem mindent egyformán és egyugyanazon hangon adott elő. Az ő kortársa és ellenfele, Caius Fimbria már nem adhatta annyi ideig a nagyot. Ez mindent nagy hangon mondott el, s valóban helyes szavainak folyását bizonyos száguldozó sebesség jellemezte, a mely

verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset
 234 insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo majorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora admirandus incedebat in agendo, ut ea, quæ deerant, non desiderarentur. Ita, tanquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum
 235 locum: sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit; nec multo secus P. Lentulus, cujus et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formæ dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo; sic in hoc nihil præter actionem fuit, cetera etiam minora quam
 67 in superiore. M. Piso quicquid habuit, habuit ex disci-
 236 plina maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Græcis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed sæpe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem [quasi cursum] forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quæ devorandæ nobis sunt, non ferebat iracundiusque re-

azonban ő nála oly őrzöngéssé fajult, hogy bámulni kellett, mint tévedhetett meg a közönség annyira, hogy egy ilyen eszeveszett embert a szónokok sorába tudott helyezni. Cne-²³⁴ ius Lentulus meg előadása folyamán külső eszközökkel szónoki jelentősége felől sokkal nagyobb véleményt tudott támasztani, mint a minőre tehetségéhez mérten számítani lehetett. Jóllehet ugyanis nem volt valami nagyon éleseszű, — bár arczvonásai és tekintete után annak tartották⁶⁰³ — s noha szavakban sem bővelkedett, ámbár épen itt tudott ámitani:⁶⁰⁴ szünetelései, felkiáltásai, kellemes és csengő hangja által⁶⁰⁵ mégis oly bámulatos hatást keltett előadása folyamán, hogy annak, a mi ő nála nem volt meg, senki hiányát nem érezte. Valamint tehát Curio is némi szóbőségnél fogva⁶⁰⁶ minden egyéb jó tulajdonságok híján helyet foglalt a szónokok közt, úgy Lentulus is külső elő-²³⁵ adásával, a melyben kitünt, egyebek tekintetében közepszerű szónoki tehetségét leplezni tudta. És nem sokkal különb volt Publius Lentulus, a kinek lassú gondolkozását és nehézkes beszédét méltóságos külseje, művészi s szép mozdulatai és kellemes, erős hangja takargatták. Így tehát ő nála is csak külsőségekről lehetett szó, egyéb tulajdonok dolgában még gyarlóbb volt, mint az előbbeni. Marcus Piso ⁶⁷ mindenét képzettségének köszönhetette és jóval túlhaladta a²³⁶ görög tudományokban való jártasság tekintetében az összes őt megelőző szónokokat. Volt benne a természetadta éleslátásnak egy neme, a mely ő nála művészetté finomodott, s a mely a mások szavainak rostálásában való furfangosságban és ügyességben nyilvánult, őt azonban gyakran zsémbesnek is mutatta, olykor meg ridegnek,⁶⁰⁷ néha-néha évelődőnek is. A forumi versenyfutáshoz hasonló küzködést⁶⁰⁸ ő nem győzte nagyon soká, részint, mert gyenge testalkatú volt, részint, mert az emberek fonáságait és ostobaságait⁶⁰⁹ — melyeket nyelni kell tudnunk⁶¹⁰ — ő nem visel-

spuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adulescens, minor haberi est cœptus postea. Deinde ex virginum judicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex
237 gloria. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multæ industriæ et magni laboris fuit. C. Censorinus Græcis litteris satis doctus, quod proposuerat, explicans expedite, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, sæpe dicebat; itaque ei paucae centuriæ ad con-
238 sulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Hujus si vita, si mores, si vultus denique non omnem commendationem ingenii everteret, majus nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiorum majoremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen, in pri-
68 vatis illustriorem obtinebat locum. C. deinde Piso statarius
239 et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in

hette el és boszusan elutasitgatta, vagy a mint gondolták, mogorva természeténél fogva, vagy őszinte erkölcsi felháborodásból.⁶¹¹ Fiatal korában eléggé híres volt, később azonban egyre kevesebbet tartottak felőle. De aztán a szűzek perében⁶¹² ismét nagy elismerést aratott, és ezen idő óta a pályára mintegy kihivatván,⁶¹³ helyt állt addig, a meddig győzte a munkát, utóbb a mennyire buzgalmával alábbhagyott, dicsősége is annyival fogyott meg. Publius Murena²³⁷ középszerű tehetség, de nagyon buzgó régiségbúvár, buzgón foglalkozott ő az irodalommal is és abban nem is volt járatlan, s e mellett vasszorgalmú, igen munkás ember volt. Caius Censorinus a görög irodalomban eléggé képzett, kitűzött tárgyat ügyesen fejtegető és nem kellemetlen előadású szónok, e mellett azonban rest természetű és a forumnak ellensége volt. Lucius Turius csekély tehetsége mellett is sokat fáradozott és gyakran szónokolt, úgy, a hogy tudott. Azért is tehát csak kevés centuria hiányán mult,⁶¹⁴ hogy consullá nem lett. Caius Macernél mindig hiányzott a tekintély, ám²³⁸ azért az ügyvédek között ő volt jóformán a legszorgalmasabb. Ha ennek az embernek élete, jelleme és már egész külseje is mindazt a hitelt, a melyet ő észtehetségével szerzett, tönkre nem tette volna, úgy a védők között ő nagyobbnevű lett volna. Nem volt az ő szónoklata felette dús, de nem is szegényes, nem volt az csillogó símaságú, de azért egészen bárdolatlan sem, hangjában, taglejtésében és egész fellépésében semmi kellem, e mellett azonban bámulatos vala az anyag feltalálása és elrendezése körül⁶¹⁵ való gondossága, a melynél körültekintőbbet, nagyobbbat nem egyhamar tapasztaltam valakiben. Mégis azért ő nála ez nem annyira szónoki tulajdonság volt, mint inkább betanult mesterség.⁶¹⁶ Ő elismerést aratott ugyan főbenjáró ügyekben is, de a magánügyek terén kiválóbb helyet foglalt el.⁶¹⁷ Caius **68** Piso meg aztán nyugodt előadású s merő társalgó modorban²³⁹

excogitando, veruntamen vultu et simulatione multo etiam acutior, quam erat, videbatur. Nam ejus æqualem M' Gla-brionem bene institutum avi Scævolæ diligentia socors ipsius natura neglegensque tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem æqualis Cn. Pompeius, vir ad omnia summa natus, majorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum majoris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplius, rem prudenter videbat; actio vero ejus habebat et in voce magnum splen-
240 dorem et in motu summam dignitatem. Noster item æqualis D. Silanus, vitricus tuus, studii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse major, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque conjunctus. Hujus actio non satis commendabat ora-
tionem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis
241 parum. Erat ejus æqualis P. Autronius, voce peracuta atque magna, nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui cum multas jam causas diceret, adulescens est mortuus (is tamen ad dicendum veniebat magis audacter

beszélő szónok volt, a ki korántsem bizonyult ugyan lassú gondolkodásúnak, mégis ügyes tettető lévén, arczkifejezésével még sokkal élesebb eszű színében tűnt fel,⁶¹⁸ mint a minő volt. Már kortársát Manius Glabrió, a ki nagyatyjának, Scævolának⁶¹⁹ gondjai alatt jó kiképeztetést nyert, a saját hanyagsága és közömbös természete vetette hátra. — Izléssel szónokolt továbbá Lucius Torquatus is, a ki felette józan itéletű szónok és egész modorában nagyon finom vala. A velem egykorú Cneius Pompeius pedig, a ki mindenképen nagyra termett ember volt, nagyobb szónoki dicsőségre tehetett volna szert, ha őt még nagyobb dicsőség után való vágya a hadi érdemek terére nem ragadta volna. Az ő szónoklata eléggé emelkedett⁶²⁰ hangú, a tárgyat értelmesen fogta fel, külső előadását pedig tisztán csengő hang és fölötte méltóságteljes mozdulatok is jellemezték. Ugyancsak a velem egy-²⁴⁰ korúak közül való Decius Silanus is, a te mostohaapád,⁶²¹ a ki nem rendelkezett ugyan sok ismerettel, de elég éles eszűnek bizonyult és elég szónoki tehetségnek adta jelét. Vagy két évvel volt idősebb nálamnál Quintus Pompeius, Aulus fia, a kit Bithynicusnak híttak. Ez fölötte buzgón foglalkozott a szónoklattal, nagyon tanult, mód felett munkabíró és szorgalmas ember volt. Ezt ő róla leghitelesebben én állíthatom, mert velem és Marcus Pisóval baráti viszonyban élt és velünk közös tanulmányok és gyakorlatok⁶²² révén is sokat érintkezett. Az ő külső előadásán mult, hogy nem eléggé érvényesülhetett beszéde, míg ugyanis ebben a kellő bőség nem hiányzott, amabban a kellem kevés volt. Ő vele²⁴¹ egykorú volt Publius Autronius, kiben nagyon magas és nagy hangján kívül semmi egyebet dicsérni nem lehetett, meg kell említenem továbbá a reatei Lucius Octaviust, ki, a mikor már sok pere volt, fiatalon elhalt, ám csakhogy ő inkább merészen, mintsem készülden fogott beszédeibe. Itt említhetem végül még Caius Staienust is, a ki örökbe fogadta

quam parate), et C. Staienus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Ælium fecerat, fervido quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legibus et iudicio dedisset. Eodem
 242 tempore C. L. Cæpasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quæstores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem præterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, præbebat populo cum multa concursatione magnoque clamore; quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse quantum in hac urbe polleat multorum obcedere tempori multorumque vel honori vel
 243 periculo servire. His enim rebus, infimo loco natus, et honores et pecuniam et gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen sæpe ferre non possunt, sic ille, cum omni jam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius judicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

244 Tum Atticus: Tu quidem de fæce, inquit, hauris idque jam dudum; sed tacebam: hoc vero non putabam, te us-

maga magát és Staienusból Aeliussá lett. Beszédeit bizonyos felfortyanó, szemtelen és dühöngő modor jellemezte. Mivel pedig ez a modor sokaknak tetszésével és elismerésével találkozott, úgy annak révén ő magas méltóságokra emelkedhetett volna, ha nyilván büntetlen⁶²³ nem kapják, és a törvények s a bíróság büntetéssel nem sujtják. Ugyanez ⁶⁹ időben éltek a Caius és Lucius Cæpasius testvérek, kik mint ²⁴² ismeretlen és hirtelenül feltűnt emberek,⁶²⁴ nagy küzködés útján hamar lettek quæstorokká.⁶²⁵ Beszédeikben ezek bizonyos kisvárosias és miveletlen modort⁶²⁶ követték. És hogy látszata ne legyen, mintha a szólni tudók közül valakit mellőzni akartunk volna, soroljuk ide még Caius Cosconius Calidianust is. Ebben ugyan egy szikra éles ész sem volt, hanem azért ő mégis azt a szókészletet, a melylyel éppen rendelkezett, nagy csődületek közepette és zajos tetszés mellett szokta volt a népnek föltálatni. Ugyanígy tett Quintus Arrius is, a ki Marcus Crassus mellett működött, mintegy másodszerepet vive.⁶²⁷ Ő például szolgálhat mindenkinek arra nézve, hogy mily sokat ér e városban, ha sokaknak érdekében működik az ember a kellő időben, s ha sokaknak tud becsületbeli ügyekben vagy egyéb válságokban jó szolgáltatokat tenni. Ily úton ugyanis ez a nagyon is alacsony szár- ²⁴³ mazású ember hivatalra, pénzre és befolyásra tévén szert, még a védők között is, minden tudomány és tehetség nélkül tekintélyes állásra tudott vergődni. Ámde valamint a gyakorlatlan öklözők az olympiai játékok után sóvárogván, ökölsapásokat és ütlegeket ki tudnak állani, de a nap melegét el nem viselhetik, úgy ő, miután már minden téren szerencsét aratott, s miután nagy fáradalmakat is elviselt volt: ama törvényhozó évnek⁶²⁸ szigorát, akárcsak a nap melegét nem bírta ki.

Ekkor a következő megjegyzést tette Atticus: Hisz te a ²⁴⁴ seprejéből töltögetsz,⁶²⁹ még pedig már jó régen, de azért

que ad Staienos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et æqualem necessario incurro. Volo autem hoc perspicui, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institu-

⁷⁰
₂₄₅ tum revertamur. T. Torquatus T. F. et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis. Itaque studio huic non satis fecit; officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in
246 sententiâ senatoria defuit. Etiam M. Pontidius municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho sæpe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cujus delentor esse debet orator, jurgio sæpe contenderet. M. Messalla, minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque dili-

csak nem szóltam semmit. Hanem azt mégsem hittem volna, hogy a Staienus és Autronius-félékhez is el fogsz jutni. — Tán csak nem hiszed — feleltem, — hogy engem a kegyhajhászás vitt volna ennyire,⁶³⁰ kivált, a midőn holtakról van szó. Én csak az időrendet követem, s így szükség képen belejutok az ismerteknek és korunkbelieknek felsorolásába is. — A midőn pedig így összekeresem mindazokat, akik nyilvánosan szónokolni merészkedtek, azt akarom kimutatni, hogy a felsoroltak közül ugyancsak kevesen méltók arra, hogy emléköket az utókor megőrizze. — Sőt ki fog tűnni, hogy egyáltalában a szónokokként megnevezhetőknek száma sem valami nagy. De térjünk vissza megkezdett megbeszélésünkhez. Titus Torquatus, Titus fia képzett ember volt. A Molon rhodusi iskolájából került ki, de²⁴⁵ már természetből is eléggé könnyen és ügyesen beszélt. Ha hosszabbra nyult volna élete, a korteskedés eltiltása⁶³¹ folytán consullá lehetett volna. Ám, csakhogy a szónoklatra ő benne több volt a képesség, mint a hajlam. Ép ezért mint szónok nem is fejtett ki valami nagy buzgalmat, mindazonáltal kötelességét sem barátainak peres ügyeiben, sem a tanácsban való szavazáskor el nem mulasztotta.⁶³² — Marcus Pontidius, földim is sok magánügyben működött. — Ennek ugyancsak gördült ajkán a szó, és a peres ügyekben sem bizonyult tompa eszűnek, vagy helyesebben mondva, több is volt itt, mint épen csak nem tompa elme, ám, csakhogy beszéde közben sokszor a harag és az indulatosság oly módfeletti tűzbe hozta, hogy nemcsak ellenfelével, hanem gyakran még, a min csodálkozhatni, magával a bíróval is, a kit pedig épen a szónoknak kellett megnyernie, — perbe szállott ő. — Marcus Messalla, a ki nálamnál fiatalabb volt, semmi irányban nem bizonyult ügyefogyottnak. — Kifejezései nem voltak valami nagyon ékesek, egyébként azonban józan, éleseszű és koránt-

gens, magni laboris, multæ operæ multarumque causarum.
 247 Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, *non* nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec unquam indisertus et in consulatu pereloquentis visus est: non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, factus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Græcis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum immittit industriæ.

71 Hoc loco Brutus: Quam vellem, inquit, de his etiam
 248 oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere liberet! et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Cæsare et Marcello, audirem non minus libenter, quam audivi de iis, qui fuerunt. Cur tandem? inquam; an expectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt æque noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Cæsar autem parum. Illum enim sæpe audivi; hic, cum
 249 ego iudicare jam aliquid possem, afuit. Quid igitur de illo iudicas, *inquam*, quem sæpe audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime. Atqui et

sem vigyázatlan védő volt; az anyagot mindig gondosan tanulmányozta és gonddal rendezte el,⁶⁸³ nagyon munkabíró is volt, és sokaknak érdekében működött számos perben. — A két Metellus is, Celer és Nepos, némi részben²⁴⁷ foglalkozott peres ügyekkel, s mivel sem a tehetség, sem a képzettség nem hiányzott náluk, ezt⁶⁸⁴ a nép szája ize szerint való szónoklati modort sajátították el. Cneius Lentulus Marcellinus pedig sohasem tetszett ügyetlen nyelvűnek, sőt consulsága korában kitűnő szónoknak bizonyult. Nem volt sem nehéz felfogású, sem szavakban szűkölködő, hangja zengzetes, — az éleznék is elég jelét adta. — Caius Memmius, Lucius fia tökéletes képzettségre tett szert az irodalomban, de csak a görögben, mert a latint épen megvetette. Elmés szónok volt és kellem ömlött el szavain, ám de mivel nemcsak a szónoklással, hanem a gondolkozással járó fáradságtól is visszariadt, képességéből épannyit veszített, mint a mennyivel szorgalma csökkent.

Itt Brutus: Vajmi nagyon óhajtanám, — szólt — ha⁷¹ hajlandó volnál a most élő szónokokról is beszélni valamit.²⁴⁸ S habár a többiekről nem annyira is, úgy mégis kettőről, a kiket tudtommal dicsérni szoktál, Cæsarról és Marcellusról nem kevésbbé szeretnék hallani valamit, mintsem azokról hallottam, a kik már elköltöztek. Ugyan, de hát miért? — kérdezem. — Azt akarnád tán tudni, hogy mi véleménynyel vagyok azok felől, akiket te csakúgy ismersz, mint én? — Marcellust, bizisten elég jól ismerem, de már Cæsart kevésbbé, mert amazt gyakran hallottam, emez ellenben akkor, mikor más némileg ki volt fejlődve ítélőképességem,⁶⁸⁵ távol volt. — Mi véleménynyel vagy hát arról —²⁴⁹ mondtam — a kit gyakran hallottál? — Mi egyebet tartanának felőle, — felelte — mint azt, hogy már közeledik az az idő, a midőn ő benne magadhoz hasonló emberre fogsz találni. — Nos hát, ha így áll a dolog — mondot-

ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et didicit et omissis ceteris studiis unum id egit sese-
250 que cotidianis commentationibus acerrime exercuit. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus *sententiis*, et splendore vocis *et* dignitate motus fit speciosum et illustre, quod dicit[ur], omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, cum liceat in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur se cum conscientia optimæ mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinæ. Vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibi que, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia multo videbam similiorem.
51 Hic ego: Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus libenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quærens hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Cæsare cupio
72 audire quid tandem Atticus iudicet. Et ille: Præclare, inquit, tibi constas, ut de his, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere: et hercle si sic ageres, ut de iis egisti, qui jam mortui sunt, neminem ut prætermitteres, ne tu in multos Antronios et Staienos incurreres. Quare sive hanc turbam

tam, — szeretném, ha ő nagy mértékben megnyerné tetszésedet. — Ez úgyis megvan már, — felelte ő — fölötté nagyon tetszik énnekem, s nem is ok nélkül. Mert a kellő 250 irodalmi műveltségnek birtokába jutott, majd meg azután egyéb tanulmányok mellőzésével erre az egyre ⁶³⁶ adta magát, és nap nap után foglalkoztatván vele elméjét, magát ily módon a legszigorúbban gyakorolta. Ép azért is beszédeiben válogatott a nyelv és sok a gondolat, — csengő hangja és méltóságteljes mozdulatai által kiválóvá és fényessé lesz az, a mit mond, s elannyira rendelkezik ő mindennel, hogy szerintem nála a szónoknak egyetlen kiváló tulajdona sem hiányzik. — Ám legnagyobb érdeme az, hogy még a mostani körülmények között is, a mennyire az jelen általános s úgyszólván végzetes nyomorúságunkban ⁶³⁷ lehető, szándékai teljes tisztaságának ⁶³⁸ tudatában, nemkülönben a tudományoknak újból való kiaknázásában leli vigaszát. Nemrég ugyanis Mytilenæben ⁶³⁹ láttam én e férfiút és benne, miként említettem is már, ⁶⁴⁰ talpig férfit láttam. Azért is tehát, miként már azelőtt is hozzád hasonlónak találtam a szónoklatban, úgy kivált most, miután meggyőződtem róla, hogy őt Cratippus, ⁶⁴¹ e nagytudományú és veled a legszorosabb barátságban élő férfiú bőségesen ellátta tudománynyal, hozzád még sokkal hasonlóbbnak találtam. — Mire én: Szivesen hallgatom ugyan, ha ezt a kitünő férfiút, 251 legjobb barátaim egyikét dicsérik, ám ilyenkor mégis mindjárt megint eszembe jut mindnyájunk közös nyomorúsága, ⁶⁴² pedig csak hogy ezt felejtjük, azért nyujtottam ki épen ezt a beszélgetést is ennyire. Hanem azt már csak szeretném hallani, hogy Cæsarról Atticus mint vélekedik. — Ő erre így felelt: Derekasán megmaradsz feltett szándékod 72 mellett, ⁶⁴³ a midőn azokról, a kik még élnek, te magad nem beszélsz semmit. És bizisten, ha velök is úgy tennél, mint tettél a megholtakkal, a kik közül egyet sem mellöz-

effugere voluisti sive veritus es ne quis se aut præteritum aut non satis laudatum queri posset, de Cæsare tamen potuisti dicere, præsertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo obscurum. Sed
252 tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita iudico et de hoc hujus generis acerrimo existimatore sæpissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum et Muciorum familiis audiebamur, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus:
253 qui[n] etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, «verborum delectum originem esse eloquentiæ», tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus: «ac si, cogitata præclare eloqui ut possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, [quo], huius te pæne principem copię atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus; hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro

tél, úgy bizonyára te itt sok Autroniusra és Staienusra akadnál. Ám, feltéve hát, hogy az effajta gyülevész népséget kerülni akartad, vagy, hogy tartottál tőle, hogy valaki mellőztetése miatt, avagy tán mert nem dicsérted ki eléggé — megneheztelhetne reád: Cæsarról azért mégis csak beszélhetnél volna, már annyival is inkább, mivel úgyis köztudomású, hogy te az ő tehetségéről mi véleménynyel vagy,⁶⁴⁴ de meg másrészt az se titok, hogy mint vélekedik ő a te tehetségedről. — Már mégis, Brutus — szólt ekkor Atti-²⁵² cus — Cæsarról énnekem az a véleményem, de meg ennek a művészetnek⁶⁴⁵ ezen olyannyira szigorú kritikusatól is igen gyakran hallom ő róla,⁶⁴⁶ hogy tán valamennyi szónok között ő beszél legszebben latinul. És ez nála nem egyedül csak az otthoni szoktatás eredménye, miként ezt fentebb⁶⁴⁷ a Lælius- és Mucius-családokról hallottuk, mert ámbátor — mint gondolom — ez a körülmény⁶⁴⁸ is megvolt nála, úgy mégis ama fennen dicsért tökéletes nyelvtisztaságra már csak inkább a sok olvasmány, még pedig kevésbé megközelíthető és válogatott művek⁶⁴⁹ olvasása, s a kiváló igyekezet és szorgalom vitte rá őt. Hiszen épen,²⁵³ a mikor a legfontosabb ügyekkel⁶⁵⁰ volt elfoglalva, ugyanakkor a latin stilus szabályairól⁶⁵¹ egy — (itt a szóló reám tekintett) — épen tehozzád intézett⁶⁵² kiváló gonddal szerkesztett művet írt, s mindjárt az első könyvben kimondotta, hogy «a szavak megválogatásából⁶⁵³ ered az ékesszólás.» — Különös elismerésben részesítette ott ezt a mi jó emberünket⁶⁵⁴ is, Brutus barátom, a ki azt akarta, hogy inkább én beszéljek róla, mintsem hogy ő szóljon valamit magamagáról. — Az említett műben ugyanis nevén szólítván őt, ezen szavakkal fordul hozzá: «És ha tanulmányaik és a gyakorlat útján néhányan el is jutottak odáig, hogy gondolataikat talpraesetten⁶⁵⁵ tudják kifejezni, mégis el kell ismernünk, hogy te mint ezen szónoki gazdagságnak szinte kezdemé-

73 relictum est habendum.» Tum Brutus: Amice hercule, inquit,
254 et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem
atque inventorem copiae dixerit, quæ erat magna laus, sed
etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate.
Quo enim uno vincebamur a victa Græcia, id aut ereptum
255 illis est aut certe nobiscum [illis] communicatum. Hanc
autem, inquit, gloriam testimoniumque Cæsaris tuæ qui-
dem supplicationi non, sed triumphis multorum antepono.
Et recte quidem, inquam, Brute: modo sit hoc Cæsaris
iudicii, non benevolentiae testimonium. Plus enim certe
attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est
aliquis, qui non illustravit modo, sed etiam genuit in hac
urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella ex-
pugnaverunt: ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi.
256 Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis con-
siliis, quibus sæpe constituta est imperatorum sapientia
salus civitatis aut belli aut domi, multo magnus orator
præstat minutis imperatoribus. — At prodest plus impera-
tor. Quis negat? Sed tamen (non metuo ne mihi accla-
metis; est autem quod sentias dicendi liber locus) malim
mihi Crassi unam pro M' Curio dictionem quam castella-
nos triumphos duo. — At plus interfuit rei publicæ ca-
stellum capi Ligurum quam bene defendi causam M'

nyezője és feltalálója, a római névre és méltóságra derített fényt. — Most ugyanis immár a szónokok között az olyant, a ki csak ezt a mi könnyed, mindennapos társalgási nyelvünket bírja, elmaradtnak ⁶⁵⁶ kell tekintenünk. » — Ekkor **73** Brutus: Már ezzel bizisten — úgy gondolom — mint jó ²⁵⁴ barátod és nagyszerű módon dicsért meg téged, a midőn nemcsak hogy a szónoklati gazdagság kezdeményezőjének és feltalálójának nevezett, — a mi már egymagában is nagy dicséret, — hanem hangsúlyozta még, hogy a római névre és méltóságra derített fényt. Ez által ugyanis azt az egyet is, a miben a legyőzött Görögország bennünket győzött le, ⁶⁵⁷ kiragadtuk a görögök kezéből, vagy legalább immár övelük közösen bírjuk azt. — És ezt a dicsőséget — ²⁵⁵ úgymond — és Cæsarnak ezen nyilatkozatát már ugyan nem a tiszteletedre rendezett hálaünnepélynél, ⁶⁵⁸ de sokaknak diadalmi ünnepeinél ⁶⁵⁹ többre becsülöm. — És pedig méltán Brutus — mondtam én — ha ugyan Cæsar meggyőződése és nem csak jóindulata ⁶⁶⁰ nyilatkozott meg ama szavakban. Mert — (bárki is az, ha ugyan van olyan), aki nemcsak hogy fényvel környezte, hanem meg is teremtette e városban a szónoki nyelv gazdagságát: ő e nemzetnek bizonyára nagyobb tekintélyt szerzett, mint azok, a kik a ligurok erősségeit bevették, a miből azután, miként tudjátok — számos diadalünnepe lett. — Már csak valljuk ²⁵⁶ meg az igazat: nem tekintve ama gondviselészerű intézkedéseket, melyek által a hadvezéri bölcsesség odakint avvagy idehaza nem ritkán elhatározó befolyással volt az állam jóllétére: egy nagy szónok mégis sokkal többet ér, mint az afféle aprócseprő hadvezérek. — Ám csakhogy a hadvezér többet használ. — Ki tagadja ezt? — Hanem azért — (nem tartok tőle, hogy szavaimba vágjatok, mert ezen a helyen szabadon nyilatkozhatik az ember —) azért énnekem Lucius Crassusnak ama Manius Curiusért meg-

257 Curii. — Credo. Sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervæ signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem quam vel optimum fabrum tignarium. Quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit ponderandum est; præsertim cum pauci pingere egregie possint aut fingere; operarii autem aut bajuli deesse non possint.

74 Sed perge, Pomponi, de Cæsare et redde quæ restant.

258

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cujus penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiæ, sed quasi bonæ consuetudinis. Mitto C. Lælium, P. Scipionem: ætatis illius ista fuit laus tanquam innocentiae sic Latine loquendi; nec omnium tamen: nam illorum æquales Cæcilium et Pacuvium male locutos videmus. Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant neque eos aliqua barbaria domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriore vetustas fecit et Romæ et in Græcia. Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi inquinate loquentes ex diversis locis. Quo magis expurgandus est sermo et adhibenda *tanquam* obrussa ratio, quæ mutari non potest, nec utendum pravissima consuetu-

tartott egy beszéde ⁶⁶¹ többet ér bevett várak miatt megtartott két diadalünnepnél. — Ám, csakhogy az államnak több érdeke volt abban, hogy a ligurok várait bevegység, mintsem abban, hogy a Manius Curius ügyét jól védelmezzék. — El- ²⁵⁷ hiszem, de hiszen az athenæik is több hasznát vették házaik erős fedelének, mint a legszebb elefántesontból faragott Minervaszobornak, ⁶⁶² és mégis én szívesebben lennék Phidias, mint akár a legjobb ácsmester. Azért is ne azt latolgassuk hát, hogy ki mennyit használ, hanem hogy ki mennyit ér maga, mert bezzeg vajmi kevesen tudnak ám kitűnően festeni vagy mintázni, mesterembereknek és teherhordozóknak szűkében ellenben sohasem lehetünk. — Hanem ⁷⁴ folytasd, Pomponius és mondd el Cæsarról a többit is. ²⁵⁸

Mint látod tehát — folytatta ő — a szónoki beszédnek alapja s úgyszólván talapzata a hibátlan latinság. Akik korunkig ez irányban kitűntek, nem elméleti tanulmányoknak avagy épen tudományuknak köszönhették ezt, hanem bizonyos elfogadott jó szokásnak. ⁶⁶³ — Nem említem Caius Læliust, Publius Scipiót: az ő korukban az erkölcsök és a latinság egyaránt kiválók voltak, ⁶⁶⁴ habár nem is mindenkinél, mert ama kettőnek kortársairól, Cæciliusról és Pacuviusról ⁶⁶⁵ tudjuk, hogy rosszul beszéltek. — Ám mégis azért akkor csaknem mindazok, a kik sem ezen a városon kívül nem éltek, sem holmi, családjuk körében divó idegenszerű kifejezésekkel beszédüket meg nem rontották, helyesen beszéltek. E tekintetben azonban kétségkívül rontó hatással volt az évek hosszú sora úgy Rómában mint Görögországban. Mert Athenæbe is, meg ebbe a mi városunkba is sok tisztátalan nyelvű ember sereglett egybe különféle vidékekről. Annyival inkább is kell a nyelvet tisztítani, s e dologban — akárcsak az aranypróbánál ⁶⁶⁶ — szigorúan megállapított módszer szerint kell eljárni, s a szokásos nyelvhasználatot — mint teljesen elvetendő sza-

259 dinis regula. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul
fuit, pueri vidimus: existimabatur bene Latine, sed litteras
nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a
te paulo est ante dictum, sed tamen suavitas vocis et lenis
appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat.
Cotta, qui[a] se valde dilatandis litteris a similitudine
Græcæ locutionis abstraxerat sonabatque contrarium Ca-
tulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia qui-
dem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem per-
venerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati
cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri
260 potuit quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam istuc
est? inquit Brutus, aut quis est iste C. Rusius? Et ille:
Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante C. Herennium
Sisenna defendens dixit, quædam ejus «sputatilica» esse
75 crimina. Tum C. Rusius: «Circumvenior, inquit, iudices,
nisi subvenitis. Sisenna quid dicat nescio: metuo insidias.
Sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica ne-
scio.» Maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte
261 loqui putabat esse inusitate loqui. Cæsar autem rationem
adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et
incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc ele-
gantiam verborum Latinorum, quæ, etiamsi orator non sis

bályt⁶⁶⁷ — követni nem szabad. — Titus Flamininust, a 259 ki Quintus Metellussal együtt volt consul, még gyermekkorunkban láttuk. Róla azt tartották, hogy jól beszél latinul, irodalmi műveltsége azonban nem volt. Catulus épen nem volt ugyan tanulatlan ember, — miként azt kevéssel előbb te is megmondottad — ám azért mégis inkább csak kellemes hangja és a hangok lágy kiejtése⁶⁶⁸ hozta őt jó szónok hírébe. — Cotta, ki a betűket szertelenül megnyujtván, a görögökéhez hasonló kiejtéssel⁶⁶⁹ szakított s ellentétben Catulussal amolyan kissé falusias, s szinte pórias kiejtéssel beszélt, már egészen más, úgyszólván járatlan erdei úton ugyanazt a dicsőséget érte el.⁶⁷⁰ Sisennát pedig, a ki a köznyelvnek mintegy megjavítója akart lenni, még Caius Rusius vádló sem riaszthatta el a szokatlan kifejezések használatától. — Hogy történt ez? -- kérdezte ekkor 260 Brutus — és ki az a Caius Rusius? — Az egy kipróbált vádló volt — felelte Atticus — a kiről, a midőn Caius Herenniust vádolta, Sisenna mint védő azt mondotta, hogy az ő vádjainak egynémelyike köpedelmes. Ekkor Caius 75 Rusius ily szavakra fakadt: — «Törbe kerülök — bírák — ha nem segítetek rajtam. Nem értem, mit beszél Sisenna; valami cseltől tartok.⁶⁷¹ Köpedelmes. Mi az? Köp, azt értem, de hogy edelmes mit tesz, azt nem tudom.» Roppant hahota, de az az én jó emberem mégis csak azt hitte, hogy helyesen beszélni annyi, mint szokatlanul beszélni.⁶⁷² Már 261 Cæsar módszeres eljárást követ,⁶⁷³ s a hibás vagy romlott nyelvhasználatot tisztával és romlatlannal javítja meg. Minthogy pedig a latin kifejezések eme finomságával⁶⁷⁴ — (a melyre nem csak a szónoknak, hanem minden szabad embernek született római polgárnak is szüksége van —⁶⁷⁵) ő nála a beszédnek ama szónoki dísz is együttjár,⁶⁷⁶ úgy olyan a dolog látszata, mintha ő jó festményeket mutatna be jó világításban.⁶⁷⁷ S mivel ama jeles tulajdonokon

et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, ad-
 jungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tan-
 quam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc
 cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video
 cui debeat cedere. Splendidam quandam minimeque vetera-
 toriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam
 262 *magnificam* et *generosam* quodammodo. Tum Brutus: Ora-
 tiones quidem ejus mihi vehementer probantur; complu-
 res autem legi, atque etiam commentarios, quos *idem*
 scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos;
 nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis
 tanquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere pa-
 rata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, inep-
 tis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inu-
 rere: sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil
 est enim in historia pura et illustri brevitate dulcius. Sed
 ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

76 C. Sicinius igitur Q. Pompei illius, qui censor fuit, ex
 263 filia nepos, quæstorius mortuus est: probabilis orator, jam
 vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad
 inveniendum expedita Hermagoræ disciplina. Ea dat ratio-
 nes certas et præcepta dicendi: quæ si minorem habent

kívül, a melyek ő benne és másokban egyaránt megvannak, ezzel a különös érdemmel ⁶⁷⁸ is dicsekedhetik ő, nem tudnám megmondani, hogy ki előtt kellene neki meghátrálnia. Szónoklataiban ő bizonyos ragyogó és korántsem csak merő gyakorlottságra valló ⁶⁷⁹ modort követ, a melynek a hanghordozás, a mozdulatok és az alak is némi nagyszerű és nemes jeleget kölcsönöznek. — Ekkor Brutus: ²⁶² Beszédei legalább nagyon tetszenek énnekem, hiszen olvastam többet közülök. ⁶⁸⁰ Írt ő commentárokat ⁶⁸¹ is a maga tetteiről. — Még pedig nagyon jelesek, — feleltem rá — mert cziczomátlanok s egyszerűek, ám azért kellem ömlik el e könyveken, a melyekben mintha csak a meztelen szépség tükröződnék. — Míg azonban ő ezzel azt akarta elérni, hogy másoknak, a kik történelmi munkát akarnának írni, kész anyaguk legyen, a melyből adatokat szerezhetnek, ⁶⁸² addig bezzeg tán csak a kontároknak kedve szerint cselekedett, ⁶⁸³ mert azok majd rajta lesznek, hogy a megírottakat fodrásvassal süssék fel. ⁶⁸⁴ A józan embereket ellenben ugyancsak elijesztette az írástól, ⁶⁸⁵ mert nem képzelhetni a történetírásban az egyszerű, világos rövidségnél vonzóbbat. De immár, ha úgy tetszik, visszatérhetünk azokhoz, a kik már elköltöztek az élők sorából.

Tehát Caius Sicinius, Quintus Pompeiusnak, a censor- ⁷⁶ nak leányától való unokája, ki mint quæstorviselt ember ²⁶³ halt el, elismerést érdemlő, sőt már — mondhatni — elismert szónok is volt. Ő ebből a beszédbeli dísz gyöngén mivelő, de a feltalálás művészetét ⁶⁸⁶ könnyűséggel közlő Hermagoras-féle iskolából került ki. — Ez az iskola a szónoklat körül határozott utasításokat ad, és bizonyos szabályokat ajánl, a melyeknek betartása nem biztosít ugyan valami kápráztató szónoki sikereket, — mert bezzeg nem sokat rejtenek e szabályok, — hanem azért mégis legalább van bennök rend és néhány oly útmutatás, a melyeknek

apparatum (sunt enim exilia), tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi jam in patro-
264 norum numerum pervenerat. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio ætate conjunctus. Is cum post curulem ædilitatem judex quæstionis esset, est mortuus: in quo fateor vulgi iudicium a iudicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis: præceps quædam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum ea ipsa celeritate cæcata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem; præterea perfectus in litteris jurisque civilis
265 jam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Græci dicunt, πολιτικόν. Erant in eo plurimæ litteræ nec eæ vulgares, sed interiores quædam et reconditæ; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque hæc omnia vitæ decorabat gravitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa ætate plena litteratæ senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum

követése a szónoklatban egynémely tévedéstől biztosan megóv. Mindezeket ő szemmel tartotta, mindig jól elkészülve jött el a peres tárgyalásokra, és a szavaknak sem lévén szükében, ugyancsak ezen szónoklati előképzettsége révén s amaz iskolára támaszkodva, a védők sorába is csakhamar belejutott. Igen tanult ember volt Caius Visellius ²⁶⁴ Varro is, Siciniussal egykorú és énnekem unokatestvérem. Ő curulis-ædilisi hivatalának leteltével, a mikor egy esküdtszék élére került, ⁶⁸⁷ akkor halt el. Felőle a nagyközönség — megvallom — másképp vélekedett, ⁶⁸⁸ mint én. — A nép ugyanis nem nagyon kapott rajta, mert a szó csak úgy szakadt s tört ki belőle, s míg egyrészt a szavaiban rejlő felette nagy elmeél szónoklatát homályossá tette, ⁶⁸⁹ addig másfelől meg rohanó sebessége miatt érthetetlen volt beszéde. Hanem azért én mégsem említhetnék hamarjában szónokot, a kinek szavai találóbbak, vagy a kiben több lett volna a gondolat, mint ő benne. Ehhez járult még befejezett irodalmi képzettsége, úgyszintén a polgári jogban való tökéletes jártassága is, a melyet ő apjának, Aculeonak házánál már korán szerzett meg. — Azok közül, a kik már ²⁶⁵ elhaltak, a még hátralevőknek egyike Lucius Torquatus, a kit, jóllehet a szónoki tehetség nem hiányzott nála, tán mégsem mindjárt szoros értelemben szónoknak, hanem inkább — mint azt a görögök mondják — politikusnak kellett volna nevezni. ⁶⁹⁰ Széleskörű irodalmi műveltségű ember volt ez, és nem is mindennapi, hanem mély és alapos ismeretek jellemezték tudását, s e mellett még pompás emlékezőtehetsége is volt és fölötte válogatott s rendkívül hatásos szavakkal is rendelkezett. És mindehhez még, disz gyanánt, tiszteletet parancsoló egyénisége, és életének feddhetetlen volta is hozzájárult. — Felette nagy élvezetet szerzett még énnekem Triarius szónoklata is. Noha még nagyon fiatal volt, mégis úgy beszélt, mint valami tudós

pondus in verbis! quam nihil non consideratum ex-
266 ore! Tum Brutus, Torquati et Triarii mentione commotus
(utrumque enim eorum admodum dilexerat): Ne ego, in-
quit, ut omittam cetera, quæ sunt innumerabilia, de istis
duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctori-
tatem de pace valuisse! Nam nec istos excellentes viros nec
multos alios præstantes cives res publica perdidisset. Silea-
mus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem. Nam
et præteritorum recordatio est acerba et acerbior expec-
tatio reliquorum. Itaque omittamus lugere et tantum quid
quisque dicendo potuerit, quoniam id quærimus, prædi-
cemus.

77 Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibu-
267 lus, qui et scriptitavit accurate, cum præsertim non esset
orator, et egit multa constanter; Appius Claudius socer
tuus, collega et familiaris meus; hic jam et satis studiosus
et valde cum doctus tum etiam exercitatus orator et cum
auguralis tum omnis publici juris antiquitatisque nostræ
bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed
268 Latine tamen et multa cum libertate dicebat. Duo præte-
rea Lentuli consulares, quorum Publius, ille nostrarum
injuriarum ultor, auctor salutis, quicquid habuit, quantum-
cumque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta

öreg ember. Arczában mekkora komolyság! mily súly szávaiban! És mennyire vigyázott, hogy megfontolatlanul egy szó se szálljon el ajkairól! — Ekkor Brutus visszaemlékez- 266 vén Torquatusra és Triariusra, a kiket nagyon szeretett, meghatottan a következőket mondotta: Bezzeg, ha erre a kettőre gondolok, azt fájlalom, hogy a te szüntelenül csak békét javasló szózatodra⁶⁹¹ mit sem hallgattak embereink. Mert ha hallgattak volna reá, úgy sem ezt a két jeles embert, sem sok más kitűnő polgárát nem veszítette volna el a köztársaság.⁶⁹² — Ne beszéljünk erről Brutus — feleltem — ne növeljük fájdalmunkat! Mert keserű az elmúltakra visszaemlékezni, de még keserűbb a jövőre való kilátás!⁶⁹³ Hagyjuk el hát a búslakodást és csak arról beszéljünk, hogy ki mennyire ment a szónoklatban, mert hiszen ez a feladatunk.

Megemlítendő még az ugyanazon háborúban⁶⁹⁴ elesettek 77 közül Marcus Bibulus is, a ki számos gondosan fogalmazott²⁶⁷ beszédet írt, mely körülmény, tekintve azt, hogy ő szónok nem volt, annál jobban megérdemli figyelmünket. Ugyancsak ő más téren is,⁶⁹⁵ szilárdságának adva számos jelét, sokat működött. — Meg kell továbbá itt említenem Appius Claudius is, ipadat,⁶⁹⁶ a ki tisztársam⁶⁹⁷ és jó barátom volt. Ez már eléggé buzgó, igen tanult és egyuttal gyakorlott szónok, s az auguri jogban,⁶⁹⁸ nemkülömben az egész közjogban⁶⁹⁹ és régiségeinkben⁷⁰⁰ is igen járatos. — Lucius Domitius előadásában nem volt ugyan semmi művészet, ám mégis latinul beszélt és beszédeit nagyon szabad szellem is jellemezte. — Megnevezem még azonkívül itt a 268 két consulviselt Lentulust is, kik közül Publius, az a ki a rajtam elkövetett jogtalanságokat megtorolta és felmentetésemet kieszközölte,⁷⁰¹ bármennyivel bírt is, mindazt, a mivel bírt, csakis tanulmányainak köszönhetette, természeti adományokkal ő nem dicsekedhetett, ám szelleme oly tündöklő

naturæ deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quæ clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem: vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio; quæreret in iudiciis fortasse melius; in re publica quod
 269 erat esse iudicares satis. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo: de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit; effrenatus et acerrimis, sed bene juris publici leges atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus: Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii, quos jam diu colligis, viverent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui,
 78 ut mihi imprudens M. Servilium præterisse videare. Non
 270 inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, cum melius aliquanto possent quam isti oratores, quos colligo, dicere: sed his commemorandis etiam illud assequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere,
 271 deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper

és oly nagyszabású volt, hogy őt semmi sem riaszthatta vissza attól, hogy megszerezze mindama tulajdonokat, a melyeket híres embereknél feltalálhatni,⁷⁰² és a mit ő így szerzett, azt méltó sajátjaként meg is tudta őrizni.⁷⁰³ — Lucius Lentulus pedig eléggé erős szónok volt, — (ha ugyan szónoknak lehet nevezni őt) —⁷⁰⁴ ő azonban a gondolkozás fáradságát sajnálta. Hangja szépen csengett, és kifejezései sem voltak épen bárdolatlanok, beszédének e két tulajdonság keményen támadó jelleget és megfélemlítő hatást biztosított. A törvényszék előtt az efféle beszédnél tán jobbat is kívánhatna az ember,⁷⁰⁵ ellenben politikai szónoklatokra ez kielégítőnek mondható. — Mint szónok azonban 269 Titus Postumius sem volt ám megvetendő, politikai kérdésekben pedig ép oly heves szónok volt, mint a minő tüzes csatázó, csakhogy féktelen és felette kemény, de a közjogi törvényeket és intézményeket⁷⁰⁶ alaposan ismerte.

Most Atticus szólal meg: Kegyhajhászónak tarthatnálak,⁷⁰⁷ ha — miként mondtad — azok, a kiket már jó ideje elősorolgatsz, még élnének. Mert hiszen te megemlíted mindazokat, a kik csak valaha ott egy helyben álltukban⁷⁰⁸ beszédet mertek tartani, úgy hogy csak tévedésnek tetszik előttem részedről, hogy Marcus Serviliust nem említetted. Nagyon 78 jól tudom én azt Pomponius — feleltem — hogy sokan 270 voltak, a kik soha nyilvánosan egy szót sem szóltak, bár jóval külömb módon tudtak volna beszélni, mint ezek a szónokok, a kiket itt felsorolok. De a mikor én ezeket felemlitem, elérem egyuttal, hogy megtudjátok: először is, hogy az összes polgárok közül mennyire nem sokan merészkedtek szónokolni, azután meg hogy épen ez utóbbiak közül is csak mily kevesen voltak dicséretre méltók. Nem mellőz- 271 hetem ennélfogva még azon római lovag barátainkat sem, a kik csak nemrégiben haltak el, így nevezetesen megemlítem itt a spoletiumi Publius Cominiust, kinek vádja ellené-

mortui sunt, *omittam*, P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium; in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium Pisaurensem, cujus accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque præterea doctus Hermagoræ præceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastæ velitibus amentatæ, sic apta quædam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. Studio autem neminem nec industria maiore cognovi, quanquam ne ingenio quidem qui præstiterit facile dixerim C. Pisoni, genero meo. Nullum tempus illi unquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur: eratque verborum et delectus elegans et apta et quasi rotunda constructio: cumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum tum concinnæ acutæque sententiæ; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quæ non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. Vereor ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere: quod non ita est; alia enim de illo maiora dici possunt. Nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quem-

79
273 quam ejusdem ætatis cum illo conferendum puto. Nec vero

ben én védelmeztem Caius Corneliust, s a kinek szónoklatait a gondos szerkezet, nemkülömben élénk és könnyed előadás is jellemezte. Ide tartozik továbbá a pisaurumi Titus Accius is, kinek vádjára én megfeleltem Aulus Cluentiusért megtartott beszédemben. Az ő beszédei gondra vallottak és kellő szónoklati gazdagságról is tanuskodtak,⁷⁰⁹ s e mellett még ő alaposan ismerte a Hermagoras⁷¹⁰ szabályait is, a melyek, bár a beszéd díszére vonatkozólag valami sokat nem rejtenek is, — mégis legalább némi, a könnyű fegyveresek szíjjas gerelyeihez fogható,⁷¹¹ alkalmas, és a peres ügyek egyes nemeinél legott felhasználható bizonyító eszközöket szolgáltatnak. — Hanem már nagyobb buzgalmú és szorgalmú²⁷² embert nem ismertem, de sőt nem egykönnyen tudnék megnevezni nagyobb tehetségűt sem⁷¹² Caius Pisónál, az én vőmnél. Nem volt nála oly idő, hogy ő a forumon ne beszélt volna, vagy hogy valamin odahaza ne dolgozott, vagy hogy ne írt, ne elmélkedett volna. S ennek folytán oly nagy léptekkel haladt pályáján,⁷¹³ hogy úgy tetszett, mintha ő arra nem is úgy indult, hanem csak úgy röpült volna ki. Ő a szavakat izléssel választá meg és ügyesen s úgyszólván kereskededen⁷¹⁴ illeszté egybe, de ki tudott eszelni a tárgy igazolására sok nyomós bizonyítékot is és tetszetős, szellemes gondolatokat is tudott beszédeibe szőni. Taglejtésében már természetből annyi volt a kellem, hogy nála — mintha csak betanulta volna mozdulatait, — művészetnek tetszett, a mi nem volt az.⁷¹⁵ Tartok tőle, hogy tán az a látszata lesz, mintha én rokonszenyből⁷¹⁶ róla több szépet mondanék, mint a mennyiről valójában szó lehetett nála. Ám, csakhogy ~~nem~~ úgy áll ám a dolog, mert ő róla még más egyéb jelentősebbet is mondhatni. Véleményem szerint ugyanis sem önmegettartóztatás, sem gyöngédség dolgában, sem bárminemű egyéb kiváló tulajdonság tekintetében az ő **79** vele egykorúak közt hozzá fogható egy sem volt. Hanem²⁷³

M. Cælium prætereundum arbitror, quæcumque ejus in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quandiu auctoritati meæ paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam a senatu et a bonorum causa steterit constantius. Quam ejus actionem multum tamen et splendida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. Graves ejus contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eæque omnes ex rei publicæ contentione susceptæ; defensiones, etsi illa erant in eo meliora quæ dixi, non contemnendæ tamen saneque tolerabiles. Hic cum summa voluntate bonorum ædilis curulis factus esset, nescio quo modo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos
274 imitari cœpit, quos ipse pervererat. Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit; ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris æque in potestate fuerit: quæ primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhæresceret; nullum nisi loco positum et tanquam

úgy hiszem, Marcus Caeliust sem lehet mellőznöm, bármire vitte is őt politikai pályája vége felé a körülmények kényszerítő hatalma, avvagy saját meggyőződése — Míg az én szavamra hallgatott, ő volt mint néptribun az az ember, a kiről elmondhatni, hogy az elvetemült polgárok népszerűség után kapkodó, lázongó őrültségével szemben senki a senatus és a jobbérzelműek ügye mellett nálánál szilárdabbul állást nem foglalt. És ezt az ő politikai magatartását még fényes és nagyszerű, s egyúttal fölötte szellemes és igen finom műveltségre valló szónoki előadása is becsületre segítette. Ezelőtt megvolt még néhány hatásos népgyűlési beszéde,⁷¹⁷ három kemény vádolóbeszéde;⁷¹⁸ — mindezeket ő az állam érdekeiért való küzdelméből kifolyólag vállalta volt magára.⁷¹⁹ Védőbeszédei⁷²⁰ — bár ő abban, a mit fentebb említettem,⁷²¹ erősebbnek bizonyult is — még azért korántsem megvetendő, de sőt egészen tűrhetőek voltak. — Miután ő a jobbérzelműek⁷²² kiváló tetszése mellett curluisædilissé lett, nem tudom mint történt, hogy mikor én eltávoztam, ő elpártolt önmagától és elbukott, már minekutána épen azokat kezdte voltutánozni, akiknek ugyancsak ő okozta volt bukásukat. — De immár szólanunk kell vala-²⁷⁴ mit Marcus Calidiusról is, a ki mint szónok nem volt épen csak a sok közül egy, hanem inkább a sok között szinte az egyetlen: oly simulékony és átlátszó beszédbe tudta ő öltöztetni mély és eredeti gondolatait.⁷²³ Semmi oly finom, mint az ő mondatszerkezetei, semmi oly hajlékony nem volt; semmi, a mit könnyebben tudott volna ő alakítani kénye kedve szerint;⁷²⁴ — nem volt szónok, akinek a beszéd annyira hatalmában lett volna, mint neki. Nála a nyelv először is oly tiszta volt,⁷²⁵ hogy annál átlátszóbb már semmi nem lehet, és oly szabadon folyt, hogy sehol meg nem akadt. Minden szó a maga helyére talált,⁷²⁶ mintha csak — mint Lucilius mondja — «a szókat mozaikképbe

in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum videres; nec vero [n]ullum aut durum aut insolens aut humile aut [in] longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero hæc soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanter-
275 que conclusis. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quæ vocant Græci *σχίσματα*, quibus tanquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. QUA DE RE AGITUR autem illud, quod multis locis in juris consul-
80 torum includitur formulis, *id* ubi esset, videbat. Accedebat
276 ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum et sanum genus. Quodsi est optimum suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quærendum putes. Sed cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse, quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo summe tenuit, ut et rem illustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio, sive consilio, quod eos, quorum altior oratio

foglalva» látta volna az ember; de nem volt ott egyetlen kemény vagy szokatlan, vagy aljas avvagy túlkeresett kifejezés sem, és nem is a maguk tulajdon jelentésében, hanem többnyire átvitt értelemben voltak használva e szavak, úgy azonban, hogy látszata sem volt, mintha azok idegen helyre tolakodtak volna be, sőt inkább úgy tetszett, mintha a szavak beköltöztek volna a maguk helyére.⁷²⁷ És e mellett a szerkezet korántsem volt lazán fűzött és széteső, hanem rhythmushoz kötött,⁷²⁸ a mely azonban nem volt kirívó, sem mindig egyforma esésű, hanem változatos és leplezett. De ²⁷⁵ megvoltak ám még ezenkívül ott a kifejezések és gondolatok ama ragyogó ékességei is, a melyeket a görögök schémáknak hinak:⁷²⁹ ezek akárcsak az ékszerek, ott díszlettek az ő beszédének minden részében. Hogy pedig az a sok esetben a jogtudósok mintáiba belefoglalt «kérdés mivolta»⁷³⁰ hol rejlik,⁷³¹ azt ő mindig kitalálta.⁷³² Ehhez járult az- 80
után még az anyag művészi elrendezése,⁷³³ a fesztelen elő- 276
adás, s az egészében nyugodt és józan szónoklati modor. És ha már legjobbnak a kellemesen előadó modort tekintjük, úgy már tán jobbat az ő modoránál nem is kell keresnünk. — De kevéssel előbb⁷³⁴ megmondottam, hogy véleményem szerint hármat kell elérnie a szónoknak: azt, hogy a hallgató okuljon, hogy élvezzen, és hogy valami megindulást érezzen. — Ő ezek közül kettőhöz kiválóan értett. A tárgyat ugyanis világossá tudta tenni fejtegetéseivel, és a hallgatók lelkét le tudta bűvölni élvezetes előadásával. De már azzal a harmadik érdemmel ő nem dicsekedhetett, indulatra gerjeszteni, tűzbe hozni a kedélyeket ő nem tudta, hiányzott ő nála az, a miről mondottam, hogy általa érhet el a szónok legtöbbet. Nem volt az ő előadásában semmi erő, semmi lendület, talán mert ő így tartotta ezt helyesnek, s tán neki-dühödteknek s őrvöngőknek tekintette azokat, a kiknek beszéde magasabb szárnyalású, s a kiknek előadása tüzesebb

actioque esset ardentior, furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus, sive quod non consuesset, sive quod non posset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, afuit; si opus erat, defuit. Quin etiam me-
277 mini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprehensum seseque chirographa, testificationes, indicia, quæstiones, manifestam rem deferre diceret deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam possuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere
278 diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. «Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres, præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum neglegeres? Ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla suppositio. Itaque tantum afuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.» Sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad

volt, — de lehet hogy tán épen e részben a rátermettség hiányzott ő nála, avvagy épen talán az ilyen módon való szónoklásra ő nem szokott volt rá, vagy tán nem tudott hozzá. — Ez az egy volt az, a mi ő nála ott, hol az semmi haszonnal nem járhatott, épen hogy hiányzott, ellenben ott, a hol ugyancsak erre az egyre szükség lett volna, ez egynek hiánya fogyatkozás volt benne.⁷³⁵ Sőt én még emlékszem 277 is, hogy ő egy vádolóbeszédében azzal vádolta Quintus Galliust, hogy ez őt meg akarta mérgezni, s ekkor ő azt állította, hogy a méregnek nyomára jött és a vétséget a vádlott kezeirásával,⁷³⁶ bizonyítékokkal,⁷³⁷ a felvett jegyzőkönyvekkel,⁷³⁸ a vallatások eredményeivel,⁷³⁹ szóval a világosan felismerhető bűncselekmény tényével be tudja igazolni. Ezt a vádat ő akkor pontosan és finom érvelés kíséretében vitatta meg, én pedig mint védő válaszómban czáfolatképen mindazt felhozván, a mire az ügy érdekében szükség volt, ugyancsak megemlítettem ellenérv gyanánt azt is, hogy ámbár ő — mint mondá — az életét fenyegető veszedelmet és a halált sejtető tüneteket világosan felismerte, és mintegy kezében tartja vala, beszédében mégis mindezeket oly egykedvűen, oly szeliden s oly erélytelenül adta elő. — «Ám 278 vajjon, Marcús Calidius ha nem merőben a te koholmányod volna mindez, te akkor így adnád-e elő? Te a ki ékesszólásoddal fenyegető veszedelmek ellenében oly keményen szoktál megvédeni más embereket, te akkor, a mikor tennenmagad ellen fordul a veszély, ily egykedvű tudnál maradni? Hol van itt nyoma a fájdalomnak, hol itt a lélek nekihevülése, a mely még a némákból is kicsalja a jajsztót, a panaszt? Sem lelki, sem testi rázkódásnak semmi nyoma nálad, sem homlokodhoz nem kaptál kezeddél, sem csípődre nem ütöttél, sőt még, a mi már csak a legkevesebb, lábadal sem toppantottál.⁷⁴⁰ Ép ezért is tehát olyannyira nem tudtad lángra gyújtani a mi kedélyeinket, hogy alig állhat-

279 diluendum crimen usi sumus. Tum Brutus: Atque dubi-
tamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit an vitium? Quis
enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus
longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et,
quocumque res postulet modo, flectere, qui hac virtute
81 caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse? Sit sane
ita, inquam: sed redeamus ad eum, qui jam unus restat,
Hortensium; tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam,
Brute, postulas, pauca dicemus. Quanquam facienda mentio
est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium, qui si
diutius vixissent, magnam essent eloquentiæ laudem con-
secuti.

280 C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum
arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris: quorum quidem
alter ita facile soluteque verbisolvebat satis interdum
acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset
ornatius esse, nihil expeditius. Atque hic parum a magi-
stris institutus naturam habuit admirabilem ad dicendum;
industriam non sum expertus; studium certe fuit. Qui si
me audire voluisset, ut cœperat, honores, quam opes con-
sequi maluisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quemad-
281 modum distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit
præmium virtutis iudicio studioque civium delatum ad ali-
quem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is
mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem occasione

tuk meg, hogy itt helyben el ne aludjunk.» — Ez itt idézettekől kitetszik, hogy én a vád megczáfolására e kiváló szónoknak józan modorát avvagy tán épen fogyatozását mint használtam fel érvül. — Ekkor Brutus közbevetést tön: 279 De vajjon hát lehet-e kétségünk az iránt, hogy az józan modor volt-e avvagy fogyatozás? Mert ha már a szónok összes jeles tulajdonai közül épen a legeslegjelentősebb az, a mely a szónokot arra képesíti, hogy ő a kedélyeket fel-tüzelni, s a hova csak kívánja a tárgy, oda magával ragadni tudja a hallgatókat, úgy akkor ki nem ismerné el, hogy, a kiben ez itt említett jeles tulajdonság nem volt meg, annál épen az hiányzott, a mi a legfőbb. — Ám legyen hát 81 úgy, — vizonoztam én, — de térjünk vissza ahhoz, a ki csak egymaga van hátra: térjünk vissza Hortensiushoz, azután pedig majd még — mert ezt is kívántad,⁷⁴¹ Brutus — magamról is elmondhatok egyetmást. — Előbb azonban itt még (— én legalább itt tartom helyén valónak—) két fiatal emberről kell megemlékezmem, a kik, ha hosszabb ideig éltek volna, nagy szónoki dicsőségre tehettek volna szert. —

Úgy hiszem — szólott ekkor Brutus — hogy Caius Curiót és 280 Caius Licinius Calvust érted. — Jól okoskodol — feleltem. Ezek közül az első oly folyékony és könnyű nyelvbe⁷⁴² önté a néha elég elmeelt rejtő és mindig egymást érő gondolato-kat, hogy semmit ékesebben, semmit ügyesebben előadni nem lehetett volna. És ő mesterektől csak kevés oktatást kapott, de bámulatos rátermettsége volt a szónoklatra. Szorgalmá-ról⁷⁴³ nem győződhettem meg,⁷⁴⁴ de az igyekezet bizonyára megvolt benne. Ha ő — miként kezdette — én reám akart volna hallgatni, úgy inkább kitüntetésekre törekedett volna mintsem hatalomra. — Mint érted ezt? — kérdezte ő — s mi módon különbözteted meg e kettőt? A következő módon — 281 feleltem én. Minthogy az érdemnek jutalma a kitüntetés, a melyben a polgárok jó véleménye és hajlandósága folytán

aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quæ si ille audire voluisset, maxima cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater ejus fecerat, ut reliqui clariores viri. Quæ quidem etiam cum P. Crasso M. F., cum initio ætatis ad amicitiam se meam contulisset, sæpe egisse me arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam esse duceret, quam majores ejus
 282 ei tritam reliquissent. Erat enim cum institutus optime tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et orationis non inelegans copia; prætereaque sine arrogantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbit æstus quidam insolitæ adolescentibus gloriæ; qui quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat, cui muneri mos majorum ætatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimilli-
 82 mus. Sed ad Calvum (is enim nobis erat propositus) rever-
 283 tamur: qui orator fuit et cum litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius affe-

részesül valaki, úgy az, akinek vélemények összessége, akinek szavazatok alapján jutott ki belőle, tiszteletre méltó és megtisztelt embernek tetszik előttem. Már a ki ellenben valami szerencsés alkalommal — polgártársainak ellenére is — hatalomra kapott,⁷⁴⁵ miként ezt ő is kívánta,⁷⁴⁶ az véleményem szerint kitüntető czímre tett ugyan szert, de kitüntetésben nem részült. Ha mindezekre hallgatni akart volna, a legnagyobb kedveltségnek és dicsőségnek örven-dezve feljuthatott volna a legmagasabb polczra, a hivata-lok fokozatain haladva fölfelé,⁷⁴⁷ úgy mint ezt az ő apja⁷⁴⁸ s miként egyéb kiváló férfiak is ezt pályájukon a leghelye-sebb út gyanánt követték. Mindezeket, különben, ha jól tudom, Publius Crassus, a Marcus fia előtt is, midőn ser-dülő korában az én barátságomat kereste, több ízben vitattam, egész lélekkel intvén őt, hogy a dicsőség útjai kö-zül azt tartsa a legegyszerűsebbnek, a melyet ősei egyenget-tek számára és hagytak neki.⁷⁴⁹ Mert ő igen jó oktatás-²⁸²ban részesült ám s tökéletes és alapos képzettségre tett szert, esze elég éles volt, szónoklatát pedig finomság és gazdagság egyaránt jellemezték. És e mellett fellépésében komolynak, de nem gőgösnek, szerénynek, de nem ügyet-lennek tűnt fel. Ám csakhogy őt is örvényébe sodorta a fiatal korban szokatlan⁷⁵⁰ dicsőségnek ama bizonyos árja. Mivel ugyanis mint katona a fővezért szolgálta, maga is legott fővezér akart lenni, holott pedig ezen tisztség nálunk ősi szokás szerint mindig csak egy bizonyos életkorhoz és a bizonytalan sorshoz volt kötve.⁷⁵¹ — És így, mivel leg-nagyobb szerencsétlenségére olyan akart lenni, mint Cyrus és Nagy Sándor,⁷⁵² akik pályájukon futva haladtak végig, sem Lucius Crassushoz,⁷⁵³ sem sok más Crassushoz ő semmi tekintetben hasonlónak nem bizonyult. — De immár térjünk ⁸²vissza Calvushoz, mert hiszen ő róla akartunk beszélni.²⁸³ Ezen szónok képzetebb lévén a tudományokban, szónoklati

rebat genus: quod quanquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans, metuensque ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque ejus oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat illustris, a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284 Tum Brutus: Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria consequabatur. Dicebat, inquam, ita: sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. Insulsi-
tatem enim et insolentiam tanquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat: hæc omnium debet oratorum eadem
285 esse sententia. Sin autem jejunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte duntaxat: sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. — Atticos, inquit, volo imitari. — Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias?

modorában is több mügondnak és finomságnak adta jelét, mint Curio.⁷⁵⁴ S noha ő ezen szónoklati modorát szakértelemmel és izléssel tudta alkalmazni beszédeiben, mégis, mivel túlszigorú volt önmaga iránt, s mivel felette nagyon ügyelt minden szavára,⁷⁵⁵ és mindig attól tartott, hogy valamilyen tisztátalan nedűt találhatna magába színi: már-már még a tiszta vérnek is nyoma veszett nála.⁷⁵⁶ Azért is az ő szónoklata, a mely a felette nagy lelkiismeretesség miatt egészen elridegedett, a szakértők és figyelmes hallgatók előtt világosnak tetszett; a nagy tömeg és a forum ellenben, — mert ennek számára termett az ékesszólás — elnyelte⁷⁵⁷ az ő beszédét. —

Ekkor Brutus megjegyzé: Atticai szónok hírébe akart²⁸⁴ jutni a mi Calvusunk, onnét volt ő nála az a soványság, a melyet önszántából ő maga keresett. Ilyképen nyilatkozott ő — feleltem én — ám csakhogy itt ő maga is tévedett, meg másokat⁷⁵⁸ is téves irányba kényszerített. Mert aki azt tartja, hogy atticai modorban beszélnek mindazok, akik sem izetlenül, sem gyűlöletes aggodalmaskodással, sem valami kiállhatatlan erőltetettséggel nem szónokolnak, az helyesen cselekszik, ha egyedül csak az atticai stílnak adózik elismeréssel.⁷⁵⁹ Mert az izetlenséget és a modor szokatlan voltát úgy gyűlöli az illető, mint valami szónoklati örültséget, az egészséges és romlatlan modort ellenben mint akárcsak a szónok lelkiismeretességét és egyszerűségét, úgy dicséri. Ez iránt a szónokoknak mind egy értelemben kell lenniök. Ha pedig a²⁸⁵ szónoklat soványságát, szárazságát és ridegségét,⁷⁶⁰ feltéve hogy az finomsággal, műveltséggel és izléssel párosul, az atticai modorhoz számítja valaki, úgy ennyiben még igaza van. Minthogy azonban atticai is van jobb és rosszabb: ám óvakodjék az ember, hogy figyelmét az atticai szónokok érdem szerint való rangfokozata és egymástól elütő mivolta, nemkülömben erejök s különféle irányaik el ne kerüljék.⁷⁶¹

quam idem et Hyperides? quam horum omnium Æschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, ceteri ergo Attice non dicebant; si omnes. qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quæro, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsæ Athenæ videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quædam aut
83 voluntas ita dicendi fuit. Et quidem duo fuerunt per idem
286 tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot et earum rerum historiam, quæ erant Athenis ipsius ætate gestæ, non tam historico quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis, isque se ita putat
287 Atticum, ut veros illos præ se pæne agrestes putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? — Atticorum similes esse volumus. — Optime. — Suntne igitur hi Attici oratores? — Quis negare potest? — Hos imitamur. — Quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et aliorum? — Thucydidem, inquit, imitamur. — Optime, si historiam

Az atticaiakat akarom utánozni — mondja egynémelyik. Igen, de melyeket? mert nem egyformák ám azok. Ám, mert képzelhetni-e olyan ellentéteket, mint Demosthenest és Lysiaszt? mint ezt a kettőt és Hyperidest? mint ezeket mind és Aeschinest?⁷⁶² Melyiket akarod hát követni? Ha csak egyiköket, úgy hát a többi nem szónokolt atticai modorban, ha pedig mindnyáját akarod utánozni: mint lehessen tenned ezt, mikor ugyancsak ezen szónokok olyannyira különböznek egymástól? Itt felvetem azt a kérdést is, vajjon az a phalerumi Demetrius nem ugyancsak atticai modorban szónokolt-e. Én részemről legalább — mintha csak Athenæ lehet érezném ki az ő beszédeiből. Ám persze, hogy úgyszólván virágosabb ő,⁷⁶³ mint Hyperides, avvagy Lysias; — némileg tán ez természetében volt, avvagy talán e modort szándékosan követte. De hiszen élt egyugyanazon korban ⁸³ két egymástól igen különböző ember, és mégis atticai szónok ²⁸⁶ volt mindakettő. Ezek közül az egyik, Charisius, sok beszédnek volt szerzője, — mindeme beszédekét ő mások számára írta, és ebben ⁷⁶⁴ úgy látszik Lysiaszt akarta utánozni, a másik pedig, Demochares, a ki Demosthenes nővérének fia volt, szintén írt néhány beszédet, megírta ő még azonkívül a korabeli athenæi események történetét is, nem annyira történetírói, mint inkább szónoki stílusban.⁷⁶⁵ Charisiushoz még épen Hegesias akarna hasonló lenni. Ez annyira atticainak tartja magát, hogy azokat az igazi atticai szónokokat magához képest majd hogy parasztnak nem nézi.⁷⁶⁶ De lehet-e ²⁸⁷ képzelniük töredezettebb, elaprózottabb, s a szerkezet minden kerekdedsége mellett is — a melyet mégis sikerült elérnie — iskolásgyerekesebb valamit az ő beszédeinél?⁷⁶⁷ Hasonlók akarunk lenni az atticaiakhoz.⁷⁶⁸ Ám nagyon jól van, de hát nem atticai szónokok-e ezek?⁷⁶⁹ — Ki tagadhatná azt. Épen ezeket utánozzuk mi. — De hát hogyan lehessen az? mikor ők egymáshoz sem hasonlóak, meg másoktól is külö-

scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit: hoc forense, concertatorium, judiciale non tractavit genus. Orationes autem quas interposuit (multæ enim sunt), eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut proximis consilibus natum velit, nec rursus ita vetere, ut Opimium aut Anicium consulem quærat.... — atqui hæ notæ sunt optimæ, — credo, sed nimia vetustas nec habet eam, quam
288 quærimus, suavitatem nec est jam sane tolerabilis. Num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime; sed quandam sequatur ætatem: sic ego istis censuerim et novam istam quasi de *lacu ac musto* fervidam orationem fugiendam nec illam præclaram Thucydidi nimis veterem tanquam Anicianam notam persequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset, multo
84 maturior fuisset et mitior. — Demosthenem igitur imitemur. — O di boni! quid, quaeso, nos aliud agimus aut quid aliud optamus? At non assequimur: isti enim vide-
289 licet Attici nostri quod volunt assequuntur. Ne illud quidem intellegunt, non modo ita memoriæ proditum esse,

bőznek. — Thucydidest követjük — mondja egynémelyik. — Nagyon helyesen, ha történelmet írni, nem pedig védőbeszédet tartani a szándékokot. Mert Thucydides a történelmi események igaz s e mellett nagyszerű előadója volt, de az efféle forumunkbeli perpatvaros versengésekkel ő nem foglalkozott.⁷⁷⁰ Azon beszédeket pedig, melyeket ő művébe beleszótt — (mert vannak ám ott bőven) —: én részemről csak dicsérni tudom, de utánozni nem tudnám, még ha akarnám is, vagy ha tudnám is, úgy talán nem akarnám.⁷⁷¹ Olyan ez, mint mikor valaki kedveli a falernumi bort, de sem az annyira újat, hogy a közvetlenül előző év consulai alatt termettet kívánna, sem pedig viszont az annyira ót, hogy Opi-mius vagy Anicius consulok korából való bort keresne.⁷⁷² Pedig — úgy hiszem — éppen ez utóbbi fajták a legjobbak, ám csakhoggy abban, a mi oly nagyonis régi, már azt a kellemes ízt, a melyet óhajtunk, fel nem találjuk, s nem is igen élvezhetni már az ilyesmit.⁷⁷³ Vajjon tehát az, a ki²⁸⁸ ilyképen vélekedik,⁷⁷⁴ inni óhajtván, azt találja-e majd hinni, hogy a hordóból⁷⁷⁵ kell merítenie? Korántsem, hanem az nyilván egy bizonyos korból való bornál marad majd. S így én azt hiszem, hogy ezeknek a mi embereinknek is jobb volna kerülniök ezt az úgyszólván mustról folyó és sajtóalól való⁷⁷⁶ kiforratlan modort, de másrészt meg Thucydid-esnek ama kristálytisztá, de felette régi modorát, akár-csak az aniciusi fajtát⁷⁷⁷ — ugyancsak nem kellene meg-kívánniok. Mert maga Thucydides is, ha később él vala, sokkal érettebb és szelidebb⁷⁷⁸ lett volna. — Utánozzuk hát⁸⁴ Demosthenest. — Jó istenek! hát mi kérem mást teszünk vagy más egyebet óhajtunk-e? Ám csakhoggy mi utól nem érjük őt! Hanem ezek a mi atticai szónokaink persze elérik⁷⁷⁹ azt, a mit akarnak. Hiszen még ők azt sem érik²⁸⁹ föl észszel, hogy nem csak úgy van az megírva, hanem szükségképen úgy is kellett annak lennie,⁷⁸⁰ hogy a mikor Demo-

sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Græcia fierent. At cum isti Attici dicunt, non modo a corona. quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad stantem judicem dicant: sub-
290 sellia grandiolem et pleniorcm vocem desiderant. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribæ sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebræ assensiones, multæ admirationes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui hæc procul videat, etiamsi quid agatur nesciat, at placere tamen et in scæna esse Roscium intellegat. Hæc cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut de Æschine, de ipso quidem Demosthene
291 maxime. Sin autem acutum, prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur, et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutæ subtilitati locus. Ita fiet,

sthenes beszédet tartani készült, őt hallgatni az emberek összesereglettek egész Görögországból. Ellenben, ha ezek a mi attikistáink szónokolnak, nemcsak az ott jelenlévő közönség hagyja ott őket — (a mi már egymaga is eléggé százalmas valami —) hanem még azok is távoznak, a kik a tárgyalásra hivatalosak voltak.⁷⁸¹ Azért is hát, hogyha szükösen és soványan⁷⁸² szónokolni az attikai stil sajátása, ám csak legyenek ők attikaiak, de akkor a népgyűlésbe menjenek, beszéljenek ott az állva hallgató bírónak,⁷⁸³ mert a padsorok előtt⁷⁸⁴ már nagyobbyszerű és erőteljesebb szavakra van szükség. — Én csak azt kívánom a szónoknak, hogy a mikor híre jár,²⁹⁰ hogy beszélni fog, az ülőhelyeket már eleve foglalják le,⁷⁸⁵ teljék meg a bírósági emelvény,⁷⁸⁶ a jegyzők⁷⁸⁷ a helyeket szivességből kerítsék meg és engedjék át, a közönség⁷⁸⁸ tolongjon, a bíró feszültségben⁷⁸⁹ legyen; — mikor pedig feláll az, a ki szónokolni készül, a hallgatóság körében legott jelezzék, hogy legyen csend, azután pedig sűrű legyen a helyeslés, sokszor nyilatkozzék meg a csodálkozás, legyen nevetés, a mikor a szónok akarja, s a mikor akarja, sírás, úgy hogy az, a ki ezt messziről nézi,⁷⁹⁰ még ha nem is tudja, hogy mi dolgot adnak elő, mégis észrevehesse, hogy valami ott tetszésre talál, s hogy egy Roscius van ott a színpadon.⁷⁹¹ — Ha ily szerencse ér valakit, ám tudjátok meg, hogy az beszél igazán attikai modorban, úgy miként ezt halljuk Periclesről, Hyperidesről, Aeschinesről, de főkép ugyancsak magáról Demosthenesről. — Ha pedig egyesek²⁹¹ az észhez szóló, józan és egyúttal természetes, alapos és teljesen higgadt szónoklati modort dicsérik, s ama nagyobb súlylyal ható szónoki ékességeket nem alkalmazzák, és ezt tekintik attikai sajátásnak, úgy azoknak, a kik ezt a modort dicsérik, igazuk van. — Mert az ily nagy és sokirányú művészetben az efféle csekélységekben nyilvánuló egyszerűségnek⁷⁹² is van helye. Innen van azután, hogy az attikai

ut non omnes, qui Attice, idem bene, sed ut omnes, qui bene, idem etiam Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

85 Sane quidem, inquit Brutus: quanquam ista mihi tua
292 fuit perjucunda a proposita oratione digressio. Tum Atticus: Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc quoniam jam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille: Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Æschinis libris utitur, facetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti hominis et ejusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi arrogant, ut apud Platonem Socrates in cælum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide, quæso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc?
293 non enim intellego. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule

modorban beszélők nem mindnyájan jól, de a jól beszélők mindannyian egyúttal atticai modorban is szónokolnak. De térjünk ismét Hortensiusra.

Bizony jó lesz, — szólt Brutus — bár énnekem meg- ⁸⁵
beszélésünk tárgyától való emez eltérése igen kellemes volt. ²⁹²
Majd Atticus a következő szavakkal fordult hozzám: Egy párszor már nekikészültem, de már csak nem akartam beszédedbe vágni. Most azonban, a midőn, mint látszik, előadásod már végéhez közelget, úgy hiszem, szabadon nyilváníthatom véleményemet. Csak tessék Titus barátom viszonzotam én. Ő erre eként felelt: Én részemről azt a gúnyt, a mely, mint mondják, Socratesnek volt sajátja, s a melyet ő Platon, Xenophon és Aeschines műveiben alkalmaz, elmésnek és izlésesnek tartom. Mert korántsem ügyetlen, de sőt inkább szellemes emberre vall, a mikor valaki, vita keletkeztén a bölcseségről, ez utóbbit letagadja önmagáról, és gúnyosan azoknak tulajdonaként emlegeti azt, a kik igényt tartanak arra, hogy őket bölcseknek tekintsék. Így Platónál például Socrates égisz magasztalja Protagorast, ⁷⁹³ Hippiast, Prodicust, Gorgiast s a többieket, önmagát pedig teljesen tudatlan és míveletlen embernek tette. Ő hozzá ez így — nem tudom mi okból — vajmi jól illik, s én Epicurussal, a ki ő benne ezt rosszalja, ⁷⁹⁴ nem érthetek egyet. Hanem már a történelmi előadásban, az olyanban, a minőt te itt egész elbeszélésed folyamán alkalmaztál, a mikor kifejtetted, hogy ki milyen szónok volt: itt — úgymond — már mégis csak meg kellene gondolnod, nem éri-e majd e gúnyodat itt époly méltán gáncs, mint a tanuskodás alkalmával. ⁷⁹⁵ Mire czélzol ezzel? — kérdeztem. ²⁹³ Mert én nem értelek. — Ám hiszen — felelé ő — az előbb egynéhány szónokot annyira kidicsértél, hogy a nem szakértőket ⁷⁹⁶ így még tévedésbe is ejthetnéd. Én részemről egy néhánynál alig állottam meg a nevetést, így, mint mikor az

hominem vel potius summum et singularem virum (nemo dicet secus), sed oratorem! sed etiam Lysiae similem! quo nihil potest esse pictius! Bella ironia, si jocaremur; sin asseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam
294 si testimonium diceremus. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probor: orationes autem ejus, ut illis temporibus, valde laudo; significant enim formam quandam ingenii, sed admodum impolitam et plane rudem. Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas dices et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? Quos enim ne e Græcis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum, non-
86 dum suspicantem quale esset copiose et ornatè dicere. Gal-
295 bam laudas. Si ut illius ætatis principem, assentior: sic enim accepimus; sin ut oratorem, cedo, quæso, orationes (sunt et enim) dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paulum hic tibi assentior; modo ita laudes, ut antiquas; quod item de Africano, de Lælio, cujus tu oratione negas fieri quicquam posse dulcius, addis etiam nescio quid augus-

atticai Lysiassal ⁷⁹⁷ hasonlítottad össze a mi Catónkat, ezt a bizisten! nagy vagyis inkább már felette kimagasló és páratlan embert — (mert ki mondhatna ő róla mást? —), no de szónok? sőt még hasonló is Lysiashoz?! Lysiashoz, a kinél gazdagabb színezésűt ⁷⁹⁸ nem is képzelhetni már! Csinos volna biz' ez gúnynak, ha itt csak tréfálni akarnánk, de már a mikor komolyan állítunk valamit, ne feledd, hogy akkor csakolyan lelkiismeretességre vagyunk kötelezve, mint azon esetekben, a mikor tanuvallomást kell tennünk. Hiszen ²⁹⁴ azért én a te Catódat mint polgárt, mint senatort, mint hadvezért, szóval, mint okosságával, ügybuzgalmával s minden egyéb jeles tulajdonnal kitűnő embert dicsérem, beszédeit pedig az akkori időkhöz képest igen jeleseknék tartom, — e beszédek ugyanis némi művészi szellemre vallanak, mindazonáltal még nagyon simítatlanok azok, de sőt egészen nyersek is. Hanem a mikor az «Eredetek»-ről azt mondtad, hogy bennök a szónok minden kiváló tulajdonát bőven föllelhetni és hogy Cato hasonlít Philistushoz meg Thucydideshez: gondolhattad-e akkor, hogy ezt Brutussal avagy énvelem elhiteted? Hisz a kiket még a görögök közül sem tud utánozni senki, azokkal te egy sorba helyezel egy tuscolumi embert, ⁷⁹⁹ a ki még csak nem is sejti, hogy mi az a gazdag és ékes szónoki előadás. — Magasztalod Galbát. ⁸⁰⁰ **86**
 Ha mint ama kornak elsejét ⁸⁰¹ dicséred őt, úgy ennyiben ²⁹⁵ igazat kell adnom neked, így van ugyanis ez megírva ő róla; ha azonban általánosságban mint szónokot ⁸⁰² magasztalod, úgy — kérlek — vedd elő csak beszédeit, (— mert maradtak ám tőle —) és mondd meg, hogy szeretnéd-e, ha ez a Brutus, a kit tennenmagadnál is jobban szeretsz, olyképen szónokolna, mint amaz. Dicséred Lepidus beszédeit is. ⁸⁰³ Némileg hozzájárulok e dicsérethez, ha ugyan feltehetem, hogy e beszédeket csak ama régi időkre való tekintettel dicséred. Ugyancsak ezt mondhatom Africanusra, ugyanezt Laeliusra

tius. Nomine nos capis summi viri vitæque elegantissimæ ver-
rissimis laudibus. Remove hæc: ne ista dulcis oratio ita sit
296 abjecta, ut eam aspicere nemo velit. Carbonem in summis
oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris rebus tum in
dicendo semper, quo jam nihil est melius, id laudari, qua-
lecumque est, solet. Dico idem de Gracchis, etsi de eis ea
sunt a te dicta, quibus ego assentior. Omitto ceteros; venio
ad eos, in quibus jam perfectam putas esse eloquentiam,
quos ego audiui, sine controversia magnos oratores, Cras-
sum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assen-
tior, sed tamen non isto modo: ut Polycliti Doryphorum
sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliæ tibi
magistram fuisse; hæc germana ironia est. Cur ita sentiam
297 non dicam, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur, quæ
de his ipsis, quæ de Cotta, quæ de Sulpicio, quæ modo de
Cælio dixeris. Hi enim fuerunt certe oratores: quanti autem
et quales, tu videris. Nam illud minus curo, quod conges-
sisti operarios omnes; ut mihi videantur mori voluisse
87 nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur. Hæc
cum ille dixisset: Longi sermonis initium pepulisti, inquam,

vonatkozólag is, kinek szónoklatánál kellemesebbet⁸⁰⁴ szerinted nem képzelhetni, de sőt hozzáteszed még, hogy ennél fenségesebb valami sem lehet már. Itt nyilván meg ejtesz⁸⁰⁵ bennünket e nagy férfiúnak nevével, és mindenképen kiváló életének olyannyira méltó dicséretével. Ám ne tekintsd ezeket, úgy bezzeg, az a kellemes szónoklat olyan közönségesnek talál tetszeni, hogy arra senki még csak ránézni sem kíván. Hogy Carbót⁸⁰⁶ a legkiválóbb szónokok-²⁹⁶ hoz számították, azt tudom, ám csakhogya úgy, miként egyéb dolgokban, a szónoklatban is: mindig a minél már jobb nincsen, — (bármilyen is legyen az) — azt szokták dicsérni.⁸⁰⁷ — Ugyanezt mondhatom a Gracchusokról⁸⁰⁸ is, habár azt, a mit ezekről mondottál, el kell fogadnom. Melőzőm a többieket és áttérek azokra, a kiknél te már befejezett szónoki művészetet vélsz felismerhetni, a kiket magam is hallottam, s a kik kétség kívül nagy szónokok voltak: áttérek Crassusra és Antoniusra.⁸⁰⁹ Ezeknek kiváló tulajdonaira vonatkozólag véleményem a tiédde teljesen meg egyezik, habár nem is épen a fenti értelemben, mely szerint — úgy miként ezt önmagára vonatkozólag Lysippus mondotta Polyclitus dárdahordozójáról: hogy épígy neked meg épen a Servilius törvényjavaslata mellett tartott beszéd⁸¹⁰ lett volna a tanítómestered: — ez már csak merő gúny! Már hogy épen miért vélekedem így, azt nem mondóm meg, mert még azt találod hinni, hogy hízelegni akarok. Mellő-²⁹⁷ zöm tehát azt, a mit ugyancsak ez utóbbiakról, a mit Cot-táról, a mit Sulpiciusról⁸¹¹ s a mit az imént Cæliusról⁸¹² mondottál. Mert ezek, bizonyos, hogy szónokok voltak, de hogy mily nagyok avvagy minők: erre már csak te felelj meg. Mert azzal már én nem igen gondolok, hogy összeszedted a napszámosokat mind, úgy hogy már szinte azt kell hennem, hogy némelyik ember kész lett volna meghalni,⁸¹³ hogy csak őt is a szónokok közé sorozzad. Miután ⁸⁷

Attice, remque commovisti nova disputatione dignam,
298 quam in aliud tempus differamus. Volvendi enim sunt libri
cum aliorum tum in primis Catonis. Intelleges nihil illius
liniamentis nisi eorum pigmentorum, quæ inventa nondum
erant, florem et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione
sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium,
ut arbitror, neminem. Nec in hoc εἶρωνα me duxeris esse,
quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. Nam
etsi tu melius existimare videris de ea, si quam nunc ha-
bemus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis po-
299 tius imitaremur non habebamus. Quod autem plures a
nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi, quod
intellegi volui, in eo, cujus omnes cupidissimi essent,
quam pauci digni nomine evaderent. Quare εἶρωνα me, ne
si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius,
existimari velim. Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non
alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in
300 Socrate. Tum Brutus: De isto postea: sed tu, inquit me
intuens, orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam,
Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si

ő ezt elmondotta, én szavaira következőképen válaszoltam : Te itt hosszas megbeszélést igénylő kérdéseket pendítettél meg, Atticus, és oly tárggyal hozakodtál elő, a mely újabb megvitatásra érdemes, de ezt halaszszuk máskorra. Mert 298 ahhoz többeknek, de első sorban a Cato munkáit szükséges átforgatnunk. Majd látni fogod akkor, hogy az ő rajzainál ⁸¹⁴ semmi egyéb nem hiányzott, mint épen csak dísze és színpompája azon festékeknek, a melyek akkor még föltalálva nem voltak.⁸¹⁵ Mert a Crassus ⁸¹⁶ szónoklatára vonatkozólag véleményem az, hogy ő maga talán jobban is tudott volna írni, kivüle más azonban — úgy gondolom — senki sem. Azt meg épen ne mondjad, hogy gúny van abban, ha én azt állítom, hogy az a beszéd ⁸¹⁷ nekem tanítómesterem volt. Mert ha — miként látszata van — eléggé jó véleménynyel is vagy azon képességről, a mely most talán csakugyan megvan bennem : fiatal koromban mégsem akadt a latinok közt semmi, a mi nekem jobb mintául szolgálhatott volna.⁸¹⁸ Hogy pedig többeket említettem meg név szerint : ezzel — 299 miként kevéssel előbb ⁸¹⁹ is megjegyeztem — czélom volt kimutatni, hogy abban, a mire mindenki olyannyira vágyódott,⁸²⁰ hírnévre méltókká mily kevesen lettek. Épazért is ironikusnak,⁸²¹ még ha, miként történelmi művében Fannius mondja,⁸²² Africanus ⁸²³ az volt is, — én feltűnni nem szeretnék. Ám legyen, a mint neked tetszik — monddta erre Atticus. Mert én részemről nem tartottam veled összeférhetetlennek azt, a mi megvolt Africanusban is, Socratesben is. Ekkor Brutus így szólt : Erről majd azután beszél- 300 jünk, hanem te vajjon (— s ezt mondva reám tekintett —) a régi beszédeket meg fogod-e nekünk magyarázni ? ⁸²⁴ Meg én minden esetre, Brutus, — feleltem — de majd valami más alkalommal, cumæi vagy tusculumi lakomban,⁸²⁵ ha ugyan lesz rá módunk,⁸²⁶ mert hiszen mind a két helyen

88 modo licebit, quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed jam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

301 Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad majores causas adhiberi cœptus est: quanquam inciderat in Cottæ et Sulpicii ætatem, qui annis decem majores *erant*; et eccellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Julio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quæ secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adjumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et nullo referente omnia omnium
302 adversariorum dicta meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium viderim. Nul- lum enim patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. Sæpissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus di- cendi, duas quidem res quas nemo alius: partitiones, qui- bus de rebus dicturus esset, et collectiones eorum, quæ
303 essent dicta contra, quæque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exercitationibus maxi- mis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat

szomszédok vagyunk.⁸²⁷ — De immár arra menjünk ismét 88 át, a mitől eltértünk.

Hortensiust tehát még igen fiatal korában,⁸²⁸ alig hogy a 301 forumon szónokolni kezdett, csakhamar nagyobb ügyekben⁸²⁹ is már védőül használták. S ámbár ő belekerült a Cotta és Sulpicius korszakába,⁸³⁰ a kik nálánál tíz évvel idősebbek voltak, s a kik mellett akkor Crassus és Antonius, majd Philippus,⁸³¹ utóbb pedig Julius⁸³² is kitüntek: őt ugyancsak ezekkel — szónoki dicsőségét tekintve — mégis egy sorba helyezték. Elsőben is ő neki oly kiváló emlékező tehetsége volt,⁸³³ a milyent, nem hiszem, hogy más valakiben tapasztaltam volna, úgy hogy a mit ő fejben megfogalmazott, azt, a nélkül hogy leírta volna, ugyanazon szavakkal tudta előadni, a melyekkel gondolatait megalkotta volt. Ez a fontos segédeszköz ő neki annyira hatalmában volt, hogy a saját fogalmazásait és feljegyzéseit, úgyszintén ellenfeleinek minden állítását is minden idegen segítség nélkül⁸³⁴ eszében tudta tartani. A vágytól pedig csak úgy 302 égett:⁸³⁵ az övénél lángolóbb törekvést én soha senkinél nem tapasztaltam. Mert egy napot nem engedett eltelni úgy, hogy a forumon ne szónokolt, vagy hogy ne elmélkedett volna a forumon kívül, — de igen gyakran egyugyanazon napon mind a kettőt is megtette. És e mellett szónoklati modora korántsem volt valami közönséges, kivált két dolog senki másnak sem volt úgy birtokában, mint neki. E kettő közül az egyik előzetes, részletes felsorolásából állott azon tárgyaknak, a melyekről ő szónokolni akart,⁸³⁶ a másik meg mindannak összefoglalásából, a mit ő ellene felhoztak és a mit ő maga elmondott.⁸³⁷ Kifejezései ragyogók, és e mellett 303 válogatottak voltak,⁸³⁸ a szerkezet jól illeszkedő, a szókészlet gazdag volt: és mindezt ő részint kiváló képessége, részint a legnagyobb mértékben üzött gyakorlat által érte el. A tárgyat emlékezetében egészen felölelte, éles észszel

acute, nec prætermittebat fere quicquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. Vox canora et suavis; motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, judicia intermissa bello, nos in forum ⁸⁹₃₀₄ venimus. Erat Hortensius in bello primo anno miles, altero tribunus militum, Sulpicius legatus; aberat etiam [M.] Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia, ceteris propter bellum intermissis; cui frequens aderam, quanquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste diserto utique Philippo, cujus in testimonio contentio et vim accusatoris habebat et copiam.

305 Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio; quanquam is quidem silebat, ut erat semel a contione universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem orator, sed tamen non infans; disertum autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et hi quidem habitabant in rostris. C. etiam Julius ædilis curulis cotidie fere accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. Reliquos frequenter audiens acerrimo studio

felosztotta, és nem egykönnyen mellőzött el valamit, a mi a kérdéses ügyben bizonyítékul avvagy épen czáfolatul szolgálhatott.⁸³⁹ Hangja szépen csengő és kellemes volt, mozgulataiban és taglejtésében pedig még több is volt a művész, mint a mennyivel mint szónok beérhette.⁸⁴⁰ A mikor tehát ő épen virágzásának indult, Crassus meghalt,⁸⁴¹ Cottát száműzték,⁸⁴² a törvényszéki tárgyalásokat a háború miatt⁸⁴³ félbenszakították, én pedig megjelentem a forumon.⁸⁴⁴ Hortensius a háború idejében az első évben⁸⁴⁵ köz- 89 katoná, a másodikban hadi tribun⁸⁴⁶ volt, Sulpicius⁸⁴⁷ 304 elment legatusnak,⁸⁴⁸ úgyszintén Marcus Antonius⁸⁴⁹ is; törvényszéki tárgyalásokat egyedül csak a variusi törvényből kifolyólag⁸⁵⁰ tartottak, mert a többi a háború miatt félbenszakadt.⁸⁵¹ Olyankor gyakran jelen voltam. Ott a szónokok, még pedig nem is épen az elsőrangúak, mint Lucius Memmius és Quintus Pompeius csak a maguk ügyében beszéltek⁸⁵² ugyan, ám azért mégis csak szónokok voltak ők, a mellettök tanuként szereplő Lucius Philippus pedig ugyancsak jól tudott beszélni, és tanuvallomásaiban annyira tudta érvényesíteni szónoki képességét, hogy vádlói erő és gazdagság⁸⁵³ nyilvánult beszédében.

A többiek, a kiket akkor az elsőrangú szónokok közé 305 számítottak, mind hivatalokat viseltek, s őket majd minden nap hallottuk a népgyűlésen.⁸⁵⁴ Mert Caius Curio akkor néptribun volt, bár ő azóta, hogy egyszer az egész népgyűlés otthagytá⁸⁵⁵ — már egy szót sem beszélt. — Quintus Metellus Celer nem volt ugyan szónok, de azért szóvalan sem, ellenben már Quintus Varius, Caius Carbo és Cneius Pomponius⁸⁵⁶ jó szónokok voltak: ezek már szinte ott laktak a szószéken.⁸⁵⁷ — Caius Julius⁸⁵⁸ curulisi ædilis is csaknem mindennap tartott a nép előtt gonddal szerkesztett beszédeket. Hanem engem mint szenvedélyes hallgatót akkor sujtott először a fájdalom, a mikor Cottát száműz-

tenebar cotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. Jam consequenti anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat.

306 Ego autem *in* juris civilis studio multum operæ dabam Q. Scævola Q. F., qui quanquam nemini *se* ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu cotidie contionantis totum genus dicendi penitus cognovimus. Eodemque tempore, cum princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus; in quo hoc etiam commorabar attentius (etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat), *quod* tamen sublata jam

307 esse in perpetuum ratio judiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo anno tresque proximo trium ætatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Julius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ dedimus

90 operam et actori summo causarum et magistro. Hæc etsi videntur esse a proposita oratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis (nam Attico hæc nota sunt) et videre

ték.⁸⁵⁹ Szorgalmasan hallgattam hát a többieket, és lángoló buzgalomra gerjedve, mindennap jegyezgettem, olvastam és elméleti tanulmányokkal foglalkoztam,⁸⁶⁰ — a pusztá szónoki gyakorlatokkal én be nem értem. Már a rákövetkező esztendőben⁸⁶¹ Quintus Varius a saját törvénye értelmében elítéltetvén, számkivetésbe ment. Én pedig, a 306 polgári jogot akarván tanulmányozni, szorgalmasan eljáró-gattam Quintus Scævolához,⁸⁶² a Quintus fiához, a ki senkinek oktatására nem vállalkozott ugyan, de azért válaszaiból, a melyeket ő a tanácsért hozzá fordulónak adott, azok, a kik őt ilyenkor figyelmesen hallgatták,⁸⁶³ mégis csak okulhattak. Ez évet nyomban követte a Sulla és Pompeius consulok éve.⁸⁶⁴ Én akkor Publius Sulpiciusnak,⁸⁶⁵ a ki tribunsága alatt mindennap szónokolt a nép előtt, egész előadási modorát végkép kiismertem. És a mikor ugyanez időben az Académia feje, Philo⁸⁶⁶ a mithridatesi háború alatt előkelő athenæi polgárokkal hazájából elmenekült és Rómába jött, én legott egészen általadtam magamat neki. — Valami csodálatos vonzalom támadt bennem a philosophia iránt, és e vonzalmat én annyival is figyelmesebben ápoltam, mivel a mellett, hogy nekem a tárgyak sokfélesége és nagyszerű volta⁸⁶⁷ már magában is felette nagy gyönyörűséget szerzett, másfelől mégis csak úgy látszott, mintha a törvénykezési rendszer immár örökre el lett volna törölve.⁸⁶⁸ Ebben az évben veszett el Sulpicius,⁸⁶⁹ a rákövetkezőben 307 pedig három korszakbeli⁸⁷⁰ három szónokot, név szerint Quintus Catulust, Marcus Antoniust és Caius Juliust iszonyú kegyetlenséggel meggyilkolták. Ugyanez évben hallgattam Rómában a rhodusi Molont is, a ki a legkiválóbbak közé tartozott mint védő és mint tanító is. — Mindez — úgy 90 látszik — távol esik attól, a mit tervem értelmében magamnak kitűztem, de azért én mégis mindezt megemlítem itt, hogy, minekutána az én pályámat végigtekinteni kíván-

quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vesti-
308 giis persecuti. Triennium fere fuit urbs sine armis, sed
oratorum aut interitu aut discessu aut fuga (nam aberant
etiam adulescentes M. Crassus et Lentuli duo) primas in
causis agebat Hortensius; magis magisque cotidie proba-
batur Antistius; Piso sæpe dicebat, minus sæpe Pomponius,
raro Carbo, semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc
tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum me-
309 ditatione versabar. Eram cum Stoico Diodoto, qui cum
habitavisset apud me *mecumque* vixisset, nuper est domi
meæ mortuus. A quo cum in aliis rebus tum studiosissime
in dialectica exercebar, quæ quasi contracta et astricta elo-
quentia putanda est; sine qua etiam tu, Brute, judicavisti
te illam justam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam
esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori et ejus
artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab
310 exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Com-
mentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) sæpe cum
M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo cotidie; id-
que faciebam multum etiam Latine, sed Græce sæpius, vel
quod Græca oratio plura ornamenta suppeditans consuetu-
dinem similiter Latine dicendi afferebat, vel quod a Græcis
summis doctoribus, nisi Græce dicerem, neque corrigi pos-
311 sem neque doceri. Tumultus interim *in* recuperanda re
publica et crudelis interitus oratorum trium, Scævolæ, Car-

tad, azt is láthassad, Brutus, — (mert Atticus előtt ismeretes dolgok ezek) — hogy a versenypályán ⁸⁷¹ mint jártam én közvetlenül Hortensiusnak nyomában. — Körülbelül ³⁰⁸ három esztendeig ⁸⁷² a város a fegyverek zörejétől ment volt, a szónokok kihalta, vagy távozása avagy elmenekülése következtében ⁸⁷³ azonban — (mert oda voltak az ifjak közül Marcus Crassus ⁸⁷⁴ és a két Lentulus ⁸⁷⁵ is) — peres ügyekben a főszerepet Hortensius vitte, majd nap nap után mind jobban megkedvelték Antistiust is; Piso gyakran szónokolt, már Pomponius nem olyan gyakran, Carbo csak ritkán és egyszer vagy kétszer Philippus. ⁸⁷⁶ Én pedig ezen egész idő alatt éjjel-nappal mindenféle tudományok tanulásában fáradtam. Diodotus stoicussal voltam együtt, ³⁰⁹ a ki nálam lakott és együtt élt velem, s még csak nemrégiben halt el házamnál. Ő vele egyebek mellett ⁸⁷⁷ nagy buzgalommal gyakoroltam a dialectikát, ⁸⁷⁸ a mely mintegy összevont és megszorított ékesszólásnak ⁸⁷⁹ tekinthető, s a mely nélkül — Brutus — te sem gondoltad, hogy amaz igazi ékesszólásig, ⁸⁸⁰ a melyet szélesebb alapra helyezett dialectikának ⁸⁸¹ tartanak — eljuthass. ⁸⁸² Ezen tanítómnak és az ő sokrendbeli és gazdag ismereteinek ⁸⁸³ azonban csak olyképen engedtem át magamat, hogy szónoki gyakorlatok nélkül azért nem telt el egy napom sem. Elméleti tanul- ³¹⁰ mányaim mellett ⁸⁸⁴ szavalgattam, ⁸⁸⁵ — (miként ezt most mondani szokás, ⁸⁸⁶ —) még pedig mindennap, sokszor Marcus Pisóval és Quintus Pompeiussal, ⁸⁸⁷ vagy más valakivel együtt, és ezt sokszor latinul is, nagyobbára azonban görögül ⁸⁸⁸ cselekedtem meg, részint, mivel a görög szónoki stílus, több ékességgel rendelkezvén, ⁸⁸⁹ arra szoktatott, hogy latinul is hasonló módon ⁸⁹⁰ beszéljek, részint, mivel a legkiválóbb görög tanítók, ⁸⁹¹ ha nem beszélek vala görögül, sem útbaigazítani, sem tanítani nem tudtak volna. E köz- ³¹¹ ben belső zavarokat támasztott a köztársasági alkotmány

bonis, Antistii; reditus Cottæ, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompei; leges et judicia constituta; recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublati. Tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire cœpimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere
 312 potuissemus, docti in forum veniremus. Eodem *tempore* Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum præmiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quæ non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multæ, quas nos diligenter elaboratas et tanquam elucubratas afferebamus.

91 Nunc quoniam totum me non nævo aliquo aut crepundis,
 313 diis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quæ fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habitus et quæ figura non procul abesse putatur a vitæ periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione dicebam. Itaque cum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria dis-

helyreállítása,⁸⁹² és három szónok, Scævola, Carbo és Antistius⁸⁹³ kegyetlen gyilkosságnak esett áldozatul;⁸⁹⁴ Cotta, Curio, Crassus, a két Lentulus és Pompeius⁸⁹⁵ visszatértek, a törvénykezést és a bíróságokat újra szervezték és az alkotmányt helyreállították,⁸⁹⁶ a szónokok sorából azonban Pomponius, Censorinus és Murena⁸⁹⁷ kidőlték.⁸⁹⁸ Ekkor⁸⁹⁹ kezdtem én először magánügyekkel és bűnperekkel⁹⁰⁰ foglalkozni, nem, hogy mint azt sokan tették, a forumon tanuljak, hanem hogy a mennyire csak módomban lehetett, kiképezve jelenjek meg a forumon.⁹⁰¹ Ugyancsak akkor hall-³¹² gattam Molont is, a ki Sulla dictatorsága alatt⁹⁰² követképen jött a tanácshoz a rhodusiak kártalaníttatása ügyében. — S így azután első politikai ügyem, a melyben Sextus Roscius védőjeként szerepeltem, annyira felvitte⁹⁰³ a dolgomat, hogy azontúl nem volt peres ügy, a melyben engem a védő tisztere méltónak nem tartottak volna. Majd ezután egymás után több beszéddel léptem fel, melyeket én gondosan kidolgozva úgyszólván a világosságra hoztam a közönség előtt.⁹⁰⁴

Most pedig, mivel, mint látom nem valami anya-⁹¹ jegyemről vagy csecsebecsék után,⁹⁰⁵ hanem teljesen, egész³¹³ testestül⁹⁰⁶ akarsz megismerni: röviden megemlítek itt még egyetmást, a mi talán kevésbbé lényegesnek tetszik. — Én akkoriban nagyon vézna s gyöngé testalkatú voltam,⁹⁰⁷ hosszú vékony nyakkal, az ilyen testalkat és alak mellett pedig csaknem életveszélylyel járónak tartják a test munkáját és a tüdő nagy megerőltetését. E körülmény azokat, a kik szerettek már csak azért is nyugtalanította, mert minden beszédemet megszakítás nélkül, minden változtatás nélkül,⁹⁰⁸ hangomnak a legnagyobb mértékben való megerőltetése és testem egész erejének megfeszítése mellett adtam elő. Barátaim és az orvosok ezért azt tanácsolták,³¹⁴ hogy az ügyvédeskedéssel hagyjak fel, én azonban föltettem

cedendum putavi. Sed cum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis et jam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui studiumque philosophiae nunquam intermissum a primaque adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar, ipsis libentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Æschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles: hii in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem

magamban, hogy inkább szembeszállok bárminemű veszedelemmel, mintsem hogy a remélt szónoki dicsőségről lemondjak. Minthogy pedig úgy vélekedtem hogy a kellő mérséklet mellett, hangom kimélése és szónoklati modorom megváltoztása által elkerülhetem a veszedelmet,⁹⁰⁹ de meg nyugodtabb előadáshoz is szokhatom,⁹¹⁰ mindidáig követett szónoklati modoromon változtatni óhajtván,⁹¹¹ elhatároztam, hogy elutazom Ázsiába. — Így tehát, miután két esztendeig foglalkoztam volt peres ügyekkel, és nevem a forum már hirre kapott volt, elutaztam Rómából.⁹¹² Athenæbe 315 érkezőn,⁹¹³ ott hat hónapot töltöttem Antiochusnál, a régi Académia legkiválóbb és legtudósabb philosophusánál, és philosophiai tanulmányaimat, melyeket megszakítás nélkül kora ifjúságomtól fogva űztem és egyre szélesebb körre terjesztettem ki, e kiváló, nagy tekintélyű tudós és tanító mellett újból megkezdtem. De azért ugyanekkor Athenæben a syrusi Demetriusnál, egy régi és eléggé hírneves szónoklattanítónál is szorgalmasan gyakorolgtam magamat. Majd ezután bejártam egész Ázsiát⁹¹⁴ és ott — mondhatom — a legnagyobb szónokokkal közlekedtem, a kik szívesen tartottak velem gyakorlatokat, s a kik között első helyen állott a stratonicei Meníppus, véleményem szerint amaz időben a legkitünőbb szónok egész Ázsiában. És ha semmit erőltetett és semmit esetlen modorban⁹¹⁵ elő nem adni jellemző tulajdonságát teszi az atticaiaknak, úgy ez a szónok méltán közéjük számítható. — A legállandóbb- 316 ban azonban velem volt a magnesiái Dionysius, velem volt a cnidusi Aeschylus és az adramyttiumi Xenocles. Ezek akkor Ázsiában a szónoklattanítók sorában első helyen állottak. Nem elégedve meg ezekkel, Rhodusba mentem és Molonhoz szegődtem, ugyanahhoz, a kit Rómában hallgattam⁹¹⁶ volt, s a ki a mellett, hogy valóságos perekben mint védő is szerepelt,⁹¹⁷ egyúttal kitünő író is volt és hibák fel-

Romæ audiveram, Molonem applicavi cum actorem in veris causis scriptoremque præstantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et *in* instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos et supra fluentes juvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffuentes coerceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi *deferverat* oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

92 Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupidi-
317 tate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remis-
sus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, jam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et ætate conjunctior. Etenim videram in isdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem *et* incensum et agentem et canorum concursus hominum forique
318 strepitus desiderat. Unum igitur annum, cum redissemus ex Asia, causas nobiles egimus, cum quæsturam nos, consulatum Cotta, ædilitatem peteret Hortensius. Interim me

tüntetése és fellelése körül is, úgyszintén szakszerű vezetés és tanítás dolgában is kiváló ügyességű embernek bizonyult. Ő fáradozott azon, — (elérte-e czélját, nem tudom ⁹¹⁸) — hogy az én afféle fiatalos szabadosságában és féktelenségében szerfelett áradozó és túlömlendező szónoklatomat korlátok közé szorítsa, és az úgyszólván partjain túlfolyó árt visszaterelje. Így azután két évi távollét után nem csak mint gyakorlottabb szónok, hanem szinte egészen megváltozva tértem vissza.⁹¹⁹ Mert hangomnak túleröltetéséről már ekkor lettem volt, beszédem mintegy ki volt forrva,⁹²⁰ tudóm megerősödve és egész testem arányosabban kifejlődve.

Két szónok tűnt ki ez időben, a kik bennem azt a vágyat ⁹² keltették, hogy őket utánozzam: Cotta és Hortensius. — ³¹⁷ Közülök az egyik ⁹²¹ mérsékelt és szelid volt ⁹²² és folyékonyan s könnyedén ⁹²³ tudta gondolatait egyszerű szavakba foglalni, ⁹²⁴ a másik ⁹²⁵ ékesen és tüzesen szónokolt ⁹²⁶ és nem olyan volt, a minőnek te őt — Brutus — már hervadozó korában ⁹²⁷ ismerted, hanem kifejezéseiben és előadási modorában is lelkesültebb.⁹²⁸ Épazért is úgy vélekedtem, hogy nekem inkább Hortensiussal lesz dolgom,⁹²⁹ mint a kihez szónoklatom tüzeit tekintve ⁹³⁰ is közelebb állottam és koromnál fogva is ⁹³¹ szorosabban fűződtem. De meg hiszen láttam is, hogy egyugyanazon perben,⁹³² így a Marcus Canuleius és így a consulviselt Cneius Dolabella ügyében: jöllehet Cotta volt elsőnek megválasztva, a főszerepet azért mégis Hortensius vitte.⁹³³ Mert kemény, tüzes, élénk taglejtésű és harsány szavú ⁹³⁴ szónok kell ám a nagy számmal egybegyűlt embereknek a lármás forumon. — Miután ³¹⁸ tehát Ázsiából megjöttem volt, egy éven keresztül ⁹³⁵ igen jelentős ügyekben ⁹³⁶ vittem a védői tisztet; ugyanekkor én a quæstorságra pályáztam, Cotta a consulságra és Hortensius az ædilisségre.⁹³⁷ Közbejött az az év, a mikor én mint

quæstorem Siciliensis excepit annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, princeps et erat et habebatur Hortensius. Cum autem anno post ex Sicilia me recepissem, jam videbatur illud in me, quicquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam. Nimis multa videor de me, ipse præsertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, 319 unde longe absum, sed ut laborem et industriam. Cum igitur essem in plurimis causis et in principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni designatus ædilis cum designato consule Hortensio.

93 Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, verum etiam præcepta quædam desiderat, quid tanquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere. Nam is post consulatum (credo quod 320 videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, neglegeret autem eos, qui consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe vivere. Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturæ veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intellegens posset *agnoscere*. Longius autem procedens *cum* in ceteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhærescens, sui dissimilior

quæstor Siciliában voltam elfoglalva,⁹³⁸ Cotta pedig consulsága leteltével Galliába utazott:⁹³⁹ ekkor Hortensius volt az első⁹⁴⁰ és annak volt is elismerve. Midőn pedig egy évre rá Siciliából visszaérkeztem, úgy tetszett, hogy bennem az a valami — bármi volt is⁹⁴¹ — immár tökéletessé vált s némileg már érettségéig is eljutott. Felette soknak is tetszik, ennyit beszélni magamról, kivált a mikor magam mondom el mindezeket, ám csakhogy ezzel az egész megbeszéléssel czélom nem az, hogy észtehetségemet és szónoki képességemet, — mitől nagyon is távol vagyok — hanem az, hogy fáradozásaimat és szorgalmamat ismertessem meg veled. Miután tehát igen sok perben, még pedig a legelső³¹⁹ védők sorában már öt esztendeig szerepeltem volt, mint Sicilia védője és akkor megválasztott ædilis igen heves vitába elegyedtem a consulnak megválasztott Hortensiussal.⁹⁴²

De mivel ezen egész beszélgetésünkben nemcsak a szó- 93
nokok előszámlálására szorítkozunk, hanem némi utasításokat is⁹⁴³ kívánunk adni, röviden megmondhatom, hogy mit kell Hortensiusnak mintegy felrónunk és ő nála megjegyzés tárgyává tennünk. — Consulsága után⁹⁴⁴ ugyanis — azt³²⁰ hiszem, mert látta hogy a consulviseltei közt hozzá fogható⁹⁴⁵ nincsen, és mivel semmibe sem vette azokat, a kik még nem voltak consulok,⁹⁴⁶ — azzal az ő rendkívüli buzgalomával, a mely kora ifjúsága óta lángolt benne, alábbhagyott és mindennek bővében lévén, a maga nézete szerint boldogabbul, de bizonyynyal kényelmesebben akart élni.⁹⁴⁷ Az első és a második esztendő és még a harmadik⁹⁴⁸ is annyit vitt el — hogy úgy mondjam: a régi festménynek színéből,⁹⁴⁹ hogy azt nem akárki egy a népből,⁹⁵⁰ de a szakavatott és értelmes bíráló⁹⁵¹ észrevehette. Idő haladtával azonban úgy az ékesszólásnak egyéb ágaiban,⁹⁵² mint különösen a szavak sebes és folyékony ejtésében egyre-másra megakadván, nap nap után önmagához mind kevésbbé ha-

321 videbatur fieri cotidie. Nos autem non desistebamus cum
omni genere exercitationis tum maxime stilo nostrum illud,
quod erat, augere, quantumcumque erat. Atque, ut multa
omittam in hoc spatio et in *his* post ædilitatem annis, et
prætor primus et incredibili populi Romani voluntate *con-*
sul sum factus. Nam cum propter assiduitatem in causis et
industriam tum propter exquisitius et minime vulgare ora-
tionis genus animos hominum ad me dicendi novitate con-
322 verteram. Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum
nemo erat qui videretur exquisitius quam vulgus hominum
studuisse litteris, quibus fons perfectæ eloquentiæ contine-
tur; nemo qui philosophiam complexus esset, matrem om-
nium bene factorum beneque dictorum; nemo qui jus civile
didicisset, rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam
maxime necessariam; nemo qui memoriam rerum Roma-
narum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis
locupletissimos testes excitaret; nemo qui breviter argute-
que incluso adversario laxaret iudicium animos atque a
severitate paulisper ad hilaritatem risumque traduceret;
nemo qui dilatare posset atque a propria ac definita dispu-
tatione hominis ac temporis ad communem quæstionem
universi generis orationem traducere; nemo qui delectandi
gratia digredi parumper a causa, nemo qui ad iracundiam
magno opere iudicem, nemo qui ad fletum posset addu-
cere, nemo qui animum ejus, quod unum est oratoris

sonlított.⁹⁵³ Én ellenben meg nem szüntem a gyakorlás³²¹ minden nemével,⁹⁵⁴ de főképen stilusom művelése által⁹⁵⁵ gyarapítani azt, a mi bennem volt, bármennyi volt is az. És hogy sok egyebet ne említsek : ezen időszakban (— még pedig éppen ezen, ædilisségemre következő években⁹⁵⁶) — választottak meg egyhangulag prætornak,⁹⁵⁷ majd meg a nép leírhatatlan tetszése mellett consulnak is.⁹⁵⁸ Mert egyfelől a peres ügyekben tanusított fáradhatatlan buzgalmamnál, másfelől meg válogatottabb s éppen nem közönséges beszédmodoromnál fogva az emberek figyelmét szónoklatomnak éppen ezen szokatlan volta által magamra irányoztam. Semmit sem szólok³²² magamról,⁹⁵⁹ csak a többiekről szólok, a kik között nem volt egy sem, a kin meglátszott volna, hogy a tudományokat, a melyek a tökéletes szónoki művészetnek forrásait képezik, külömb módon űzte, mint más, közönséges emberek ; nem volt továbbá egy sem, a ki egészen magáévá tette volna a philosophiát, ezen minden jó tettek és jó beszédek szülőanyját ;⁹⁶⁰ nem volt senki, a ki megtanulta volna a polgári jogot, ezen a magánügyeknél⁹⁶¹ és a szónok gyakorlati képzettségéhez⁹⁶² múlhatatlanul szükséges szakmát ; senki, a ki a római történelmet alaposan ismerte volna, hogy belőle szükség esetén a halottak sorából is a leghitelesebb tanúkat felidézni tudja ;⁹⁶³ senki, a ki kevés szóval s furfangosan sarokba szorítván ellenfelét,⁹⁶⁴ a bírák kedélyét fölüdíteni és a komoly hangulatot egy kis időre derűtségre és nevetésre tudta volna bírni ;⁹⁶⁵ senki, a ki szélesebb körre kiterjeszkedni és valamely, meghatározott személyre és esetre vonatkozó sajátos és szoros határokhoz szabott tárgyalásról az egész eszme körnek általánosságban való vizsgálatára tudott volna beszédében áttérni ;⁹⁶⁶ — senki, a ki élvezetet szerzendő, rövid időre a tárgytól eltérni⁹⁶⁷ tudott volna ; senki, a ki a bírót úgy haragra lobbantani, senki a ki úgy sírásra tudta volna fakasz-

maxime proprium, quocumque res postularet, impellere.

94 Itaque, cum jam pæne evanisset Hortensius et ego anno
³²³ meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam cœpit, ne, cum pares honore essemus, aliqua re superior esse viderer. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, conjunctissime versati sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, ³²⁴ laude conjunxerat. Maxime vero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit, cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamur cotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, præsto fuisti compluresque et nobiscum et solus egisti; ut, qui non satis diu vixerit, Hortensius tamen hunc cursum confecerit: annis ante sedecim causas agere cœpit quam tu es natus; idem quarto *et* sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

95 Sed si quærimus, cur adulescens magis floruerit dicendo
³²⁵ quam senior Hortensius, causas reperiemus verissimas duas: primum, quod genus erat orationis Asiaticum adule-

tani; senki, a ki a bíró lelkében — a mi első és fődolog a szónoknál ⁹⁶⁸ — oly hangulatot tudott volna kelteni, a minő a tárgy érdekében éppen kívánatos volt. Ép azért, **91** midőn már szinte láthatatlan lett ⁹⁶⁹ Hortensius, és én a ³²³ kellő évben, ⁹⁷⁰ még pedig hat évvel az ő consulsága után consullá lettem, ő újra nekiadta magát régi tevékenységének, ⁹⁷¹ hogy — egyenlő rangúak ⁹⁷² lévén, — engem valamiben nálánál nagyobbának ⁹⁷³ ne tekintsenek. — Így azon tizenkét év alatt, ⁹⁷⁴ a mely consulságomra következett, a legjelentősebb ügyekben; ⁹⁷⁵ hol én neki, hol meg ő nekem engedvén elsőbbséget, ⁹⁷⁶ a legszorosabb egyetértéssel működünk, és éppen consulságom, a mely őt eleinte kissé bántotta volt, ⁹⁷⁷ tetteim dicsősége folytán ⁹⁷⁸ a melyeket ő csodált, szorosra fűzte barátságunkat. Leginkább kitűnt pedig ³²⁴ mindkettőnk gyakorlottsága ⁹⁷⁹ kevéssel azelőtt, hogy ez a mi tevékenységünk, ⁹⁸⁰ — Brutus — visszariadva ⁹⁸¹ a fegyverek zörejétől, egyszerre elhallgatott és megnémult, a mikor a Pompeius törvénye értelmében ⁹⁸² esetről-esetre három óra volt engedélyezve a szónoklásra, és mi egymáshoz igen hasonló, vagyis inkább ugyanazon ügyekben ⁹⁸³ új meg új módon szerepeltünk nap nap után. ⁹⁸⁴ Hiszen ezen tárgyalásoknál te is jelen voltál, Brutus, és több ügyben működél is hol velünk együtt, hol egyedül. S így hát Hortensius, ha nem is élt valami hosszú ideig, pályáját mégis befutotta. ⁹⁸⁵ Tíz évvel a te születésed előtt ⁹⁸⁶ ugyanis ő mint védő kezdett szerepelni, és hatvannégy éves korában, még csak kevés nappal halála előtt is veled együtt védelmezte ipadat, Appiust. ⁹⁸⁷ — Hogy pedig mily szónoki műfajt műveltünk ⁹⁸⁸ mindketten, beszédeink még utódaink előtt is megmutatják. ⁹⁸⁹

De ha kérjük, hogy miért volt Hortensius ifjú korában **95** ünnepelebb szónok mint későbbi éveiben, úgy két igenis ³²⁵ valónak bizonyuló okot fogunk találni. Az első az, hogy ő

scientiæ magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticæ dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timæus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Meneclis frater ejus fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis, ut Asiatico in genere, laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis voluere atque incitatum, quale est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Æschylus Cnidius et meus æqualis Milesius Æschines. In his erat admirabilis orationis cursus, 326 ornata sententiarum concinnitas non erat. Hæc autem, ut dixi, genera dicendi aptiora sunt adolescentibus, in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adolescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum, in quibus, ut in illo Græco, sic in hoc erant quædam magis venustæ dulcesque sententiæ quam aut necessariae aut interdum utiles; et erat oratio cum incitata et vibrans tum etiam accurata et polita. Non probabantur hæc senibus: sæpe videbam cum iridentem tum etiam irascentem et stomachantem Philippum; sed mirabantur 327 adolescentes, multitudo movebatur; erat excellens iudicio vulgi et facile primas tenebat adolescens. Etsi enim genus

szónoklataiban az ázsiai stílust⁹⁹⁰ követte, a mely már inkább csak fiatal embereknek van megengedve, mintsem korosaknak. Az ázsiai szónoklati stílusnak pedig két neme van: az egyiket jellemzi a sok gondolat és szellemes fordulat, és nem épen annyira jelentős és komoly gondolatok, mint inkább tetszetősek és elmések:⁹⁹¹ ilyen volt a történetírásban Timaeus, a szónoklatban pedig az én gyermekkoromban az alabandai Hierocles s még inkább fivére Menecles, a kiknek mindkettejüknek szónoklatai, mint ázsiai stílusban tartott beszédek különös dicséretre méltók. Már e stílus másik neme azonban nem annyira gondolatokban bővelkedő, mint inkább sebes és száguldó beszédű, olyan a minő most dívik egész Ázsiában, s a melyet nem csak az előadás folyékonyága, hanem ékes- és finom fajta kifejezések is jellemeznek. Ilynemű modort követett a cnidusi Aeschylus és kortársam a miletusi Aeschines. Ezeknél bámulatos volt a beszéd sebes folyása, már a gondolatok ékes kerekdedsége⁹⁹² azonban nem volt meg náluk. Ha- 326 nem — miként említettem⁹⁹³ is már — ezen szónoklati stílusok inkább csak fiatal emberekhez illenek, öregeknél tekintély híjával vannak.⁹⁹⁴ Ép ezért hát Hortensius is, a ki e stílus mindkét nemében kitűnt, fiatal korában zajos tetszést⁹⁹⁵ aratott. Megvolt ugyanis benne az a Meneclest jellemző hajlam, hogy kedvelte a sűrű és szép gondolatokat, a melyek közül némelyek, miként ama görögnél, úgy ő nála is — inkább csak szép és édes gondolatok voltak, mintsem szükségesek avagy olykor hasznosak,⁹⁹⁶ — szónoklata pedig e mellett száguldó és lendületes volt,⁹⁹⁷ de egyúttal gonddal kidolgozott és csiszolt is.⁹⁹⁸ Az ilyesmit⁹⁹⁹ az öregek nem szerették,¹⁰⁰⁰ gyakran láttam, a mikor Philippus¹⁰⁰¹ gúnyolódott rajta, sőt boszankodott és haragudott is, míg ellenben a fiatalok mindezt bámulták,¹⁰⁰² a sokaság pedig megindult.¹⁰⁰³ Kitűnő volt ő a nép ítélete 327

illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse ætati videbatur; et certe, quod et ingenii quædam forma lucebat et exercitatio perfecta, verborum *que* astricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed cum jam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuebat, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.

96 Tum Brutus: Ego vero, inquit, et ista, quæ dicis, video
328 qualia sint et Hortensium magnum oratorem semper putavi maximeque probavi pro Messalla dicentem, cum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scævola usque ad Paulum et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensii vox exstincta fato suo est,
329 nostra publico. Melius, quæso, ominare, inquit Brutus. Sit sane, ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent,

szerint,¹⁰⁰⁴ és hamar az első helyet vívta ki fiatal korában.¹⁰⁰⁵ Mert habár amaz említett szónoklati stilus nem valami nagy becsben állott¹⁰⁰⁶ is, úgy mégis az ő korához igen jól illőnek tetszett¹⁰⁰⁷ az, s mivel belőle a szellemi tehetségnek egy neme¹⁰⁰⁸ is kiviláglott, és tökéletes gyakorlottság s tömör mondatszerkezet¹⁰⁰⁹ is jellemezte szónoklatát, úgy a legnagyobb bámulatot keltette az a közönségben. A mikor azonban már hivatalai¹⁰¹⁰ és az élemedett kor tekintélye valamivel több komolyságot¹⁰¹¹ igényelhetek vala, ő mégis megmaradt régi modoránál, noha ez már ekkor nem illett hozzá; mivel pedig a gyakorlatokkal felhagyott és egykor olyannyira lángoló buzgalma elhagyta, a gondolatoknak ama kerekdedsége és szaporasága megmaradt ugyan a régieknek, de már a beszédnek az a megszokott s díszes öltözéke nem ékeskedett rajta.¹⁰¹² Ez az, Brutus, a miért talán kevésbbé nyerte meg tetszésedet, mintsem azt megnyeri vala, ha őt buzgalma lángjában és szónoki képessége virágában hallhattad volna.¹⁰¹³

Ekkor Brutus: Én részemről teljesen értem azt, a mit **96** mondasz és Hortensiust mindenkor nagy szónoknak is tar-³²⁸ tottam,¹⁰¹⁴ kiváltképen pedig neki elismeréssel akkor adóztam, a mikor távolléted alatt¹⁰¹⁵ Messalát védte. Így nyilatkoznak felőle általában — mondtam rá — és beigazolja ezt ez a reánk maradt beszéd is,¹⁰¹⁶ a mely állítólag szórul szóra úgy van leírva, mint a hogyan ő azt megtartotta volt.¹⁰¹⁷ Ő tehát Crassus és Scævola consuloktól kezdve¹⁰¹⁸ Paulus és Marcellus consulokig¹⁰¹⁹ volt virágában; én vele egy pályán haladtam Sulla dictatorságától kezdve¹⁰²⁰ körülbelül ugyanazon consulokig.¹⁰²¹ S így Quintus Hortensius szavát az ő, az enyimet meg az állam végzete végképen elfojtotta.¹⁰²² Ugyan hát jövendőlj már jobb³²⁹ valamit — jegyzé meg erre Brutus.¹⁰²³ Lenne bár úgy, a mint óhajtod, — feleltem — és nem is annyira az én kedvemért,

quæ providit futura! Sæpe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, quæ semper est usus, ab eis miseriis, quæ consecutæ sunt, morte vindicavisse. Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii clarissimi oratoris mortem orbæ eloquentiæ quasi tutores relictī sumus, domi teneamus eam sæptam liberali custodia, et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus, tueamurque ut adultam virginem caste, et ab amatorum impetu, quantum possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo me in vitam paulo serius tanquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicæ noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quæ de me etiam me tacente ipsa loquerentur viverentque mortuo; quæ, si recte esset, salute rei publicæ, sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent. Sed in te intuens, Brute, doleo, cujus in adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehementem transversa incurrit misera fortuna rei publicæ: hic me dolor tangit, hæc cura sollicitat et hunc mecum, socium ejusdem

mint inkább miattad.¹⁰²⁴ Hanem ő rá nézve halála szerencse volt, mert így már nem látta bekövetkeztét annak, a mit már előre látott eljövendőnek.¹⁰²⁵ Mert mi gyakran együtt¹⁰²⁶ keseregtünk az államot fenyegető csapásokon, midőn a polgári háború okait egyesek¹⁰²⁷ szenvedélyeiben lappangani, a békére való reménységet pedig államhatalmi határozat által kizártnak láttuk.¹⁰²⁸ Hanem őt — úgy látszik — az ő szerencséje,¹⁰²⁹ a melynek mindenkor örvendezhetett, az utóbb bekövetkezett szerencsétlen állapotoktól halála révén óvta meg. Mi pedig hát, Brutus, mint-³³⁰ hogy Hortensiusnak, e nagyhírű szónoknak, halálával az árvaságra jutott ékesszólásnak mintegy gyámjaiul vagyunk hagyva,¹⁰³⁰ mi azt tartjuk otthon nemes őrizet körülményei között,¹⁰³¹ és e sehonnai és szemtelen kérőket utasítjuk el; mint a felserdült hajadont, úgy őrizzük meg szemérmében, s a szeretők támadásaitól, a mennyire csak tehetjük, óvjuk meg.¹⁰³² Én részemről, habár fájlalom is, hogy életemnek útjára úgyszólván kissé későn lépven, még mielőtt pályámat bevégeztem volna, állami életünknek ezen sötét éjjelébe buktam:¹⁰³³ én mégis túrtőztetem lelkemet azon vigasz után, a melyet te juttattál nekem, Brutus, olyannyira jól eső leveledben,¹⁰³⁴ a melynek értelmében énnekem nem kell elcsüggednem, mert oly tetteket¹⁰³⁵ vittem végbe, a melyek rólam, ha én hallgatok is, magok beszélnék és holtom után is élni fognak, s a melyek, ha jóra fordulnak a viszonyok, a köztársaság fennmaradásával, ha pedig másként leszen, ugyancsak vesztével is igazolni fogják, hogy mennyire szíven hordoztam a haza sorsát.¹⁰³⁶ Ám, de ha véged nézlek, Brutus, fájlalnom kell, hogy **97** korod virágában, a mikor úgyszólván négyesfogaton¹⁰³⁷ a ³³¹ dicsőségnek pályáján hajtasz: a köztársaságnak szerencsétlen végzete elédbe vágdat. Ez érint engem fájdalmasan, ez a gond aggaszt, és így érzi ezt itt velem együtt irántad

et amoris et iudicii. Tibi favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus eam rem publicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuiisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et isdem artibus decus
332 omne virtutis cum summa eloquentiæ laude junxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit hæc importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id, quod jam propemodum vel plane potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congressi in hunc sermonem, turba [patronorum]. Nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quæ domus est semper habita doctrinæ, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Græciæ? quid illa vetus Academia atque ejus heres Aristus, hospes et familiaris meus, si quidem similes majoris partis ora-
333 torum futuri sumus? Nonne cernimus vix singulis ætatibus binos oratores laudabiles constituisse? Galba fuit inter tot æquales unus excellens, cui, quemadmodum accepimus, et

való szeretetemnek s rólad való ítéletemnek e részese ¹⁰³⁸ is. A te boldogulásoddal mi örömet törődünk, te neked kívánjuk, bár csak élvezhetnéd kiváló tulajdonaid gyümölcsét, a te számodra óhajtunk mi oly köztársaságot, a melyben két oly dicső nemzetségnek ¹⁰³⁹ emlékét megújítanod és fényét növelned lehessen. Mert tiéd volt a forum, tiéd ama versenypálya, te léptél ki e pályára mint egyetlen, a ki nem csak nyelvét élesítette volt szónoki gyakorlatokkal, hanem magát az ékesszólást is komolyabb tudományok segélyével ¹⁰⁴⁰ meggazdagította volt, és ugyancsak ezen képzettségdél fogva te benned a kiváló tulajdonok minden dicsősége ¹⁰⁴¹ a legnagyobb szónoki dicsőséggel egyesült. Te ³³² miattad emészt bennünket az a kettős bánat, hogy te a köztársaságot nélkülözöd, az pedig téged. ¹⁰⁴² De habár az államot sújtó eme rosszkor jött csapás meg is akasztja tehetségedet pályáján, te mégis azért lankadatlanul maradj meg tanulmányaid mellett, Brutus, és légy azon, hogy — úgy miként ezt már majdsaknem vagyis inkább már teljesen is ¹⁰⁴³ sikerült megtenned — kiragadhassad magadat az ügyvédök e seregéből, ¹⁰⁴⁴ a melyet itt ezen beszélgetés folyamán együvé gyűjtöttem. Mert az nem lehet, hogy a közönséges ügyvédek közé számítsanak téged, a ki oly gazdag ismeretekkel ¹⁰⁴⁵ ékeskedel, a melyeket te, mivel hazádban nem szerezhatted meg, ¹⁰⁴⁶ azon városból ¹⁰⁴⁷ hoztál el magaddal, a melyet mindenkor a tudományosság honának tekintettek. Ám, mert mi haszna különben, hogy téged Pammenes tanított, Görögországnak e legeslegekesebben szóló férfja? Mit ér akkor az a régi Académia és ennek örököse Aristus, az én jó barátom és egykori vendégem, ha éppen csak hasonlók akarunk lenni a szónokok legtöbbszöréhez? Nem látjuk-e tán, hogy egy egy korszakban ³³³ csak két elismerésre méltó szónok is alig akadt? ¹⁰⁴⁸ Galba ¹⁰⁴⁹ annyi korabeli szónok között egymaga tűnt ki,

Cato cedebat senior et qui temporibus illis ætate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad ætatem laus eloquentiæ perfecta nondum fuit; Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius; nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis..... si operosa est concursatio magis opportunorum.....

mert nálánál az idősebb Cato¹⁰⁵⁰ de meg az akkori fiatalabbak is mind hátrább állottak; utóbb azután Lepidus,¹⁰⁵¹ majd Carbo¹⁰⁵² is kitűnt, mert a Gracchusok¹⁰⁵³ a népgyűléseken sokkal könnyedebb és szabadabb szónoklati modort követtek, ámbátor ugyancsak az ő korukig még tökéletes szónoki dicsőség nem volt.¹⁰⁵⁴ Antonius, Crassus, majd Cotta, Sulpicius s Hortensius¹⁰⁵⁵ következtek azután. Semmi többet nem mondok¹⁰⁵⁶ már, csak annyit mondok még, hogy, ha sorsom úgy hozta volna, hogy engem a sokak közé számítsanak vala...¹⁰⁵⁷ ha fáradsággal jár verse-nyezni kiválóbbakkal...¹⁰⁵⁸

JEGYZETEK.

JOHN R. H. E. K.

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK.

*Ezen jegyzeteket kiegészíti a «Betűrendes magyarázó névmutató»
(l. a 357. l.).*

(V. ö. a BRUTUSban említett, Cicero előtti régi római szónokok nagyobbára teljesen elveszett beszédeinek megmaradt töredékeire vonatkozólag a ,HENRICUS MEYER, Oratorum Romanorum fragmenta... Turici, 1832.' cz. művet.)

1. Cicero a Kr. e. 51. évtől az 50-ig volt a Kr. e. 64. és 63. évben római provinciává átalakított Cilicia proconsula, azaz katonai hatalommal bíró kormányzója. Proconsuli éve leteltével Ciliciából visszatért. Útközben Rhodusban is időzött, hol Caelius leveléből értesült Hortensius haláláról, (Cic. ad. Att. VI. 7, 2.; ad. Famil. II. 17, 1. ad. Att. V. 2. 2. ad. Famil. VIII. 13, 2. l. még a ,Caelius' a. a névmutatóban és BOISSIER i. m. Caelius cz. fejezetét, a 177. l. Marcus Caelius Rufus ért.).

2. Számos irányban való kölcsönösség... Sok kölcsönös szolgálat, szíveség, miként az jó barátok közt járja.

3. Az itt említett augurok testülete igen előkelő papi testület volt. Az augurok tiszte volt kitudni az istenek akaratát minden dologra nézve, melyet az állam véghezvinni szándékozott. Ezt az omenek (v. i. ,jelek') megfigyelése által eszközölték, melyeket a madarak röptéből vagy szavából vettek, bizonyos szabályok szerint, melyek az augurság tudományát (disciplina) képezték, (l. WILKINS, Római régiségek. Angolból, Budapest, 1888.) Az augurok testületét olyképen egészítették ki, hogy a testület két tagja bizonyos számú (rendesen három) jelöltet nevezett meg (nominabant), kiket a testületbe való felvételre ajánlott. A jelölő (candidáló) esküt tett rá (iuratus) hogy jelöltje méltó a fölvételre. Az így jelöltek közül az új augurt a testület (collegium) válasz-

totta meg bizonyos szertartással (cooptatio) . . . Majd az így megválasztott augurnak felavatása, új hivatalába való ünnepélyes beiktatása (inauguratio) következett. Utóbb az augurok testülete elvesztette szigorúan papi jellegét, — de azontúl is előkelő, tekintélyes testület maradt, — melynek tagjai sorába felvétetni a legelőkelőbb és legkiválóbb rómaiaknak mindenkor becsvágya volt. Cicero Kr. e. 53-ban Cn. Pompeius Magnus és Q. Hortensius ajánlatára (jelölésére) lőn augurrá; P. Crassusnak, a triumvír fiának halálával ugyanis az augurok testületében egy hely megüresedett, (l. P. Crassus, 281. a. a névmutatóban).

4. *Mindenben meghitt társam.* Cicero és Hortensius egyugyanazon irányban haladtak a politikában. Mindketten állást foglaltak a korukbeli democratáskodó, népszerűség-hajhászó áramlatok ellenében, s mint aristocrata érzelmű és conservatív irányú politikusok a senatus tekintélyének és a régi köztársasági alkotmánynak megóvásáért küzdöttek. Ők legott felismerték, hogy a nép rokonszenvét hajhászó Cæsar a nép kezét csak azért keresi, hogy népszerűsége révén utóbb uralomra jusson.

5. *Az okos és jóérzelmű polgárok oly nagy szűkében.* Józan politikai magatartású és conservatív irányú férfiak szűkében.

6. *Államunkra nézve a legrosszabbkor.* A Cæsar és Pompeius közti polgárháború ekkor kitörőfélben volt. Kr. e. 49-ben azután kitört.

7. *Dicsőséges küzdelmeim részesét és sorsosát.* Hortensius, mint nagy szónok épúgy fáradozott a dicsőségért, mint az ugyancsak nagy szónok Cicero. Sok perben meg épen együtt is működtek mint védők, (l. Hortensius a. a névmutatóban).

8. *Könnyebb fajú művészetekben.* A római ember könnyebb fajta, kevésbbé fontos „művészeteknek” tekintette a tudományt, a költészetet és egyéb művészeteket, (artes leviores). A szónoklatot, mely szorosan összefüggött a politikával, mint ilyen gyakorlati politikai művészetet a higgadt római ember minden más „művészet” fölé helyezte.

9. *Híres költők meg tudták siratni költőtársaik halálát.* Itt Sophocles, a híres görög tragoediaköltő értendő, ki költőtársának Euripidesnek halálát meggyászolta és megsiratta, (Vit. Eurip. 10.).

10. *Kivel versenyezni* stb. Cicero és Hortensius minden barát-ságuk mellett is versenyeztek egymással a szónoki dicsőségért, több ügyben meg épen mint ellenfelek állottak szemben egymással: így pld. Hortensius Cicero ellenében védte Verrest (l. Cicero : Orat. in Verrem.)

11. *Egymás haladásának* stb. A közpályán, a mikor hivatalok, méltóságok elnyeréséről volt szó.

12. *Kedveskedéssel* stb. Így pld. Hortensius Clodius, a hírhedt néptribun pártja ellenében védelmébe fogadta Cicerót. (l. Cic. Orat. pro Milone 14, 37.) Az augurok testületébe is Hortensius segítette Cicerót.

13. *Szakadatlan boldogság után* sat. Hortensius előkelő, patricius származású igen gazdag ember volt. Felvitte a legmagasabb méltóságokig, állandóan örvendhetett szónoki dicsőségének. Mikor Caesar és Pompeius közt kitört a polgárháború és a szónoklat ,néma lőn', Hortensius már elköltözött volt az élők sorából.

14. *Ha nem is polgártársaira, de magára nézve jókor.* Az aristocrata párt hatalmas támaszát vesztette Hortensiusban, de ő rá nézve szerencse volt, hogy meghalt, mert a polgárháborút és a vele járó számos csapást nem kellett megélnie.

15. *Bánkódjunk, ha már kell . . .* Mert lehetetlen, hogy ne bankódjunk.

16. *Az ő határtalan szerencséjét nem a kellő hálaérzettel fogjuk fel.* Azaz : mivel az istenek különös kegyelméből Hortensius, szakadatlan boldogság élvezése után elköltözhetett az élők sorából, azért az isteneknek ezen különös kegyelemért mi hálával tartozunk.

17. *Sok egyebet talán a többi jó és derék hazafival közösen sinlene.* Azaz az aristocratapárt többi tagjával közösen sínlené épen ezen párt és a senatus hatalmának megdőlését. Caesar egyeduralma véget vetett a senatus és az optimata — (aristocrata) — párt hatalmának.

18. *Tudós, római és görög fülekhez méltó szónoklatától.* A mennyiben Hortensius szónoki művészetének határozott jelleget kölcsönzött a nagy szónok kiváló tudományos képzettsége, és a görög irodalomban való kitűnő jártassága.

19. *Megfosztva és árvaságra jutva.* A szónoklat a polgárháború következtében, néma lőn és elhagyatva volt a forum, Róma köztere, s hol a szónokok fel szoktak volt lépni.

20. Már nem a szellem fegyvereit, nem az ékesszólást, hanem csak a valóságos katonai fegyvereket és csak a katonai pályán szerzett érdemet becsülték meg emez időben, (I. Bevezetés, X. 1.).

21. Az 'ingerültek' alatt Caesar és Pompeius párthívei értendők, kik egymás ellen fegyvert ragadtak. Szenvedélyükben, izgott lelkiállapotukban ('vakságukban és rémületükben') nem hallgattak Cicero békét javasló szónokára, a midőn figyelmeztette fegyverre kelő polgártársait, hogy 'nincsen nagyobb csapás a polgárháborúnál', (Cicero Epist. ad. Famil. XVI. 12. 2.)

22. *Más egyebeken.* Leányának Tulliának, sok jó barátjának halálán stb.

23. Caesar nyugaton, Pompeius keleten szerzett dicsőséget a római fegyvereknek, (I. a névmutatóban C. *Julius* Caesar 218. 219. és köv. és Cn. *Pompeius Magnus* 230, 239. és köv. a.) Ők, a kik 'megtanulták e fegyvereket dicsőséggel forgatni' utóbb, hasztalan törekedtek e fegyvereket üdvösen használni'. Cicero itt úgy adja elő a dolgot, mintha Caesar és Pompeius módot kerestek volna rá, mint használják fegyvereiket 'üdvösen', azaz nem egymás ellen.

24. Itt mindazokat érti Cicero, a kik politikai pályájukat dicsőséggel befutván, államférfiúi kiválóságuknál fogva nagy tiszteletnek örvendhettek és befolyásos emberek maradhattak akkor is, a midőn a közpályáról már visszavonultak volt ('otium cum dignitate', De Orat. I. 1. 1.). Ezen szerencsések közé az ezen műben felsorolt szónokok közül is sokakat számít Cicero.

25. *Folyosómon.* Tulajdonképen a lakóház belső oszlopsora előtt a kertre nyíló terrass értendő, (Vitruv. VI. 7, 5.).

26. *Nos, mi újság?* Pompeius párthívei épen akkor (Kr. e. 47—46. közt) Afrikában harczoltak Caesar ellen. Cicero aggodalommal és türelmetlenül várta a híreket az afrikai harczterről.

27. Brutus sejteti válaszában, hogy a 'köztársasági párt' (Pompeius párthíveinek) ügye nem áll kedvezően, a harcztéri tudósításokból legalább ez tűnt ki.

28. *A ti leveleitek.* Azaz Brutus levele és Atticus könyve, (lásd alább).

29. *Régi tanulmányaimhoz.* Cicero itt a maga tudományos és írói munkásságát érti.

30. *A melyet ncked Brutus Ázsiából írt.* Brutus Kr. e. 47-ben Ázsiába utazott, hogy Caesar elé járuljon (l. M. Junius Brutus 10, 21, 187. stb. a. a névmutatóban). Innen Ázsiából levelet írt Cicerónak, a melyben a sok csapás súlya alatt megtört barátját vigasztalta és tanácsokkal is szolgált neki arra nézve, hogy a győztes dictatorral, Caesarral szemben milyen magatartással legyen.

31. *Azután pedig egymást érte a sok szerencsés esemény.* Kr. e. 215-ben Marcellus másodizben győzte le a púnokat Nola mellett, Kr. e. 212-ben pedig Syracusae városát hódította meg.

32. *Az engem és a közügyeket ért csapások.* A közügyeket, az állami életet — mint már fentebb is megjegyzé Cicero — (a 17. és 19. j.) súlyos csapások érték a polgárháború által, majd meg Caesar egyeduralma következtében. De Cicerót magánéletében is ugyanekkor számos csapás érte. Anyagi gondok, feleségével, Terentiával való házi viszályok, vejének, Dolabellának, ledér, kicsapongó élete, majd meg leányának, Tulliónak halála egyaránt megkeserítették életét, (l. Boissier, i. m. Cicero magánélete cz. fejezetét, a 88. lapon).

33. *Ilyen nagy dologban.* Arról lévén szó, hogy Cicerónak az államot és az őt magánéletében ért csapások miatt való kettős bánatát eloszlassa.

34. *Elöttem kedvesebb . . . üdvözet az ő művénel.* (A ‚salutem‘ és ‚salutatio‘ szójátéka bajosan adható vissza a fordításban). Atticus megküldötte volt Cicerónak ‚Liber annalis‘ című történelmi munkáját és ehhez levelet csatolt, a melyben üdvözölte barátját ama szokásos szavakkal: ‚M. Tullio Ciceroni salutem‘. E művét Cicerónak ajánlotta Atticus (l. T. Pomponius Atticus a. a névmutatóban).

35. *Egész történelmünket.* Atticus itt említett művében nem csak a római népnek, hanem más nevezetesebb népek (így a görögök) történetét is megírta, (l. Cic. Orator, 34, 120.).

36. A mű miként más helyütt (l. T. *Pomponius Atticus* a. a névmutatóban) is említők, az eseményeket szigorú chronologiai rendben, sőt synchronistikus egybeállításokban előadó compendium-féle könyv volt, mely hétszáz évnek történetét foglalta magában, (l. Cic. *Orator*, 34, 120.).

37. Cicero itt kimondja, hogy Atticusnak ezen műve arra ösztönzi őt, hogy valami hasonló munkát írjon, a melyet azután viszonzásképen Atticusnak ajánlana.

38. A *magam felüdítésére*. Az államot és a magánéletét ért csapások miatt való nehéz bánatában.

39. *Ha nem is hasonértékű, de mégis kedvedre való ajándékkal visszaszolgáljam*. L. *Homerus*, *Ilias*, I. 167.

40. *Hesiodus* a 'Munkák és napok' cz. tanító költeményében a 349. és köv. versekben mondja ezt, (Cicero, *De officiis* I. 48.).

41. *Magát a dolgot* . . . Nem tudom viszonzozhatom-e egyharmar 'természetben', azaz hasonló adománynyal azt, a mit tőled kaptam.

42. *Az új termésből*. Az idei termésből.

43. A képes beszéd értelme ez: 'Ezen legközelebb elmúlt években a szerencsétlen politikai állapotok lehetetlenné tették, hogy irodalmilag működjem.'

44. *El van fojtva*. A politikai helyzet súlya alatt írói erőm semmire sem képes. Hazám sorsán aggódva, nem lelem meg az irodalmi működéshez szükséges lelki nyugalmat'.

45. *Régi frisségem virága megperzselődvén, kiaszott*. Szó szerint: 'A nap hevétől megperzselv virág régi frisségére szomjuhozva kiaszott'. Azaz: 'A pártharczok hevében felemésztettem erőmet, irodalmi működésre képtelenné lettem, a mi írói képességem még megmaradt, az kellő táplálék híján csakhamar elveszett'.

46. *A betakarítottból sem*. Talán a 'De legibus' című, a *Brutus* dialogusának idejében még kidolgozatlan művére czéloz Cicero. E mű anyagát már régebben gyűjtötte és 'takarította' volt, be'. Mások szerint egy a Kr. e. 59. évben megkezdett történelmi műre vonatkozik az itt idézett hely, (Cic. *ad. Attic.* II. 6. 2. és XIV. 14, 5.).

47. *Sötét helyen hever.* A csűr sötét zugában. Sötét ború nehezedett a római államra és Cicero lelkére. Borult lélekkel mondja, hogy a sötétben hever, a mit régebben kezdett, tervezett.

48. *A hova minden bejárás, a mely szinte csak én előttem állott nyitva, zárva van.* Az említett régebben kezdett művek oly természetűek voltak, hogy azok anyagát nem igen dolgozhatta volna fel más római ember, mint Cicero, ki alapos görög irodalmi, történelmi és philosophiai képzettséggel dicsekedhetett. Most azonban olyanok voltak a politikai viszonyok, hogy talán nem lett volna tanácsos ez itt említett műveket kidolgozni és kiadni. A hatalmas ellenpárt üldözte volna Cicerót e művek miatt, s így a 'betakarított' anyaghoz való bejárás most csakugyan 'zárva volt' a nagy szónok előtt.

49. *E szántatlan és elhagyatott földbe.* Cicero itt a philosophiára céloz. Ez az a talaj, a mely 'szántatlan és elhagyatott' a római irodalomban, a mi azt jelenti, hogy *nincsen* philosophiai irodalom. Cicero Atticus adományát viszonzandó, philosophiai munkát szándékozott írni.

50. *Kamatostúl.* Bőséges kamatokkal. Ezen és az alább következő helyeken Cicero, Atticus és Brutus beszélgetés közben kedélyesen és elmésen alkalmazzák a pénzüzetek, a kölcsön, a hitel stb. kérdéseiben használatos jogi műkifejezéseket. Atticus a nagy pénzüzér, mint Cicero bizalmas embere, a ki barátja vagyoni ügyeit teljesen ismerte, különben is gyakran beszélgetett Ciceróval pénzüzletekről, Brutus pedig, a ki nagy kamatokra adott kölcsönöket, szintén igen jól ismerte az itt említett műkifejezéseket. Mindhárman tehát, pénzüzletekkel foglalkozó emberek lévén, a pénzkérdések körül felmerülő jogi esetekben elfogadott műkifejezéseket tréfásan, enyelegve átviszik a kedélyes beszélgetés terére. Sőt úgy tüntetik fel a dolgot, mintha valamely pénzbeli ügyet készülnének lebonyolítani egymás közt, (l. BOISSIER i. m. 135. és 339. l. az Atticus és Brutus cz. szakaszokat).

51. *Csak úgy hajtom be.* Mintha valamely adósságot, pénzbeli tartozást készülné behajtani, holott Cicero irodalmi művet, nem pénzt ígér.

52. *Fogadatlan prókátoraként.* Mint Atticus ügyvédje, a ki

Atticus számára behajtja a tartozásokat. Brutus önként vállalkozó („fogadatlan“) ügyvédnek, „prókátornak“ nevezi magát, mert Atticustól megbízást nem kapott.

53. *Követelni fogom.* Követelni fogom rajtad a tartozást.

54. *Meg nem adom neked.* A pénzt, mintha pénzről volna szó.

55. A ki úgy mint itt Brutus mondja magáról — önként vállalkozott arra, hogy valakinek részére tartozást hajt be — (és az ilyen önkéntes ügykezelés meg volt engedve) — annak biztosítania kellett az adóst, („biztosítékot kellett nyújtania“), hogy azontúl más valaki a pénzt már nem követelheti az adóson, (Gaius, Instit. IV. 98., *Procurator vero si agat, satis dare iubetur, ratam rem dominum habiturum*; *periculum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur*).

56. *Ezért bizony jót állani nem mernék.* Brutus nem merné biztosítani Cicerót arról, hogy a tartozást más bekövetelni nem fogja. Mert hiszen ott van Atticus, a ki szintén követelheti. A „jogi kérdés“ érdekessé lesz, mert ugyanaz, a kinek, mint egyedül jogoshitelezőnek számára Brutus követeli a tartozást: ugyanaz, azaz Atticus e tartozást — Brutus szerint — újra követelheti.

57. *Ez a ki itt szabadkozik.* T. i. Atticus, a ki azt mondotta, hogy nem hajtja be az adósságot, ha Cicerónak terhére volna fizetni, (l. a 17. par.-ban; „csak úgy hajtom be, ha terhedre nincsen“).

58. *Fel mernélek szólítani.* Hogy fizess; adósságodra tudnálak emlékeztetni.

59. *Kissé derültebbnek.* Cicerót barátainak elméskedései csakugyan felvidították. Atticus felhasználja Cicerónak ezt a jó hangulatát és adósságára emlékezteti, mert tudja, hogy barátja ezt most, a midőn már jobb kedvű, nem veheti zokon.

60. Itt Atticus ügyes fordulattal emlékezteti Cicerót, hogy nem csak neki, hanem Brutusnak is tartozik valamivel. Nem beszél ő most azon adósságról, vagyis azon, Atticusnak a fent említett „*Liber annalis*“-ért viszonzásképen ígért műről, a mely eddig a dialogus tárgyát képezte, hanem egy, Brutushoz, viszonzásul ennek levelére intézett műről, (l. 3. fej. 13.) Ezt a tartozást majd Atticus fogja behajtani Brutus részére. Valószínűleg az Orator cz.

Brutusnak ajánlott mű értendő, a melyet Cicero a *Brutus* után szándékozott megírni.

61. A mióta Cicero a *De republica* vagyis *„Az államról”* című hat könyve világot látott (Kr. e. 52—51. közt), semmi újabb műve a nagy szónoknak nem jelent meg. A *„De republica”* című művet Kr. e. 54-ben írta meg Cicero. E mű megjelenése óta már elmúlt volt vagy hat esztendő.

62. Érti a *„Liber annalis”* cz. művet, (l. T. *Pomponius Atticus* a. a. névmutatóban). A latin szöveg *rerum nostrarum memoria* szavai helyett más kiadásban (Martha i. m. 12. l.), *veterum annalium memoria* áll, másutt meg, *veterum rerum nostrarum*.

63. Az. Az a munka, a melylyel Brutusnak volnál adós.

64. *Brutusunknak*. Brutus nemcsak Cicerónak, hanem Atticusnak is jó barátja volt. Közös barátja volt Cicerónak és Atticusnak, ezért: *„Brutusunknak”*.

65. *Könnyíts egy kissé lelkeden, vagy, ha lehet tedd egészen szabaddá.* «Vess félre minden gondot, bánatot, foglalkozzál most velünk, beszélj nekünk a szónokokról».

66. *A törvényszékek és a forum elhagyatottságát.* Caesar uralma idejében a forum árvaságra jutott, a szónoklat, *„néma lón”*, (v. ö. a. 19. sz. jegyz.) a törvényszéki tárgyalásokat pedig az új kormány alatt új rendszabályok szerint kellett vezetni. A törvényszéki szónoklat korlátozása következtében a törvényszéki tárgyalásokra a közönség nem járt el, szónok ott már nem szerezhett dicsőséget és hírnevet, (V. ö. Pompeius törvénye, *„Pompeia lex”* a. a. névmutatóban).

67. *Bámulatos képességed, ritka tudományod és páratlan szorgalmad.* Cicero szerint (*De orat.* II. 232.) ahhoz, hogy valaki szónokká lehessen három szükséges. Ez a három: a *rátermettség* (képesség), a *tudomány* vagyis az elméleti képzettség és a *gyakorlat*, vagyis a buzgalomból eredő szorgalmas gyakorlása a szónoki művészetnek.

68. Ilyen volt pl. a Deiotarus ügye (l. a névmutatóban M. *Junius Brutus* a. 22, 120, 149. etc.).

69. A római főtisztviselők (consulok, dictatorok) előtt lépkedő törvényszolgák (lictiores), kiknek mindegyike vesszőcsomóba erő-

sített bárdot (fascis) tartott kezében hatalmi jelvény gyanánt, e vesszőcsomókat tisztelgéskor lefelé irányozták. Cicero szerint Brutus is megérdemli mint szónok és államférfiú, hogy neki a közpályán az idősebbek, a 'kivénültek' helyet engedjenek és előtte, akáresak a bárdokat hordozó lictorok, tisztelegjenek. Cicero önmagát is ezen 'kivénültek' közé számítja.

70. *Sok egyébnek súlyyedtével.* A senatus és az optimata-párt tekintélyének súlyyedtével, Caesar egyeduralmának korában.

71. *Más egyébért fájdalom.* Brutus is fájdalmasan érzi a régi köztársasági alkotmány vesztét. De azért neki mégsem okozhat bánatot az, hogy a szónoklat 'néma lőn', mert hiszen ő továbbra is foglalkozik a szónoklattal.

72. Cicero mindig kiváló figyelemben részesítette Brutust és a szónoklatban is oktatta.

73. Caesar magas méltóságokra, senatori rangra emelte az ő embereit, első sorban tehát azokat, a kik a harczmezőn kitűntek. De szónokokká — úgymond Cicero — mégsem tehetette és mégsem teheti a győztes dictator az ő kegyenczeit.

74. *Plato szobra mellé.* Cicero házát is ékesítették kiváló görög írók és művészek szobrai. A köztársaság korának vége felé az előkelő rómaiaknál divattá lőn a lakóházaknak ilyenmű szobrokkal való díszítése. A jó izlés ezt így kívánta. Cicero Plato szobrát említi, mintha csak Platónak, a nagy dialogus-írónak óltalma alatt indulna meg a párbeszéd, (l. Plato a. a névmutatóban).

75. *Akár a tudomány, akár a gyakorlat, akár a rátermettség hozza meg.* Már fentebb is említi Cicero ezt a hármat. (V. ö. a 22. paragr.) Hogy valaki szónokká lehessen, ahhoz rátermettség, tudomány és gyakorlat szükséges. Egyeseknél csakis elméleti tanulmányok fejlesztik ki igazán a szónoki képességet, másokat a hosszas gyakorlat, talán azon körülmény, hogy hivatalos állásuknál fogva sokat kell beszélniök, jeles szónokokká képez ki, ismét mások kiváló rátermettségüknek köszönik szónoki sikereiket. De azért igazán tökéletes szónok csak az lehet, kiben a rátermettség elméleti képzettséggel és gyakorlattal (routinevel) párosul.

76. Az itt említett öt alkotórészt Cicero *'De inventione'* című

művében (I. 9.) sorolja fel. E szerint a szónoki művészet részeit (partes rhetoricae artis), 1. a *meglelés (inventio)*, 2. az *elrendezés (dispositio)*, 3. a *szavakba foglalás (elocutio)*, 4. az *emlékezetbe vésés (memoria)* és 5. az *előadás (pronuntiatio)* teszik. A fentemlített műben (I. 3.) ezen alkotórészek mibenlétét is megmagyarázza Cicero. E szerint: 1. a *meglelés (inventio)* alatt valamely peres ügyben a bizonyítékul felhasználható anyagnak megtalálását avagy kigondolását értjük; 2. az *elrendezés (dispositio v. collocatio)* alatt ez így meglett anyagnak a szónoki beszéd alkalmas helyein való elhelyezését; 3. a *szavakba foglalás (elocutio)* alatt a már meglett vagy kigondolt bizonyítékul felhasználható anyaghoz illő szavaknak és kifejezéseknek megválasztását; 4. az *emlékezetbe vésés (memoria)* alatt az előbb említett háromnak t. i. az anyagnak, az anyag rendjének és az odaillő szavaknak, beemlézését, emlékezetben tartását; végül 5. az *előadás (pronuntiatio, actio)* alatt a hangnak, az arczjátéknak s a taglejtésnek a szónoki beszédben való, izlést és művészi mérsékletet eláruló érvényesítését értjük.

77. *A te Athenaed az Atticus.* Pomponius azért kapta meg az „Atticus” nevet, mert hosszú ideig tartózkodott Athenaeben és már egész göröggé lett. Ezért mondja Cicero, hogy „a te Athenaed”. (I. T. Pomponius Atticus a. a névmutatóban).

78. Cicero korában néhány akkor meglevő szónoki beszéd szerzőjeként Periclest emlegették, (Cicero, De orat. II. 93.).

79. *Atticai emlékek.* Görög krónikások és történetírók feljegyzései és munkái.

80. *A tárgyak összezsúfolása.* Kevés szóval sokat mondók voltak, úgy mint a rómaiaknál Tacitus.

81. *Miként lehet a gyengébb ügyet . . . erősebb üggyé tenni.* Ezt először Protagoras hirdette, (I. Aristoteles, Rhet. II. 24.). Utóbb a többi sophisták is azt vallották, hogy a szónoki beszédben álokoskodással, csűréssel csavarással oda lehet vinni a dolgot, hogy a már-már elvesztettnek vélt pert is meg lehet nyerni ily módon. (Gell. N. A. V. 3, 7.)

82. *Nem az, mely a természettel foglalkozik.* Az ion természetbölcselek philosophiája értendő, mely a Socrates előtti philo-

sophiának megadta az irányt. Ez az irány nem volt etikai. A természetbölcselek (Thales, Anaximandros, utóbb Pythagoras stb.) a világegyetem keletkezésének, a mozgásnak és változásnak, az erőnek és anyagnak kérdéseivel foglalkoztak. Az első természetbölcselelő Thales volt, a ki Kr. e. 600-ban született Kis-Ázsiában (Jóniában), Miletus városában.

83. *A nyilvánosság napfényét.* Nem kereste a nagy közönség előtt, nyilvános szónoklással a dicsőséget, mint a szónokok legnagyobb része. Azért peres ügyekben mint védő sem igen szerepelt Isocrates.

84. Aristoteles is (Rhet. III. 8.) azt tanította, hogy a szónoki prózában is kell bizonyos 'rhythmusnak' lennie. Hogy a (mértékes) verset kerülni kell a prózában, azt Cicero 'Orator' cz. művében is (172, 187. a.) mondja. Minthogy azonban a régi görögök és rómaiak közül azok, a kik jól beszéltek görögül vagy latinul, nemcsak a szavak helyes hangsúlyozására, hanem a hosszú és rövid szótagoknak a kiejtésben való szigorú megkülönböztetésére is kiváló gondot fordítottak, azért a szónoki próza körmondatainak szerkesztésében is ügyelni kellett a szavaknak olyképen való elrendezésére, hogy a hosszú és rövid szótagok arányos váltakozása által a körmondat mintegy versmértéket nyerjen. Hosszú szótagok, nemkülömben rövid szótagok torlódása a szónoki prózában ép oly kevéssé volt helyén, mint a versben.

85. *Hangzatos berkesztése.* A hosszú és rövid szótagok arányos, bizonyos törvény szerint való váltakozása adja meg a versnek, nemkülömben a körmondatnak is a maga sajátos rhythmusát.

86. *Bevállik tán érdemnek is.* Mert a rhythmus keresetlennek, természetesnek tetszett. Ám de érdem ez csak akkor volna, ha művészettel, tudatosan jött volna létre ez a természetessége a körmondat rhythmusának.

87. A szónoki beszédben már természettől is létrejöhet bizonyos rhythmus. A szavak ugyanis már maguktól is olyképen kerülhetnek össze a körmondatokban, hogy a hosszú és rövid szótagok váltakozásából rhythmus jön létre. Mert a beszéd szerkesztésekor fülünk is észreveszi, mint jönnek létre az emelkedé-

sek és esések, hallásunk is arra késztet, hogy a szavakat bizonyos törvényszerűséggel, a 'teljesnek' és 'hiányosnak', azaz a rövid szótagoktól a hosszúakhoz való *emelkedésnek*, és a hosszú szótagoktól a rövidekhez való *esésnek* (az *emelkedő és eső rhythmusnak*) ösztönszerű megfigyelése mellett fűzzük együvé a körmondatban. A körmondat tagjainak hosszúságát, nemkülönben a körmondat berekesztését, és így az alkalmas kellő számú és tartamú szótagokat tartalmazó szavaknak megválasztását is lélekzetünk ereje határozza meg; csak annyit mondhatunk ki kellő, ép hangsúlyozással (a szótagtartamot is kitüntetve), a mennyit lélekzetünk erőlködés nélkül bír. Lélekzetünk ereje szerint kell tehát a mondattagok közti megállapodások és a mondatvégi szünetelések helyét megállapítanunk a szónoki beszéd előadása, illetőleg szerkesztése alkalmával.

88. *Kiváló egyszerűség és izlés.* Legkiválóbb képviselője volt a *genus dicendi tenue* néven ismert szónoki stilusnak, az alapos gondolkodó *egyszerűségével* írt, (I. Bevezetés XV. 1.).

89. *Alaposan, tömören, világosan, másrészt semmi a mit magasztosan* stb. Cicero itt ki akarja emelni, hogy Demosthenes két különböző és egymással homlokegyenest ellenkező szónoklati stílnemben, a 'genus dicendi tenue'-nek nevezett egyszerű stílben és a 'genus dicendi sublime' néven ismeretes magas, emelkedett stílben egyaránt kiváló volt, (I. Bevezetés XV. 1.)

90. Demadesre vonatkozólag I. Quintil. m. II. 17, 13.

91. Ez volt a nagy attikai szónokok korszaka. Sok volt akkor az igazi attikai szónok, természetes, valódi volt ezeknél minden. Az ő színök nem volt 'álszín' mint a Cicero korabeli attikista szónokoké, (I. Bevezetés XIV., XV. 1.).

92. A nagy attikai szónokok korszaka nem terjedt túl Isocrates és Demosthenes korán, Phalerumi Demetrius már nem tartozott a nagyok közé.

93. Demetriust nem a valóságos gyakorlat, az igazi perekben való szereplés képezte ki szónokká. Ő nem az élet iskolájában, hanem csak a szónokiskolákban tanult, hol mindenféle peres ügyeket gondoltak ki feladatúl azok számára, a kik majdan mint védők voltak hivatva szerepelni. Ilyen merő iskolai képzettséggel

lépett ő ki az életbe ,a pályahomokra', nem látott ő még igazi szónoki harczt, nem volt ő még ,háborúban,' nem ,táborból jött ő, hanem iskolából.

94. Eupolis egy *Δῆμοι* című színműben mondta ezt Periclesre vonatkozólag, (l. MEINEKE: Com. gr. II. 458., 6.). E színműnek töredékei fennmaradtak.

95. Róma alapítása a Kr. e. 751. évre tehető, Solon és részben Pisistratus kora is a Kr. e. 6. század második felére esik. Vagy nyolcz századdal Solon és Pisistratus előtt alapított Athenae városa, így Solon és Pisistratus a görögök időszámítása szerint aránylag újabbkori emberek, a rómaiak időszámítása szerint pedig igen régiek.

96. *Bár Servius Tullius uralkodása alatt voltak virágukban.* Tehát a római időszámítás szerint igen régén.

97. *És mégsem kétlem.* Jóllehet a Solon és Pisistratus előtti korból semmiféle szónokot nem említenek, mégsem kétlem, hogy nagy hatása volt a szónoklatnak mindenkor, s hogy ama régi időkben is voltak szónokok.

98. *Az ő kora.* T. i. Homerus kora.

99. *Az idősebbik Lyeurgusnál.* A törvényhozó Lyeurgus értendő, (l. a névmutatóban Lyeurgus 40. a.) Lyeurgus, a szónok (l. a névmutatóban 36, 130. a.) későbbi korból való. (V. ö. még Cicero, De republica cz. m. II. 10, 18. a.) Lyeurgusnak, a törvényhozónak kora a Kr. e. 820. évre tehető, a Romulusé a Kr. e. 753. és 716. év közé.

100. *De a szakszerű tanulmányt* stb. Jóllehet ama régi korban is voltak szónokok, úgy mégis művésztetté a szónoklat még csak Pisistratus korában lön.

101. *A perzsa háborúval.* A marathoni csata ideje értendő, a Kr. e. 490. év. Az említett volszkus háború a Kr. e. 491. évre tehető.

102. *Nálad ugyan.* A ,Liber annalis' cz. történeti műben, (l. T. Pomponius Atticus a. a névmutatóban).

103. *Hiszen szabad a szónoklat mestereinek fillenteni a történelemben.* Atticus az alexandrinus korszak szónok-hisztorikusaira czéloz, (ilyen volt Clitarchus is). Ezen rhetorok, azaz szó-

noklattanítók, kik egyúttal történelmi műveket is írtak, hatást hajhászván előadásukkal, igen gyakran vétettek a történeti igazság ellen. Atticus tréfásan ilyen rhetornak nevezi itt Cicerót is.

104. *Thucydides, egy athenaei születésű, igen előkelő származású, nagyon kiváló és nem sokkal később korból való ember...* Mint ilyen Themistocles honfitársa volt, igen előkelő származású (arisztokrata) lévén, közelebb állott azon körökhöz, a melyekben Themistoclesre vonatkozólag adatokat szerezhethetett, mint kiváló észtehetségű és ítéletű férfiú pedig el tudta dönteni, hogy mi lehet való ez adatokból; mint nem sokkal később korból való ember, mint Themistoclesnek csaknem kortársa végre a leghitelesebb tanu Thucydides. (Lásd: Thucyd. I. 138.)

105. Thucydides szerint (I. 138.) Themistocles hamvait barátai és rokonai elvitték Kis-Ázsiából és titokban Atticában temették el.

106. *Amazok ketten.* Clitarchus és Stratocles.

107. A bikavért mint italt halált hozónak mondják a régi írók, mivel szerintök a bikavér csakhamar megalszik és megfullasztja azt, a ki issza, (l. Aristot. Hist. anim. III. 19.).

108. *Már akárhogyan is.* Coriolanus halálára vonatkozólag.

109. *Az említett időtáiban.* Kevéssel Themistocles után.

110. A philosophiát, első sorban tehát a logikát, mert rhetorikáról, szónoklati elméletről akkor még szó sem lehetett. Pericles beszédeit a szigorú okoskodás, a logika jellemezte.

111. *Kevésbé hozzáférhető és nehezebben érthető tárgyak teréről.* A nagy tömeg előtt még alig ismeretes természettudományok teréről.

112. *Forumi és népszerű ügyekbe.* Ügyesen tudta alkalmazni a szigorúan tudományos módszert, szigorú logikával következtetett, a mikor a nép előtt a közügyekről, az államot, az athenaei népet érdeklő kérdésekben szónokolt.

113. *Pericles* gondolatokban bővelkedő, kiváló szónok volt. Beszédének csodálatos erejével uralkodott az ingatag athenaei népen. Thucydides szavai szerint (II. 65.) Pericles olyannyira uralkodott a kedélyeken szónoklatának erejével, hogy valahányszor azt vette észre, hogy az athenaeiek hatalmuk tuda-

tában elbizakodtak, szónoklatával szinte rémületbe tudta őket ejteni, úgy hogy minden önbizalmukat elvesztették. És ha ezt látta Pericles, szónoklatával megint bátorítani tudta polgártársait.

114. *Csaknem tökéletes szónokot. Azaz Periclest.*

115. *A béke kísérője*, (l. erre von. Cicero, De oratore, I, 4, 14; 8, 30; II, 8, 33.).

116. *Így Aristoteles is mondja.* Aristoteles ezt, *τεχνῶν συναγωγῆς* című munkájában mondja. E munka mely Aristoteles rhetorikájának függelékét képezi, a szónoklat elméletének, vagyis a rhetorikának történetét foglalja magában, (l. Cicero, De oratore, II, 38, 160.).

117. *Miután a zsarnokokat kiűzték Siciliából.* Thrasydaeus, Agrigentum és Thrasybulus, Syracusae zsarnokának kiűzetése értendő. (Thrasydaeust Kr. e. 472-ben, Thrasybulust Kr. e. 466-ban űzték el.) (Lásd még: Sicilia a. a névmutatóban).

118. *Hosszú szünet után ismét törvényes úton.* Azaz rendes bíróság, törvényszék előtt. A zsarnokok idejében ugyanis peres ügyekben maguk e zsarnokok bíraskodtak minden törvény nélkül, kényük-kedvük szerint.

119. *Ez élesesű és perpatvarra termelt népmél.* A siciliaiak furfangos emberek voltak, kik éles észszel felismerték, hogy valamely dologból per útján hogyan lehet hasznot húzni. Sok volt náluk a per, ezért sok volt a védő, a szónok is, és elérhető, hogy a szónoki művészetet is megbecsülték Siciliában.

120. *Minták után.* Voltak kész szónoki beszédek, melyeket egyes rhetorok szerkesztettek, azon célra, hogy e beszédeket mintakul használhassák fel azok, a kik nem tudtak a maguk emberségéből szónoki beszédet szerkeszteni. Jelenleg is azok, a kik maguk nem tudnak levelet megfogalmazni, levelezőt (Briefsteller) használnak.

121. *Nevezetesebb tárgyak megvitatásai, melyeket ma közhe-lyeknek mondunk.* Ily nevezetesebb tárgyak voltak például az igazságosság, a hazaszeretet, a „jogos és méltányos” stb. Az ily tárgyakról szóló készen kidolgozott szakaszokat a legtöbb szónoki beszédben fel lehetett használni. Ezért nevezték el azután az ily

részleteket közhelyeknek (*loci communes*). (Lásd: Cicero, *De invent.* II. 48. és k.)

122. *Dicsérő és gáncsoló szakaszokat.* Egy ugyanazon tárgyról, úgy hogy a szónok ott a hol szüksége volt reá, a dicsérő szakaszt, másutt megint a gáncsoló szakaszt használhatta fel. Gorgias mint sophista értette azt a mesterséget, a mely megtanít rá, mint lehet egyugyanazon dolgot a szerint, a mint épen az ügy érdekében kívánatos, dicsérni, avagy gyalázni, (l. Plato, *Phaedr.* p. 267. és Isocr. *Panegy.* 1. 8.).

123. *Ehhez hasonló egyetmást.* A vádolásról, a védelemről, a czáfolásról stb.

124. *Mint fültanú.* (Se audiente.) Későbbi betoldás. Thucydides száműzetésben volt, a mikor Antiphont (Kr. e. 411-ben) hazaárulással vádolták és halálra ítélték. Ő maga tartott ekkor védőbeszédet a saját ügyében, de sikertelenül; Kr. e. 411-ben kivégezték Antiphont, (l. Antiphon a. a névmutatóban).

125. *Ugyanis.* Azelőtt nem igen hirdette senki, később is csak kevesen.

126. *Mintha.* Mintha Görögországban is lett volna ilyféle törvény.

127. *A ki a törvényszéknél kifog valakin.* Az itt említett törvényt C. Gracchus hozta (*lex Sempronia*), Sulla pedig megújította. E törvény értelmében elmarasztalandók voltak mindazok, a kik tudatosan álmították a bírakat. Az álmítókhoz számították a rómaiak az olyan egyéneket is, a kik mások számára, törvényszéki használatra védőbeszédek szerkesztettek, a melyeket azután az illetők úgy adtak elő, mint a saját beszédeiket, pedig azokat mások szerkesztették, más eszelte ki azt, a mit a szónok felhozott, s így a bírák megtévesztésében, elámításában vétkes volt az, a ki mások számára beszédek szerkesztett.

128. A görög és római időszámítás különböző voltánál fogva. (l. a 95. jegyzetet).

129. *A beszéd némely részében.* Így nevezetesen azon részben, a melyet *narratio facti* néven ismertek a régiek. Cicero (*Ad Herenn.* 3, 4.) a szónoki beszédben hat részt különböztet meg. Ezek; a bevezetés (*exordium*), a tényállás előadása (*narratio*

facti), a *részekre*bontás, vagyis megjelölése annak, a miről a szónok beszélni kíván (*divisio*), a *bizonyítás* (*confirmatio*), a *czáfolás* (*confutatio*) és a *befejezés* vagy *zárószó* (*conclusio*). (Cic. De or. II 80, 326.).

130. *Ellenben már...* Azaz: Görögországban nem igen virágzott a szónoki művészet, csakis Athenae városában voltak kiváló szónokok. Ellenben már Görögország határain kívül miveltek a szónoklatot.

131. *A mint ugyanis egyszer az ékesszólás a Piraeusból kievezett.* Athenae városából a szigetekre és Ázsiában terjedt szét az ékesszólás, *Görögországban nem terjedt el.* Az attikai szónoklat, a mint Athenae-ból (a Piraeusból) 'kievezett' és az idegenbe vándorolt el, a hol megromlott, mint attikai (görög) szónoklat megszűnt lenni, mert Görögországban Athenae városán kívül sehol sem művelték a szónoklatot. Az attikai szónoklat helyébe most az ázsiai idegen szónoklat lépett.

132. *Kikről bajos többet tudnunk, mint a mennyit a történelmi emlékekből gyaníthatni.* A történelmi idöket megelőző korszak római szónokai értendők, kikről annyira a mennyire, a hagyományokból gyaníthatni azt, hogy csakugyan szónokok voltak.

133. *A ti nemességetek alapítójáról.* A Junius-nemzetség, a melyből a dialogusban szereplő Brutus is származott, nem volt patricius eredetű. Cicero barátja, az itt a dialogusban szereplő Brutus plebejus származású volt. Az ezen helyen említett L. Brutus nem volt rokonságban a mi Junius Brutusunkkal. Mindazonáltal Cicero némi kedveskedésképen és udvariasságból Brutus barátját ezen régi L. Brutustól származtatja, a ki Cicero szerint patricius volt, (Livius szerint rokona volt Tarquinius Superbus királynak. Liv. I. 56. l. L. Junius Brutus a. is a névmutatóban).

134. *Apollo jóslatát az anyacsókolásról.* Erre vonatkozólag Titus Livius római történetírónál (I. 56.) azt olvassuk, hogy Róma utolsó királyának, a kegyetlen Tarquinius Superbusnak fiai, Titus és Arruns egy alkalommal Delphi városába utaztak, hogy a híres delphii jósda papnőjétől, a Pythiától megtudják, hogy kettejük közül melyik lesz majdan Róma uralkodója. Ez

útjokban a királyfiak magukkal vitték *L. Junius Brutus* is, ki — Livius szerint — Tarquinius Superbus király nővérének, Tarquiniának volt fia. Kérdésükre a jósdá azt felelte, hogy Róma ura az lesz közülök, a ki elsőnek csókolja meg anyját. (*Imperium summum Romae habebit, qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri tulerit*). E jóslatot Brutus is meghallotta, s a földre vetvén magát, megcsókolta a földet, mint minden ember közös anyját. Elsőnek tehát Brutus csókolta meg anyját, az anyaföldet.

135. *A hülyeség álcája alá.* Titus Livius római történetíró (I. 56.) azt beszéli, hogy Brutus a zsarnok Tarquinius Superbus előtt, a ki Brutus fivérét megölette, teljesen jámbor, a királyságra semminemű veszedelmet nem hozó embernek akarván feltűnni, magát hülyének tettette, hogy életét megóvjá. A nagyeszű Brutusnak sikerült a tettetés, megvetették, gúnyolták, de nem törték életére. (A 'Brutus' név hülyét, bárgyút jelent, e nevet csak később kapta L. Junius, midőn már az emberek hülyének tekintették az ügyes tettetőt).

136. L. Brutus volt az, a ki Tarquinius Superbus királyt, Tarquinius Priscusnak, a nagyhírű római királynak fiát — (mások szerint unokáját) — a tróntól megfosztotta és elűzte, (I. Livius, I. 46, 4.).

137. *Egy évre választott tiszteiselökhöz.* A királyok elűzetése után a királyi hatalom az egy-egy évre választott két-két consula szállott. Most a király helyett háború és béke idején a consuloknál volt a főhatalom, ők tudakolták az istenek akaratát bármely, az államra nézve fontos ügyben, ők hítták egybe a népgyűlést és a senatust, ők ejtették meg a censust, vagyis a polgárságnak kinek-kinek vagyoni állása szerint való osztályozását, ők nevezték ki a senatus tagjait és a quaestorokat, (a két patricius-quaestort).

138. *Tisztársát . . . hatalmától megfosztotta.* A hagyomány szerint (Livius II. 2.) Róma első két consula L. Junius Brutus és L. Tarquinius Collatinus volt. Tarquinius Collatinus neve nagyon élénken emlékeztette a népet az elűzött zsarnok, Tarquinius Superbus nevére. Ezért Brutus, hogy 'az államból a király nevének emlékét is kiírtsa' consultársát hatalmától megfosztotta.

139. *A királyok elűzetése után.* Tarquinius Superbusnak és fiainak elűzetése a Kr. e. 510. évre tehető.

140. *A harmadik útoszlopnál megtelepedett . . .* Kr. e. 494. körül. Útoszlopok alatt az egymástól ezer lépésnyi közökben a római főútak (országutak) mellett felállított feliratos kőoszlopok értendőek, melyek a római mérföldek (az ezer lépés) jelzésére szolgáltak.

141. *M. Valerius dictator.* A hagyomány szerint (l. T. Livius II. 32.) ekkor nem M. Valerius, hanem Menenius Agrippa volt az, a ki a népet amaz ismeretes (a hasról szóló) meséjével ki tudta engesztelni.

142. *Ugyancsak ez okból.* Nem annyira ez okból, mint inkább hadvezéri érdemei miatt, (l. M. Valerius Maximus a. a névmutatóban).

143. *Törvényjavaslataival.* A népnek tetsző törvényjavaslattal (l. T. Livius m. III. 49—55.).

144. Az itt említett, 'papok naplójegyzeteiben' Ti. Coruncanius a maga főpapsága korában történt nevezetesebb eseményekről írt, s így kitűnik ez iratokból, mily szellemű ember volt Ti. Coruncanius. A szellemi tehetség kitetszik az ő feljegyzéseiből, s így Cicero azt következteti, hogy Coruncaniusban, a kiből az észtehetség, a szónoknak ezen első sorban kívánatos tulajdona megvolt, maga a szónoki tehetség sem hiányzott.

145. *A népre.* Gyűléseken, a nép előtt, (in contionibus).

146. *Hiteles adatokkal.* Az előbb említettekről ugyanis csak gyanítható, avagy a szájhagyomány után indulva állítható, hogy szónokok voltak. Az első kinek szónoki tehetségéről hiteles írott emlék tanúskodik, ez az első: M. Cornelius Cethegus.

147. *Barátságból nem igazat . . .* Cethegus halála után Enniusnak nem volt miért kedveskednie, hizelegnie, s így minden bizonynyal igaz, a mit Cethegusról állít.

148. *A kilencedik évkönyvben.* (Ezen és a következő két idézetre vonatkozólag.) A X. könyvben. (Így L. MUELLER, Q. Enni reliqu. p. 41.).

149. *Most némelyik szónok már nem is beszél, hanem ugat.* Itt Cicero Caesar azon kegyenceire céloz, kik soha szónokolni

nem tanultak, és így a midőn senatori rangra vagy más méltóságokra emelkedvén, állásukból kifolyólag szónokolniok kellett, (talán katonai paranesszavak kiejtésére emlékeztető tábori beszédmodoruk miatt) a művelt fülű Cicerónak (bizonyára nem pártatlan) ítélete szerint már nem is szónokoltak, hanem úgyszólván ugattak.

150. *A kinek teremtője a szónok.* A mennyiben épen a rábeszélést tekinthetjük a szónok feladatának.

151. *Kiről Eupolis írta, hogy . . . Pericles ajkain ült.* A „*Ἀγροῦ*” című színdarabban, (I. a 94. jegyzetet).

152. *Veleje.* A (szónoklat) teljes ereje, valója. („La quint-essence” I. MARTHA I. M. XV. 59. 40. lap).

153. *Az én consulságom.* Cicero a Kr. e. 63. évben volt consul, (I. M. Tullius Cicero a. a névmutatóban).

154. *Épen csak azt.* Hogy kiváló szónok volt.

155. Naevius korával a latin nyelv fejlődésének egy új korszaka kezdődik.

156. *Régi írott emlékek tanúsága szerint.* Így volt ez megírva régi krónikákban, a melyeket még ismertek Cicero korában. (E krónikák elvesztek).

157. Plautus Naeviusnak kortársa volt. Azért mondja Varro, hogy Naevius élete bizonyára valamivel hosszabbra nyúlt.

158. *Húsz évvel a fent említett consulok után.* Cethegus és Tuditanus consulok után.

159. *Ama Pyrrhusról való beszédében.* Ezen beszédre a „Brutus” 14. fejezetében (az 55. paragrafusban) hivatkozik Cicero.

160. *Halotti magasztalásban.* Kiváló rómaiak temetése alkalmával a holttestet előbb a forumra vitték, a hol az elhunynak fia, vagy valamelyik közeli rokona dicsérő beszédet (elogium) tartott felette.

161. *Történelmünkbe . . . hibák kerültek az ily magasztalások által.* (Titus Livius, VIII. 40. 4.).

162. *Több ízben való consulságot.* Nagyon ritkán történt az, hogy valakit két vagy több ízben választottak consulnak.

163. *A néphez való átlépéseket.* Volt rá eset, hogy patricius emberek plebeiusoktól örökbefogadtatták magukat, hogy ily módon elnyerhessék a néptribuni hivatalt, a melyet csak plebeiusok

viselhettek. Az itt említett halotti magasztalások szerzői sokszor czélzatosan költöttek egyesekről, hogy áttértek a néphez, vagyis plebeiusokká lettek, mert így az volt a dolog látszata, mintha csakugyan patricius származásúak lettek volna az illetők és áttértek volna a néphez, holott épen a népből való emberek voltak, a kiket ily furfangos módon patriciusoknak tüntettek fel az elogiумokban.

164. *Mintegy a Licinius-Mucius-féle törvény alapján.* (1. Licinius-Mucius f. törv. Licinia Mucia lex a. a névmutatóban). E törvény azon itáliai születésűeknek szólt, kik a római polgári jogot bitorolták. Timaeus szerint ép így Lysiaszt sem illette meg az athenaei polgári jog, mivel, atyja Syracusaeből való volt, és csak később költözött Athenaebe. És akárcsak a görögöknél is létezett volna egy a Licinius-Mucius-féléhez hasonló törvény, Lysiaszt sem illethette meg e törvény értelmében az athenaei polgári jog.

165. *Megvannak a maga hívei.* Cicero itt az *attikista* szónonokra czéloz, (1. Bevezetés XIV. lap). Ezek különösen Lysiaszt bámulták és utánozták, mint a *genus dicendi tenue*, (az egyszerű stíl) legkiválóbb képviselőjét.

166. *Van ugyan Lysiasnál . . . izomerő.* Egyszerű ő, de azért van benne szónoki erő, tartalmaz az ő beszéde. De az attikista szónonokok az egyszerűséget, a vékonyságot, azaz csak a sajátos stílust (*genus d. tenue*) bámulják Lysiasban, (1. a 165. sz. j.).

167. *Vannak magasztalói.* Épen a fent említett attikusok. (1. a 165. sz. j.).

168. Cato beszédeiből nyolczvan beszéd töredékét bírjuk, (1. MEYER, *Oratorum roman. fragm.* 11—151. l.).

169. Cato stílusának egyszerűsége teszi azt, hogy fel nem tűnik, kivált a mióta a későbbi római szónonokok emelkedettebb, ékeesebb stílusú beszédeit ismeri a római közönség. E későbbi római szónonokok beszédei a Cato szónonklatái fölé emelkednek; mint valami magas épületek elállják az alacsonyabb, de azért a maga egyszerűségében is művészi alkotású nemes anyagból való régi épületet: a Cato szónonklatát.

170. *De annyira tudatlanok a mi embereink.* Czélzás az attikista szónonokra, (mint fentebb a 64. paragrafusban).

171. *Ne csak csontjait, hanem velejét is.* Az atticai stílű szónokok a nagy atticai szónokoknak csakis stílusát tudják némileg utánozni, a nagy atticai szónokok tartalmasságát hiába keressük e római attikistáknál. (I. Bevezetés XV. 1.).

172. *Adjuk meg beszédének a hangzatosságot.* A szónoki beszéd rhythmusát, melyről e mű 32. p.-ban emlékezik meg Cicero, (I. a 84—87. jegyzetet).

173. *A szavak átmásításait használják, a miket ők trópusoknak hínak.* (I. Cic. Orator, 27, 92.). A szavaknak átvitt értelemben való használata értendő, (pl. „arcz a rózsái“, „piros arcz“ helyett.) (MEYER, Orat. frag. 23, 33.).

174. *A gondolatok és kifejezések ama formáit . . . melyeket schémáknak neveznek.* Itt az alakzatok értendők, még pedig az u. n. szó- és gondolatalakzatok. Ez utóbbiakhoz tartozik pl. a megszólítás (apostrophe), a felkiáltás (exclamatio) stb. A szóalakzatokhoz soroljuk pl. a szóismétlést, az alliteratiót stb. (Cicero, De orat. III. 52, 201. és köv. Orat. 39, 135. és köv.).

175. *Mily gazdag és választékos mindkettőben Cato.* T. i. trópusok- és schémákban. (Cátóra vonatk. V. ö. Cato böles mondásai, ford. dr. NÉMETHY GÉZA, Budapest, Akadémia. 1891.).

176. *E másodrangú művészeteket.* Azaz a festészetet, szobrászatot, költészetet, mert első a szónoki művészet, (I. a 8. sz. jegyz. „könnyebb fajú művészetek“ a.).

177. *A kik négy színnél többet nem használtak.* Az itt említett festőművészek a piros, a sárga, a fehér és a fekete színen kívül egyebet nem használtak, (I. Cic. Orator, 50, 169. Plinius XXXV, 50.).

178. *Kétséget nem szenved, hogy már Homerus előtt is voltak költők.* Homerus költeményei a művészi fejlettség igen magas fokát tüntetik fel. Ezen magas fokig csak lassankint jutott el a költői művészet, Homerus előtt is voltak költők és volt költői művészet, a mely fejlődése tetőpontját érte el épen Homerusban.

179. *A phaeacok meg a kérők lakomáinál.* A phaeacoknál Demodocus szerepel mint költő és dalnok, (Od. VIII. 48.). A kérők alatt Penelope kérői értendők, (Od. I. 154.) kiknek Phemius dalol. (V. ö. még: Od. XVI. 263.) Homerus elmúlt időkről em-

lékezik meg eposailan és ezekben költőkről és dalnokokról beszél. Ezért — mondja Cicero — már Homerus előtt is bizonyára voltak költők.

180. *Hát a mi régi verseink . . .* Azaz nálunk rómaiaknál is már igen régen művelték a költészetet. Az itt idézett versek Ennius 'Annales' cz. eposának VII. könyvéből valók (l. VAHLEN, Poes. Ennianae rel. p. 34.). Ezen verseket megelőzték a 76. p.-ban idézett szavak: *Mások megírák ezt versben (versekben) is.* Ezen szavakhoz fűződik azután az idézett hely. Tehát: *Mások megírák ezt versekben is, miket egykor Faun s dalnok szava zengett.* Ennius itt a *mások* alatt Cn. Naevius költőt érti, a ki megelőzte Enniust, (l. Ennius és Naevius a. a névmutatóban).

181. Az itt idézett versekben Ennius büszkén hirdeti, hogy ő előtte művészi római költészet nem volt. Voltak dalok, a minőket a Faunusok és a dalnokok énekeltek, de a *műsák bérczét még senkisép járta . . . ennek előtte*, azaz Ennius előtt, a ki a latin hexameternek, a *művészi beszédnek* megteremtője volt. Ennius ezért kicsinylőleg beszél a *dalnokokról*, mert ezek *nem fáradtak a művészi beszédért*, még ők nem voltak igazi költők. (l. Fauni a. és Ennius a. a névmutatóban).

182. *Mint valami Daedalus-alkotta mű.* Oly kezdetleges, oly fejletlen művészetre vall, mint a Daedalus szobrászata.

183. *Livius darabjait.* Livius színdarabjait. Vonatkoztatható Livius Andronicusnak egy hymnusára is (*Carmen in Junonem reginam.*) l. Titus Livius XXVII. 37, 13.)

184. Ennius helyesen mondja, hogy ő előtte még nem volt művészi költészet. Mert hiszen Livius Andronicus költeményei is még nagyon fejletlen művészetre vallanak. Mert Livius Andronicus megelőzte Ennius korát, nem volt ő Ennius kortársa mint tévesen mondja Accius.

185. *Mint ez itt írja, a kit követek.* Azaz Atticus, a ki 'Liber annalis' című művében így írta meg ezt.

186. Accius Livius Andronicus darabjának, tehát az első római színdarabnak a költő által eszközölt színrehozatalát oly korba helyezi, a midőn Ennius már negyven esztendő volt. Livius Andronicus tehát Accius szerint kortársa volt Enniusnak. Ám, de

köztudomású, hogy akkor, mikor Ennius negyven éves volt, a római közönség már ismerte Plantusnak és Naeviusnak számos színdarabját, melyeket e költők már a fentebb Acciusnál említett kor előtt hoztak volt színre. Plautus és Naevius ugyanis megelőzték Ennius korát. Lehetetlen tehát, hogy az első római színdarab szerzője — (mert tudva van, hogy ez Livius Andronicus volt —) későbbi kori, fiatalabb lett volna mint a későbbi drámaírók, Plautus és Naevius, (l. *Livius Andronicus* a. a névmutatóban.)

187. *Ó keltett bennem lelkesedést.* Cicero a chronologiai adatokat Atticus fentemlített, „*Liber annalis*” cz. művéből merítette. Felhasználta még a korabeli régi krónikákat (*antiqui commentarii*) is. (V. ö. 156. sz. j.)

188. *S vajha megvolnának még azon dalok is.* Cicero itt folytatólag emlékezik meg a régi római költészetről. Midőn kifejtette, hogy már Homerus előtt is kellett költőknek létezniök (178. sz. j.) egyúttal (180. sz. j.) némi fájdalommal szólt a régi római versekről is. Fájdalmasan emlékszik meg ezen római költeményekről, mert e költemények elvesztek. Hasonló érzellemmel említi ez itt idézett helyen a régen, vendégségek alkalmával előadott dalokat is. Ezek is elvesztek. Pedig bizonyára értékesek voltak ezen régi dalok. (Varro Noniusnál, *assa vocé* a. é. e. h.)

189. *De a Pün Háború is.* Az előbbi gondolathoz fűzi itt Cicero, hogy Nævius itt említett régi költeménye is van olyan érdekes és értékes, mint akár a régi görög szobrászatnak valamely alkotása. Nem érdemli meg ezen régi római költészet, és nem érdemli meg a Nævius költeménye sem Ennius ama fentidézett kicsinyelő szavait. (V. ö. a 180. és 181. sz. j.)

190. *Azzal a borzasztó első pün háborúval.* Mert ezt énekelte meg Nævius saturninus versekben (l. Cn. Nævius a. a névmutatóban.)

191. *Mint te.* Itt Cicero Enniushoz fordul, „apostrophálja”, azaz megszólítja a költőt.

192. *Scipio sem volt néma.* Aulus Gellius m. (IV. 18, 3. a.)

193. *A fiát legalább . . .* A fiú szónoki tehetségét talán épen apjától örökölte. Scipio fiának szónoki tehetsége némileg bizonyítja, hogy az apa sem lehetett néma.

194. *Ha egészséges lett volna.* Mert szükséges a jó egészség arra, hogy valaki mint szónok szerepelhessen. Gyenge, beteges ember nem bírja ki a szónoklással járó megerőltetést.

195. *Görög nyelven írt történelmi munkája.* E műben Róma történetét írta meg görög nyelven.

196. *Egyébként is nagy műveltségű és finom ízlésű.* Kiváló (csillagászati) ismeretei, nagy műveltsége és finom ízlése szónoklatának jellegére elhatározó befolyással voltak.

197. Ennius hatása következtében a nyelv finomodott, oly korszak volt ez, a midőn meg tudták becsülni a szónokban az irodalmi műveltséget és a finomabb előadást. Ezt becsülték meg C. Sulpicius Gallusban is, kinek szónoklata irodalmi és egyéb tanulmányai, nemkülönben Ennius hatása következtében is már finomabb, 'kikentebb', csillogóbb volt. A 'kikentebb' szóval Ciceró a beszéd gondozott, csiszolt formáját, a finomabb kifejezéseket jellemzi, akár csak jól gondozott, kikent hajról volna szó.

198. *Ennek praetorsága alatt.* C. Sulpicius Gallus praetor volt, a mikor Ennius *Thyestes* című színművét előadatta.

199. *Még megvan egy görög beszéde, melyet Rhodusban tartott.* E beszédről mit sem tudunk.

200. *A ki állítólag a szent képet fogadta.* Kis-Ázsiában, Phrygiában, Pessinus városában Kybele istennőt, a termékenység személyesítőjét tisztelték. A rómaiaknál Kr. e. 204-ben honosodott meg ezen istennő tisztelete, Rómában Magna Mater néven tisztelték. Az istennő képét (szobrát?) Kr. e. 204-ben hozták Rómába. E szent kép ünnepélyes fogadására azt a férfiút választották, a kit a derekak legderekbibikának ismertek. Ez a férfiú P. (*Cornelius*) Scipio Nasica Cn. F. volt, (l. u. e. a névmutatóban 79.) Így beszéli el a dolgot Titus Lívius római történetíró, (l. Lívius XXIX. 14.).

201. Az itt említett M. Fulvius Nobilior, (az a ki Aetoliát leigázta) azon római nemesek közül való volt, a kik a görög irodalommal szívesen foglalkoztak, a görög nyelvet megtanulták és a görög művészetet becsülni tudták. M. Fulvius Nobilior Aetoliába Enniust, a költőt is elvitte magával kísérrének. Kr. e. 184-ben, a mikor Potentiába és Pisaurumba gyarmatosokat telepített mint

triumvir, ezen triumvirek közt volt fia Q. Nobilior is. Ez adta meg a calabriai születésű Quintus Ennius költőnek a római polgári jogot, (l. M. Fulvius Nobilior és Q. Fulvius Nobilior a. a névmutatóban).

202. *Servius Galba ellen.* A lusitanok megöletése miatt, (l. Servius Sulpicius Galba a. a névmutatóban.) Ez volt Cato utolsó beszéde, melyet nyolczvanöt éves korában (és nem mint Plutarchus mondja — Cat. maior 15. a. — kilenczven éves korában) kevés-sel halála előtt tartott. (V. ö. a M. Porcius Cato 60, 63, 65 a. a névmutatóban.)

203. *L. Cottáért az Africanus vádja ellen.* Kr. e. 132-ben. A vád mibenlétéről mit sem tudunk, (l. L. Aurelius Cotta 82. és P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus 17, 81 . . . a. a névmutatóban).

204. *Nagy mesternek.* A kiből több volt a ravaszság, a szónoki routine, mint a tehetség.

205. *Ügyszólván törvényszabta.* Mert ez itt említett fogások alkalmazását csak a szónokok tekintik törvénynek a szónoklatban. Nem igazi, általánosan, mindenkit kötelező törvényről van itt szó.

206. Az itt említett 'fogásokkal' a szónoki hatást iparkodtak fokozni a szónokok, (l. Quintil. IV. 3, 12, Cicero, De Orat. III. 27, 105, Orator 36, 126.).

207. *Eltérni a tárgytól szépítés végett.* A beszéd befejezése előtt a szónokok szerettek eltérni a tárgytól, s ilyenkor szabadabban alkalmazták beszédükben mindazt, a mi által a beszéd befejező része ékeesebbé, szebbé alakulhatott. (Quint. IV. 3, 12. «hanc partem παρέχθαι vocant Graeci, Latini egressum vel egressionem».)

208. *A dolgokat nagyítani.* Ez volt az, a mit a görög rhetorok ὑψηλός alatt értettek, vagyis a túlzás mint gondolatalakzat.

209. *Közhelyekkel élni.* V. ö. erre vonatkozólag a 121. sz. jegyzetet.

210. *El is asztak annyira, hogy ma már alig ismerni rájuk.* Elvesztették eredeti alakjukat, színöket, zamatukat, akárcsak a szárított növények. E szónoklatok csak akkor hatottak, a midőn

Galba egyénisége, eleven előadása, élő szava lelket öntött beléjük.

211. *Szóval a bölcseséget tekintve.* Azaz szellemi jeles tulajdonok tekintetében.

212. *Az akkori szokások.* Lælius és Scipio korában.

213. A szurokégetés épolyan állami szabadalom (monopolium) volt, mint akár a só- vagy az érczbányászat. Az állam bérbe adta a szurokégetőket, a bérleti szerződést a censorok kötötték meg a vállalkozókkal.

214. *Hogy ezen ügyet vizsgálják meg és intézzék el a consulok.* Az efféle főbenjáró bűnügyekben rendszerint a *quaestorok*, mint tulajdonképeni bírák ejtették meg a nyomozást. Az itt említett ügy azonban az állami érdekeket, a politikát is érintette, mivel ismert nevű embereket gyilkoltak meg a silai erdőkben. Épen ezért, nem mindennapi dologról lévén szó, hanem súlyos és borzasztó ügyről, a senatus elhatározta, hogy ez ügyben a nyomozást ejtsék meg a consulok és ugyancsak ők mondjanak döntő ítéletet is.

215. *Hogy újra tárgyalandó.* A consulok mellett szakértők (jogászok) működtek. Ezen szakértők tanácsa kimondotta, hogy a dolog még nem eléggé világos előttük, (*non liquet*). Ily esetben a consulok a még *nem világosnak*, nem tisztázottnak ítélt ügyre vonatkozólag az *amplius* azaz *újra* szóval jelentették ki, hogy a tárgyalás még nincsen befejezve, s hogy valamely meghatározott napon az ügyet újra meg kell vizsgálni és megvitatni, (*ampliatio* azaz *elnapolás*).

216. Az *ampliatio* vagyis *elnapolás* (l. a 215. sz. j.) olykor egyugyanazon ügyben ismétlődött is.

217. *Hazakisérték és hálálkodva kérték, ne hagyná el őket.* A mint beszédét elmondotta, a bérlők, mint védőjüket, tiszteletük jeléül hazakisérték, megköszönték az ügyükben máris kifejtett buzgalmát és kérték, hogy továbbra is védőjük, szónokuk maradjon a consulok ítélőszéke előtt. Lælius megnyerte volt bizalmukat.

218. *Az ő becsületükért.* Az ő jó hírnevük, reputációjuk érdekében, irántok való tiszteletből.

219. *Egy ily ember.* Ily kiváló jogtudós és szónok helyébe.

220. *S akárcsak harmadnapra halasztották volna el a végtárgyalást.* C. Servilius Glaucia (l. a névmutatóban) Kr. e. 111-ben törvényt hozott, melynek értelmében valamely bűnügyben a döntő ítéletet az ügy első tárgyalásától számítva harmadnapra kellett meghozni. Ez volt az u. n. *comperendinatio*, azaz a végtárgyalásnak harmadnapra halasztása. Laelius itt említett második beszéde és Galbának ez ügyben való első szereplése közt véletlenül csak egy napi időköz volt. Minthogy pedig ez alkalommal Galba védőbeszédének meghallgatása után mindjárt döntő ítéletet hoztak a bírák, a dolog látszata az volt, mint hogyha ez esetben is már a Servilius törvénye értelmében halasztották volna a végtárgyalást harmadnapra, holott pedig C. Servilius Glaucia ezen fentemlített törvénye (lex Servilia) későbbi keletű volt.

221. *A pernek tanulmányozására és az előkészületre.* Az anyag gyűjtésére és elrendezésére egy egész napot fordított. Egy napi munkát igényelt az *inventio* és a *collocatio*, (l. a 76. sz. jegyzetet).

222. *Maga Rutilius a társaság kérésére kora reggel elment Galba házához.* Maga Rutilius, a ki Cicerónak az egész dolgot elbeszélte. A *társaság* (a bérlők) *kérésére* mert érdekükben volt, hogy Galba pontosan, a meghatározott időben jelenjen meg a törvényszéknél.

223. *Hogy a consulok már lejöttek.* A római forum, hol a törvényszéki tárgyalások folytak, a város mélyebben fekvő részén volt. Ezért *jöttek le* ide a consulok.

224. *Egy csücsosfedelű színben.* Pavillonban, vagy talán helyesebben kerti pavillonban.

225. *Irnokszolgáival.* Rabszolgákkal, kiknek a maga védőbeszédét tollba mondotta. Az itt említett nap reggelén dolgozta ki Galba beszédét, ezen nap reggelét igényelte tehát az *elocutio*, a *memoria* és az *actio*, (l. a 76. sz. jegyzetet.)

226. *Hogy itt az idő.* Hogy a forumra jőjjön szónokolni.

227. *Lépett ki a házba.* Azaz az itt említett pavillon pitvarába, csarnokába.

228. *Mintha beszédét éppen akkor végezte volna el.* Galba amaz említett nap reggelén olykép készült beszédére, hogy annak egyes

részeit rabszolgáival leíratta. Ezen részeket egész tüzzel adta elő (szavalta) Galba akkor, a midőn azokat rabszolgáinak diktálta. Az így lediktált részeket azután újból átolvasta a szónok, és így még jobban emlézte. Minthogy Galba oly tüzzel diktált, egészen kihevült, úgy hogy a mikor a csarnokba lépett, arczáról azt olvashatta volna az ember, hogy talán épen a forumról jött és épen akkor végezte el szónoklatát, a melynek előadásától arcza még egészen kihevült, piros. Pedig Galba arcza a tüzes diktálásban, az előkészületben pirult ki.

229. *Keményen megviselve.* Galba sokat, *tüzesen* és ezért *gyorsan* diktált irnokainak, s így ugyancsak megviselhette őket a sok és gyors írás.

230. *Majd egy részét sem hagyták szó nélkül.* Azaz egymást érték a felkiáltások, a tetszésnyilatkozatok, a mikor Galba beszélt.

231. *A két legjelesebb szónoki tulajdonság.* Ily tulajdonság (Cic. De Orat. II. 27, 115.) tulajdonképen három van. A szónok feladata: *oktatni, gyönyörködtetni és megindítani (docere, delectare, movere).*

232. *Személyreszóló törvényjavaslattal.* A mennyiben ez a törvényjavaslat csakis Galba személyét érintette (*privilegium*). Egyesek ellen törvényt hozni tulajdonképen nem volt szabad, (I. Leg. XII. Tab., *privilegia ne irroganto'*, és Cicero De Leg. III. 44.)

233. *A saját személyét illetőleg . . . óvással nem élve.* Azaz késznek nyilatkozott bármit is elszenvedni.

234. *Kimenekült a lángok közül.* A nekibőszült nép el akarta ítélni. De Galba szájalomra birta a népet, s így kikerülte elítél-tetését.

235. Itt a gondolat menete körülbelül ez: Galbánál feltűnő, hogy nem írt olyan jól, mint a hogyan beszélt. Azoknál a szónokoknál, a kik egyáltalában nem írtak és nem írnak semmit, ez az ellentét (írott műveik és élőszóbeli előadásuk közt) nincsen meg és így nem is feltűnő. Ez bizonyára — teszi hozzá Cicero — így van, úgy miként más és más az oka is, hogy valaki nem ír, és hogy nem ír oly jól, mint a hogyan beszél.

236. *Forumi munkája mellett.* Mert a szónok a forumon, a város közterén beszél.

237. *Az irvafogalmazás.* Hogy azt a beszédet, a melyet a szónok előadni szándékozik, ő maga először írásban megfogalmazza, leírja, (l. Cicero, De Orat. I. 33. 150.).

238. *Ha irataik bírálók szeméi elé nem kerülhetnek.* Mert így szónoki nagyságuk hírért megőrzi a szájhagyomány, és a későbbi æsthetikusok, kritikusok nem ítélnének fölöttük, mert írott műveik e szónokoknak nincsenek, ők nem írtak semmit, hogy így szónoki nagyságukat soha senki kétségbe ne vonhassa.

239. *Mások ismét azt hiszik . . .* Azért nem írnak. (Ezek közé tartozik tehát Galba is, de csak, a mennyiben nem oly jól írt, mint a hogyan beszélt. Mert Galba író is volt, és hagyott is beszédek.)

240. *Természetes érzékenység.* Könnyen megindult a más baján, mely részvéttel tudott lenni mások iránt.

241. *Íróvesszőhöz nyúlt.* Vasból vagy szarúból való hegyes eszközzel (stilus) vékony viaszréteggel bevont fatáblákra írtak a régi rómaiak. Ez a hegyes eszköz volt tehát az íróvessző, (l. RICH ANTHONY. Ill. Wörterbuch d. römischen Alterthümer, Paris-Leipzig, 1862. 585. l. *stilus* cz. a.)

242. *Akárcsak a szél.* Galbát indulata, tüze, lelkesedése úgy sodorta, mint a hajót a szél. Ez a szél mely a szónokot vitte, magával ragadta a hallgatókat is. De a mikor a szél elállt, lankadozott a hajó sebes menete, vagyis: lankadt, erőtlen volt már akkor Galba szónoklata, a mikor a nagy szónok már nem állott a forumon, a közönség előtt, hanem otthon, minden lelki megindulás nélkül leírta beszédeit, (l. még a 210. sz. jegyz. is).

243. *Simább szónoklati modort.* Azon szónokok értendők, a kik képzetebbek, míveltebbek voltak mint Galba, s a kik épen ezen nagyobb míveltségüknél fogva művészi mérséklethez szoktak volt a szónoklatban. A pillanat heve e szónokokat sohasem ragadta el, ép azért írott műveik és előszóbeli előadásuk közt nem is volt meg amaz éles ellentét (l. a. 242. sz. j.).

244. *Tömörebb.* A szószaporitástól tartózkodott, úgy mint a stoicusok.

245. *A vele méltatlanul bánó Tiberius Gracchus.* Mikor M. Octavius első ízben foglalt állást (a veto-jogot használva) Gracchus ellenében, ez éreztette haragját M. Octaviussal.

246. *Az a görög simaság, szöszsefűzés . . .* (l. erre vonatk. Cicero : De oratore III. 43, 171.) Lepidus Isocrates követője volt, az ő kormondatait a gördülékenység jellemezte, a szavak helyes megválasztása és összefűzése által könnyed, sima folyású lön beszéde.

247. *Hogy úgy mondjam, már művész-stilus.* Itt a stilus alatt az íróeszköz értendő (l. a 241. sz. j.). Ezt mintegy személyesíti Cicero, művésznek tünteti fel, a kinek keze megalkotja a kormondatot, csiszolja, szépíti a beszédet. Ezért mondja Cicero, *„hogy úgy mondjam“* . . . stb.

248. *Gáncsot hozott, mivel azt hitték, hogy az ő hatása alatt állott el véleményétől Restio.* Állítólag az itt említett P. Africanus volt e törvény igazi szerzője, (l. P. Corn. Scipio Africanus Minor a. a névmutatóban). Ő azután Restiót is meg tudta nyerni ezen törvénynek, melynek értelmében a néptörvényszékeknél, a hol a nép által választott bírák ítélték a nép nevében, e bírák már nem — mint eddig — élőszóval, hanem írásban nyilvánították véleményüket, olyképen, hogy minden bíró fehér táblácskát (bárczát) kapott, melyre ráírta, hogy a vádlottat felmentendőnek avagy elítélendőnek tartja-e. Az élőszóval való bírói szavazás mellett a néptől választott és népből való bírák, kivált, ha patriciusok fölötte kellett itélniök, tartva a patriciusok hatalmas rokonainak bosszújától, félelemből gyakran nem igazságosan ítélték. Cassius törvénye ennek elejét vette. A patriciusok természetesen nem szívesen vették ezt az új törvényt, s minthogy állítólag Scipiótól eredt az, Scipiót gáncsolták érte, mint olyat, a ki a nép kegyét hajhászta ez új törvénnel. Az említett Restio tribun a patriciusok ösztönzésére eleinte ellenezte ezt a törvényt.

249. *Sextus Pompeius írott munkái sem fölötte véznák . . .* Nyelvük elég gazdag, a mi a régiebbeknél nem igen fordult elő.

250. *Okosságra vallanak.* A gyakorlati észjárású politikust árulják el.

251. *Családi tudomány.* A szónoklatban rokonától Servius

Galbától, a jogtudományban pedig a Scaevola család itt említett két tagjától, mint közeli rokonaitól igen sokat tanult.

252. Mint kitűnő jogász és szónok sokat használt polgártársainak Peres ügyekben tanácscsal szolgált az érdekelteknek, a védő szerepére is szívesen vállalkozott, s így bizonyára közkedveltségnek örvendett.

253. *Caius Gracchus ellen tartott . . . beszédet hagyott ránk.* C. Gracchus a római polgárok jogaiban és kiváltságaiban akarta részesíteni a szövetségeseket és a latin népeket is, (l. C. Gracchus a. a névmutatóban). A római nép azonban nem akarta a maga kiváltságait megosztani másokkal, a kiket, mint nem rómaiakat, idegeneknek tekintett. A római nép ezen kiváltságainak megóvásáért emelt szót Caius Gracchus ellen az itt említett C. Fannius C. F. *Igazán jó és nemes érzésre valló* beszédnek nevezi Cicero e beszédet, mert Fannius a római nép érdekében tartotta meg azt a mindenható Gracchus tribun ellen. E beszédnek egy kis töredékét birjuk, (l. MARTHA i. m. 71. lap. 99. j. Reliquit a.).

254. Persius Lucilius kortársa volt, (l. reá vonatk. Cicero, De oratore III, 47, 183.).

255. *Sok nemes ember.* A nemesek C. Gracchus ellenségei voltak, (l. C. Gracchus a. a névmutatóban).

256. *Az a vélemény.* Hogy t. i. nem C. Fanniustól való ez a beszéd.

257. *Gracchus sem hallgatott volna Persiusról . . . stb.* Fannius szemére vetette C. Gracchusnak, hogy beszédeit mestere, a marathusi Menelaus és mások segítségével dolgozta ki, (l. Menelaus [Marathenus] a. a névmutatóban). És így, ha csak gyanú is lett volna rá, hogy Fannius itt említett beszédét Persius szerkesztette, vagy hogy Fannius Persius segítségével dolgozta ki azt, úgy bizonyára C. Gracchus is viszonzásképen szemére vetette volna Fanniushoz: 'hogy hiszen ő is idegen tollakkal ékeskedett'. De mit sem tudunk arról, hogy Gracchus Fanniust ily czímen támadta volna meg. És ez bizonyítéka lehet annak, hogy ez itt említett beszéd csakugyan Fanniustól való volt.

258. Mint néptribun C. Gracchusnak volt ellenfele. Ez volt a Fannius dicsősége, hogy Gracchus ellen állást mert foglalni.

259. Az *augurok testületébe*. V. ö. a 3. sz. jegyzetet.

260. *Quintus Scaevolát elébe tette*. Azaz Quintus Scaevolát ajánlotta be az augurok testületébe.

261. *Idősebbik leányát tisztelte meg*. Mert C. Laelius idősebbik leánya Q. Scaevola felesége volt.

262. *Mindamellett . . . Laelius tanácsára hallgatta Panaetium*. Nem kedvelte Laeliust, de megbecsülte; tanácsát követte és hallgatója lőn Panaetiusnak.

263. *Mint tudjátok*. Atticus és Brutus ismerték L. Caelius Antipater történelmi művét, (l. L. Caelius Antipater a. a névmutatóban).

264. *Lucius Crassusnak*. Lásd a 143. par. és L. Licinius Crassus a. a névmutatóban.

265. *Carbo és Gracchus ránk maradt beszédei*. Ma már egyet sem birunk ezek közül.

266. *S a mikor ő a forumon szerepelt*. Mert kitűnő ügyvéd volt, sokan bízták rá ügyeiket. Olyanok, a kik azelőtt nem perlekedtek, mert nem találtak alkalmas védőt, most, hallván, hogy egy ily kitűnő szónok szerepel a forumon, előállottak peres ügyeikkel és Carbót kérték fel, hogy védelmezze ügyüket a törvényszék előtt.

267. *Az állandó büntetőtörvényszékeket*. Carbo korábban azért is fordultak elő sűrűbben a birói tárgyalások, mert az ő ifjú korában szervezték a *quaestiones perpetuae* néven ismeretes törvényszékeket. Ezen ítélőbizottságok a néptörvényszékek mellett bíráskodtak. (V. ö. a 248. sz. jegyzetet.) Gyakrabban előforduló, súlyosabb természetű bűnügyekben ugyanis a Kr. e. 149. év óta már nem a néptörvényszékek, hanem ez itt említett állandó bizottságok ítélkeztek a praetor elnöklete alatt. Az említett K. e. 149. évben L. Calpurnius Piso javaslatára zsarolás ügyében állott össze először egy a néptörvényszéktől független ítélőbizottság a praetor elnöklete alatt. Később nemcsak zsarolás (*repetundarum*), hanem egyéb súlyosabb bűnügyekben (felségsértés, sikkasztás, orgyilkosság, mérgezés, erőszak, okirathamisítás, kortes üzelmek ügyében) is az állandó ítélőbizottságok ítélkeztek. (CSERÉP J. Római régiségek, Budapest, 1888. Franklin T. a 74. lapon.) Ez itt említett vétések közül a zsarolás fordult elő még talán a leggyakrabban.

A provinciák helytartóit (proconsules, proprætores) sűrűn vádolták azzal, hogy a lakosokat fosztogatják, zsarolják. A provinciák lakóinak védelmére jött létre tehát Kr. e. 149-ben az első állandó ítélőbizottság: *quaestio extraordinaria (később perpetua) repetundarum*.

268. A néptörvényszékek immár jobban megkivánták az ügyvédet, miután szavazótablákkal történt a szavazás. V. ö. erre vonatkozólag a 248. sz. jegyzetet. A míg a néptörvényszékeknél a bírák élő szóval, sokszor félelemből részrehajlással ítélték, védőkre nem igen volt szükség e törvényszékeknél. A mióta azonban szavazótablákkal, titkosan és igazságosan ítélhettek a nép által választott bírák, a védőknek fontos szerepük volt a néptörvényszékeknél, mert most már csak a védők lehettek hatással az egyébként tárgyilagossá szigorral ítélő bírákra.

269. A *ti Decius Brutustok*. Decius Brutus is a Junius nemzetségből való volt, úgy mint a dialogusban szereplő Brutus, Atticus és Cicero barátja, a kit e helyütt megszólít az író.

270. *Még Maximus előtt*. A sorrend szerint előbb említette Scipiót.

271. Azt a Scipiót, kinek . . . P. Cornelius Scipio Nasica Serapio értendő, Scipio Corculum fia (l. a névmutatót).

272. *Önkéntes vezetése alatt*. Scipio már akkor nem volt consul, a mikor az optimátákat Gracchus és ennek pártja ellen vezette. Scipio, mint magánember, önként vállalkozott a harcra. (Tiberius Gracchust ekkor agyonütötték l. Tiberius Sempronius Gracchus a. a névmutatóban.)

273. *Miveltebben*. Görög és latin irodalmi műveltség birtokában.

274. *Nagy tudománygyal*. P. Scaevola kiváló jogtudós voat

275. *Kissé heves volt*. Előadásában és modorában hiányzott l. higgadság.

276. *Elmél szavakkal támadta meg C. Gracchust*. A midőn az idegenekről szóló törvényjavaslatát C. Gracchus ellenében védte.

277. *El volt telve a legnagyobb reményekkel*. Azt remélte, hogy felviszi a legmagasabb méltóságokig.

278. Az itt említett két szónok az anyag meglelése (*az inventio*) körül elég éleslátásnak adta tanújelét. De mindketten gyarlók voltak az *elocutio* és az *actio* (*pronuntiatio*) dolgában. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.)

279. *Tudományos képzettség.* A tudományos, philosophiai képzettség már inkább csak Scaurusnál hiányzott. Rutilius, mint stoicus elég philosophiai képzettséggel bírt.

280. A természeti adomány még egymaga nem teszi a szónokot. Művelni kell azt, a mit a természet megadott, mert csak úgy lesz teljesen, mindenkor hatalmunkban a természet adománya.

281. *Nem a legjobbnak bizonyult.* Mert a törvényszéknél szokatlan volt ez a modor a védőbeszédekben.

282. Scaurus keresetlen modorban, a józan gondolkodású, tisztességes ember egyszerűségével nyilvánította véleményét, úgy beszélt, mint valami becsületes, igaz tanú, röviden, minden szónoki sallang nélkül.

283. *Ámbár erre nézve is — mint tudod — vannak külön szabályok.* Cicero itt Brutushoz fordul, mint tanítványához és emlékezteti Brutust, hogy a retorikában vannak szabályok a bizonyítékok miként való alkalmazására vonatkozólag is. Scaurusnak a természet adta meg azt, hogy minden szava a bizonyíték súlyával bírt, ő neki nem kellett megtanulnia, mint kell hatásosan bizonyítani.

284. *Vannak ő neki beszédei.* MEYER, Orat. Rom. fragm. p. 253. 261. (MARTHA i. m. 82. l. orationes a.)

285. *Mikor egyszerre pályáztak a consulságra.* Kr. e. 116-ban.

286. *Kortes üzelmekkel.* A választók megvesztegetésével. (Cicero, De orat. II. 69. 280.)

287. *Jogi kérdésekben a tanácsadó fontos szerepére is vállalkozott.* A régi római jogászoknak egyik főfoglalkozását tette a tanácsadás peres kérdésekben. A polgári pereskedés (a magánpör) a régi rómaiaknál szigorú formákhoz volt kötve. A peres felek részéről elkövetett legkisebb formahiba is a per elvesztésével járt. Ezért nagyra becsülték a régi rómaiak azon jogászokat, a kik bárkit felvilágosítottak arra nézve, hogy mily formában, mily külsőségek szigorú betartása mellett terjeszsze a praetor, mint

legfőbb bíró elé peres keresetét. (CSERÉP J. Római régiségek, Budapest, 1888. Franklin T. a 76. lapon.)

288. *Sok jó gondolat van bennök a jogról.* Sok becses megjegyzést, észrevételt tartalmaztak e beszédek a polgári jogra vonatkozólag.

289. *Nem eléggé alkalmas arra, hogy megnyerje a nép tetszését.* Cicero, De orat. III. 66.

290. *Amaz őket jellemző önelégültsége.* A stoicusok önelégültsége, a mely különösen akkor tűnt ki, a mikor Rutiliust vád alá helyezték. Ő bízott igazában és az ékesszavú szónokok védelmét visszautasította. Úgy volt meggyőződve, hogy az ő szava a tiszta igazság szava, a melynek győznie kell.

291. Rutiliust, a finoman okoskodó, elmés stoicust Cicero a *stoicus szónokokhoz*, a józan egyszerűséggel, a régi jó időkre emlékeztető modorban beszélő Scaurust pedig a *régi módi szónokokhoz* számítja.

292. A régiek a színművészetben kétféle előadási modort különböztettek meg. Az egyiket *élénknek (motorius)* a másikat *nyugodtnak (statarius)* nevezték. És e szerint a színészek taglejtése is kétféle volt, a *modus agendi motorius* és a *modus agendi statarius*. Cicero a szónokokat is modoruk (kivált taglejtésük) tekintetében *sebes* és *nyugodt* előadásúakra osztja fel. A nyugodt modorú szónokokhoz számítja Cicero ez itt utóbb említett két szónokot, Scaurust és Rutiliust is.

293. *Annak a keresetlen, nem izgató hatású természetességnek.* Mert a természetesség (a természet utánzása) túlajtotta, modorossá is válhatik, s ekkor már nem kellemes hatású az.

294. Az augurok testületének tagjai (v. ö. a 3. sz. jegyzetet), mint ilyenek az esküdszéki bíráskodás tiszte alól való felmentésre tartottak igényt. Az itt említett P. Africanus (P. Corn. Scipio Africanus Minor Numantinus) azt kívánta, hogy az augurok testületének tagjai~~n~~ egyéb fontos elfoglaltságukra való tekintettel az esküdszéki bíráskodás tiszte alól mentsék fel. Tubero azonban, mint néptribun makacsul ellenszegült P. Africanusnak, és azt kívánta, hogy augurok is teljesítsék bírói kötelességüket a néptörvényszéknél, hol a nép által kijelölt *esküdt* bírák ítélkeztek. (V. ö.

a 267. és 268. sz. jegyzetet is.) Cicero keménynek nevezi Tuberot, mert oly makacsul ellenkezett az itt említett dologban Scipióval.

295. Tuberot modora népszerűtlen, nem kedvelt emberré tette, s így nem választották meg magas tisztségekre.

296. *Gracchusnak okozott igen sok bajt.* Kr. e. 133-ban, mint néptribun foglalt állást Tiberius Gracchus ellenében. (Cicero, *Lælius* cz. m. 11, 37. p. MEYER *Orat. Rom. fragm.* cz. m. 240. l. és MARTHA i. m. 86. l. Graccho a. a jegyzetekben.)

297. Tubero mint stoicus bölcselő a szigorúan logikus okoskodáshoz és vitatkozáshoz igen jól értett, és ott hol mint szónoknak ellenfelével vitatkoznia kellett a törvényszék előtt, igen ügyes, kitanult vitatkozónak bizonyult. Egyébként azonban mint szónok a szabad, (nem vitatkozó) előadásban gyarló volt.

298. *Szóépítésszek.* A syllogismusok alkotásában, a szigorúan logikai következtetésben. (*Præmissa* és *conclusio*.)

299. *Csakis Cató.* V. ö. a névmutatóban a *M. Porcius Cato Uticensis* alattiakat.

300. *Minden gondjukat a dialectikára fordítván . . . stb.* A dialectika volt az a tudomány, a mely megtanított rá, mint kell helyesen okoskodni, itélni. Erre a tudományra fordították minden gondjukat a stoicusok és a tulajdonképeni szónoki művészetet (*a mozgékony, folyékony és változatos előadás művészetét*) teljesen elhanyagolták. (Cicero *Topic.* 6. V. ö. a 369. sz. jegyzetet is.)

301. *A te nagybátyád.* Az itt említett *Cato Uticensis Brutus* nagybátyja volt. (V. ö. a névmutató ide von. h.)

302. *A peripateticusok szabályai szerint . . . még tán előbb lehetne szerkeszteni szónoki beszédet.* Azaz előbb, mint a stoicusok szabályai szerint, mert a peripateticusok mégis több gondot fordítottak az izléses előadásra, mint a stoicusok.

303. *Azon bölcselők iskolájához szegődtél.* Az academicusok bölcséleti iskolájához. (V. ö. az *«Academia»* alattiakat a névmutatóban.)

304. A peripateticusok és academicusok, első sorban Plato és Aristoteles iratairól mondja Cicero, hogy *ex eorum scriptis . . . omnis sermo elegans sumi potest* (V. ö. a *Peripateticusok* alattiakat a névmutatóban.) A nagy philosophusok iratainak tanulmányo-

zása egymaga még nem elég ugyan arra, hogy valaki tökéletes szónokká lehessen, de azért elengedhetetlenül szükséges ezen bölcséleti művek tanulmányozása mindazoknak, a kik tökéletes szónokká akarnak lenni.

305. *Úgy beszélne Jupiter . . .* Plut. Cic. 24. és Dionys. Halic. Demost. 23.

306. *Platot Demosthenes is szorgalmasan olvasgatta . . .* Plut. Demosth. 5. Cic. De Orat. I, 20. 89. De Off. I, 1, 8. stb.

307. *Egy levelében.* Ez a levél elveszett. (Cicero, Orator 4, 15.) A Demosthenesnek tulajdonított megmaradt levelek közül az ötödikben csak hivatkozás történik Plato nagyságára. (PIDERIT i. m. 103. l. és MARTHA i. m. 90. l.)

308. Plato, Aristoteles és Theophrastus tudósokhoz szóltak, Demosthenes a néphez. (Cicero, Orator 19, 62.) A tudós bölcselők előadásukkal nem akartak izgatni, de Demosthenes beszédeivel indulatba hozni, lelkesíteni, tette akarta birni az athenæi népet. Ezért a Demosthenes előadási modorát a forumon, a törvényszékeknél a nép előtt lehet alkalmazni, de már tudományos előadásban nem. Itt a fent említett bölcselők előadási modorát kell követni, de ezt a modort meg viszont a forumon nem lehet alkalmazni, a mikor valaki a nép előtt szónokol.

309. *Az új kötetek e nagy halmazának . . .* A sok új könyvnek szerzője : Cicero. (Cicero, Orator, 30, 108. és De leg. I. 3. 9.)

310. *Az olvasók azon nagy többségéhez.* Azokhoz, a kik a régi beszédeket nem olvassák.

311. *Ime közkézen forog.* C Gracchus beszédeit Cicero korában mindenki ismerte, olvasta. E beszédek csekély töredékeit birjuk. (MEYER, Orat. Rom. fragm. p. 224. és köv.)

312. *Atyjának vagy nagyatyjának dicsőségét.* Atyja Tiberius Sempronius Gracchus (pater), nagyatyja Publius Cornelius Scipio Africanus Maior volt. (L. e neveket a névmutatóban.)

313. *Még megvan.* Ma már nem birjuk.

314. A papi testületek tagjainak bűnügyeiben nem a néptörvényszék, hanem az illető papi testület, illetőleg legfőbb papi hivatal viselő pontifex maximus ítélkezett. Később a papi testületek tagjainak bűnügyeiben is a néptörvényszék ítélt.

315. *Latinul . . . jól tudott.* Tisztán beszélt latinul.

316. *Az a kinos emlékü nyomozás.* A melyet C. Mamilius Limetanus néptribun javaslatára a Jugurtha-féle üzelmek ügyében tartottak, (l. Jugurtha-féle összeesküvés a. a névmutatóban).

317. *Elsodort négy consulviseltet is.* Mind a négyet számkivetették.

318. *Noha épen nem a nép kedve szerint volt, a mit cselekedett.* Mert ő okozta halálát C. Gracchusnak, a kit a nép igen szeretett.

319. *A tanácsnak igen számot tevő tagja.* A római senatusnak kiváló tagja volt.

320. *A ti családokra.* A Junius-nemzetségre, (Gens Junia).

321. *E nagy nevet.* A Junius Brutus nevet.

322. *Atyja oly derék ember és oly nagy jogtudós volt.* M. Junius Brutus, a nagyhírű jogtudós, (l. a névmutatót).

323. *A vádaskodással foglalkozott.* Nem volt közvádó a mai értelemben. Ő kedvtelésből vádolta be és vitte a bírák elé azokat, a kiket valami ügyben vétkeseknek tartott, (Cicero, De offic. II. 14., 50).

324. *Mint fajulhat el valamely természetadta családi jó tulajdonság.* E természetadta családi jó tulajdonság alatt a Junius-nemzetség erős igazságérzete értendő, a melyet nagyon bántott az, ha valamely vétség megtorlatlan maradt. Az itt említett M. Brutusban elfajult ez az igazságérzet, mert ő, mihelyt csak látszata volt valahol valami vétségnek, rögtön vádat emelt, és a bírák elé kényszerítette azokat, a kiket vétkeseknek tartott. S mint-hogy így igen gyakran ártatlanok is kerültek a vádlottak közé és a törvényszék elé, M. Brutust mint feljelentőt meggyűlölték polgártársai.

325. *Ez a rendszer épen nem szónoknak való.* Epicurus bölcséletének a szónoklatban semmi hasznát nem vehetni, (l. Epicurus a. a névmutatóban).

326. *A mai kor szellemében volt képezve . . .* A régi, Cicero kora előtti szónokok közül sokan még mit sem tudtak görög irodalomról, tudományról. De már Albucius nem az effajta *régiek* közé tartozott, ő nagyon járatos volt a görög irodalomban is, s így

elmondhatta róla Cicero, hogy a *mai kor*, azaz a Cicero korának szellemében volt képezve, *bár még nem a legtökéletesebben*. Ez utóbbi szavakkal sejteti Cicero, hogy a maga korának szellemében a legtökéletesebb képzettségre, azaz úgy római, mint görög irodalmi műveltség dolgában összhangzó (harmonikus) képzettségre, csakis ő (Cicero) maga tett szert.

327. *Catulusnál tehát a nyelv latin volt*. Tisztán beszélt latí-nul. Ezt Cicero szónoki érdem gyanánt emlegeti. (V. ö. a 340. sz. jegyzetet.)

328. *Hiszen ismerted fiát*. Ennek szava épúgy csengett és a betűket époly kellemesen ejtette ki, mint atyja.

329. *Ott, hol véleményét kellett nyilvánítania*. A senatusban.

330. *A kinek hadi szerencséje bűnvádra adott okot . . . V. ö.* a Q. Servilius Cæpio alattiakat a névmutatóban.

331. *Hibás és haszontalan törvény alól . . . V. ö.* a Spurius Thorius alattiakat a névmutatóban.

332. *De czélom volt . . . Cicero czélja volt mindazokat fel-
említeni, a kik a közéletben mint szónokok szerepeltek, akár jól,
akár rosszul szónokoltak*.

333. *Ezeknek emelkedése . . . A szónoki pályán és általában
a közpályán*.

334. *Antonius figyelmé mindenre kiterjedt*. Ez a hely az *in-
ventióra* vonatkozik. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.) Antonius semmit
sem mellőzött beszédében, a mi bizonyítékul szolgálhatott.

335. *A kellő elővigyázatra*. Hogy a szónok szavainak hatása
alatt bírói mivoltukról megfeledkezve, egészen rabjaivá lettek a
szónoknak és úgy ítélték, a hogyan Antonius akarta. (Cicero, De
oratore II. 202. II. 48, 199. II. 50, 203.) Antonius szónoklatának
közvetlenségével és ügyesen alkalmazott bizonyítékaival *be tudta
fogni, meg tudta ejteni* a bírakat.

336. *De éppen csakis ez a nyelvezetben rejlő sajátos szónoki ér-
dem . . . (Cicero, De oratore, III. 37, 150.)* Kifejezései nem vol-
tak valami nagyon válogatottak. Cicero *sajátos szónoki érdemnek*
nevezi a válogatott kifejezések használatát. A beszédbeli elegan-
ciát igazán csak a szónoktól várhatni, ezért *sajátos szónoki ér-
dem* a válogatott kifejezések használata.

337. *Gondolatainak ékitése és alakítása körül* . . . A gondolat-alakzatok alkalmazása által, (v. ö. a 174. sz. jegyzetet).

338. *E részben* A gondolati alakzatok sűrű alkalmazásában. Cicero ezt más helyütt is megjegyzi Demosthenesről, (Cicero, De oratore, 39, 136.).

339. *Nem annyira a szavak ékes voltában, mint inkább a gondolatok diszében* . . . Azaz nem annyira a szóalakzatok, mint inkább a gondolatalakzatok sűrű használatától függ a szónoki beszéd hatása, (v. ö. a 174. sz. jegyzetet).

340. Antonius tehát elég tisztán beszélt, s bár nem élt *mindenképen válogatott*, elegáns kifejezésekkel, szavait mégis meg tudta válogatni, tudta, hogy milyen szavakkal érhet el szónoki hatást. E mellett ügyesen szerkesztette körmondatait, és sűrűn alkalmazta a gondolatalakzatokat. Ilyen volt Antonius elocutiója. (V. ö. Cicero Ad Herenn. IV. 12, 17.) Hogy Antonius elvégre is jól beszélt latínul, azt szónoki érdemként nem említi fel Cicero, mert minden művelt római polgártól elvárható és feltehető, hogy jól beszél (jól tud) latínul.

341. *Egész fellépése*. Külső előadása, taglejtése és hangja.

342. *Nem a szavakat tette szemlélhetőkké az ő tagjáratása* . . . (Cic. De oratore III, 220). Nem volt színészes az ő taglejtése. Az ő mozdulatai gondolatait fejezték ki.

343. . . . *Derekában . . . lábának toppantásában . . . járásában*. A mikor csípőjét kezével érintette, a mikor beszéde elején avagy végén lábával toppantott, vagy a midőn beszéde közben járkált, sétálgatott. (Cicero, De orat. I. 230. és Orator 59., továbbá Quintil. XI. 3, 126.) Ez itt említett mozdulatok sajátos gestusai voltak a régi (római) szónokoknak.

344. Rekedtes természetű hangja igen alkalmas volt siralmas panaszszavak elmondására.

345. *A mit állítólag Demosthenes felelt* . . . Cicero, De orat. III. 56, 213; Orat., 17, 56.

346. *Olyannak tűnteti fel . . . a milyennek látszani kíván*. Általa a szónok eléri azt a hatást, a melyet elérni óhajt.

347. *Hogy e két védő bármelyike mellett* . . . Akár Antonius, akár Crassus védte valakinek ügyét, más védőre az illető már nem

szorult, mert úgy Crassus, mint Antonius kitünő szónokok voltak. (V. ö. a 86. §-t.) Crassus itt említett *'nem bohócos'* élcességére von. V. ö. Cic. De or. VI. 59. 239. p.

348. *A jogosról és méltányosról.* Az irott polgári jog (*a ius civile*) mellett még számba jött az *æquum et bonum* is, vagyis az, a mit *jogosnak és méltányosnak* kellett elismerni. Ez az *æquum et bonum* tette az irott *ius civile* tulajdonképeni szellemét, a melyet a jogásznak, a védőnek az irott betűből ki kellett okoskodnia. Megírva sehol sem volt, hogy mi az *æquum et bonum*, ezt csak esetről-esetre ismerhette fel a védő éles szeme. A természetadta igazságérzet sugallja, mit tartsunk *jogosnak és méltányosnak* valamely törvényes elbírálás alá eső ügyben. (V. ö. MARTHA i. m. 108. l. a *De iure civili . . . de æquo et bono* a. jegyzet.) Ma is az *enyhítő körülmények* számbavétele *jogos és méltányos* minden bűnügyben.

349. *Bizonyítékokat és hasonló eseteket . . . Bizonyítékokat,* azaz törvényeket ott, hol a polgári jogról volt szó és *hasonló eseteket*, a hol a *jogos és méltányos* elbírálásán folyt a vita.

350. *A nyomozás irányzásában . . .* Mikor valamely bűnügyben a tényállást kellett megállapítani, Antonius hallgatóit s a bírakat oly körülményekre figyelmeztette s oly nyomokra tudta vezetni, a melyekre senki sem gondolt, a melyekről senki mit sem sejtett.

351. *A magyarázásban, a meghatározásban.* A *tételes* polgári jog irott betűjének magyarázásában és a szóban forgó esetnek az irott betű értelmében való meghatározásában. (Ma is pl. különbséget teszünk *gyilkosság és emberölés* közt.) (V. ö. a 348. sz. jegyzet is.)

352. *A százak tanácsa előtt.* Az eleinte száz, később száznyolczvan, a néptől választott bíróból álló *százak törvényszéke* (*centumviri*) főleg örökösödési perekben ítelt a *prætor* elnöklete alatt. A *százak tanácsa* is néptörvényszék volt. (V. ö. a 267. és 268. sz. jegyzet is.)

353. *A szóban forgó ügyre vonatkozó törvényekben . . .* A római örökösödési jogban.

354. *Ellenkező álláspontról . . .* Scævola az irott betű, a téte-

les jog (*ius civile*) védelmére kelt, Crassus ellenben az *aequum et bonum*-ért szállott síkra. (V. ö. a 348. sz. jegyzetet is.)

355. *Hogy a jogosban és méltányosban mi a való és mi nem...* Hogy valamely peres ügyben, a mikor ítéletre, döntésre kerül a dolog, mi állhat meg, mi érvényes az irott (tétéles) jog értelmében és mi érvényes a méltányosság szempontjából.

356. *A magyarázás, a fejtegetés, a tárgyalás e nemében.* A jogtudomány terén, az irott (tétéles) jog magyarázásában, a méltányosság feltüntetésében. Az effélékről bámulatos ékes-szólással tudott beszélni Scævola. Itt volt ő elemében, szakmájában.

357. *A nagyítás, a szépítés, a czáfolás terén ... ő benne inkább a félcemes kritikust fogjuk látni ...* (Cicero, de oratore I. 32, 143; III. 26, 104. V. ö. még a 205. és 206. sz. jegyzetet is.) Scævola a maga beszédeiben nem alkalmazta a szónoki hatás kedvéért a nagyítást, a szépítést, nem igen törte magát benne, mint mutassa ki ellenfele bizonyítékainak tarthatatlanságát, mint *czáfolja meg*, mint kisebbitse ellenfelét. Mindezt megtették más szónokok, Scævola inkább szigorú kritikát tudott gyakorolni a szónoki nagyítással, szépítéssel avagy czáfolással, tehát a bizonyítékok kicsinyítésével, keveslésével (*μειωσις*) szemben. Ezért félcemes kritikus ő. Egyszerű szavakkal, a maga jogtudományára és észére támaszkodva kritizálja, semmivé teszi avagy kellő értékükre szállítja le más szónokok nagyításait, szépítéseit, kicsinyítéseit czáfolásait.

358. *Crassus volt a kényes izlésűek között legegyszerűbb, Scævola az egyszerűek közt a legkényesebb izlésű.* Crassus szónoklati modora finom, válogatott és mégis egyszerű volt, Scævola előadása már kevésbbé volt finomnak mondható, mindazonáltal Scævola minden egyszerűsége mellett sohasem vált köznapiaszá, vagy épen póriassá.

359. *Minden kiváló érdem ... középúton halad.* (MARTHA, i. m. 111. l. mediocritas, *le juste milieu* a. és Cic. De off. I. 25, 89.) Így hirdette ezt első sorban a peripateticusok iskolája. Az igazi érdem, az erény, bármely jó tulajdonságban a szerfölött sok, és a fölötte kevés (*inter nimium et parum*) közt középúton ha-

lad. (Pl. a vakmerőség nem erény, nem erény a gyávaság sem, de a bátorság erény.)

360. *A ti régi Academiátok.* V. ö. a 120. par. és a 303. sz. jegyzet is.

361. *Hogy egyik a másikának dicsőségét részben, a saját magáét azonban mindegyik teljesen élvezhette.* Scævola első sorban kitünő jogász volt. Ez volt az ő saját (teljesen élvezett) dicsősége. Ebből a dicsőségből jutott Crassusnak is, a ki szintén jeles jogász volt. Mégis azért Crassus első sorban kitünő szónok volt. Ez képezte az ő saját (teljesen élvezett) dicsőségét. Ebből a dicsőségből jutott Scævolának is, a ki szintén jeles szónok volt.

362. *A polgári jogból csak annyit akartál tudni, a mennyi szónoknak elég.* Nem jogtudóssá, avagy tán jogtudományi íróvá akartál lenni. Csak annyit akartál tudni a polgári jogból, a mennyit a szónoknak a peres ügyekben, mint védőnek okvetetlenül tudnia kell. (Cic. De or. I. 36, 166. stb.)

363. *Hogy a polgári jogot könnyűséggel lehessen védenie.* Mert Servius is foglalkozott peres ügyekkel, ő is ügyvéd volt, olyanfajta, mint Scævola. (V. ö. a 355., 356. és 357. sz. jegyzetet.)

364. *Általában a nemesebb művészetekkel.* Tudománynyal, művészettel.

365. *Egyformán gyakorolgattuk magunkat.* A szónoklatban.

366. *Hogy magát tökéletesíthesse . . .* A szónoklatban. Hogy bővebb elméleti és gyakorlati képzettségre tehessen szert.

367. *A második művészetben első, . . . mintsem az elsőben második.* (Cicero, Orator, 141.) Az első művészet a szónoklat, a második a jogtudomány, azaz a legelőkelőbb helyet foglalja el a művészetek sorában a szónoklat, a jogtudomány második helyen áll.

368. *Felküzdhetne volna magát a legkiválóbbak sorába.* A legkiválóbb szónokok sorába.

369. *Ha nem sajátította volna el még azt a művészetet.* A dialectikát. (Cicero, De oratore I. 42, 189; II. 38, 157; Cicero, Orator, 4, 14; 32, 115; Topic. 2, 9; és még több helyütt a dialectikára vonatkozólag. V. ö. a 300. sz. jegyzetet is.) A dialectika megtanít rá 1. mint kell fajokat és alfajokat (genus, species) meg-

külömböztetni, vagyis mint kell a tudomány egész anyagát részekre osztani faj és alfaj (genus és species) szerint; 2. mint kell pontos meghatározással (körülrással) kitüntetni, mely fajhoz és mely alfajhoz tartozik valamely bonyolultabb, 'nehezebb' jogi eset, vagyis mint kell a *dolog mögött rejlőt* pontos meghatározással kitüntetni; 3. mint kell homályos dolgokat világosakká tenni sajátos jellegük ügyes felismerése, majd meg (úgy mint 2. a.) az alfajnak és fajnak helyes meghatározása által; 4. mint kell helyesen, logikailag okoskodni, következtetni, itélni (syllogismusokban), és mint kell helyes megkülömböztetéssel megértetni valamit. (A dialectika ezen részéhez tartozik a kétértelműség helyes értelmezése, az igaznak és a hamisnak megkülömböztetése és általában a helyes logikai következtetés.) A dialectikát állítólag Zeno találta fel, (l. Stoicusok a. a névmutatóban.)

370 *Belső összefüggés nélkül.* Logikai rend nélkül.

371. *Véleményt mondtak.* Azaz szakvéleményt, a midőn tanácsért folyamodtak hozzájuk a peres felek, (v. ö. a 287. sz. jegyzetet is.)

372. *Tárgyalást vezettek.* Azon római jogászok, a kik tanácsadással foglalkoztak (l. a 287. sz. jegyzetet) a peres ügyek tárgyalása alkalmával részt vettek a tárgyaláson is, és a védőket segítették tisztükben szavukkal. Ily értelemben vezettek tehát ez említett jogászok tárgyalást olyan peres ügyekben, a melyekben valamely peres félnek ugyancsak ezen jogászok szolgáltak tanácsal.

373. *Ő nála ez irodalmi műveltséggel és válogatott nyelvezettel volt egybekötve.* A stoicusoknál ez rendszerint nem így volt. (V. ö. a 300. sz. jegyzetet is.)

374. *Irataiból.* Beszédeire vonatkozólag: Quintil. X. 7, 30; IV. 2, 106; VI. 1, 20; X. 1, 22. Művei elvesztek.

375. *Nagyobb képzettségre . . .* A szónoklatban és jogtudományban.

376. *Tárgyalások és véleménymondás alkalmával.* V. ö. a 372. sz. jegyzetet.

377. *Mind a két alkalomkor.* 'Tárgyalások és tanácsadás alkalmával'.

378. *Szivesen vállalt el pereket.* Szivesen vállalta el a védő tiszttét.

379. *Ha tanácsért fordultak hozzá.* Peres ügyben szakértői véleményezésért, (l. a 372. sz. jegyzetet).

380. *Ezzel a két gyakorlati és forumi tudománynyal.* A jogtudománynyal és az ékesszólással.

381. *Hogy az egyikben túltett mindenkin.* A jogtudományban és a tanácsadásban (peres ügyek körül).

382. *A másiktól.* Az ékesszólásból.

383. *A polgári jog védelmezésére.* Tárgyalások alkalmával a törvényszéknél, (v. ö. a 372. sz. jegyzetet is).

384. *A consuli méltóság megszerzésére.* Az ékesszólás révén tünt fel a római ember a közpályán, így tehetett szert népszerűsége és utóbb — szavazatokra, a mikor a consulságra pályázott.

385. *Még nem rég . . . hallgattam . . . Samusban.* Kr. e. 47-ben, a mikor Ázsiából visszatért, (l. M. Junius Brutus 22, 120. stb. a. a névmutatóban).

386. *A mi papi jogunk.* Brutus is pontifex, azaz tagja volt a papok testületének. Brutus azon papi testület (collegium pontificum) tagja volt, a mely tiszteletben és hatalomban első helyen állott. Ezen papi testület tagjai nem voltak papok a mai értelemben, ők *felügyeltek* a vallási dolgokra, e mellett azonban a közlekedésügyre, a naptár szabályozására, a törvénykezési napok és a törvényes eljárásmód megállapítására is kiterjedt az ő felügyeletük. A *papi jog* (*ius pontificium v. sacrum*) alatt ugyanazt kell értenünk, a mit ma *egyházjognak* nevezünk. Ezen *papi jog* magában foglalta mindazt, a mit a vallásra és annak gyakorlatára vonatkozólag törvénybe ígattak a régi rómaiak. Mindezt azután feljegyezték a papok (papok testületének) évkönyveibe (*libri v. commentarii pontificum*.)

387. *Egyenlő hivatalbeli rangotok.* Cicero és Servius Sulpicius Rufus mindketten consulviseltek voltak.

388. *Szakmáitoknak s törekvéseiteknek úgyszólván tözsomszédos volta . . .* Cicero szakmája, — a szónoklat — igen közel esett a Servius szakmájához, a jogtudományhoz (és a dialectikához.) És mindketten, úgy Cicero, mint Servius peres ügyek védelmezésé-

vel, ügyvédeskedéssel foglalkoztak. (V. ö. a 380., 381., 382. sz. jegyzetet is.)

389. *Gáncsoshodás és irigykedés.* V. ö. Hesiodus 'Munkák és napok' cz. költ. 23. v. Ezen versre czéloz Cicero. (*«Irigye a szomszéd szomszédjának».*)

390. *Amaz említett körülmények között.* T. i. szakmáitoknak és törekvéseiknek tözsomszédos volta mellett.

391. *Már oly régóta.* A köztársaság bukása, Cæsar egyeduralkodó.

392. *E kettő.* A tanács és a szó.

393. *Hogy kikre van e kettő nem átruházva, hanem magam sem tudom, mi módon hagyva.* Azaz Cæsar emberei, kegyenczei léptek Servius és Cicero helyébe, ez új emberek voltak most vezetői a római népnek, Cicero és Servius kora letűnt már. (V. ö. a 19., a 20., a 73. és a 149. sz. jegyzetet is.)

394. *Megmondtam,* (l. a 11. §-t.)

395. *Hanem a szomorúságnak sem.* A mennyiben a gyászra bőséges ok volt. A polgárháborúban Cicerónak és barátainak, Brutus- és Atticusnak sok közös jó barátja, a római államnak sok jeles embere esett el.

396. *Beszéde bevezetésében, a melyre mindig nagy gondot fordított.* (Cicero, De orat. I. 121.) Minden beszédének bevezetését nagy gonddal dolgozta ki. Gondosan készült azután szónoki előadására, így különösen a bevezetés (exordium) előadására, mert beszéde elején védői tisztével járó nagy feladatának tudatában mindig nagy elfogódás vett erőt Crassuson.

397. *Testét nem hánnya vetette.* Szilárdan, nyugodtan állott helyén, a mikor szónokolt (Cicero, De orat. III. 9, 33.).

398. *Hangját nem erőltette.* A színészi pathos kerülte, hangját nem nagyon változtatgatta, természetes hangon adta elő beszédeit.

399. *Ide-oda sohasem járkált, lábával ritkán toppantott . . .* V. ö. a 343. sz. jegyzetet.

400. *A vitatkozásban.* A midőn az egyik védő kérdésekkel ostromolta meg a másikat, s az ismét felelt és viszont kérdezett, úgy hogy a szónoki beszéd ezen része heves szóváltáshoz hason-

lított. (Quintil. VI. 4, 1.) Az ily szóharczokban Crassus kitűnt találó, kész, gyors feleleteivel. („Schlagfertigkeit“.)

401. *Nagyon fiatal.* 21 esztendő.

402. *Caius Carbót*, (l. C. *Papirius* Carbo 96, 103—106. sat. a. a névmutatóban. V. ö. ugyanott a L. *Licinius* Crassus alattiakat is.)

403. *Licina*. (Lásd a névmutatóban a *Licina* alattiakat.)

404. *Ifjú korában.* Kr. e. 118-ban, huszonkét éves korában.

405. *Valami népszerű dologba akart belefogni.* Kr. e. 118-ban.

A senatus ellenezte ez évben a Narbo Martiusban való gyarmatosítást. (V. ö. Narboi telepítés, (gyarmat, colonia) a. a névmutatóban.) De a democrata párt nagyon megbarátkozott az új gyarmat eszméjével, mert ily módon ismét sok szegény ember juthatott földbirtokhoz az új területen. A democrata pártnak az új gyarmat ügyében megindult mozgalmát a senatus ellenében hathatósan pártfogolta L. *Licinius* Crassus, sőt élére állott e mozgalomnak. A maga törvényjavaslatáért tartotta meg ez ügyben hírneves beszédét is, („de colonia Narbonensi“.)

406. *Még van egy beszéde, . . . a mely, hogy úgy mondjam érettebb.* Ez a beszéd, a mely elárulta az ifjú Crassusnak teljesen érett politikai észjárását, a nagy szónok egyéb beszédeivel együtt elveszett, (Cicero, *Oratio pro Cluentio* 51, 140; és MEYER *Orat. Rom. fragm. p.* 314.)

407. *Tribunsága.* Kr. e. 107-ben.

408. *Lucilius nem mesélte volna el kétszer.* Két helyen satíráiban. (V. ö. a C. *Lucilius* a. a névmutatóban.)

409. A népgyűlésen (a forumon) elnökkölt mint néptribun. Az itt elnöklő tribun a forumnak *rostra* nevű emelvényén foglalt helyet. Ezt az emelvényt a latin háborúban az ellenségtől (az Antium-beliectől) elragadott hajók orrai (*rostra*) díszítették. (Livy VIII. 14.)

410. *A melyet te . . . sokszor olvastál.* Cicero felteszi, hogy azt a beszédet, a melyben Crassus a *Servilius* (vagyis Q. *Servilius* Cæpio) törvényjavaslatáért szállott síkra, Brutus sokszor olvasta. Brutus ugyanis rokonságban állott a *Servilius*-nemzetséggel. (V. ö. a *Serviliusi* törvény, *Servilia lex*, továbbá a Q. *Servilius* Cæpio 135. sat. és M. *Junius* Brutus 22. sat. a. a névmutatóban.)

411. *Azért hoztam fel ezt.* T. i. ezen pontos chronologiai feljegyzéseket, adatokat.

412. *Mely korszak hozta meg a latin szónoklat első érettségét.* Ez a korszak a Crassus és Antonius korszaka volt.

413. *Csak az járulhatott hozzá még valamivel . . .* Ez, a ki még hozzájárult valamivel épen Cicero maga volt.

414. *Nem tudom.* Cicero itt sejteti, hogy a latin szónoklat második érettségének, a (legmagasabb fejlettségének, tökéletességének) korszaka épen az ő, a Cicero korszaka.

415. *Q. Caepioért, . . . mely magasztalásnak megjárja ugyan.* A törvényjavaslata miatt erősen megtámadott Q. Servilius Caepioért tartott védőbeszéd értendő, nem a törvényjavaslatért tartott fentemlített beszéd. (V. ö. a 410. sz. jegyzetet.) Ezen beszédében Crassus az erősen megtámadott Caepiót magasztalta.

416. *Mint censor.* Kr. e. 92-ben, kevéssel halála előtt. Mint censor adta ki Crassus hírneves rendeletét is a latin rhetorok (szónoklattanítók) iskoláira vonatkozólag. (A Gellius XV. 11; Suetonius, De Clar. rhet. 1; Cic. De orat. III. 24, 93.)

417. *Bizonyos kendőzetlen eredetiségnek . . .* Azaz természetesek, színük egészséges.

418. *A szavak . . . körútja.* Azaz a körmondat.

419. *Bizonyos tagokra . . .* Rövid, egymást kiegészítő mondat-tagokra, (Cicero, Ad Herenn. IV. 26. és Orator 11. A „*χῶλον*”, elnevezésre vonatkoz. l. PIDERIT i. m. 122. l. „*χῶλα*” a. a jegyzetekben.)

420. *A szónoki előadás szabályairól szóló . . .* E könyvre vonatkozólag v. ö. Cicero, De oratore, I. 21, 94; 48, 208; Orat. 5, 18; Quintil, III, 1, 19.

421. Crassus a Serviliusi törvényért tartott beszédében magasztalta a római senatust és a római lovagrend ellen sok helyütt keményen kifakadt. (Cicero, pro Cluent. Oratio, 51, 140.) A lovagok ezért gyűlölték Crassust. Ezen lovagok közül valók voltak a bírák is. Épen ezen lovagrendi bírákat akarta a néppel meggyűlöltetni a szónok (v. ö. a Serviliusi törvény, Servilia lex a. a névmutatóban). A vádlókat amaz időben (különösen az optimatáknak Jugurthával folytatott üzelmei óta) nagyon megbecsülte és (külö-

nösen az optimaták ellen) felhozott vádjaiknak feltétlenül hitelt adott a nép, a mely gyűlölte az optimatákat. Ezen vádlók vagyis feljelentők túlkapásai ellen tehát a kellő óvatossággal kellett beszélnie Crassusnak, hogy a népet meg ne sértse, sőt inkább megnyerje a maga részére. (V. ö. a Jugurtha-féle összeesküvés a. a névmutatóban.)

422. Az a . . . tisztvárosa Cn. Domitius ellen czímen ismeretes censori beszéd. Cn. Domitius Ahenobarbus Crassussal együtt volt censor. Igen különböző természetű emberek voltak és örökös viszálykodás volt közöttük. (Plinius N. H. XVII. 3. Suetonius, Ner. 2. V. ö. még a Cn. Domitius Ahenobarbus alattiakat a névmutatóban.) A két férfiú közti feszült viszony s a versengés okozta, hogy Crassus mint censort támadta meg Domitiust.

423. Vitatkozás. Szóharcz (altercatio). V. ö. a 400. sz. jegyzetet is.

424. Sűrűbb . . . felkiáltások. A hallgatóság tetszésnyilvánításai értendők.

425. A nép szája ize szerint való . . . Az itt említett szóharczban Crassus népies modorban, a nép nyelvén, a népnek tetsző elnös fordulatokban felelt Domitiusnak. Ezért aratott oly nagy tetszést e szóharcz alkalmával Crassus.

426. Magánügyekben barátainak érdekében . . . Ha valamelyik barátjáért peres ügyben mint védő szónokolt.

427. Előkelő társadalmi és testületi összeköttetései révén. Philippus a legelőkelőbb rómaiakkal volt egyugyanazon papi testületben. (V. ö. a 386. sz. jegyzetet is.)

428. Lucius Philippussal szemben győztes maradt. Herennius nyerte el a consulságot, jóllehet ő neki nem voltak olyan előkelő összeköttetései, mint Philippusnak, és nem is volt olyan előkelő származású, mint Philippus.

429. Nagy ember. Azaz hatalmas, előkelő, befolyásos ember. Nem a lelki, nem a szellemi nagyságra vonatkozik a fentidézett hely.

430. A példa s a finomság. Példák a római történelemből, a melyeket beszédeiben értékesíteni tudott. És e mellett finom érvelés, úgyszintén finom élecek is jellemezték beszédeit.

431. *Szomorújátékaiba is.* Ezekről mit sem tudunk.

432. *Szónoki tehetsége szindarabjaiból is kitűnik.* Drámái dialogusainak könnyed folyásából.

433. *Dühös és szenvedélyes vádló.* V. ö. a 323. sz. jegyzetet.

434. *Mint ilyen . . . elismerést érdemel.* Értette a mesterségét, tudott vádakát kovácsolni és kemény vádolóbeszédeket tartani.

435. *Caepio ellen.* Cicero korában ismeretes, hírneves beszéd volt ez, melyet T. Betutius Barrus Q. Servilius Caepio, Livia férje ellen tartott, (l. a Q. Servilius Caepio 169. stb. a. a névmutatóban.)

436. *A Caepio nyelvével megfelelt Aelius.* Azaz Aelius dolgozta ki Caepio számára azon beszédet, a melyben Caepio Barrusnak felelt.

437. *A fregellaelic s a latín gyarmatokért.* Kr. e. 177-ben L. Papirius Fregellanus követségben járt a senatusnál Rómában. Beszédében azon kéréssel fordult a római senatushoz, hogy a vidékieknek (különösen a latín gyarmatosoknak) tömeges Rómába való költözését akadályozza meg a tanács. „A latín gyarmatok külföldben — úgymond — pusztán maradnak és nem állíthatnak katonákat a rómaiaknak”. Latín gyarmatosok alatt a rómaiak által Latium határain kívül gyarmatokba telepített latín eredetű itáliai lakosok értendők, kiknek kötelességük volt Róma számára katonaságot állítani és tartani. (Titus Livius XLI. 8. és CSERÉP, Római régiségek Bp. 1888. 35. l. 12. §. „Latini” a.)

438. *Ezen, mondhatni külföldi szónokokról.* Külföldi szónokoknak nevezi ezeket Brutus, mert nem Rómában, hanem vidéken nyertek kiképeztetést és mint szónokok csak vidéken szerepeltek.

439. *Azt a bizonyos fővárosias színezetet.* E szónokok kiejtése más volt, mint a fővárosi szónokoké, egész modorukban pedig hiányzott az igazi „fővárosi chic”.

440. *Ha majd Galliába kerülsz.* Akkor Brutus éppen Galliába készült menni proprætornak (kormányzónak).

441. *Másoknál is.* Más vidéki embereknél is, a kik nem voltak szónokok.

442. *Versent élczelődött.* Azaz: viccellek.

443. *Eredeti zamatú.* Azaz fővárosi zamatú. Graniusnak, a fő-

városi embernek élceze diadalmaskodott a vidéki Tinca élcezein. Élcezeik szójátékos élczek lehettek.

444. *S így . . . már nem csodálkozom.* Tinca mint vidéki ember nem birta úgy a fővárosi latin nyelvet, hogy Graniussal kiállhatta volna a versenyt. Tinca kimutatta foga fehérét, azaz vidéki voltát nem titkolhatta, Granius, a fővárosi ember hamar kiismerte őt. És így — ismervén a Tinca esetét — Cicero már nem csodálkozik azon, a mi Theophrastuson esett meg.

445. *Idegen, nem lehet olcsóbban.* Theophrastus erőltette az attikai (athenai, tehát fővárosi) kiejtést és beszédet. És ezt az athenai piaczi asszonyka rögtön észrevette, és felismerte Theophrastusban a vidéki embert, a ki felette tisztán beszélt görögül, hogy valahogyan vidékinek ne nézzék. (Quintil. VIII. 1, 2.) Talán Tinca is erősen, 'fővárosiaszkodott' és épen ezzel árulta el vidéki voltát. Az igazi fővárosi 'tonust' nem tudta eltalálni.

446. *A kocsiverseny alkalmával stb.* A négyesfogatokkal való versenyek értendők. Hátral nyitott, elöl zárt kétkerekű kocsik elé négy lovat fogtak egymás mellé (quadriga). Ily kocsikon csak egy ember (quadrigarius) fért el, a ki a négy lovat hajtotta. A kocsiversenyeket a *circusban* tartották. Az ellipsis-alakú circus egyik végén rekeszek (carceres) voltak. Ezekből indultak ki pályájukra a négyesfogatok. A versenyzőknek az egész circust meg kellett kerülniök és ismét oda visszatérniök, a honnan kiindultak. A ki az egész pályát hétszer befutván, elsőnek érkezett vissza kocsijával, versenydíjképen pálmaágat kapott. (V. ö. ANTHONY RICH. Illustriertes Wörterbuch de römischen Altherthümer, Uebers. v. Dr. Carl Müller, Paris & Leipzig 1862. a 111. lapon 'carceres', a 152. lapon 'circus', a 441. lapon 'palma' és az 509. lapon 'quadriga' és 'quadrigarius' alatt.)

447. *Amazokéival . . .* T. i. a Crassus és Antonius jeles tulajdonaival.

448. *A legnagyobb nyíltsággal, . . .* Őszintén kimondta, a mit akart.

449. *Vitatkozáskor.* A 'szóhareczban'; (v. ö. a 400. sz. jegyzet.)

450. *Az ő szereplésének ideje épen a nagy szónokok korszaka-*

kába esett. E nagy szónokokkal pedig Gellius nem versenyezhetett, Antonius, Crassus, Philippus mellett kis ember volt ő.

451. *Fivére Sextus ugyanis . . .* Ezen „*ugyanis*“ szóval megokolja Cicero, hogy miért nem említi a szónokok sorában Sextus Pompeiust.

452. *A ki önerejéből lett nagy emberré.* Nem dicsekedhetett nagynevű ősökkel és nem az ősök nagy nevének köszönhetette a közpályán való emelkedését. A maga derekasságából lett azzá, a mi volt (*self made man*).

453. *Csaknem ugyanily fajta képzettségnek.* A jogtudományban való kiváló jártasságuknak. Már a stoicusok tudományához és a geometriához kevésbé értettek, mint az előbb említett Sextus Pompeius. (Ezért volt *csaknem* olyan a képzettségük, mint a Sextus Pompeiusé.)

454. *A Marius consulságai és az ekkori kedvezőtlen viszonyok.* C. Mariust ötször egymásután választották meg consulnak. Ő miatta sokan nem lehettek consulokká amaz években, mert Marius mindnyájukat elütötte a consulságtól. (V. ö. a C. Marius alattiakat a névmutatóban.)

455. *Számos népgyűlésen.* A választó gyűlést megelőző népgyűlés volt a *contio*. Ilyen gyűléseken szónokolt Octavius. (Velleius II. 20; Titus Livius Epitome, 79.)

456. *Nem pedig a törekvő embereket.* A törekvő emberek alatt értendők azok, a kik sok igyekezettel és jóakarattal, de szónoki tehetség nélkül léptek a közpályára.

457. *Szomorújátékaiból.* E szomorújátékok másódrangú művek voltak. (Val. Max. III. 7, 11.)

458. *Ezt egészen kezeiben tartotta.* T. i. a politikát. Cethegus szerepelt a politikában maga is, a politikát ő nemcsak elméletből ismerte.

459. *Akár csak a consulviselteknek.* Pedig ő csak praetorviselt ember volt. A senatusban mint szónok helyén volt.

460. *Főbenjáró peres ügyekben.* Súlyos bűnügyekben, a melyek a nagy közönséget is jobban érdekelték. (*Causae publicae*.) Rablás, gyilkolás, vérfertőzés stb. mind a *causae publicae* néven ismert bűnügyekhez, vagyis a *fenyítő* törvénykezés körébe tartoztak.

461. *Magánügyekben.* Ide tartoztak az örökségek, az adásvetés, a hitel, a tartozás stb. körül felmerülő, vagyis a polgári törvénykezés körébe tartozó peres ügyek. (*Causae privatae.*)

462. *Nagy mesternek.* Kitanult, ügyes védőnek, routine-vel bíró ügyvédnek. Jól ismerte a polgári jogot. A főbenjáró bűnügyekben való védői szerepléshez szükséges szónoki erő és a kellő jogismeret (a fenytő jog, a *ius criminale* ismerete) azonban hiányzott nála.

463. *Ofella ugyanis.* Az *ugyanis* szóval jelzi Cicero, hogy Ofella is a Lucretius-nemzetséghez (gens Lucretia) tartozott.

464. *Inkább a népgyűlésekre mint a törvényszékek elé való volt.* Jól tudott beszélni népies modorban, a nép szája ize szerint. (V. ö. a 425. sz. jegyzetet is.) Már a törvényszéknél ezt a modort, a melyben erős volt, nem alkalmazhatta.

465. *Az effajta magánügyekben.* A polgári törvénykezés körébe tartozó ügyekben. (V. ö. a 461. sz. jegyzetet is.)

466. *Ugyanily fajta peres ügyekkel.* Magánügyekkel, (l. a 461. sz. jegyzetet.)

467. *Ellenfelét.* A másik panaszos fél védőjét (sarokba tudta szorítani, és így meg tudta nyerni a pereket.)

468. *Hallgatója.* Tanítványa, kit magánúton (nem iskolában) oktatott.

469. *Lucius Sulla fővezért törvénybe idéztette.* A mikor Sulla mint fővezér távol volt a mithridatesi háborúban, Cinna biztatására Vergilius tribun vád alá helyezte és törvénybe idézte Sullát Kr. e. 87-ben, (l. a L. Cornelius Sulla a. a névmutatóban).

470. *A mi osztályunkbeliek közül.* Vagyis az optimáták közül. Cicero mint consulviselt férfiú és senator szintén az optimáták (a „főrendek”) osztályához tartozott.

471. *Ő.* Titus Junius értendő.

472. *Az ily nagy és régi államban.* A római államban.

473. *Kit látok szájasnak és kit szónoknak.* Így különbözteti meg egymástól a beszélni tudókat Cicero a 180. §-ban is.

474. *Juliusnál.* C. Julius L. F. (Cæsar Strabo Vopiscus) értendő, (l. a névmutatót).

475. Cicero különbséget tesz *nagy közönség* (tömeg, publicum)

és szakértők között. A nagy közönség csak azon hatás szerint bírálja meg a szónokot, a melyet a szónok beszéde reá, (e közönségre) gyakorol. A szakértők, azaz mindazok, a kik irodalmi műveltséggel, retorikai és æsthetikai képzettséggel is birnak, a szónoki beszédet nemcsak a vele elért hatást, hanem a beszédnek művészi értékét tekintve is meg tudják bírálni.

476. *A mit nem mindenkinek fog helyeselni.* Itt Cicero Brutusra czéloz, a ki, mint az új-attikai (*attikista*) irány híve, a nagy közönség ítéletét kevésre becsülte. Ezen új-attikai szónokok csakis az ő elveiket, azaz az attikisták elveit valló szakértők elismerésére áhítoztak, (l. Bevezetés XIV. l.).

477. *Csak ez a Brutus itt helyeselje, a mit mondasz.* Atticus rögtön észrevette a Brutusra való czélzást. Cicero most válaszában ügyes fordulattal tér át a maga szónoklati irányának és művészi elveinek jellemzésére. A jó és rossz szónokokról való előadásával, elméleti fejtegetéseivel csak Brutusnak és Atticusnak kíván tetszeni, mint *szakértőknek*, de már szónoklatával a nép elismerését akarja megnyerni.

478. A szónok itt említett hármass feladatára vonatkozólag l. a 231. jegyzetet. V. ö. még a Cicero, De orat. II. 27; 115. II. 29, 128; 77, 130; Orat. 21, 69. stb. és Quintil III. 5, 2. a. E szerint tehát a szónoknak a hallgatókat *oktatnia* (felvilágosítani, docere), *gyönyörködtetnie* (delectare) és *megindítania* (indulatra gerjeszteni, permovere) kell.

479. Minthogy a szónok csakis a műszabályok szigorú betartása mellett érheti el a kívánt hatást, úgy a műértőnek ítélete szükségképen meg fog egyezni a nagy közönség ítéletével. Ha ugyanis a szónok szigorúan követi a műszabályokat, úgy a szakértő bíráló elismerésével találkozik, de egyúttal hatást kelt szónoklatával a közönségnél is, s így ez is dicsérni fogja őt.

480. *Amaz előbb említettek.* Antonius, Crassus, Philippus.

481. *A műbirói mértéket.* Cicero igazán szakértő kritikus.

482. *Szokása szerint.* Brutus gyakran szónokolt a nép előtt.

483. *Előttem . . . e hatás oka is érthető legyen.* Mint műértő Cicero meg tudja ítélni, mily eszközökkel, mely műszabályok be-

tartása mellett éri el Brutus, hogy szónoklata hat a nagy közönségre. De azért Ciceróra, a műértőre is hat e szónoklat.

484. *Van-e itt min vitatkozni?* Azaz kell-e itt valamin vitatkoznia a szakértőnek a nem szakértővel (laikussal').

485. Az itt elmondottakban világosabban fejti ki Cicero, hogy a szónoki beszéd a hallgatókra miképen hat három irányban. (V. ö. 478. sz. jegyzetet is). Mert miként mondja: 1. *hitelt ad a beszédnek az, a ki hallgatja a szónokot*, vagyis a hallgató okul a szónok szavain; 2. *a szónoki beszéd gyönyörködteti . . . a hallgató sokaságot*, vagyis a hallgató gyönyörködik a szónok szavain; 3. *a tömeg örül, szán, nevet, sír . . .*, vagyis a hallgató megindul a szónok szavaira.

486. *Ha valamire nézve sohasem volt a nép és a tanultak . . . közt nézeteltérés.* Ez esetben nem volt a nép és a tanultak közt nézeteltérés az alább (189. par. a.) felsorolt kitűnő szónokokra vonatkozólag.

487. *Hogy e kettő közül valamelyiket válaszsza-e.* Mert mindketten kitűnő védőknek voltak elismerve, úgy a nagy közönség, mint a szakértők által.

488. *Tetőd a vádlottak mit vártak.* Meg voltak győződve arról, hogy Cicero kitűnő védőjük lesz. És így főbenjáró ügyekben igen gyakran szerepelt Cicero, mert sokszor kérték meg védőnek.

489. *Ha peres ügyeit megosztotta veled.* V. ö. a 7. sz. jegyzetet. Egyugyanazon perben olykor négy, sőt hat védő is szerepelt mint egyugyanazon ügy (személy) védője. Ily esetekben a védők maguk közt megállapították, hogy milyen sorrendben fognak szónokolni.

490. *A befejező részt . . . mindig reád hagyta.* Bűnügyekben a szónoki beszéd befejező részében kéri a védő a vádlott felmentését. Cicero több ízben köszönhette szónoki sikereit beszédei nagyhatású, megrendítő zárószavainak (*peroratio*). Ezért midőn többekkel együtt működött mint védő, a befejező részt vagyis a záró szót (*peroratio*) mindig neki hagyták szónoktársai, így Hortensius is. (Cic. Or. 37, 130.).

491. *Azt a nagy művét, a melyet ismertek.* A 'Thebais' című epos értendő (l. Antimachus a. a névmutatóban).

492. V. ö. erre vonatkozólag Plutarchus Lysand. 18.

493. *Mély gondolatokat rejtő költemény.* Megértéséhez sok ismeret, nagy olvasottság kellett, tudósoknak való volt.

494. *Mint egykor Curiót.* V. ö. a 210. és 305. paragrafust.

495. *A melyekben kizárólag csak a bírakkal van dolgunk.* Brutus azt mondja, hogy ő valamely nyilvános törvényszéki tárgyaláson, a mikor a szónok beszédével csakis a bírákhoz fordul és *nem a néphez* — (mint a népgyűlésen), — *mégsem tudna beszélni*, ha az ezen törvényszéki tárgyaláson, mint közönség jelenlévők (corona) távoznának, és csak a bírák maradnának ott. Mert a szónoknak szüksége van a nagy közönségre.

496. *Vagy hogyha a hallgató, akárcsak a ló, csökönyösködik.* Cicero itt észrevette, hogy a hallgatókat fuvolákhoz hasonlítani mégsem lehet. Azért most a fuvolákról mondott hasonlatából hirtelen átesap ezen hasonlatba, s most a szónokot nem szívesen hallgató közönséget a csökönyös lóhoz hasonlítja. Már ez a hasonlat találóbbr.

497. *Nem érzi ilyenkor, hogy van jobb valami is.* A nagy közönség ilyenkor nem veszi észre ezt, de a szakértő hallgató rögtön észreveszi. (V. ö. a 475. sz. jegyzetet is).

498. *Amaz ügyben a melyről fentebb szólottam.* A 144. par. ban. (V. ö. a *M'Curius* 144. a. a névmutatóban).

499. *A régi jogi formulákról.* A végrendelkezőnek bizonyos meghatározott formában kellett kiállítania végrendeletét. A legkisebb formahiba is oka lehetett a végrendelet érvénytelenségének. (Cicero, De Orat. I, 180.).

500. *Hogyan kellett volna . . . megírva lennie.* Erre is volt egy külön forma. (Gaius Inst. II. 179. 180.). Az itt említett végrendelet hiányos volt, az örökhagyó nem számolt valamennyi bekövetkezhető esettel.

501. Az itt említett örökösödési ügyre vonatkozólag v. ö. a *M'Curius* 144. a. a névmutatóban.

502. *Egyszerű emberek.* Ilyen egyszerű ember volt a jelen esetben az örökhagyó is.

503. *Atyjára, e nagy tekintélyre.* P. Mucius Scaevola értendő, (l. P. Mucius Scaevola a. 98—108. a névmutat ba).

504. *Azt a jogot.* Az írott betűt, mint egyedül jogérvényest.

505. *A polgári jog épségben tartása mellett.* A polgári jog értelmében is az írott betű a jogérvényes

506. Az itt elmondottakból kitűnik, hogy Q Scaevola, mint jogtudós, szigorúan jogi alapon, a *ius civile* alapján állott. Ő az írott betűnek védelmére kelt, a midőn azt mondotta, hogy az említett végrendelet úgy értendő, a hogyan írva van, magyarázgatni az írott betűt nem szabad Q. Scaevola szerint.

507. *A kényes uracson.* Az elkényeztetett uracson, a ki megszokta, hogy minden kívánságát teljesítsék.

508. *Evező fogantyút.* Fából való evezőtartó értendő. Ez a hajó belső részén alkalmazott erős faczövek volt, a melyhez az evezőt szíjjal erősítették, hogy evezés közben helyéből ki ne mozdulhasson, (I. RICH ANTHONY, Wb. d. römischen Alterthümer etc. Paris u. Leipzig, 1862. az 543. lapon 'scalmus' a.).

509. *Csábító fogantyúból.* A végrendelet ama nem eléggé óvatosan megfogalmazott passusából. (V. ö. a 499. és a 500. sz. jegyzetet. V. ö. még a M' Curius 144. a. a névmutatóban).

510. *A százak tanácsa elé való.* V. ö. a 352. sz. jegyzetet.

511. *Egyike azon három eredménynek.* Hogy a szónok oktassa, hogy gyönyörködtesse és hogy megindítsa a hallgatót, (*docere, delectare, permovere*). V. ö. a 478. sz. jegyzetet is.

512. *A jogos és méltányos.* V. ö. a 348. sz. jegyzetet. Crassus már nem az írott betűért szállott síkra, (l. az 506. sz. jegyzetet).

513. *Az ő beleegyezése nélkül.* Azaz Scaevola jóváhagyása nélkül, vagyis, ha a végrendeletek érvényességére vonatkozólag kizárólag Scaevola szava volna a döntő.

514. *Tömerdek példában.* Azaz számos olyan esetet hozott fel, a midőn szintén a jogos és méltányos alapján kellett döntení valamely örökösödési ügyben.

515. Azaz a laikus hallgató, hallgatva Scaevolát, azt fogja mondani, hogy Scaevolánál jobban szónokolni már nem lehet. Ám de mikor azután Crassust hallja beszélni, ugyancsak ez a laikus hallgató szükségképen elismeri, hogy Crassus sokkal nagyobb szónok, mint Scaevola. Ellenben a szakértő hallgató, még mielőtt Crassust hallotta volna beszélni, a mikor Scaevolát hall-

gatja, rögtön észre fogja venni, hogy Scaevola nem olyan nagy szónok, hogy nálánál jobbat képzelni sem lehetne. A szakértő meg tudja ítélni a szónokot annak valódi értéke szerint.

516. *Nézeti az órát.* Azaz elküldi valamelyik rabszolgáját, hogy nézze meg a vízi órán (*clepsydra*), mennyi az idő. A vízi órák a mai homokórákhoz hasonlítottak. (V. ö. ANTHONY RICH, III. Wb. d. röm. Alterthümer, Paris u. Leipzig, 1862, a 163. l. ,clepsydra' a.).

517. Az elnök bíró, a ki a bírakat a tárgyalásra egybehívta, bármikor feloszlathatta a bírák gyülekezetét, vagyis bezárhatta az ülést'.

518. *Miként a madarat valami ének.* A megejtő ének, a madár hangját utánzó síp szava. E síppal a madarászok csalják törbe a madarat. Általában az ének lebilincseli a madarak figyelmét.

519. E helyütt is a szónokoknak a hallgatókra való három irányú hatását jellemzi Cicero. (V. ö. a 478. sz. jegyzetet is).

520. *Mintegy újra kezdve.* Mert Cotta és Sulpicius voltak azok a kikről előbb is (a 183. par.-ban) beszélt Cicero, a hol azután a szakértő és a laikus közötti különbség fejtegetésére tért át.

521. *A jó szónokoknak két neme van.* Tulajdonképen három neme van, (1. Bevezetés, XV. l.). A jó szónokok két nemének jellemzésével a két legnevezetesebb szónoki stílnemet ismerteti Cicero. (Cic. ad Herenn. IV, 8, 11. és Orator 5, 20, 28, 97.).

522. *Az egyiket az egyszerűen és tömören, a másikat meg a fellengősen és áradozva beszélők teszik.* E két stílnem: A *genus dicendi tenue* és a *genus dicendi sublime*, (1. Bevezetés XV. lap).

523. Cicero a *genus dicendi sublime*, vagyis az emelkedett, a gazdag szónoki stílus előbbrevalóságát vitatja. „De azért a másik stílnem, a *genus dicendi tenue* vagyis az egyszerű stílus is megérdemli az elismerést, ha az a maga nemében tökéletes. Ez utóbb említett stílnemben csakis nagy szónok tűnhetik ki'.

524. Épen az itt jellemzett szónokok: Cotta és Sulpicius kiváló képviselői az említett két különböző stílnemnek. Cotta az egyszerű, Sulpicius az emelkedett stílusban tűnt ki. (V. ö. az 522. és az 523. sz. jegyzetet is).

525. A túlzástól óvakodni kell, úgy az egyik, mint a másik irányban.

526. Cotta tehát az *inventio* terén kiváló volt. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet).

527. A *forumra illő*. Tehát szónokias.

528. Megvolt benne az igazi művészi mérséklet.

529. *Rendünkön*. A senatori rend értendő, a melyhez Cicero is tartozott. (V. ö. a 470. sz. jegyzetet is).

530. *Önmagáért a variusi törvény alapján*. Cotta is alig kerülhetette ki a számkivettetést (l. Variusi törvény, *Varia lex a. a névmutatóban*).

531. *E . . . kiváló férfiú*. T. i. Lucius Aelius.

532. *Belső intézményeket*. Törvények, vallásügy, művészet, tudomány, irodalom, stb.

533. *Külső eseményeket*. A külső politikát érintő események, háborúk, gyarmattelepítések, stb.

534. *A melyeket a maga ügyében használt*. A mikor ugyan-csak a Varius-féle törvény alapján helyezték vád alá. (V. ö. az 530. sz. j. is).

535. *Fiatal koromban*. Cicero tizenhét éves korában gyakran kereste fel a tudós Aeliust, a kitől így sokat tanult.

536. Mert Cotta a saját műveinek nevezte azokat.

537. *Nem jutott szerepe . . . senkinek*. Nem jutott védői szerepe senkinek.

538. *Hogy egy-egy perben több védő is működött volna*. V. ö. a. 489. sz. jegyzetet.

539. Itt a szónoki beszéd amaz ismeretes hat részére utal Cicero. (V. ö. a 129. sz. jegyzetet is).

540. *Ha egyszerre többek érdekében beszélünk*. Mert ha a védő a peres ügyből mindig csak egy részt vállal el, úgy egy időben sok perben is működhetik, mert ma az egyik, holnap a másik perben szerepelhet mint védőszónok. És bizonyos, hogy az a szónok, a ki egy időben sokak érdekében fáradozik, hamar lesz népszerűvé, felkapottá; rövid idő alatt szerez sok barátot. Erre pedig annak, a ki a közpályán előre akar haladni, nagy szüksége van.

541. *A nevelők*. A flúgyermekekre való (házi) felügyeletet

tudományosan képzett rabszolgákra (*paedagogi*) bízták a régi rómaiak. (Quintil. I. 1, 8.).

542. *Nem annyira anyjuk ölében, mint inkább beszédén.* Vagyis Cornelia egyénisége igen nagy hatással volt fiainak szellemi fejlődésére. Nem csak testi, hanem kitűnő szellemi nevelésben is részesítette fiait e kiváló nő.

543. *Annnyival is nagyobb örömmel.* Vagyis annál nagyobb érdeklődéssel. Mert az említett nő L. Licinius Crassusnak, a nagy szónoknak volt leánya. (V. ö. a L. *Licinius* Crassus 102, 115. stb. a. a névmutatóban.)

544. *Fiának fogadott.* Azaz örökbefogadott, (*filius adoptivus, heres legitimus* l. CSERÉP dr., Római régiségek, Budapest, 1888. Franklin T. 131. l.).

545. *Tisztársam.* A papok testületében, mert Scipio szintén tagja volt a papok testületének, nevezetesen azon testületnek, a mely Brutust is tagjai közé számította. (V. ö. a 386. sz. jegyzetet is.)

546. *Jól beszél.* Jó a kiejtése. Tiszta latinsággal beszél.

547. *A bölcsesség tövéből.* Azaz oly családból, a melyből sok böles ember, első sorban C. Laelius Sapiens maga is származott.

548. *Sokaknak bölcsesége.* A *Laeliusok*, *Scaevolák*, *Crassusok* és *Metellusok* bölcsesége.

549. *Sem a köz- sem a magán- és polgári joghoz.* A közjog alatt értjük a római államjogot, (*quod ad statum rei Romanae spectat*) a magánjog alatt nem az állam, hanem az egyes emberek érdekei körüli jogot (*privatum, quod ad singulorum utilitatem spectat*). Ez utóbbinak főrészét képezi a polgári jog (*ius civile*) mint sajátos római polgári jog. (Digest. I. 1, 1, 2.).

550. *Amaz igenis ismeretes öt részből.* V. ö. a 76. sz. jegyzetet.

551. *Antonius mind az ötben kitűnő volt.* (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.)

552. *Nyelv, vagyis elocutio* dolgában Crassus túlhaladta Antoniust. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.)

553. *Curio* csakis az *elocutio* révén érte el sikereit. A szónoki művészet többi részeiben gyarló volt. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.)

554. *Ladikból.* Mint az olyan, a ki a víz hullámain ingó csónakban igyekszik testét egyensúlyban tartani.

555. Mert az élcz is jellemző szónoki tulajdon. (Cicero, De Orat. II. 56, 227.).

556. *Néptribun korában Curio és Octavius consulokat a népgyűlésbe idézte.* A néptribunok mindazon esetekben, a midőn a római népet érdeklő ügyekben felvilágosításra stb. volt szükségük, a consulokat (és a főbb tisztviselőket) a népgyűlés elé idézhették.

557. *A legyek.* A legyeket odacsalta a sok *gyógyító ír* szaga. De Curio a sok gyógyító írral bekent Octavius mellett annyira hánykolódott testével, hogy ez által a legyeket elhajtotta consultársától, a ki fájós és bekötözött tagjaival mozdulni sem tudott ültében.

558. *Három tételt.* Beszéde bevezetésében megmondta előre, hogy mely három dologról fog szónokolni.

559. *Cotta helyett.* Ez ügyben is több védő működött. Cotta volt a főszónok, a ki a zárószót ez alkalommal Cicerónak engedte át. (V. ö. a 489. és a 490. sz. jegyzetet).

560. *A maga bűvös szerezével és ráolvasásaival.* Titiniát bozorkánynak nevezte, a ki őt (Curiót) mindenféle bűvös szerrel és szóval (ráolvasással) hirtelen megfosztotta emlékező tehetségétől, úgy, hogy szónoklatát félben kellett hagynia. (Cicero, Orat. 37, 129. és Horatius Epist. I, 1, 34.).

561. *Azon könyvéből is.* E könyvről bővebbet nem tudunk.

562. *Azon tanácsülést . . . a melyet Caesar consul korában hitt egybe.* A consulnak joga volt a tanácsot és a népet összehíni, (*ius senatum et populum vocandi*).

563. Mert olyat gáncsol ott, a mi még csak azon párbeszéd ideje után egy évvel későbbben történt. (218. paragr.)

564. *A mely az észtehetség egyéb ágainak őre.* Az emlékező tehetség (*memoria*) értendő. (Cic. De Orat. I. 5, 18. Cic. Ad Herenn. III. 16, 28. ; Part. or. 1, 3.).

565. Úgy mint a Titinia ügyében (l. a 217. paragrafus befejezését).

566. *Miként már fentebb említettem.* V. ö. a 210. paragrafust.

567. *Azt a jó tulajdonságot.* A nyelvtisztaságot, a helyes latinságot, tehát egyáltalában a jó *elocutiót* érti itt Cicero. Mert Curio csakis *elocutio* tekintetében jöhetett számba. (V. ö. az 553. sz. jegyzetet).

568. *Ama kiváló szónoknak.* C. Papirius Carbo értendő, (l. C. Papirius Carbo, 96. stb. a. a névmutatóban).

569. *Nem . . . nagy elmeélű.* Az *inventio* dolgában nem valami nagy éleslátással bíró. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is).

570. *Volt az ő szavainak hatása.* *Elocutio* dolgában kiváló volt. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is).

571. *Az anyag feltalálásában.* Az *inventio* körül. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is).

572. Derekas vádolóbeszédet tartott, a melylyel elismerést aratott, M'Aquiliust azonban Antonius sikeresen védelmezte.

573. *Ha állami ügyben beszélt.* Csakis politikai kérdésekben tudott hatásosan szónokolni (a *senatusban*). A törvényszék előtt mint védő kevésbé volt helyén.

574. *Apádat.* (V. ö. a M. Junius Brutus 222. a. a névmutatóban).

575. Vagyis más szavakkal: Mindemezt itt felsorolt szónokok a *senatusban* a politikáról, az állami életbe vágó ügyekben derekasan tudtak szónokolni. A *törvényszékeknél*, mint védők már kevésbé tudtak megfelelni tisztüknek.

576. *Művelt hallgatóság körébe.* Azaz a *senatusba*.

577. *Hogy már itt a korszakok rendjét megbontsam.* Mert az itt alább megnevezett szónokok a *legújabb* korban szerepeltek, és így az előbb említett *régiebbek* sorában mint sokkal későbbiek foglalhatnak helyet.

578. *A szónoklatnak ezen neméről.* A demagog-szónokok népies szónoklati modoráról.

579. *Praetor korában lehetett volna consullá.* Azaz a nép vezére, Saturninus keresztül tudta volna vinni, hogy C. Servilius Glaucia a törvény ellenére még praetorsága alatt lehessen consullá. A törvény értelmében ugyanis consullá csak két évvel praetori tisztének lejártá után lehetett valaki.

580. Azaz a nép *reá* szavazott volna, ha egyáltalában felvet-

ték volna a jelöltek sorába. A választási elnök ugyanis a jelöltek sorából kirekesztette olyképen, hogy a választó gyűlésen Glaucia jelöltségét semmisnek nyilvánította.

581. *Kedvükre való törvényjavaslatával.* Ezen törvény az optimáták ellen volt irányozva. A lovagoknak meg épen kedveskedni akart vele Glaucia. Pontosan nem tudni, hogy mit foglalt magában e törvény, a melyet *lex Servilia de repetundis* (*repetundarum*) néven ismertek. Minden bizonynyal tehát a zsarolásra vonatkozott. A Kr. e. 111. évben kelt.

582. *A régi atticai vígjátékokban.* (Cicero, De republ. IV. 10, 11.). Ezen régibb atticai vígjátékokról Horatius is megemlékezik (Horat. Sat. I. 4, 1. és köv.). Ő nála olvassuk, hogy a régi atticai (ó-atticai) vígjáték (*comoedia prisca v. antiqua*) legkiválóbb képviselői Eupolis, Cratinus és Aristophanes költők voltak. Ezen régi atticai vígjátékokat nyelvtisztaságuk mellett Quintilianus (X, 1, 65. s. k.) szerint a *libertas* is jellemezte, vagyis a régi atticai conoediaköltők színrehozták és kigúnyolták, megbélyegezték (*notabant* l. Hor. f. i. k.) mindazokat, a kik a közpályán való szereplésük alatt bárminemű gáncsra szolgáltatottak okot. (A régi atticai comoedia a Kr. e. 500. évtől a Kr. e. 400. évig virágzott. Utána következett, és a Kr. e. 400. évtől a Kr. e. 300. évig virágzott a közép- és az új-atticai vígjáték).

583. *A tárgy megértése dolgában.* . . . A inventio körül. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is).

584. Sulla a Kr. e. 87. évben indult el mint fővezér a Mithridates elleni háborúba. Ezen háborúból Kr. e. 82-ben tért vissza Rómába. Míg Sulla távol volt, Marius és Cinna felforgatták a római alkotmányt, (l. C. Marius és L. Cornelius Sulla a. a névmutatóban).

585. *Sulpiciusnak meg kellett halnia.* Kr. e. 88-ban, (l. P. Sulpicius Rufus a. a névmutatóban).

586. *Cotta és Curio távol voltak.* Cotta a Kr. e. 90. évben számkivetésbe ment, (l. C. Aurelius Cotta a. a névmutatóban). Curio mint Sulla legatusa Ázsiában volt, (l. C. Scribonius Curio (pater) 182, 192. sat. a névmutatóban).

587. Az idősebbik Sulpicius, az ifjabbik Hortensius volt.

588. *Az ő tehetségét a maga egészében.* Észtehetsége, képzettsége, nyelvismerete, előadó képessége.

589. *Q. Hortensius tehetsége . . .* Cicero már itt említi Hortensiuszt, mert ő az az ifjabbik, a ki előtt Sisenna kénytelen volt meghátrálni.

590. *Lucius Crassus és Quintus Scaevola consulok alatt.* Kr. e. 95-ben.

591. *Szakértelem dolgában.* Nem voltak laikus hallgatók. (V. ö. a 475. sz. és köv. jegyzeteket is).

592. *Meghalt . . . L. Paulus és C. Marcellus consulok alatt.* (V. ö. az 1. jegyzetet). L. erre von. a névmutatóban a Q. Hortensius Hortalus a. mondottakat.

593. *Alább.* L. a 301. és a következő paragrafusokat.

594. *Accius is említi.* V. ö. a 72. paragrafust.

595. *Cneius Pompeius tulajdonjogáért.* Kr. e. 87-ben. (V. ö. a Cn. Pompeius Magnus 230. sat. al. a névmutatóban). Cn. Pompeius Magnust ez itt említett évben arra akarták kényszeríteni, hogy térítse meg mindazt, a mit atyja állítólag jogtalanul szerzett.

596. *Megzaklatott.* Cicerót versenyre ingerelte.

597. *Az itt említett Appius Claudius (Pulcher) ügyében* Brutus és Hortensius sikerrel szónokoltak. (V. ö. az Appius Claudius Pulcher 230. 267. 324. a. a névmutatóban).

598. Brutus szónoki pályáját az itt említett Appius Claudiusért mondott beszédével kezdte.

599. *Az egymást érő korszakok.* A szónokok korszakai, a mint chronologiai rendben felsorolta azokat Cicero.

600. *Az ifjabbakhoz.* Az újabb- és legújabbkori szónokokhoz is.

601. *Ügyfeleinek sorsát* nagyon szíven hordozta. Személyes befolyását nagy vagyonának köszönhette. Összeköttetéseit ügyfelei javára is felhasználta, meg tudta részükre nyerni a bírakat.

602. *Semmi virág, semmi fény.* Semmi szónoki ékesség, sem szóalakzat, sem gondolati alakzat.

603. *Arckifejezése észre vallott.*

604. *Ügyesen tudta értékesíteni azt a szókészletet, a melylyel rendelkezett.*

605. *Szünetelése, felkiáltásai . . . által.* A szónoki hatás (*az effectus*) kedvéért.

606. *Curio is némi szóbőségenél fogva . . .* V. ö. a 220. paragrafust és az 567. sz. jegyzetet.

607. Ellenfelének szavait keményen megrostálta. Ily módon czáfolgatta ellenfeleinek állításait. Így cselekedtek általában a peripateticusok. (V. ö. Peripatetici a. a névmutatóban). Piso is a peripateticusok híve volt. (V. ö. M. *Pupius* Piso Calpurnianus a. a névmutatóban).

608. A szónoklást a forumon.

609. A közönség viselkedése a szónokkal szemben igen sokszor lehetett bosszantó, felingerlő. A szónok beszédét igen sokszor zavarták közbekiáltásokkal; ellenfelei sértő szavakat, szidalmakat is szórtak ellene, sat.

610. *Melyeket nyelni kell tudnunk.* T. i. nekünk, a kik szónokok vagyunk.

611. A forumi közönségnek sokszor aljas közbeszólásai következtek.

612. *A szüzek perében.* Kr. e. 73-ban. A pör lefolyásáról és tárgyaról mit sem tudunk. (Cic. Oratio in Catil. III, 4, 9.).

613. *A pályára mintegy kihivatván.* Úgy mint valami színész, a kit a közönség *kihív*, vagy mint a circusi művész, a kit a közönség megtapsol, majd meg a porondra *kihív*, hogy mutatványát megismételje.

614. *Csak kevés centuria hiányán múlt.* Servius Tullius király a római népet a vagyoni állás alapján öt osztályra, minden egyes osztályt (*classis*) több alosztályra (*centuria*), vagyis az egész római népet 193. centuriára osztotta fel. (V. ö. a *Servius Tullius* a. a névmutatóban). A consulválasztó gyűlésen (*conitia conturiata*) a 193 *centuria* közül mindegyiknek *egy-egy* szavazata volt. Egy-egy *centuria* polgárai először maguk közt fejenként szavaztak. A többség szavazata volt azután az illető *centuria* szavazata is. (V. ö. CSERÉP J. dr. Római régiségek, Budapest, 1888. Franklin T. a 27. l. 7. §. ill. 28. l.).

615. *Az anyag feltalálása és elrendezése körül* V. ö. a 76. sz. jegyzetet.

616. *Inkább betanult mesterség.* Belegyakorlódott ebbe is.

617. V. ö. a 460. 461. 462. sz. jegyzeteket.

618. *Arczkifejezésével . . . sokkal élesebb eszű színében tűnt fel.* V. ö. a 603. sz. jegyzetet.

619. *Nagyatyjának Scaevolának . . .* Ez a Scaevola gyámja volt Glabriónak.

620. *Eléggé emelkedett.* V. ö. az 522. és 523. sz. jegyzetet is.

621. *A te mostohaapád.* Brutus mostohaapja.

622. *Közös tanulmányok és gyakorlatok.* Bölcsészeti és retorikai tanulmányok és szónoki gyakorlatok (szavalgatások).

623. *Ha . . . büntetlen nem kapják.* Cicero, Topic. 20, 75. és ugyancsak Cicero, Oratio pro Cluentio, 28, 78. Főbenjáró büntett volt. (V. ö. a 460. sz. jegyzetet).

624. *Ismeretlen és hirtelenül feltűnt emberek.* Nem voltak valami régi híres nemzetségből valók.

625. *Quaestorokká.* A hivatalok közt az első fok volt a quaestorság, a második a néptribunság vagy az aedilisség, a harmadik a praetorság, a negyedik a consulság, az ötödik a censorság. Ilyen volt a római *hivatali lépcső*. (CSERÉP J. dr. Róm. régiségek, i. k 50. l. és köv.).

626. *Kisvárosias és miveletlen modort . . .* V. ö. a 439. sz. jegyzetet.

627. *Marcus Crassus mellett . . . mintegy másodszerepet . . .* Azon színészeket, a kik a nagyobb szerepeket játszották, főszereplőknek, (*actores primarum*), a kik pedig a kisebb szerepeket játszották, alszereplőknek (*actores secundarum*) nevezték a rómaiak. Az alszereplő egyéniségét, hangját stb. a főszereplőnek rendeli alá, (Cic. Div. in Caecil. 15, 48.). Így rendelte alá szónoki egyéniségét Q. Arrius is M. Crassusnak. Arrius és Crassus többnyire együtt szerepeltek peres ügyekben. (V. ö. a 489. sz. jegyzetet is).

628. A Kr. e. 52. év értendő. (V. ö. a *Pompeius törvénye*, *Pompeia lex* a. a névmutatóban). Arrius nem volt az az ember, a ki kiszabott néhány óra alatt végig tudott volna tárgyalni valamely ügyet.

629. *Seprejéből töltögetsz.* Azaz a legalul álló, leghitványabb szónokokat sorolod fel.

630. *A kegyhajhászás vitt volna ennyire.* Mintha hizelegni akarna e szónokoknak azzal, hogy művében felemlíti őket. Mint-hogy e szónokok már nem élnek, kegyhajhászást, hízelgést senki szemére nem vethet Cicerónak.

631. *A korteskedés eltiltása.* A Pompeius fentemlített törvénye — (l. a 628. sz. jegyzetet) — a kortesüzelmeket, vagyis a hivatalok, méltóságok megszerzésére irányuló vesztegetéseket szigorúan megtiltotta. A ki e törvény ellen vétett, száműzetéssel lakolt. (Cicero, Ep. ad Atticum X, 4, 8.)

632. Azaz szónokolt ő, ha kellett mint védő barátaiért, és a senatusban is, a mikor véleményét kellett nyilvánítania valamely államkormányzati ügyben.

633. *Az anyagot mindig gondosan tanulmányozta és gonddal rendezte el.* V. ö. a 76. sz. jegyzetet. (*Inventio és collocatio v. dispositio*).

634. *Ezt.* Azaz azon modort, a melyet mint népies irányú szónoklati modort ismerünk.

635. *Mikor már némileg ki volt fejlődve ítélőképességem.* Brutus húsz esztendő s ifjú volt, a mikor Caesar Kr. e. 58-ban (a Kr. e. 58. évtől az 50.-ig) háborúskodott, hódított Galliában. (V. ö. a C. Julius Caesar dictator a. a névmutatóban).

636. *Erre az egyre.* A szónoklatra.

637. *A mostani körülmények között . . . . . jelen általános és úgyszólván végzetes nyomorúságunkban . . .* Pompeius eleste és a köztársaság bukása, majd Caesar egyeduralkodója szinte végzetes, az istenektől a római népre mért csapásoknak tetszenek.

638. *Szándékai teljes tisztaságának.* Marcellus mint Pompeius híve a római állam javát akarta.

639. *Mytilenaeiben.* A hol mint száműzött élt Marcellus. (Seneca ad Helv. 9, 4.).

640. *Miként említettem is már. L. fentebb: „Szándékai teljes tisztaságának tudatában, nemkülömben a tudományoknak újból való kiaknázásában is vigaszt lelő ő.”* Azaz nem csügged el, igazi férfi.

641. *Cratippus*. Kit Marcellus is hallgatott volt.

642. *Mindnyájunk közös nyomorúsága*. V. ö. a 637. számú jegyzetet.

643. *Megmaradsz feltett szándékod mellett*. V. ö. a 65. fejezetet, a 231. paragrafust.

644. *Köztudomású, hogy te az ő tehetségéről mi véleménynyel vagy*. Cicero Cæsar kiváló szellemét és tudományát magasztalta. (Cicero, Philipp. II. 45, 116. Suetonius, Cæsar. 55.)

645. *Ennek a művészetnek*. A szónoklatnak.

646. *Ő róla*. Cæsarról.

647. *Fentebb*. L. a 211. paragrafust.

648. *Ez a körülmény*. T. i. az otthoni szoktatás.

649. *Kevésbbé megközelíthető és válogatott művek*. Grammatikai vizsgálódásaihoz szüksége volt ily művek olvasására.

650. *A legfontosabb ügyekkel*. Galliából visszajövet, mikor az Alpesekén kelt át, irta meg Cæsar *De analogia* cz. két könyvét. (Suetonius, Cæsar. 56.) Gallia kormányzati ügyei és a hadsereg sok gondot okoztak Cæsarnak. És ő mégis éppen ekkor ráért arra is, hogy a fentemlített művet megírja.

651. *A latin stilus szabályairól* . . . Értendő a *De analogia* című mű, a melyben Cæsar a latin nyelvről értekezett és a helyes és hibás nyelvhasználat között különbséget tett. Azt sürgette, hogy a rosszul képzett szavakat a nyelv törvényei szerint képzettek mintájára (*ad analogiam*) kell megjavítani, vagyis a nyelvtisztítás dolgában módszeresen, a tudományos nyelvtan alapján kell eljárni. (Nálunk a magyar nyelv tisztításának, megjavításának kérdését Szarvas Gábor hasonló módon fogta fel.)

652. *Épen tehozzád intézett*. Cæsar *De analogia* című művét Cicerónak ajánlotta, ('hozzá intézte'). (A. Gellius XIX, 8, 3.)

653. *A szavak megválogatásából*. Vagyis a helyes és egyúttal szép latinságból.

654. *Ezt a mi jó emberünket*. T. i. Cicerót.

655. *Talpraesctten*. Helyesen, helyes szavakkal, helyes latinsággal.

656. *Elmaradtnak kell tekintenünk*. Cicero már megteremtette a szónoki prózát, szónok már nem beszélhet mindennapi

nyelven, a mióta van a latin nyelvnek szónoki prózája. Cicero csakugyan túlhaladta a mindennapi nyelvet, a társalgás nyelvét.

657. *A miben a legyőzött Görögország bennünket győzött le.* A szónoklatban. Szónoki művészet dolgában a rómaiak sokáig nem tudták utólni a görögöket. (V. ö. Görögország a. a névmutatóban.)

658. *A tiszteletedre rendezett hálaünnepélynél.* A Catilina-féle összeesküvés felfedezése után a római senatus Cicero tiszteletére hálaünnepélyt rendezett. (Cicero, Orat. in Catilinam III, 6, 15. M. Tullius Cicero a. a névmutatóban.)

659. *Diadalmi ünnepségeinél.* Ilyen diadalmi ünnepséget (triumphus) az előkelő rómaiak a legjelentéktelenebb győzelmek alkalmával is rendeztek a maguk tiszteletére, merő hiúságból. Arra, hogy valaki triumphust tarthasson, a senatus engedélye kellett. A diadalmi ünnepség legkimagaslóbb része a diadalmi *menet* volt. A győztes vezér, az *imperator*, a kitűzött napon a Mars mezejéről (*Campus Martius*) borostyánnal koszorúzott székén négy fehér lótól vonva, díszruhában, fején borostyánkoszorúval, jobbjaiban borostyánággal, baljában elefántesont jogarral, nagy kísérettel, ünnepi menetben a Capitoliumra vonult fel. A Campus Martius nagy síkság a város nyugati része és a Tiberis közt. Hajdan a királyok korona-java volt, (Liv. II. 5.) elűzetésük után Marsnak szentelték. A Capitolium a hét halmon épült Róma Capitolinus nevű központi halmának egyik kúpján emelkedő fellegvár volt. A halom másik kúpján Jupiter, Juno és Minerva nagy temploma emelkedett.

660. *Meggyőződése és nem csak jóindulata.* Ha Cæsar ama fentemlített művében nem hízelgésből, hanem meggyőződésből nyilatkozott Ciceróról oly dicsérőleg. (V. ö. a 253. paragrafust.)

661. *Ama Manius Curiusért megtartott egy beszéde.* V. ö. a 195. paragrafust.

662. *Minerva-szobornak.* Minerva (Pallas Athene vagyis inkább Athene Parthenos) szobra értendő, a mely Athenæben a város magaslatán, (az akropolison) Athene istennő templomában a Parthenonban volt elhelyezve. (V. ö. a Minerva és Phidias a. a névmutatóban.) E szobor vagy 12 méter magas volt. Palástja

aranyból volt, a szobor maga elefántesontlapokból. E mű Phidias legremekbebb alkotásainak egyike volt. (V. ö. Phidias a. a chryselephantin-technikára vonatkozókat a névmutatóban.)

663. *Bizonyos elfogadott jó szokásnak.* A társalgás nyelve amaz időben tiszta volt, a nyelvromlás kora még akkor messze járt.

664. *Az erkölcsök és a latinság egyaránt kiválóak voltak.* A jó neveléssel és az ennek nyomában járó jó erkölcsökkel együttjárt a beszéd tisztasága, a helyes latinság, mint ugyancsak a jó nevelésnek, szoktatásnak eredménye.

665. *Caeciliusról és Pacuviusról.* Cicero. Ad Attic. VII. 3, 10: és Orator 46, 155. (V. ö. Cæilius és Pacuvius a. is a névmutatóban.)

666. *Akárcsak az aranypróbánál.* Az aranyat a tűzpróbával ismerni meg a többi érz között. (Plinius N. H. XXXIII. 59.) Így kell tűzpróbát alkalmazni a nyelvre is, majd kitűnik akkor, mi a helyes és mi a hibás nyelvhasználat, mi a tiszta nyelv, a szín-arany.

667. *A szokásos nyelvhasználatot, mint teljesen elvetendő szabályt.* A szokásos nyelvhasználatot a szónoknak zsinórmértékül vennie nem lehet. A nyelvhasználat (*usus*) elfogadhat helyes és helytelen képzésű, jó és rossz szavakat. Azért is tehát a tudományos módszert kell a nyelvre alkalmazni. *Cicero szerint az, a ki kétségben van, helyes-e valamely szó vagy nem, rosszul cselekszik, ha azt vizsgálja, vajjon azt a szót a közbeszédben szokták-e használni. Mert a szokás a rossz szót is elfogadja.* Cicero is a Cæsar elvét vallja. (V. ö. a 651. sz. jegyzetet is.)

668. *Mégis inkább csak . . . hangja és a betűk lágy kiejtése.* Nem elméleti nyelvtudománynak, hanem jó kiejtésének köszönhet, hogy a jól beszélők közé sorozták.

669. *A görögökéhez hasonló kiejtéssel.* A görögökéhez hasonló volt azon kiejtés, a mely Rómában dívott. Rómában tehát a szónokok és a jól beszélők a hosszú hangzókat nem nyújtották meg túlságosan.

670. *Ügyszólván járatlan erdei úton ugyanazt a dicsőséget érte el.* Cotta a maga, Rómában szokatlan kiejtésével (ezen járatlan úton) mégis dicsőséget szerzett, mert ezt az ő szokatlan és szinte

fulusias, parasztos kiejtését egy időre felkapták a fővárosban. (V. ö. a 669. sz. jegyzetet.)

671. *Törbe kerülök . . . cseltől tartok.* (V. ö. a. 127. sz. jegyzetet is.) A törvény tiltotta a bírának bármi módon való ámtítását. (V. ö. a 48. paragrafust.) Sisenna — Rusius szerint — oly kifejezéseket használ, a melyekkel a bírákat megtéveszti, hogy ily módon hitelét veszítse Rusius, a ki vádolóbeszédében már-már a maga részére nyerte meg a bírakat. Sisenna kifejezéseit értik vagyis inkább érthetik a bírák, de Rusius nem érti e szokatlan beszédet, s így nem is védekezhetik ezen az ő hitelét megrontó szavak ellen. Világos, hogy ez itt idézett helyen Rusius tréfásan és gúnyosan nyilatkozik Sisennáról.

672. A ki éppen csak szokatlan, a társalgási nyelvben el nem fogadott szavakat használ beszédében, az még azért nem beszél helyesen latinul. Helyesen az beszél, a ki az elfogadott, helytelenül képzett szavak helyett a nyelv törvényei szerint képzett szavakkal él. (V. ö. a 651. sz. jegyzetet is.)

673. *Caesar módszeres eljárást követ.* V. ö. ugyancsak a 651. sz. jegyzetet.

674. *A latin kifejezések . . . finomságával.* Caesar szavai minden tekintetben meg voltak rostálva. Helyesek is voltak, szépek is.

675. Minden született római embertől elvárható, hogy anyanyelvét tisztán beszélje.

676. Caesar nem csak helyesen, tisztán beszél latinul, hanem ékesen is. Szónoklatait a nyelv tisztasága és a szónoki ékességek gazdasága jellemzi. (V. ö. a 140. és 141. paragrafust.)

677. *Jó festményeket . . . jó világításban.* A jó festmények alatt értendők a jó, a helyesen képzett szavak, a melyeknek a jó világítást a szónoki ékességek adják meg. Caesar szónoklatát a nyelvtisztaság és a gazdag szónoki dísz jellemzi. (V. ö. a 674. és a 676. sz. jegyzetet is.)

678. *Ezzel a különös érdemmel.* Szigorú purismusa, latin beszédének fentemlített tisztasága teszi Caesar különös érdemét. (V. ö. a 651. sz. jegyzetet is.)

679. *Korántsem csak merő gyakorlottságra valló.* Éppen nem köznapias.

680. Cæsar beszédei elvesztek. (V. ö. MEYER, Orat. Rom. fragm. p. 404 és köv.)

681. *Commentárokat.* Cæsar *Commentarii de bello Gallico* című műve értendő. (V. ö. a C. *Julius Cæsar* dictator a. a névmutatóban.) E mű két könyvet foglal magában. Cæsar elbeszéli benne Gallia meghódításának történetét (a Kr. e. 58. évtől az 51-ig) olyképen, hogy minden egyes könyvben egy-egy esztendőnek történetét nyújtja. (V. ö. a Gallia a. is a névmutatóban.)

682. Cæsar ez itt említett művét egyszerű stilusban írta meg, minden szószaporítást kerülve az eseményeket, a történeti tényeket adta elő művében. A későbbi, tán az övénél gazdagabb stilusú íróknak akart anyagot nyújtani, hogy azt feldolgozzák. Ámde éppen Cæsar egyszerű előadása lőn e műben a történeti stilusnak utólérhetetlen mintájává.

683. Csak kontár ember, a ki nem tudja megbecsülni Cæsar stilusának nemes egyszerűségét, csak ilyen kontár író vállalkozik majd arra, hogy a Cæsar műve alapján a galliai hadjárat történetét új alakban, más stilusban írja meg.

684. *Hogy a megírottakat fodrászvassal süssék fel.* Ez itt említett kontárok munkája mindössze is csak az lesz, hogy majd egy-egy csinosnak tetsző phrasissal kicziczomázzák Cæsar egyszerű stilusát. (V. ö. a 683. sz. jegyzetet is.) Úgy tesznek majd e kontárok Cæsar művével, mint a fodrászok a simára fésült hajjal, a mikor ezen egyszerűen rendezett haját a sütővassal felbodrozák. A sütővas (fodrászvas, calamistrum) a régieknél csőalakú (belül üres) volt. Egyébként épúgy használták, mint a mai fodrászok hajsütőiket. (RICH, A. III. Wörterbuch d. röm. Alterthümer. Paris u. Leipzig, 1862. a. 88. ill. 89. lapon *calamister* és *calamistratus* a.) Cicero korában divatos volt a haját felsütöni.

685. *A józan embereket ugyanacsak elijesztette az írástól.* Mert józan író legott érzi, hogy Cæsart fölülmulnia nem lehet.

686. *A feltalálás művészetét* Hermagoras iskolája sok becses útbaigazítást nyújtott az *inventio* körül. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is és a Hermagoras a. a névmutatóban.)

687. *Egy esküdtszék élére került.* A prætor sorsolás útján je-

lölte ki az esküdtszéki tárgyalások alkalmával az esküdtek elnökét. (V. ö. a 248., 268. és 294. sz. jegyzetet is.)

688. *Felöle a nagy közönség máskép vélekedett, mint én.* V. ö. a 184., 185. és 186. paragrafust.

689. *A felette nagy elmeél szónoklatát homályossá tette.* V. ö. a 66. paragrafust.

690. Nem volt rhetor, azaz hivatásosan működő szónok, hanem a politikával foglalkozó (*politikus*) polgárember, a ki politikai kérdésekben beszélt, ha kellett.

691. *Békét javasló szöszatodra.* V. ö. a 21. sz. jegyzetet és a 7. paragrafust.

692. Az itt említett kiváló férfiak mind a Cæsar és Pompeius okozta polgárháborúban veszték el. (L. Bevezetés X. lap.)

693. *Keserűbb a jövődre való kilátás.* Cicero újabb politikai zavaroktól tart. Kínosan érzi a helyzet bizonytalanságát.

694. *Ugyanazon háborúban.* A fentemlített polgárháborúban. (V. ö. a 692. sz. jegyzetet.)

695. *Más téren is . . .* A politikai téren, a pártküzdelmekben.

696. *Ipadat.* Brutus ipját.

697. *Tisztársam.* Kr. e. 53-ban az augurok testületében volt Cicero tisztársa. (V. ö. a 3. sz. jegyzetet is.)

698. Az *auguri jog* magában foglalta mindazt, a mit az augurok és az auguri testületek jogaira és kötelességeire vonatkozólag törvénybe iktattak a rómaiak. (V. ö. a 3. sz. j. is.) Az itt említett Appius Claudius mindezt összefoglalta *libri augurales* cz. művében. (Cic. Ad. Fam. III, 14, 3.)

699. A közjogra vonatkozólag v. ö. az 549. sz. jegyzetet.

700. *Régiségeinkben . . . járatos volt.* Ismerte a régi törvényeket, intézményeket, hagyományt, általában a történelmet.

701. P. Cornelius Lentulus Spinther Kr. e. 57-ben kieszközölte, hogy Cicerót száműzetéséből visszahíttá a senatus. (Cicero : Ad Famil. I, 1, és köv.) Cicerót a hírhedt Clodius néptribun izgatására ítélték száműzetésre Kr. e. 58-ban (V. ö. a M. Tullius Cicero a. a névmutatóban és a Boissier id. m. 59., 233. s köv. lapjain elmondottakat.)

702. *Mindama tulajdonokat . . . a melyeket híres embereknél*

feltalálhatni. Tehát a szónoki képességet is — mint kiváló szellemű ember — megszerezte magának bizonyára hosszas küzdelmek, kitartás és gyakorlat révén.

703. *Méltó sajátjaként . . . meg tudta őrizni.* Tudott szónokolni is, mint szónok is szerzett elismerést és tekintélyt.

704. *Ha ugyan szónoknak lehet nevezni.* Már inkább csak katona volt ő.

705. *A törvényszék előtt . . . jobbat kívánhatna az ember.* Mert a törvényszéki beszéd anyagát gondosan kell tanulmányoznia a szónoknak, nagy előkészület kell ide. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.) Sokat gondolkodni és tanulmányozni pedig L. Lentulus nem szeretett, épezért nem is igen tudta megállani helyét mint törvényszéki szónok. Az ő modora a senatusban vagy a népgyűlés előtt, a mikor politikai kérdésekben szólalt fel, igen elfogadhatónak bizonyult.

706. *A közjogi törvényeket és intézményeket.* A közjog (*ius publicum*) magában foglalta az írott törvényeket (a tizenkét tábla törvényeit, *leges duodecim tabularum* a Kr. e. 450. évből), azonkívül a hagyomány által szentesített, de írott törvényekre vissza nem vezethető politikai intézményeket a közigazgatás, az állam belső és külső élete körül. (V. ö. az 549. sz. jegyzetet. — V. ö. még a L. Valerius Potitus a. is a névmutatóban.)

707. *Kegyhajhászónak tarthatnának . . .* V. ö. a 244. paragrafust és a 630. sz. jegyzetet.

708. *Egy helyben álltukban.* Akár a senatusban, akár másutt, a hol azután csak rövid beszédeket tartottak. Ezek tehát nem szónokoltak emelvénnyel (*szószéken*), ezek nem léptek ki a közönség elé, hanem ott, a hol éppen ültek vagy álltak (akár a senatusban, akár a népgyűlésben) rövid beszédeket tartottak.

709. A szókat jól tudta elrendezni, minden szó a maga helyén volt a mondatban, ügyelt a szónoki rhythmusra. (V. ö. a 84. sz. jegyzetet.)

710. Hermagorasra vonatkozólag v. ö. a 686. sz. jegyzetet.

711. *A könnyű fegyveresek szíjjas gerelyeihez fogható.* A könnyű fegyveresek (*velites*) az *amentum* nevű görög eredetű fegyvert, a szíjjas gerelyt vagy lándzsát olyképen használták, hogy a

lándzsa nyelének közepére erősített két szíjjat mutató és középső újjuk köré csavarták, a mi által e hajító fegyvert nagyobb erővel és könnyebben tudták az ellenségre dobni. (RICH, ANTH. III, Wörterbuch d. röm. Alterthümer, Paris u. Leipzig, 1862. a 24. lapon, amentum' a.) Az itt említett T. Accius szónok a Hermagoras iskolájában megtanulta, mint kell a szónoknak ellenfelét bizonyítékokkal époly könnyeden és ügyesen sarokba szorítania, mint a minő könnyeden és ügyesen támadják és verik vissza az ellenséget a római könnyű fegyveresek a szíjjas gerelylyel. (Cicero, De oratore, I, 242. V. ö. a Hermagoras a. is a névmutatóban.)

712. *Nagyobb buzgalmű és szorgalmű embert, nagyobb tehetséget sem . . .* (V. ö. a 67. sz. jegyzetet.) Ez a három teszi a szónokot. Első a *rátermettség* (*ingenium, natura*), ehhez kell járulnia az elméleti ismeretek megszerzéséhez szükséges *szorgalomnak* (*industria*) és a *buzgalomnak*, vagyis a szónoki művészet buzgó gyakorlásának *studium*). A fentidézett helyen (a 22. par.-ban). Cicero e három tényezőt: *natura, doctrina, industria* (rátermettség, tudomány vagyis elméleti képzettség és buzgalom, szorgalom) szavakkal jelzi.

713. *Nagy léptekkel haladt pályáján.* Mint szónok, a szónoki pályán.

714. *Kerekdeden.* Körmondatos szerkezet értendő. (V. ö. a 34. paragrafust és még Cicero, Orat. III, 51, 198. és m. t. h.)

715. C. Piso szónoknak jellemzésénél Cicero a szónoki művészet öt részét tekinti. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.)

716. *Rokonszenv.* Piso személyes tulajdonai iránt való rokonszenvénél fogva. Nem épen a rokoni szeretet értendő itt.

717. A népgyűlés előtt a Kr. e. 52. évben mint tribun, és Kr. e. 50.-ben mint aedilis tartott beszédeket.

718. Ez itt említett három politikai vádolóbeszédet. Kr. e. 59.-ben, 57.-ben és 51.-ben tartotta meg. Még pedig: 1. Kr. e. 59.-ben C. Antonius, Cicero consultársa ellen tartott egy vádolóbeszédet, a melyben C. Antonius hazaárulással vagyis a Catilina-féle összeesküvésben való bűnrészességgel vádolta. (V. ö. a Catilina-féle összeesküvésre vonatkozólag a M. Tullius Cicero a. a névmutatóban és Cicero: *Orationes in Catilinam* czímen ismert beszédeit.)

2. Kr. e. 57-ben Sempronius Atratinus ellen. 3. Kr. e. 51.-ben pedig tribuntársa Q. Pompeius Rufus ellen szónokolt. (Quintil., IV, 2, 123.)

719. Szívén hordozta a haza (a köztársaság) ügyét.

720. *Védőbeszédei.* Kettőről van tudomásunk. Az egyiket a fentemlített Atratinus fiának vádjára önmagáért tartotta M. Cælius. A másik védőbeszédet K. e. 52.-ben tartotta meg, a midőn Ciceróval együtt M. Saufeiusért szónokolt.

721. *Abban, a mit fentebb említettem.* T. i. vádolóbeszédeiben, mint vádló.

722. *A jobberzélműek.* A senatus pártján állók. (V. ö. az 5. sz. jegyzetet is.)

723. A beszéd mintegy öltözéke a gondolatoknak. (Cicero, De orat. I. 31, 142. é. e. h.)

724. *A mit könnyebben tudott volna ő alakítani kénye-kedve szerint.* Cicero, De oratore III. 45, 176. és Orator, 16, 52.

725. *Nála a nyelv oly tiszta volt . . .* Tiszta latínsággal beszélt. (V. ö. a 340. sz. jegyzetet is.)

726. Minden szó a maga helyén volt, az ő beszéde mozaikműhöz hasonlított, azaz olyan képhez, a melyen az alakok kemény kőgyűrűmába művészileg beleillesztett, különböző színű apró márványkoczkákból voltak összerakva. Calidius beszédében a szavak úgy voltak képpé összerakva, mint a mozaikműben a márványkoczkák. (RICH, ANTHONY, III. Wörterbuch d. röm. Alterthümer, Paris u. Leipzig, 1862. a 450. lapon ‚pavimentum vermiculatum‘ a. Az itt említett Lucilius-féle verset Cicero *Orator* cz. művében idézi. (Cic. Orator 44, 149:

*Quam lepide λέξις compostae, ut tesserulae, omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato !)*

727. Tropusok értendők, még pedig nem erőltetett, hanem helyes érzékkel és szellemesen megválasztott képes kifejezések. (V. ö. a 173. sz. jegyzetet is.)

728. *Rhythmushoz kötött.* V. ö. a 84., 85., 86. és a 87. sz. jegyzetet.

729. *A melyeket a görögök schémáknak hínak.* V. ö. a 174. sz. jegyzetet.

730. *A kérdés mivolta.* Az a min perlekednek kifejezés jogi

műkifejezés volt. (*Qua de re agitur v. quo agitur v. ambigitur, v. quo de agitur, v. quod agitur, v. res quae agitur.*) Ezzel a műkifejezéssel vagyis inkább bekezdéssel éltek a régiek, a mikor a per tulajdonképeni tárgyát adták elő, a mikor meg kellett határozni, hogy miért folyik voltaképen a pör.

731. A polgári törvénykezésben a peres kereseteknek a praetor, mint legfőbb bíró elé való terjesztése, és általában a per egész tárgyalása merev formaságokkal járt. Az a peres, a ki keresetének előterjesztésekor formahibát követett el, vagyis aki nem adta elő a maga ügyes-bajos dolgát az előírt keresetminták valamelyike szerint, vagyis nem ragaszkodott az ezen mintákban megállapított műszavakhoz és műkifejezésekhez, az ilyen peres elvesztette perét. A régi római jogtudósok nagyobbára az ilyen keresetminták miként való fogalmazásáról és e minták használatáról értekeztek műveikben. Minden ilyen mintának legfontosabb részét tette a per tulajdonképeni tárgyának, a panaszos keresetének előadása, a *qua de re agitur*. Hogy ezt esetről-esetre hogyan kellett megfogalmazni, azt a régi jogtudósok művei megmondották. (Gaius Instit. IV, 131. V. ö. még a 287. sz. jegyzetet is.)

732. Azt ő mindig kitalálta. Éles elmével felismerte, hogy mi tárgya a pörnek. Így azután könnyen megglelte beszédének anyagát is. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.) A szónoknak elvégre is első sorban azzal kell tisztában lennie, hogy *min perlekednek*. Ennek felismerése az inventio körébe tartozik, sőt úgyszólván alapja az inventiónak. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.)

733. Az anyag művészi elrendezése. A dispositio. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet.)

734. Kevéssel előbb. V. ö. a 185. paragrafust és a 478., ill. a 231. sz. jegyzetet.

735. A tüzes, lendületes szónoklati modor nem minden esetben feltétlenül szükséges. Lehet a szónoknak olyan tárgya, a mely ezt a tüzes modort követeli meg, más tárggyal meg épen össze nem fér ezen szónoklati modor. Törvénytészki szónoklatokban, a *genus iudiciale* néven ismeretes előadási modorban helyén volt a tűz, a magasabb lendület, míg ellenben az inkább csak előadó, *genus deliberativum* néven ismert szónoklati modorban tűzre,

lendületre nem volt szükség. Ez utóbbi modort követték első sorban azok, a kik a senatusban (politikai kérdésben) szónokoltak.

736. *A vádlott kezeirásával.* Oly magánlevelek értendők itt, a melyekben a vádlott saját keze irásával közlé másokkal gyilkos szándékát, vagy pedig valami módon hivatkozott a mérgezésre és méregre.

737. Szóbeli feljelentések és egyéb iratok vagy levelek értendők itt, a melyek szintén a bűncselekményre vallanak, a melyekben pl. szintén hivatkozás történik a méregre és mérgezésre.

738. *A felvett jegyzőkönyvekkel.* A tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyvekkel. Ezen tanúvallomások tehát szintén beigazolták a vétséget.

739. *A vallatások eredményeivel.* A régi rómaiak a rabszolgákat kínzásokkal kényszerítették vallomásra. Itt az ilyen kínvallatások eredményei értendők. A rabszolgáktól kínzásokkal kisikart vallomások tehát szintén az itt említett büntényt, vagyis helyesebben bűnkisérletet igazolták be.

740. Az itt említett gestusok mind gyakoriak voltak a római szónokoknál. (Quintil. XI. 3, 123. V. ö. még a 141. paragrafust illetőleg a 343. sz. jegyzetet.)

741. *Ezt is kívántad.* V. ö. a 232. paragrafust.

742. Beszédében szép körmondatok voltak.

743. *Kevés oktatást . . . bámulatos rátermettsége . . . szorgalmáról.* V. ö. a 67. sz. jegyzetet.

744. *Nem győződhettem meg.* C. Curio szónoki működése tribun korára, (a Kr. e. 50. évre) esik, a midőn Cicero Ciliciában volt.

745. Itt a Cæsarra való czélzás félreismerhetetlen. — Cæsar sem az egész római nép akaratából uralkodik a római állam fölött.

746. *Miként ezt ő is kívánta.* Mint Cæsar híve remélhette is, hogy az itt jelzett módon könnyen fog emelkedni.

747. Azaz fokról-fokra emelkedett volna hivatalban és rangban. (V. ö. a 625. sz. jegyzetet is.)

748. Atyja. V. ö. a C. Scribonius Curio pater a. a névmutatóban.

749. Mert ez ősök is az itt (747. a.) említett módon emelked-

tek a hivatalos és közpályán. Derékségük vitte őket előre, nem pedig egy hatalmas ember kegye, mint a Cæsar kegyenczeit, e *parvenu* rómaiakat.

750. *Szokatlan.* A fővezér mellett kijutott neki is a dicsőség-ből, a nagy megtiszteltetésekből, ovatiókból. Ez a dicsőség, ez a fény oly szokatlan volt a fiatal embernek, hogy egészen elkábult bele.

751. Fővezérré csak az lehetett, a ki a legfőbb állami tisztségeket, így első sorban, a ki a consuli méltóságot már viselte, volt. Consullá pedig rendszerint csak negyven éves korában lehetett valaki. Ha azután consuli éve leteltével az illetőt olyan provinciába küldötték helytartónak, a melyben még volt kilátás a háborúskodásra, akár magában e provinciában, akár szomszéd, még meg nem hódított területeken, akkor az így kiküldött helytartó (*proconsul*) megkapta az imperiumot, vagyis a fővezéri hatalmat és czímet, és volt alkalmá hadi dicsőséget szerezni. Az imperium elnyerése tehát a véletlenhez volt kötve Rómában, mert sorssal döntötték el, hogy ki milyen provinciába menjen helytartónak.

752. Cyrus és Nagy Sándor már igen fiatal korukban emelkedtek fővezérségre. Még úgyszólván ifjak voltak, midőn nagy hadseregek fővezéreivé lettek. (V. ö. a Cyrus és Nagy Sándor, (Alexander Magnus) a. a névmutatóban.)

753. *L. Crassushoz.* A nagy szónokhoz. (V. ö. a *L. Licinius Crassus* a. a névmutatóban.) Az itt említett Crassus, úgy miként Cyrus és Nagy Sándor, a keleti népek ellen harczolt, de mielőtt elérte volna azt a dicsőséget, a melyet ama kettő elért, a parthusok elleni harczban elesett. Korán elhalt, nem szerezhett oly nagy nevet, mint a többi Crassus. (V. ö. a *P. Licinius Crassus* M. F. a. a névmutatóban.)

754. Kiváló elméleti képzettségű ember lévén, szónoklatait czéltudatosabb művészettel, több gondnal és izléssel fogalmazta meg és adta elő, mint mások.

755. *C. Licinius Calvus* az új-attikai (*attikista*) irány legkiválóbb képviselője volt. (L. Bevezetés. XIV. lap.)

756. Akárcsak valami képzelt beteg, a ki minden erős tápláléktól tartózkodik, mert fél, hogy megárt neki, úgy hogy a sovány

táplálkozástól utóbb egészen vérszegénynyé lesz. — Ugy mint ez a képzelt beteg minden *ártalmas* ételtől félti a maga egészségét, vérét, úgy Calvus is félti beszédének tisztaságát valamilyen idegenszerű, tisztátalan fordulatoktól, szavaktól. De mivel túlságosan félti beszédét és túlságosan ügyel stilusára, utóbb minden természetessége odavész és stilusa mesterkéltté lesz.

757. *Elnyelte.* Az új-atticai irány hívei, az *attikista* szónokok a *genus dicendi tenue*, vagyis az egyszerű szónoklati stilus követői voltak. Ezen stílnemet, a melyben a nagy atticai szónokok tűntek ki, az új-atticai római szónokok túlhajtották. Kerültek minden nem feltétlenül tiszta latin kifejezést, de kerültek minden szónoki ékességet is. Ebben állott az ő *purismusuk*. Az ő beszédök sovány volt, minden ékesség nélkül való, vékony elannyira, hogy a forum közönsége előtt fel se tűnt, a forum *magába nyelte* az attikisták szónoklatát, hatás nélkül hangzottak el az ő szavaik.

758. *Másokat is.* Itt elérhető a Brutusra való czélzás. Brutus ugyanis szintén az új-atticai irányt követte a szónoklatban. Cicero egész erővel küzdött ezen római attikusok ellen. (L. Bevezetés XV. l.)

759. A nagy atticai szónokok sem 'izetlenül', sem gyűlöletes aggodalmaskodással (miként Calvus), sem erőltetett modorban nem szónokoltak. Ebben kell utánozni a nagy atticai szónokokat. (Cicero, Orator, 9, 29.)

760. *A szónoklat soványságát, szárazságát és ridegségét.* (V. ö. a 201., ill. a 202. paragrafust.) Az ilyen szónoklati stilus is járta a régi atticai szónokoknál. Csakhogy nem ez volt a legjobb. Mert, *atticai is van jobb és rosszabb!*

761. Az atticai szónokok különféle irányaira vonatkozólag v. ö. Cicero, De oratore, II. 23, 94; III. 7, 28. p. és Brutus 35, 36. paragr.

762. Cicero itt először a legkiválóbb atticai szónokokat említi. Ezek (Demosthenes, Lysias, Hyperides, Aeschines) az atticai szónoklat virágzása korából valók. Majd a hanyatlás korából való atticai szónokokat (Demetriust, Democharest, Charisiust), végül pedig az atticai szónoklat elfajulása korából valók közül Hegesiast említi.

763. *Ügyszólván virágosabb ő. Ügyszólván,* mert nem Demet-

rius a virágosabb, hanem a stilusa. (Demetrius alakzatokban bővelkedő stilusára vonatkozólag v. ö. Cicero, Orat. 27, 92.) Cicero *Athenae* lehet érzi ki Demetrius beszédeiből, vagyis más szóval Demetrius a legtisztább atticai nyelven beszél.

764. *Ebben Lysias akarta utánózni. Ebben*, hogy mások számára írt beszédeket, miként ezt Lysias tette. (V. ö. a Lysias a. a névmutatóban.)

765. Demochares itt említett történelmi műve elveszett. E mű szónoki (rhetori) stilusban volt megírva. (V. ö. a Theopompus a. a névmutatóban.)

766. Hegesias az igazi (atticai születésű) atticai szónokokat lenézi, rátartó szavakkal a maga (új)-atticai nyelvezetét nevezi igazán művelt, városias beszédnek. (V. ö. a Hegesias a. a névmutatóban.)

767. Hegesias stilusát Cicero Orator cz. művében jellemzi. (Cic. Orat. 67, 226.) A Hegesias körmondataiban nem volt meg az igazi kerekdedség, nem volt meg az igazi szónoklati rhythmus. V. ö. a 84, 85, 86, 87. sz. jegyzetet. Körmondatai apró tagokból állottak, stilusa elaprózott volt, mesterkéltnek, ugyancsak oskolás-gyerekesnek tetszett. Mindazonáltal az ő stilusa sem szűkölködik minden szerkezeti művésziesség nélkül.

768. *Hasonlók akarunk lenni az atticaiakhoz.* V. ö. a 285. paragrafust.

769. *Ezek.* T. i. Charisius, Demochares és Hegesias.

770. *Az efféle forumunkbeli perpatvaros versengésekkel ő nem foglalkozott.* Thucydides nem működött mint szónok, nem volt ő sohasem védő, beszédeket ő nem írt sem a maga, sem mások számára. Tőle szónoki stilst nem lehet tanulni.

771. A Thucydides művébe beleszótt beszédek nem perbeszéd. Igazi szónoki stilst ezen beszédekből tanulni nem lehet. A forumon, a mikor mint védő szerepel a római szónok, egészen másképen kell beszélnie, mint a Thucydides művében jellemzett régi történelmi személyeknek. (V. ö. a Thucydides a. a névmutatóban.)

772. *Olyan ez . . .* A Thucydides művébe beleszótt szónoklatok olyan ószerűek, olyan régi zamatúak, akár csak valami igen

régi falernumi bor. Viszont az új-attikai (*attikista*) szónokok beszédei kiforratlanok, stilusuk éretlen és ezért élvezhetetlen. A szónok tehát kövesse a középutat és sem a nagyon is régi, sem a nagyon is új szónoklati modort ne utánozza.

773. A régi rómaiak a borsajtból (*torcular, prelum*) kifolyó mustot (*mustum*) nagy musttartó edényekben (*lucus*) fogták fel. Ezen nagy edényekből a mustot hordókba (*dolium*) töltötték. Itt a hordókban erjedt meg azután a must, itt forrott ki borrá. A bort azután a hordókból kisebb edényekbe (*amphora, cadus*) fejtették le. Ezen kisebb edényekre cím (*etiquette*) gyanánt a bor fajtát (termőhelyét) és korát írták fel (*nota, titulus*). A bor korát azon consulok neveivel jelezték, a kiknek kormányzása alatt (vagyis consulsága évében) termett a bor.

774. Az, a ki ilyképen vélekedik. Vagyis a ki elismeri, hogy a már nagyon is régi bor nem kívánatos ital.

775. A hordóból. V. ö. a 773. sz. jegyzetet.

776. Mustról folyó és sajtó alól való. V. ö. a 773. sz. jegyzetet.

777. *Aniciusi fajtát*. Azt a régi bort, a mely Anicius consul korában termett. (V. ö. a 773. sz. jegyzetet.)

778. Sokkal érettebb és szelidebb. Ha Thueydides később élt volna, bizonyára még egyszerűbben, még tárgyilagosabban adta volna elő a történelmi eseményeket, és beszédeket nem szőtt volna előadásába. (V. ö. a 771. és 772. sz. jegyzetet.)

779. Persze elérik. Gúnyos értelemben.

780. Szükségképen úgy is kellett annak lennie. Mert lehetetlen, hogy az, a kit oly nagy szónokként magasztalnak, a legfényesebb sikereket el ne érte legyen.

781. A kik a tárgyalásra hivatalosak voltak. (V. ö. a 372. sz. jegyzetet.) Azok értendők, a kik a kérdéses ügyben mint *tanácsadók* szerepeltek és a tárgyalásra is eljöttek, nem hogy beszédeket tartsanak, hanem hogy megjelenésükkkel mintegy erkölcsileg támogassák az ügyet és a védőt. (V. ö. 788. sz. jegyzetet is.)

782. Szüksösen és soványan. (V. ö. a 757. sz. jegyzetet). E helyütt a *genus dicendi tenue* van jellemezve a *szüksösen* és *soványan* szavakkal.

783. A népgyűlésbe . . . az állra hallgató birónak. Voltak

kisebbfajta peres ügyek, a melyekben nem esküdtbírák, hanem a forumon egybegyűlt nép ítélkezett. Itt a népgyűlésben, a forumon állva hallgatta meg az ítélő nép a szónokot. Az effajta kisebb ügyekben ragyogó, gazdag szónoklatra nem volt szükség, azért itt a népgyűlésben Cicero szerint helyén való az „attikusok” *szüksös és sovány* szónoklata.

784. *A padsorok előtt.* Az előbb 783. a. említett kisebbfajta peres ügyek tárgyalása épen nem volt ünnepélyes. A nép ott egy álltában (*de plano*) meghallgatta a szónokot, a ki előadta a tárgyat, úgy a hogy akarta. Már az esküdtszéki tárgyalások sokkal ünnepélyesebbek voltak. A bírák ilyenkor külön emelvénnyel ültek, a tanúk, a hivatalosak (l. a 781. sz. jegyzetet), a vádló, a vádlott rokonai és barátai számára pedig külön padokat (*subsellia*) állítottak fel az ily esküdtszéki tárgyalások alkalmával. Az *attikista* szónokok „szüksös és sovány” szónoklatukkal az ily ünnepélyes, nagyszabású tárgyalások alkalmával kudarcot vallottak. Itt már *nagyobbyszerű és erőteljesebb* szónoklatra volt szükség. (V. ö. a 188. és a 200. paragrafust és a 267, 268. és a 294. sz. jegyzetet.)

785. *Az ülőhelyeket már cleve foglalják le.* A szónok iránt való érdeklődésből. Itt különösen az előbb említett hivatalosak értendők. (V. ö. a 784. ill. a 781. sz. jegyzetet.) Az ülőhelyekre vonatkozólag (*subsellia*) lásd a 784. sz. jegyzetet.

786. *Teljék meg a bírósági emelvény.* Azaz az esküdtbírák jelenjenek meg teljes számmal. A bírák olykor-olykor (kivált, ha az ügy vagy a szónok iránt kevésbé érdeklődtek) elmaradoztak a tárgyalásról.

787. *A jegyzők.* A kik a tárgyalásról *jegyzőkönyvet vettek fel* Ezen jegyzőknek (*scribae*) meghatározott ülőhelyeik voltak a bírósági emelvény körül. Az előre jelentkezőknek ülőhelyeket ők kerítettek, sőt a maguk üléseit is — ha igen sok volt a jelentkező — szivességből átengedték a hallgatónak.

788. *A közönség.* Közönségszámba mentek mindazon hallgatók, a kiket semmiféle személyes, anyagi avagy erkölcsi érdek nem kötött a szóban forgó peres üggyhez. (V. ö. a 784. sz. jegyzetet.) Ezen, a közönséget alkotó hallgatók, az ügy és különösen a szónok iránt való érdeklődésből jelentek meg, és állva hallgatták vé-

gig a tárgyalást. *Közönség (corona) és hivatalosak (advocati)* között különbség volt, miként ezt a 289. paragrafusban is hangsúlyozza Cicero. (V. ö. a 781. sz. jegyzetet is.)

789. *Feszültségben.* Nagy érdeklődéssel, feszült figyelemmel várják a szónok beszédét. Ilyenkor már a bírák arcza is elárulja a nagy érdeklődést, a figyelmet.

790. *Az, a ki ezt messziről nézi.* V. ö. a 188. és a 200. paragrafust.

791. *Egy Roscius van ott a szinpadon.* Azaz oly szónok van a szószéken, a ki a közönségre épúgy tud hatni, mint Roscius, a nagy színész. (V. ö. a Quintus Roscius a. a névmutatóban.)

792. *Az efféle csekélységekben nyilvánuló egyszerűségnek is van helye.* Az itt jellemzett (észhez szóló, józan és egyúttal természetes) alapos és teljesen higgadt, szónoklati modor nem azonos a szükös és sovány előadással. (V. ö. a 782. sz. jegyzetet.) De azért ezen (észhez szóló, józan sat.) modor sem tűri meg még a legcsekélyebb szónoki ékességet sem. S így ezen modor egyszerűsége csekély dolgokban, a csekély szónoki ékességek kerülésében nyilvánul.

793. *Protagorast.* V. ö. a 30. paragrafust.

794. *Epicurussal, a ki ő benne ezt rosszalja.* (Cicero, De Nat. Deor. I. 33, 93. és I. 34, 93.)

795. *A tanuskodás alkalmával.* Annak a ki a bíróság előtt tanuvallomást tesz, minden szavát jól meg kell fontolnia. A mit a tanu vall, azt igaznak tartják. Ezért ha a tanu ironice, gúnyos értelemben mond valamit, azt fogják igaznak tartani a bírák, a mi így gúnyos értelemben volt mondva. A tanuvallomásban tehát nem szabad alkalmazni az ironiát. És a történelmi előadásban, a midőn ugyancsak tanuskodik az író az elmondottak igazsága mellett, a gúny, (az ironia) szintén nem alkalmazható, mert félrevezetheti a hallgatókat.

796. *A nem szakértőket.* Tanulatlan hallgatókat. V. ö. a 223. par.

797. *Az atticai Lysiassal.* V. ö. a 63. paragrafust.

798. *Gazdagabb színezésűt.* Cato stilusa még nagyon kevés művészetre vall. Az itt idézett helyen Atticus Cato stilusát valami régi, a művészetnek még nagyon fejletlen állapotára valló fest-

ményhez hasonlítja, a melyen a rajz nem finom, a melynek színezése szegényes. Már ellenben Lysias stílusát művészi, finoman kidolgozott, ragyogó színekben pompázó festményhez hasonlítja Atticus.

799. *Egy tusculumi embert*. Falusi embert, parasztot, a kiben semmi fővárosias műveltség, *chic* nem volt. V. ö. a 171. paragrafust.

800. *Magasztalod Galbát*. V. ö. a 82. paragrafust.

801. *Mint ama kornak elsejét*. Mint korának első szónokát.

802. *Általánosságban mint szónokot*. Mint nemcsak korának, hanem minden időknek egyik legnagyobb szónokát.

803. *Lepidus beszédeit is*. V. ö. a 95. paragrafust.

804. *Kellemesebbet*. V. ö. a 83. paragrafust.

805. *Megejtesz*. Félrevezetsz. Az általánosan nagynak ismert embert egyuttal nagy szónoknak is tüntetted fel.

806. *Carbot*. V. ö. a 105. paragrafust.

807. Tehát Carbot sem kellene annyira dicsérni, mert Atticus szerint Carbo csak a maga korának, de nem egyuttal minden időknek egyik legnagyobb szónoka.

808. *A Gracchusokról*. V. ö. a 103. és a 125. sz. paragrafust.

809. *Crassusra és Antoniusra*. V. ö. a 138. és köv. paragrafusokat.

810. *A Servilius törvényjavaslata mellett tartott beszéd*. V. ö. a 164. paragrafust.

811. *Cottáról, . . . Sulpiciusról*. V. ö. a 201. és köv. paragrafusokat.

812. *Caeliusról*. V. ö. a 273. paragrafust.

813. *Kész lett volna meghalni*. V. ö. a 231. paragrafust. Cicero csak azokat említi, a kik már meghaltak.

814. *Az ő rajzainál*. Az ő szónoki stílusában. (V. ö. a 798. sz. jegyzetet is.)

815. *Disze és színpompája azon festékeknek, melyek akkor még föltalálva nem voltak*. Az igazi szónoklati ékességek, az ékes nyelv és stílus értendő, a melyek Cato korában még ismeretlenek voltak. A szoros értelemben vett ékesszólás (az *ornatus oratorius*) csak Crassus fellépésével és Crassus korában érvényesül először a római szónoklatban.

816. *Mert a Crassus . . .* Ezen *mert* szóval Cicero megokolja, hogy Crassust miért nem említette e helyütt Cato előtt. Mintha csak ezen szavakat mondaná: *,Mert* hogy Crassust nem említém és nem magasztalám, az onnan van, mert mindenki tudja, mily nagy szónok volt ő.’

817. *Az a beszéd.* V. ö. a 810. sz. jegyzetet.

818. *A mi nekem jobb mintául szolgálhatott volna.* Mint az itt említett beszéd. (V. ö. a 298. paragrafust és a 817. sz. jegyzetet.)

819. *Kevéssel előbb.* V. ö. a 270. paragrafust.

820. *Abban, a mire mindenki olyannyira vágyódott.* Mindenki szónokká óhajtott lenni, de kevesen váltak hírnévre méltókká mint szónokok.

821. *Ironikusnak.* Gúnyos modorúnak. A latin szövegben úgy az itt idézett mint a 298. paragrafusban előforduló görög szóra vonatkozólag v. ö. Cicero, De orat. II. 67, 270. Az *εἰρων* szó gúnyos modorú, ironikus embert jelent.

822. *Fannius.* V. ö. a Caius Fannius M. F. a. a névmutatóban és Cicero, De orat. II. 67, 270. paragrafusát.

823. *Africanus.* Vagyis Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor. (V. ö. a névmutatót is.)

824. *Meg fogod-e nekünk magyarázni.* Vonatkozással Cicero szavaira: Ahhoz többeknek, de első sorban a Cato munkáit szükséges átforgatnunk (298. paragr.)

825. Cicerónak nyaralója volt Cumae városa mellett, úgyszintén Tusculum városa mellett is. (V. ö. a Cumanum és Tusculanum a. a névmutatóban.)

826. *Ha ugyan lesz rá módunk.* Cicero itt az esetleg még bekövetkezendő politikai zavarokra gondol, ezért mondja «ha ugyan módunkban lesz» azaz, ha időnk, kedvünk, alkalmunk lesz nyaralóinkon tudományos kérdésekkel foglalkozni. Mert ki tudja, nem szólítják-e újabb pártküzdelmek a harcztérre Brutust, sőt tán Cicerót is?

827. *Mind a két helyen szomszédok vagyunk.* Brutusnak is volt nyaralója Cumae mellett és volt nyaralója Tusculum mellett is. (V. ö. a 825. sz. jegyzetet.)

828. *Igen fiatal korában.* V. ö. a 228. paragrafust.

829. *Nagyobb ügyekben.* Nagy, jelentős perekben.

830. *Cotta és Sulpicius korszakába.* V. ö. a 201. és köv. paragrafusokat.

831. . . . *Crassus, . . . Antonius . . . Philippus . . .* V. ö. a 230. paragrafust.

832. *Julius.* V. ö. a 177. paragrafust.

833. *Kiváló emlékező tehetsége volt.* Hortensius kiváló emlékező tehetségére vonatkozólag v. ö. a Cicero, *De orat.* cz. m. III. r. 61. f. 230. p.-ban és egyebütt, továbbá a *Seneca Controv.* cz. m. I. r. prooem. 19. p.-ban mondottakat.

834. *Minden idegen segítség nélkül.* Nem volt szüksége titkárra, *súgóra*, mint más szónokoknak, a kik felfogadtak egyeket, hogy ott, a hol kell, *súgjanak.* (Cicero: *In Verrem* IV. 3, 5.)

835. *A vágytól csak úgy égett.* A szónoklási vágytól. Szenvedélyes szónok volt.

836. Hortensius tehát minden beszédének bevezetésében röviden jelezni szokta volt, hogy miről fog szónokolni, vagyis, hogy mi mindent fog tárgyalni és mily sorrendben. (Cicero: *Pro Quintio* 10, 35. p.) A beszéd tárgyának ily előzetes jelzése új dolog volt a római szónoklatban.

837. Hortensius tehát beszéde befejező részében az összefoglalást (*recapitulatio*) alkalmazta. Cicero ilyen összefoglalást ért *De Inv.* cz. m. I. 52, 110. p.-ban az *enumeratio* alatt.

838. Itt Cicero Hortensius elocutióját jellemzi. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.) Hortensius 1. meg tudta válogatni a szavakat; 2. ügyesen szerkesztette körmondait; 3. nagy szókinés birtokában volt. (*Elegans, aptus, copiosus.*) Kifejezései *ragyogók* és *e mellett válogatottak* voltak, azaz Hortensius szavai sohasem voltak csillogó, közkeletű phrasisok, holmi eleséptelt ékes mondások.

839. *A tárgyat . . . 1. emlékeztében felölelte . . . 2. felosztotta . . . 3. nem egykönnyen mellőzött el valamit, a mi bizonyítékul szolgálhatott.* Itt Cicero Hortensius 1. *memoriáját*, 2. *collocatióját* és 3. *inventióját* jellemzi. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is.)

840. *Hangja . . . taglejtésében stb.* Itt Cicero Hortensius *actió-*

ját jellemzi. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet és a 141. paragrafust, V. ö. még a Quintus *Hortensius* Hortalus a. a névmutatóban).

841. *Crassus meghalt.* Kr. e. 91-ben.

842. *Cottát száműzték.* A Varius-féle törvény alapján Kr. e. 90-ben. (Lásd a Varius törvénye a. a névmutatóban.)

843. *A háború miatt.* A szövetségesekkel való háború miatt, mely a Kr. e. 90. évtől a 88. évig tartott. (V. ö. a Marcus *Livius* Drusus 182, 222. a. a névmutatóban.)

844. *En megjelentem a forumon.* Ekkor Cicero tizenhat éves ifjú volt. A forumra járogatott, hogy a legkiválóbb szónokokat hallgassa és ily módon képezze magát.

845. *A háború idejében az első évben.* Kr. e. 90-ben. (V. ö. a 843. sz. jegyzetet.)

846. *Hadi tribun.* Consuli hatalommal bíró vezér, fővezér, parancsnok.

847. *Sulpicius.* V. ö. a 203. paragrafust.

848. *Legatusnak.* A provinciában a proconsul vagy a proprætor kísérelője, helyettese volt a *legatus*. (V. ö. az 1. sz. jegyzetet.)

849. *Marcus Antonius.* V. ö. a 139. paragrafust.

850. *A variusi törvényből kifolyólag.* V. ö. a Varius törvénye a. a névmutatóban.

851. *A háború miatt félbenszakadt.* Sok vádlottnak, védőnek, vádlónak, bírónak a háborúba kellett mennie, ezért a törvényszéki tárgyalásokat a háború tartamára beszüntették. Csak az egy *variusi törvényből kifolyólag* tartottak törvényszéki tárgyalásokat.

852. *A maguk ügyében beszéltek.* A nagy védők távol voltak a háborúban, ezért a vádlottak a saját ügyükben maguk voltak kénytelenek szónokolni.

853. *Vádlói erő és gazdagság.* Philippus a variusi törvény alapján vádlottak perében mint főtaná szerepelt. A vádlottakra vallott, oly erővel és gazdagsággal adva elő tanuvallomásait, hogy ezek nem tanuvallomásoknak, hanem önálló vádolóbeszédnek tetszettek.

854. *A népgyűlésen.* Hol politikai kérdésekben szónokoltak.

855. *Azóta . . . hogy az egész népgyűlés ott hagyta.* V. ö. a 192. paragrafust és Caius Curiora vonatkozólag a 210. paragrafust

856. *Quintus Varius, Caius Carbo . . . Cneius Pomponius.* V. ö. a 221. paragrafust.

857. *Ott laktak a szószéken.* Igen sokat szónokoltak.

858. *Caius Julius.* V. ö. a 177. paragrafust.

859. *A mikor Cottát száműzték.* V. ö. a 303. paragrafust és a 842. sz. jegyzetet.

860. *Elméleti tanulmánynyal foglalkoztam.* V. ö. a 105, 272. és 310. paragrafust. Cicero irodalmi, történelmi és bölcsészeti műveket tanulmányozott ekkor. Ő általános műveltségre törekedett. (Cicero, *De oratore* I. k. 20. paragr.)

861. *A rákövetkező esztendőben.* Kr. e. 89-ben.

862. *Quintus Scaevolához.* V. ö. a 102. paragrafust és Cicero *Laelius* cz. m. I. 1. p.

863. *A kik öt ilyenkor figyelmesen hallgatták.* A kik ott voltak nála és hallgatták akkor, a mikor válaszolt azoknak, a kik valamely peres ügyben hozzá fordultak tanácsért. (V. ö. a 287. sz. jegyzetet is.)

864. *Sulla és Pompeius* Kr. e. 88-ban voltak együtt consulok.

865. *Publius Sulpiciusnak.* V. ö. a 203. paragrafust.

866. *Philo* a Kr. e. 88. évben jött Rómába. A mithridatesi háborúban ugyanis Aristion peripateticus bölcselő izgatására az athenaeiek Mithridates pártjára állottak. Csak kevesen maradtak hívek Rómához. Ezek képezték az athenaei optimata pártot. E párt főemberei — köztük Philo is — Rómába menekültek, a mikor Sulla az elpártolt athenaeiek megbüntetése végett Görögországba készült seregével. (V. ö. a Mithridatesi háború, és *Lucius Cornelius Sulla Felix* a. a névmutatóban).

867. *A tárgyak sokfélesége és nagyszerű volta.* Mindazon tárgyak, a melyek a philosophiai vizsgálódás körébe esnek.

868. *Mintha a törvénykezési rendszer immár örökre el lett volna törölve.* A Sulla és Marius párthívei közt kitört véres polgárháborúban a törvényes rend teljesen megbomlott a római államban. Törvény és igazság helyébe a durva erőszak, a karhatalom lépett. E korszakban nem volt szükség szónokokra, a kard hatalma döntött, nem a szóé. Cicero ekkor, nem szerepelhetvén nyilvánosan mint szónok, philosophiai tanulmányokkal foglalko-

zott. Tehát részben igaz érdeklődésből és tudásvágyból, részben meg a politikai viszonyok kényszerítő hatása folytán is ráadta magát ekkor a philosophiára.

869. Sulla parancsára ölték meg Kr. e. 88-ban. (Velleius Paternulus m. II. 19. p.)

870. *Három korszakbeli.* Mert Catulus még a régiebb, Antonius már a későbbi és Julius az újabbkori szónokok közé tartozik. E három szónokot Kr. e. 87-ben Marius ölette meg. (V. ö. Quintus Catulusra vonatkozólag a 132. és a 259. paragrafust és Caius Juliusra vonatkozólag a 177. paragrafust, továbbá Cicero De oratore cz. m. III. 3, 9. p. Valerius Maximus m. VIII. 2, 2. p. stb.)

871. *A versenypályán.* A szónoki pályán.

872. *Három esztendeig.* A Kr. e. 86. 85. és 84. évben. Róma városában ez években nem voltak utedzai harezok. (Cinna korszaka). (V. ö. a 895. sz. jegyzetet.)

873. A szónokok egy része a Marius-féle proscriptiók következtében veszett el, egy részük Sulla hadseregében volt és Rómától távol Mithridates ellen küzdött. A Varius törvénye alapján pedig száműzetésbe is kényszerült menni a szónokok egy része. (V. ö. a Lucius Cornelius Sulla Felix, a Caius Marius és a Mithridatesi háború a. a névmutatóban. V. ö. még a 842. sz. jegyzetet is.)

874. Marcus Crassus. V. ö. a 233. paragrafust.

875. A két Lentulus. V. ö. a 234. és a 235. paragrafust.

876. Antistius, . . . Piso, . . . Pomponius, . . . Carbo, . . . Philippus. V. ö. a 226, 236, 305. és 173. paragrafust.

877. *Egyebek mellett.* Egyéb tudományok mellett.

878. A dialectikát. V. ö. a 153. paragrafust.

879. *Összevont és megszorított ékesszólásnak.* V. ö. a 120. paragrafust. V. ö. még Cicero Orator cz. m. 32, 113. p. és Quintil. m. II. 20, 7. p. A stoicusok iskolájának alapítója, Zeno, a dialectikát az ökölbe szorított, az ékesszólást a nyitott kézhez (tenyérhez) hasonlította. (V. ö. a Stoicusok, Stoici a. a névmutatóban.)

880. *Az igazi ékesszólás.* A mely méltó a maga nevére, a mely megfelel minden követelménynek.

881. *Szélesebb alapra helyezett dialectikának.* V. ö. a 879. sz. jegyzetet. Zeno a tenyérhez, a *kiszélesedett* kézhez hasonlította az ékesszólást. (V. ö. a 879. sz. jegyzetet.)

882. Brutus is sokat foglalkozott a bölcsesettel, így nevezetesen a stoicusok bölcsészetével is. (V. ö. a Stoicusok, Stoici a. a névmutatóban.) A stoicusok bölcsészetét (a dialectikát) behatóan tanulmányozta, mert érezte, hogy a szónoknak nagy szüksége van e tudományra.

883. *Az ő sokrendbeli és gazdag ismereteinek.* Diodotus sokoldalú képzettségű bölcsész volt. Értett a zenéhez és a matematikához is. (V. ö. a Diodotus a. a névmutatóban.)

884. *Elméleti tanulmányaim mellett.* V. ö. a 105, 272. és 305. paragrafust és a 860. sz. jegyzetet.

885. *Szavalgattam.* Cicero itt szónoklati gyakorlatairól emlékezik meg. E gyakorlatokat olyképen tartották meg, hogy többen összeállottak, a kik azután valamely képzelt (feladatul kigondolt) peres ügyben, hol a vádló, hol a védő szerepében beszédeket tartottak, ily módon képezve ki magukat hivatásos szónokokká. (Cicero De oratore I, 33, 149.)

886. *Miként ezt most mondani szokás.* Mert a szavalás új dolog volt, Cicero kora előtt nem igen *szavalgattak* az itt említett módon (885. sz. jegyzet) a szónokoknak készülő ifjú rómaiak. A *szavalás* — úgy a szó, mint a fogalom — új volt.

887. *Marcus Pisoval . . . Quintus Pompeiussal.* V. ö. a 240. paragrafust.

888. *Görögül.* Suetonius De claris rhetoribus 1. és Cicero De officiis I, 1, 1. p.

889. *A görög szónoki stílus, több ékességgel rendelkezvén.* Több epitheton ornans (diszítő jelző) több képes kifejezés (metaphora) fordul elő benne, mint a latin szónoki prózában.

890. *Hasonló módon.* Ez itt fent jellemzett stílusban. (V. ö. a 889. sz. jegyzetet.)

891. *A legkiválóbb görög tanítók.* Így Molo is, a ki szintén nem értett latinul. (Plutarchos m. Cicero, 4. p.)

892. *Belső zavarokat támasztott a köztársasági alkotmány helyreállítása.* A Kr. e. 83. (82.) évben Sulla a Mithridates elleni

háborúból visszatért Rómába, hol akkor az ifjabb Marius és pártja kapott hatalomra. Kevéssel Sulla visszatérte előtt az ifjabb Marius meghagyásából Damasippus praetor megölette Sulla Rómában maradt párthiveit. Kevéssel Sulla visszatérte után pedig a proscriptiók, a rémuralom korszaka következett be. (V. ö. a Lucius *Cornelius Sulla Felix* és a Caius *Marius* a. a névmutatóban.) Sulla «visszafoglalta az államot», azaz helyreállította a törvényes rendet és az aristokratikus alkotmányt, de nagy vérontás árán.

893. *Scaevola*. V. ö. a 145. p. *Carbo*. V. ö. a 221. p. *Antistius*. V. ö. a 226. p.

894. Mind a három a Damasippus vérengzésének esett áldozatul. (V. ö. a 892. sz. jegyzetet.)

895. *Cotta*. V. ö. a 305. p. *Curio*. V. ö. a 305. p. (Curio Sulla legatusa volt a Mithridates elleni háborúban.) *Crassus*. V. ö. a 308. p. *A két Lentulus*. V. ö. a 308. p. *Pompeius*. Cneius Pompeius Magnus Kr. e. 83-ban, midőn Sulla Brundisiumba (Calabriába, Déli-Italiába) érkezett, önkéntesekből álló seregével Sullához csatlakozott és utóbb visszatért Rómába. Cinna uralma alatt ugyanis Picenumban rejtőzött Pompeius. (V. ö. a Cneius *Pompeius Magnus* a. a névmutatóban.) Cinna az idősebbik Marius (Caius *Marius*) consultársa volt Kr. e. 86-ban és Marius halála után a Kr. e. 86. évtől a 84. évig önkényesen uralkodott Rómában. (V. ö. a 872. sz. jegyzetet.)

896. Az alkotmányt helyreállították. Ismét volt törvény, volt törvényes bíráskodás és szükség volt ismét szónokokra. (V. ö. a 868. sz. jegyzetet.)

897. *Pomponius*. V. ö. a 221. par. *Censorinus* . . . és *Murena*. V. ö. a 237. paragrafust.

898. Mind a hárman a Sulla proscriptiói következtében vesztettek el. (V. ö. a Lucius *Cornelius Sulla Felix* a. a névmutatóban és a 892. sz. jegyzetet is.)

899. *Ekkor*. Kr. e. 81-ben. Cicero ekkor huszonhat éves volt.

900. Azaz úgy a polgári, mint a fenyítő törvénykezés körébe tartozó ügyekkel. (V. ö. a 460. és 461. sz. jegyzetet.)

901. A római szónokok nagyobbára a forumon nyerték ki képeztetésüket. Így különösen a Cicero előtti régi római szónokok

már igen korán, minden elméleti avagy gyakorlati képzettség nélkül is, szerepelni kezdtek a forumon, a hol azután a maguk hibáin okulhattak. E szónokokat a gyakorlat (*a praxis*) képezte ki. (Cornelius, Tacitus *Dialogus de Oratoribus* 34. p.) Már ellenben Cicero elméleti és gyakorlati képzettség birtokában kezdte meg a forumon szónoki pályáját.

902. *Sulla dictatorsága alatt.* Kr. e. 82-ben.

903. *Felvitte a dolgot.* Elvitte szónoki híremet. (Cicero a Kr. e. 80. évben szónokolt Sextus *Roscius Amerinus* ügyében.)

904. E szónoklatokra Cicero, mint akkor még kezdő szónok nagy fáradsággal (éjjeli elmélkedéssel is) készült. E fáradságot, a kezdő szónok buzgalmát, lelkiismeretességét, éjjeli munkáját e beszédek elárulták.

905. *Anyajegyemről vagy csecsebecsék után.* A római vigjátékokban igen gyakoriak az olyan jelenetek, a midőn a kitett gyermeket valamely anyajegyről, (valamely testén levő foltról) vagy a nyakába függesztett csecsebecséről (*amulett*) ismerik fel. (Plautus, *Rudens*, 1081., 1154. v.) Azon gyermekeknek, a kiket idegen helyre adtak ellátásba, avagy kitétek, lánczon függő csecsebecsét akasztottak a nyakukba, hogy ezen amulettekről azután felismerhetők legyenek e gyermekek. (V. ö. ANTHONY RICH, III. *Wörterbuch d. röm. Alterthümer*, Paris & Leipzig, 1862. cz. m. 198. l. a 'crepundia' cz. czikket.) Cicero itt az anyajegyhez és a csecsebecsékhez, mint egyes sajátos ismertető jelekhez hasonlítja a maga egyik-másik jellemző szónoki tulajdonságát. Ezen mind-eddig felemlített néhány különös tulajdonság azonban nem jellemzi teljesen Cicero szónoki egyéniségét.

906. *Egész testestül.* Nem csak *anyajegy vagy csecsebecsék* után, hanem *egész testestül*, azaz nemcsak néhány, hanem minden szónoki tulajdonságomat, egész szónoki egyéniségemet óhajtod ismerni. (V. ö. a 905. sz. jegyzetet).

907. *Véznd . . . voltam.* V. ö. Plutarchus Cicero 3. p.

908. *Változtatás nélkül.* Egyforma sebességgel.

909. *Elkerülhetem a veszedelmet.* Cicero tartott a gégesorvadáستól. Ettől megóvhatta a mérséklet és a hang kimélése.

910. *Nyugodtabb előadáshoz szokhatom. Szónoklati modorom*

megváltoztatása által. Mert Cicero mindeddig az ázsiai modort követte szónoklataiban. E modor pedig épen nem volt *nyugodt, higgadt.* (Cicero, De optimo gen. orat. 8. V. ö. még a 325. paragrafust).

911. *Szónoklati modoromon változtatni akarván.* Mert ez volt az oka, hogy Ázsiába utazott Cicero. Akkoriban híre járt, hogy Sullától való félelmében, mivel Sulla kegyencze, Chrysogonus ellenében védte Sextus Roscius Amerinust, Ázsiába menekült. (Plutarchus, Cicero 3. p. V. ö. még a 312. paragrafust). Itt megtudjuk tehát az ázsiai út igazi okát (*ea causa*). Cicero elutazott, hogy megrongált egészségét helyreállítsa, de egyúttal azért is, hogy Ázsiában szónoklati tanulmányait folytassa.

912. *Elutaztam Rómából.* Kr. e. 79-ben.

913. *Athenaebe érkezőn.* Ugyancsak Kr. e. 79-ben.

914. *Egész Ázsiát.* Kis-Ázsia nyugati részét, az Asia nevű provinciát.

915. *Semmit erőltetett és semmit esellen modorban.* V. ö. a 116., a 207. és a 284. paragrafust.

916. *Molohoz, . . . a kit Rómában hallgattam.* V. ö. a 312. paragrafust.

917. *Valóságos perekben mint védő szerepelt.* Molo nem csak kigondolt ügyekben tartott iskolai mintaszónoklatokat, hanem valóságos védő (ügyvéd) is volt. (V. ö. a 310. paragrafust és a 885. sz. jegyzetet).

918. *Elérte-e célját — nem tudom.* Még később is gyakran szemére vetették Cicerónak, hogy szónoklata *szerfelett* áradozó. Ezért szinte kételkedik Cicero abban, hogy Molo célját elérte-e, — a midőn a *partjain túlfolyó árt vissza akarta tereelni medrébe.* Az ázsiai modor, a melyet Cicero ifjú korában követett, ily *szerfelett* áradozó modor volt. (V. ö. a 325. paragrafust és a 910. sz. jegyzetet).

919. *Két évi távollét után . . . megváltozva tértem vissza.* Kr. e. 77-ben.

920. Azaz szónoklati modora higgadtabbá lőn, már nem volt annyira áradozó, hullámozó, hanem csendesebb, nyugodtabb.

921. *Az egyik.* Cotta.

922. *Mérsékelt és szelíd volt.* V. ö. a 202 paragrafust.

923. *Folyékonyan és könnyeden.* V. ö. a 110, 173. és 202. paragrafust.

924. *Egyszerű szavakba foglalni.* Az egyszerű stílus (*genus dicendi tenue*) értendő. (V. ö. a 201. paragrafust és az 522. sz. jegyzetet).

925. *A másik.* Hortensius.

926. *Ékesen és tüzesen szónokolt.* Az emelkedett stílus (*a genus dicendi sublime*) jellemezte szónoklatait. (V. ö. a 201. paragrafust és az 522. sz. jegyzetet).

927. *Már hervadozó korában.* Kr. e. 69-ben. V. ö. a 320. paragrafust.

928. *Szónoklatában . . . előadási modorában lelkesültebb.* V. ö. a 229. paragrafust.

929. *Hortensiussal lesz dolgom.* Iparkodnom kell Hortensiust túlhaladni.

930. *Szónoklatom tűzét tekintve.* Cicero is azon szónoklati modorban tűnt ki, ő neki is azon szónoklati modor volt természetében, a melyet Hortensius követett s a melynek révén Cottát felülmúlta Hortensius.

931. *Koromnál fogva is.* (V. ö. a 301. paragrafust). Cotta 18, Hortensius csak 8 évvel volt idősebb Cicerónál. Hortensius, a fiatalabb ember tehát jobban ingerelte versenyre Cicerót, mint a sokkal idősebb Cotta.

932. *Midőn egyugyanazon perben többen szerepeltek mint védők.* (V. ö. a 489. sz. jegyzetet).

933. *Cotta volt a főszonek.* És mégis Hortensius e perekben mint másodszereplő nagyobb hatást keltett beszédeivel, mint Cotta. (V. ö. a 242. paragrafust és a 627. sz. jegyzetet is).

934. *Kemény, tüzes, élénk taglejtésű, harsány szavú.* A kemény jelzőt a következő három magyarázza meg. (V. ö. a 303. paragrafust). Cicero itt Hortensius *actióját* jellemzi. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet is).

935. *Miután . . . Ázsiából megjöttem volt, egy éven keresztül.* A Kr. e. 76. évben.

936. *Jelentős ügyekben.* Így Quintus Roscius színész ügyében is. (V. ö. a Quintus Roscius a. a névmutatóban).

937. A hivatalok fokozatára nézve v. ö. a 625. sz. jegyzetet és CSERÉP J. dr. Római régiségek. Budapest, 1888. cz. m. 50. és köv. lapjait.

938. *A mikor én mint quaestor Siciliában voltam elfoglalva.* A Kr. e. 75. évben. Cicero ez évben Sextus Peducaeus proprætort (helytartót) kísérte a Sicilia nyugati részén fekvő Lilybæum nevű római provinciába. Mint quaestor provinciális Cicero itt a helytartó mellett a provincia pénzügyeit kezelte. Ő látta el ekkor Rómát gabonával is, a melyet Siciliából szállított a fővárosba. (CSERÉP J. Római régiségek, Budapest, 1888. cz. m. 61. l.).

939. *Cotta . . . Galliába utazott.* Mint proconsul. (V. ö. az 1. sz. jegyzetet is.

940. *Hortensius volt az első.* Rómában ekkor Hortensius két vetélytársa, Cotta és Cicero nem szerepelhetett, mert mindkettő távol volt. Így tehát Hortensiust tekintették a legnagyobb szónoknak, már Cottáról és Ciceróról szinte megfeledkeztek volt Rómában.

941. *Az a valami, bármi volt is.* Szónoki tehetségét érti, a mely ekkor már kifejtett volt.

942. A Kr. e. 70. évben a siciliaiak felkérték Cicerót, hogy vádolja be Caius Verrest, a ki mint Sicilia proprætora iszonyú zsarolást és sok kegyetlenséget követett el a tartományban. Cicerohoz ugyanis siciliai quaestorságának ideje óta felette ragaszkodtak Sicilia lakói, ő benne nagyrabecsülték és szerették azt a férfit, a ki mint quaestor páratlan becsületességgel járt el hivatalában a tartományban. (V. ö. a 938. sz. jegyzetet). Cicero a siciliaiak kérésére az esküdtszék előtt kemény vádolóbeszédet tartott Caius Verres ellen. Ennek védője Quintus Hortensius volt. (Cicero, In Verrem).

943. *Némi utasításokat.* Leendő szónokoknak, vagy egyáltalában mindazoknak a kik mint szónokok szerepelnek. Cicero itt Hortensius jellemzésébe szövi bele az utasításokat.

944. *Consulsága után.* A Kr. e. 69. év után.

945. *Hozzá fogható.* A szónoklatban ő hozzá fogható, vagyis oly kiváló tehetségű jeles szónok, a ki versenyre ingerelte volna Hortensiust.

946. *Semmibe sem vette azokat, a kik még nem voltak consulok.* Ezeket Hortensius lenézte. Arra nem is gondolt, hogy ő hozzá hasonló épen ezek közt lehet olyan, a ki még 'dolgot' adhat neki, a ki versenyre híhatja. Itt Cicero elérteti velünk, hogy ez itt említettek közül épen ő maga volt az, a ki Hortensiusnak *dolgot adott.* (V. ö. a 317. paragrafust és a 929. sz. jegyzetet).

947. Magához fogható szónokot nem ismert, versenyre senki sem ingerelte, nagyon gazdag ember is volt, a ki teljesen függetlenül élhetett. Azért is: tehát ez időtől fogva egyre ritkábban szónokolt a forumon. (Hortensius gazdagságára és fényűzésére vonatkozólag v. ö. Plinius Nat. Hist. cz. m. XXXV. 130. p. és Macrobius Saturn. II. 9. p. és e. h.).

948. *Az első . . . a második és . . . a harmadik esztendő.* A Kr. e. 68, 67. és 66. év.

949. Cicero Hortensius hanyatló szónoki művészetét a régi festmény mindinkább elhalaványuló, elfakuló színeihez hasonlítja. Hortensius a fönt (948. a.) említett években hanyatlott mint szónok, mert kényelmesebben akarván élni, nem *gyakorolta* az ékesszólást sem a forumon, sem házánál. (V. ö. a 320. paragrafust és a 947. sz. jegyzetet).

950. *Nem akárki egy népből.* V. ö. a 186. és a 193. paragrafust.

951. *A szakavatott és értelmes bíráló.* V. ö. 183. a 193. ill. a 200. paragrafust.

952. *Az ékesszólásnak egyéb ágaiban.* V. ö. a 76. sz. jegyzetet. Hortensius a szónoklattal összefüggő elméleti tanulmányait, olvasmányait is mindinkább elhanyagolta. (V. ö. a 949. sz. jegyzetet is).

953. Hortensius szónoklati modorának jellemzését l. a 317. paragrafusban. (V. ö. 926. sz. jegyzetet is: *Ékesen és tüzesen* szónokolt, úgy bizonyára beszéde sem lehetett akadozó. (V. ö. a 928. sz. és a 934. sz. j. is).

954. Cicero tehát gyakorolta az ékesszólást és elméletileg is egyre jobban művelte, képezte *azt, a mi benne volt,* vagyis a mit a természet megadott neki: eszét és szónoki tehetségét.

955. *Stilusom művelése által.* Írva fogalmazta beszédeit. V. ö. a 92. paragrafust.

956. *Ezen aedilisségre következő években.* A Kr. e. 68. és 63. év között.

957. *Első helyen.* A nyolcz praetorjelölt közül Cicero kapta meg az összes centuriák szavazatait, ezért volt ő *első helyen* megválasztva. Így hirdették ki a választás eredményét is. (V. ö. a 614. sz. jegyzetet is. V. ö. még Cicero: De Imp. Cnei Pompei cz. besz. 1, 2 p.).

958. *A nép leirhatatlan tetszése mellett consulnak.* Cicero különösen büszke volt arra, hogy (szónoki-tehetsége révén szerzett) népszerűségének következtében, a nép akaratából lett consullá, mint *homo novus*, mert Cicero nem származott patricius családból, és nem az *ősök nagy neveinek* köszönhetette, — mint mások — hogy oly magasra felvitte. (Cicero: De lege agraria cz. besz. a II. 3. p. V. ö. még a 970. sz. j. is).

959. *Semmit sem szólok magamról.* Cicero e helyütt csakugyan látszólag nem beszél magáról. De midőn felsorolja, mi mindent nem tudtak mások, mi minden nem volt meg másokban, egyúttal sejteti, hogy ő volt az a ki mindezen itt felsorolt s a korabeli szónokokban meg nem lévő jeles tulajdonokkal dicsekedhetett.

960. *Szülőanyját.* Cicero Tuscul. V. r. 2, 5. p.

961. *Magánügyeknél.* V. ö. a 461. sz. jegyzetet.

962. *A szónok gyakorlati képzettségéhez.* A szónoknak mint védőnek (a gyakorlat, a praxis terén) a polgári jog ismeretére nagy szüksége van. Ismernie kel a törvényt, mint ügyvédnek. (V. ö. az 549. sz. jegyzetet is).

963. *A halottak sorából is a leghitelesebb tanukat felidézni tudja.* A holtaknak, (pl. a történelem nagy alakjainak) megszólaltatása, szavaik idézése értendő. A szónok az ily *felidezés* által fokozza beszéde hatását. Cicero, De oratore I. 245.).

964. *Sarokba szorítván ellenfelét.* V. ö. a 178. paragrafust és a 467. sz. jegyzetet.

965. *A bírák kedélyét felüdíteni . . . a komoly hangulatot derűtségre birni.* Valamely elmés, mulattató fordulattal, a melylyel a szónok egyúttal sarokba szorítja ellenfelét.

966. Az az eset ez, a midőn a szónok *általánosít*, midőn pld.

egy lopási esetből kiindulva a lopásról mint bűnről általánosságban beszél, a midőn ez említett concret esetből kiindulva a tulajdonjog mibenlétét fejtegeti sat. eff. (A görög rhetorica a concret esetet a ὑπόθεσις az általánosságban való tárgyalást θεσις szóval jelezte. (Cicero, De orat. I, 138, II, 133. és Orator 14, 45.).

967. *Élvezetet szerzendő . . . , a tárgytól eltérni.* V. ö. a 82. paragrafust és a 207. sz. jegyzetet.

968. *A mi első és fődolog a szónoknál.* V. ö. a 198, a 276. és a 279. paragrafust. Első és fődolog, hogy a szónok indulatra tudja gerjeszteni a bírákat, hogy így elhatározó hatással tudjon lenni a bírák hangulatára. (V. ö. a 200. paragrafust is).

969. *Szinte láthatatlan lett.* A forumon. Már nem is szerepelt mint szónok, már szinte végleg visszavonult a magánéletbe. (V. ö. a 949. sz. jegyzetet).

970. *A kellő évben.* A Kr. e. 180. évben Lucius Villius néptribun törvényt hozott, melynek értelmében csak negyvenhárom éves korában lehetett valaki consullá. A törvényes életkor, a melyen alul consullá senki sem lehetett a Villius törvénye (*lex Villia*) értelmében a negyvenhárom esztendő volt. A ki már negyvenhárom éves korában consullá lett, az *suo anno* (a maga korában, törvényes korban) nyerte el a magas hivatalát. Cicerót a Kr. e. 63. évben választották meg consulnak. Büszke volt rá, hogy mihelyt a törvényes kort elérte, *rögtön* consullá lett. (V. ö. a 324. paragrafust és a 958. sz. jegyzetet is).

971. *Régi tevékenységének.* A *forumi munkának*, a szónoklatnak és a vele járó tanulmányoknak.

972. *Egyenlő rangúak.* Most már Cicero Hortensiussal a consulviselt (*consularis*) férfiúval egyenlő rangú volt (mint consul).

973. *Valamiben nálánál nagyobb.* Nagyobb szónoknak. Mert Cicero szakadatlanul gyakorolta az ékesszólást. Hortensius, miként láttuk, nem így tett. (V. ö. a 949. a 952. és a 954. sz. jegyzetet).

974. *Azon tizenkét év alatt . . .* A Kr. e. 63. évtől a Kr. e. 50. évig. Mert Kr. e. 50-ben meghalt Hortensius.

975. *A legjelentősebb ügyekben.* A melyekben Cicero és Hortensius együtt szerepeltek, mint védők. (V. ö. 489. sz. jegyzetet).

976. *Elsőbbséget.* A főszerepet. V. ö. a 627. sz. jegyzetet és a 317. paragrafust, ill. a 933. sz. jegyzetet.

977. *Kissé bántotta volt.* Mert Cicero mint *homo novus* igen hamar és a nép akaratából, szónoki tehetsége által szerzett népszerűsége révén lett consullá. (V. ö. 958. sz. és a 970. sz. jegyzetet).

978. *Tetteim dicsősége folytán.* Cicero consul korában fedezte fel Lucius Sergius Catilina összeesküvését. Catilina tönkrejutott patricius volt, a ki czimboráival abban egyezett meg, hogy leölik a gazdagabb római polgárokat, és ezek vagyonát felosztják maguk közt. Cicero azonban megmentette polgártársait a fenyegető veszedelemtől: hatalmas beszédekben támadta meg Catilinát, — (*Orationes in Catilinam*) — a ki végre kénytelen volt elhagyni Rómát. Hálából a római nép a *pater patriae* (a haza atyja) czímmel tisztelte meg Cicerót. (V. ö. CHURCH J. A. Római élet Cicero korában, Budapest, 1886. cz. m. 78. és köv. lapjait).

979. *Gyakorlottsága.* A szónoklás művészetében, a szónoklatban

980. *Ez a mi tevékenységünk.* Peres ügyek körül; védői működésünk.

981. *Visszariadva a fegyverek zörejétől.* A Cæsar és Pompeius között kitört polgárháború idejében. (Lásd: Bevezetés X. l.).

982. *A Pompeius törvénye értelmében.* (V. ö. a Pompeius törvénye a. a névmutatóban és u. o. a Cneius Pompeius Magnus a. is).

983. *Egymáshoz igen hasonló vagyis inkább ugyanazon ügyekben.* E peres ügyekről bővebbet nem tudunk. (V. ö. a 489. és a 975. sz. jegyzetet).

984. *Nap nap után új meg új módon.* Mert a Pompeius fent említett törvénye értelmében egy szónok napjában csak három óra hosszáig szónokolhatott valamely ügyben. Ha ezen megszbott idő alatt nem fejezte be az ügyet, akkor aznap már többet nem szónokolhatott, hanem ugyanazon ügyben másnap, esetleg harmadnap is kellett még beszélnie.

985. *Hortensius befutotta pályáját mint szónok,* mert nem halála, hanem a Pompeius törvénye okozta, hogy már több szó-

noki dicsőséget nem igen szerezhett. Az ékesszólás *elnémultát* pedig már csak két évvel élte túl. (V. ö. a Cneius Pompeius Magnus és a Quintus Hortensius Hortalus a. a névmutatóban. V. ö. az 5. és a 6. paragrafust is.)

986. Kr. e. 78-ban. V. ö. a Marcus Junius Brutus, 22, 120. . . . a. a névmutatóban.

987. Appiust. V. ö. a 230. és a 267. paragrafust.

988. Cicero és Hortensius szónoklati modora.

989. Hortensius beszédei elvesztek.

990. Az *ázsiai stílust*. V. ö. az 51. paragrafust.

991. *Tetszetősek és elmések*. Szellemes fordulatok, sok *pointe*. (V. ö. JULES MARTHA, Brutus i. k. 239. l. *argutum* a. a jegyzeteken.) Tehát: sok szellemesség, kevés mélység.

992. A *gondolatok . . . kerekdedsége*. A midőn a *pointe*, (a szellemes fordulat) bezárja a gondolatot, mint akár az epigrammban.

993. *Miként említettem*. V. ö. a 325. paragrafust.

994. Úgy a szellemeskedő, mint a virágos, ékesszavú, sebes beszédű szónoklati modor természetesen inkább fiatal szónokoknak való, inkább ezekhez, mintsem öregekhez illik e mindkét nembeli ázsiai modor — már természeténél fogva is.

995. *Zajos tetszést*. V. ö. a 164. paragrafust.

996. *Inkább csak szép és édes gondolatok voltak, mintsem szükségesek avagy olykor hasznosak*. V. ö. a 991. sz. jegyzetet.

997. *Szónoklata pedig e mellett száguldó és lendületes volt*. Tehát csakugyan kitűnt az ázsiai modor mindkét nemében. (V. ö. a 994. és a 995. jegyzetet és a 325. paragrafust.)

998. *Gonddal kidolgozott és csiszolt*. Egyáltalában *ékes*. (V. ö. a 994. sz. jegyzetet.)

999. Az *ilyesmit*. Ezt az ázsiai szónoklatot.

1000. Az *öregebbek nem szerették*. Mert az ázsiai modorban nem volt meg az igazi, római, férfias komolyság, a római jellem fővonása, a *gravitas*.

1001. *Philippus*. V. ö. a 173. paragrafust.

1002. A *fiatalok . . . bámulták*. A római fiatalságra az ázsiai modor az újság ingerével is hatott. Azután meg a fiatal emberek

nek még nem volt annyira vérükben az az ősi római komolyság. (V. ö. az 1000. sz. jegyzetet is). A fiatalok tehát megbecsülték ez elmés és ékes szónoklati modort és benne a *gravitas* hiányát nem érezték.

1003. *A sokaság . . . megindult.* És ez a földolog. (V. ö. a 189. paragrafust is).

1004. *Kitűnő volt ő a nép ítélete szerint.* V. ö. a 188. és a 189. paragrafust.

1005. *Fiatal korában.* V. ö. a 994. sz. és az 1002. sz. jegyzetet.

1006. *Nem valami nagy becsben állott.* Mert épen a római *gravitas* hiányzott belőle. (V. ö. 1000. és az 1002. sz. jegyzetet).

1007. *Az ő korához igen jól illőnek tetszett.* A míg t. i. fiatal volt Hortensius. (V. ö. a 325. paragrafust és az 1002. sz. jegyzetet).

1008. *A szellemi tehetségnek egy neme.* Az a képesség, mely szerint a szellemes fordulatokat (a *pointe*-t) sűrűn tudta alkalmazni beszédeiben. (V. ö. a 991. sz. jegyzetet ill. a 325. úgyszintén a 303. paragrafust).

1009. *Tömör mondat szerkezet.* A körmondatos szerkezet értendő. (V. ö. a 34. paragrafust). Hortensius ügyesen szerkesztette meg körmondatait. (V. ö. a 303. paragrafust és a 838. sz. jegyzetet).

1010. *Hivatalai.* Így különösen consuli méltósága.

1011. *Valamivel több komolyságot.* Több *gravitas*-t. (V. ö. az 1000. az 1002. és az 1007. sz. jegyzetet ill. a 327. paragrafust).

1012. Az által, hogy Hortensius, — későbbi éveiben egyre ritkábban szónokolt s buzgalomával alábbhagyott — (v. ö. a 321. paragrafust) úgy *elocutio* mint *actio* dolgában nagyon hanyatlott. (V. ö. a 76. sz. jegyzetet). A *beszéd* *diszes öltözeke* itt épen: az *elocutio* és az *actio*. (V. ö. még a 934. sz. jegyzetet is).

1013. V. ö. a 317. paragrafust: „Hervadozó korában ismerted”. V. ö. a 927. és 928. sz. jegyzetet is.

1014. *Hortensiust mindenkor nagy szónoknak is tartottam.* Vonatkozással a 327. paragrafus legvégén mondottakra. Tehát: nem áll, hogy Hortensius nem nyerte meg tetszésemet.

1015. *Távolléted alatt.* Cicero akkor Ciliciában volt. (V. ö. az 1. sz. jegyzetet).

1016. *Ez a beszéd is.* Ez elveszett.

1017. *Szórul szóra úgy van leírva, mint a hogyan ő azt megtartotta volt.* Ez ritkán történt. A római szónokok beszédeiket rendszerint más alakban írták meg, mint a melyben előadták. Beszédeiket írásban átdolgozni, megtoldani avagy megkurtítani szokták volt.

1018. A Kr. e. 95. évtől kezdve.

1019. A Kr. e. 50. évig.

1020. A Kr. e. 82. évtől.

1021. A Kr. e. 50. évig azaz Paulus és Marcellus consulokig.

1022. Hortensius szavát elhalgattatta halála. O az ékesszólás elnémultát nem élte túl. Cicero többet már nem szerepelhetett mint szónok, mert nem engedték a politikai viszonyok. (V. ö. a 985. sz. jegyzetet is).

1023. Azaz ne lásd oly sötét színben a jövőt, ne gondold, hogy szavad immár örökre el van némítva.

1024. *Mint inkább miattad.* Mert Brutus jövője kétséges. (V. ö. a 21. paragrafust).

1025. *A mit előre látott eljövendőnek.* A Cæsar egyeduralmának és az ékesszólás elnémultának a forumon. V. ö. a 4. az 5. és a 6. paragrafust.

1026. *Együtt.* Cicero és Hortensius.

1027. *Egyesek.* Cæsar és Pompeius értendő.

1028. A közhangulat olyan volt, hogy a politikai bonyodalmak békés megoldását remélni nem lehetett. Nem volt amaz időben hatalmas párt és nem voltak egyes hatalmas férfiak sem, a kik a készülő polgárháború ellenében állást foglaltak volna. Cicero békére intő szózata pedig, hiába hangzott el. (V. ö. a 7. és a 8. paragrafust és a 21. sz. jegyzetet).

1029. *Az ő szerencséje.* V. ö. a 4. és 5. paragrafust.

1030. Az árván maradt ékesszólás gyámjainak nevezi Cicero Brutust és önmagát, mert Hortensius halála után csak Brutus és Cicero törődnek még az ékesszólással és a szónoki gyakorlatokkal (szavalgatással). (V. ö. a 885. sz. jegyzetet is.)

1031. Cicero az ékesszólást a jó családból való felserdült hajadonhoz hasonlítja, a kit *nemes őrizet* alatt tartanak, s a kinek

mindig kísérelje van, ha elhagyja a házat, jöllehet azért mégsem bánnak vele úgy, mint fogolylyal, nem őriztetik rabszolgákkal.

1032. Cicero itt a Cæsar kegyenczeire czéloz, a kik most szónokokként akarnának szerepelni, a kik tudomány és tehetség nélkül, egyedül hadi érdemeikre támaszkodva az ékesszólást hatalmukba akarnák keríteni. (V. ö. a 24. paragrafust és a 73. sz. jegyzetet.)

1033. Cicero fájlalja, hogy neki nem jutott a Hortensius sorsa, a ki *akkor halt meg, a midőn, ha élne, csak gyászolni tudná az államot*, azaz a köztársasági alkotmány vesztét. Cicero magát utashoz hasonlítja, a ki későn *este* indul útnak. Ez út alatt érti Cicero a maga életpályáját, a melyen későn indult el, úgy hogy belejutott a sötétségbe, vagyis a Cæsar uralmának korszakába. (V. ö. a 16. paragrafust és a 47. sz. jegyzetet.) Cicero fiatalabb volt, *később indult meg* élete pályáján, mint Hortensius. (V. ö. a 931. sz. jegyzetet.)

1034. Brutus azon levele értendő, a melyet Azsiából írt Cicerónak. (V. ö. a 11. paragrafust.)

1035. *Oly tetteket . . .* A Catilina-féle összeesküvés felfedezése értendő. (V. ö. a 978. sz. jegyzetet.)

1036. Cicero mindenkor a pártoskodás ellen küzdött. Már a Catilina-féle összeesküvés korában is a pártoskodás fenyegette romlással a római alkotmányt. (V. ö. a 978. sz. jegyzetet.) Akkor Cicero megmentette a hazát. Most is, Cæsar és Pompeius korában is pártviszály dűlja a római államot. Cicero megint küzd ez állapotok ellen. Ha jóra fordul az állam sorsa, mindenki hálával fog megemlékezni Ciceróról, mint olyan emberről, a ki a pártvillongásoktól, a polgárháborútól meg akarta óvni a köztársaságot. Ha ellenben a haza sorsa rosszra fordul, ha az alkotmány a polgárháború következtében megdől, Cicero hazaszeretetéről, politikai szándékainak tisztaságáról mindenki tisztelettel fog megemlékezni.

1037. *Négyesfogaton.* Mint a kocsiversenyénél. (V. ö. a 173. paragrafust.) Mintha csak a circusban négyes fogatával elsőnek érkezvén vissza a kiindulás helyére, díjját nyert volna, s azután, a mikor mint győztes fogatával diadalmasan végig akart hajtani a circuson, valaki kocsijával elébe vágatott volna. (V. ö. a 446. sz.

jegyzetet is.) Vagyis más szóval: Brutusnak a közpályán való előhaladását megakadályozták a politikai viszonyok: szónoki dicsőségről és ennek révén magas állásról, jelentős politikai szerepről Cæsar uralma alatt szó sem lehetett.

1038. *Részesé.* Atticus, a ki époly véleménynyel van Brutusról, és épúgy szereti, mint Cicero.

1039. *Két oly dicső nemzetségnek.* A Gens Junia és a Gens Servilia értendő. Anyai részről Quintus Servilius Cæpio volt Brutus nagybátyja. (V. ö. a Marcus Junius Brutus, 22, 120. és Quintus Servilius Cæpio a. a névmutatóban.) Ezen nagybátyja örökbe fogadta Brutust.

1040. Brutus philosophiai tanulmányait, philosophiai képzettségét érti Cicero.

1041. Kiváló tulajdonokat épen a philosophiai tanulmányok fejlesztettek ki Brutusban.

1042. Mert már a római köztársaságnak vége, Cæsar az úr. És másrészt Brutus tehetségének nagy hasznát venné az állam, csak hogy a Cæsar uralma alatt Brutus tehetségét nem érvényesítheti. (V. ö. az 1037. sz. jegyzetet.)

1043. *Már majd csaknem, vagyis inkább már teljesen is sikerült megtenned.* Akkor azonban hirtelen Brutus *elébe vágatott a köztársaság szerencsétlen végzete.* (V. ö. a 331. és a 22. paragrafust.)

1044. *Kiragadhassad magadat az ügyvédök e seregéből.* Képezd tovább magadat a szónoklatban, hogy igazán nagy szónokká lehess, ne csak olyan légy, mint az ügyvédek legtöbbjei.

1045. *Gazdag ismeretekkel.* Philosophiai műveltséggel.

1046. *Hazádban nem szerezhetted meg.* Rómában nem volt philosophiai tudományos élet. Épen ezért a rómaiak philosophiai irodalma is szegényen maradt el. (V. ö. a 49. sz. jegyzetet.)

1047. *Azon városból.* Athenéből. (V. ö. a Marcus Junius Brutus 22, 120. a. a névmutatóban.)

1048. Minden korszaknak megvolt a maga nagy szónoka Brutus tehetségénél, tudományánál és gyakorlottságánál fogva arra van hivatva, hogy a Cicero kora után bekövetkezendő legújabb korszaknak legnagyobb szónoka ő legyen. (V. ö. a 22. paragrafust is.)

1049. *Galba.* V. ö. a 88. és köv. paragrafusokat.

1050. *Cato*. V. ö. a 89. paragrafust.

1051. *Lepidus*. V. ö. a 95. paragrafust.

1052. *Carbo*. V. ö. a 103. paragrafust.

1053. *Mert a Gracchusok*. Mert hogy a Gracchusokat nem említettem mindeddig, annak az az oka . . .

1054. De azért elismeri Cicero, hogy a Gracchusok szónoki dicsősége igen nagy volt, s hogy ők ketten túlhaladták a korukat megelőző szónokokat, mindazonáltal az ő művészetük sem volt még tökéletesnek mondható, jóllehet már igen közel jár a befejezettséghez.

1055. *Antonius, Crassus, Cotta, Sulpicius, Hortensius*. (Lásd a névmutatót.)

1056. *Semmi többet nem mondok*.

A magam nevét itt nem említem. (V. ö. a 232. paragrafust.)

1057. *Hogy engem a sokak közé számítsanak vala*. E szavakkal elérteti Cicero, hogy ő is a nagy szónokok sorában foglal helyet.

1058. Itt a latin szöveg csonka. Egy-két sor elveszett. (V. ö. MARTHA i. m. 245. és PIDERIT i. m. 215. lapját.)

BETŰRENDES MAGYARÁZÓ NÉVMUTATÓ.

(A nevek melletti számok a paragrafusokat jelzik.)

Abderai, l. Protagoras.

Academia, 120, 149, 306, 315, 332. Plato iskolájának neve. A
Abde-
rai,
Aelius
Plato az Academus herosnak szentelt, Athenætól hat stadium-nyira lévő berekben tanított (l. Plato). Ő feje és alapítója volt a régi Académiának (vetus Academia, Brut. 332.), az u. n. közép Académiát Arcesilas, az új Académiát pedig Carneades alapította meg (l. Plato).

Academicusok, 119. A régi Académia philosophiájának követői. Ide tartoztak a peripateticusok is (l. Peripatetici). Az academicusok és peripateticusok iratainak tanulmányozását Cicero a szónokra nézve nagyon fontosnak tartotta. *Ex eorum enim scriptis . . . omnis sermo elegans sumi potest . . .* (l. Cicero, De fin. V. 7.)

(*Lucius*) *Accius*, 72, 73, 107, 229. Híres latin tragoediáról, született 170-ben Kr. e. Írt egy *Didascalica* című költeményt is a drámai költészetről. Igen nagy kort ért.

(*Titus*) *Accius Pisaurensis*, 271. Mint szónok vádolta Cluentiust (l. Cluentius).

(*Manlius*) *Acilius Glabrio*, l. Glabrio.

(*Cajus*) *Aculeo*, 264. Cicero anyjának nővérét birta feleségül. Crassusnak, a szónoknak barátja volt. (De or. I. 181. a. Crassus mondja róla, hogy *mecum vivit, semperque vixit . . .*)

Adramyttiumi, l. Xenocles.

(*Sextus*) *Aelius (Paetus Catus)*, 78. Consul volt K. e. 198-ban, censor 184-ben. Híres jogtudós és jogtudományi író. A római magánjog terén nagy szaktekintély volt. (*Exstat illius liber qui inscribitur tripartita*, l. Pomponius, De Or. iur. 38).

A
Aelius, Afranius. (*Quintus*) *Aelius (Pactus)*, 109. Consul volt M. Junius Pennussal 167-ben Kr. e.

(*Lucius*) *Aelius Stilo*, 169, 205, 206, 207. Cicero és Varro tanítója. Nagy tudós és író, philologus, grammatikus és régiségbúvár (Cic. De or. I. 193. *Aeliana studia*). Ő volt az első tudós philologus a rómaiak között, ez irányú tudományos és irodalmi munkásságában tanítványa Marcus Terentius Varro, a tudós polyhistor lón utódja (l. Varro).

(*Quintus*) *Aelius Tubero*, l. Tubero.

(*Marcus*) *Aemilius Lepidus*, 109. Consul volt 126-ban Kr. e. Lucius Orestessel.

(*Mamercus*) *Aemilius Lepidus Livianus*, 175. (Mamercus.) Consul Decius Brutussal 77-ben Kr. e.

(*Marcus*) *Aemilius Lepidus Porcina*, l. Lepidus.

(*Lucius*) *Aemilius Paulus*, l. Paulus.

(*Lucius*) *Aemilius Paulus Macedonicus*, 77, 80, 117. Consul 182-ben Kr. e. Kiváló hadvezér volt.

(*Marcus*) *Aemilius Scaurus*, l. Scaurus.

Aeschines, 36, 285, 290. Híres görög szónok, a nagy attikai szónokok egyike. Szül. 389. Kr. e. Athenæben; meghalt Samosban 314-ben Kr. e. Demosthenes ellenfele volt. Néhány beszédét birjuk.

Aeschines, 292. Socrates tanítványa, görög bölcselelő. Dialogusokat írt.

Aeschines Milesius, 325. Rhetor, azaz szónoklattanító és szónok volt, szül. Miletosban, Kis-Ázsiában.

Aeschilus Cnidius, 316, 325. Cnidusban (Dorisban, K. Ázsiában) született. Bővebbet nem tudni róla.

Aeserninus, l. *Claudius*.

Aetion, 70. Kr. e. 352. körül élt; görög származású, az ó-kornak egyik leghíresebb festőművésze volt. Egy sokat magasztalt festménye Nagy Sándor és Roxane menyegzőjét ábrázolja.

Aetolia, 79. Görög tartomány volt (Görögország nyugati részén).

(*Lucius*) *Afranius*, 167. Latin színműíró, született 130-ban Kr. e. Ő találta fel a *fabulae togatae* v. *tabernariae* néven ismer-

retes színműveket, a melyek a római embert köznapi életében mutatják be, és határozottan nemzeti jellegű színdarabok. Afranius e színművekben sokat kölcsönzött Menandros görög színműírótól is. (Hor. ep. II. 1, 57 *dicitur Afrani toga convenisse Menandro*). Darabjaiban a nyelvet bizonyos szónokiasság jellemezte. *Er versuchte damit die ganze Eleganz und Grazie der attischen Komödie im Lateinischen wiederzugeben*, (PIDERIT, Brutus III. Al. 1889. 217. lap. Index. Afranius).

Albinus, l. Postumius.

(*Titus*) *Albucius*, 102, 131. Egyike a görögöt adni szerető rómaiaknak, kit Lucilius szatiraköltő is kigúnyolt verseiben. (*Graecum te, Albuci, quam Romanum atque Sabinum maluisti dici...*)

Alcibiades, 29. Meghalt 404-ben Kr. e. A peloponnesusi háború idejében kiváló szerepet játszott e genialis görög ember, mint államférfiú, szónok és hadvezér (l. Cornelius Nepos, Alcib. I. *disertus, ut imprimis dicendo valeret* . . .).

Alexander (Magnus), 282. A macedonok nagy királya. (Uralkodott 336-tól 323-ig Kr. e.)

Anaxagoras, 44. Született Clazomenæben; Lydiában, 496-ban Kr. e. A Kr. e. 456. évtől kezdve Athenæben tartózkodott s itt, mint Pericles tanítója és barátja nagy tekintélynek örvendett. Egyike volt a legkiválóbb görög philosophusoknak. (Cicero: De Or. III. 138. . . . *Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in maximarum rerum scientia*). Cicero physikusnak is mondja őt, mint természetbölcselet. (Or. 14.)

(*Lucius*) *Anicius Gallus*, 287. Consul volt 160-ban Kr. e.

Anio, 54. Folyó Italiában, Rómától éjszakra a Tiberisbe ömlik.

(*Titus*) *Annius Luscus*, 79. Consul volt Quintus Fulvius Nobiliorral együtt Kr. e. 153-ban.

(*Titus*) *Annius Velina*, 178. Ismeretlen.

Antigenidas, 187. Ily nevű híres fuvolás kettő volt, az egyik Kr. e. 398-ban, a másik 338-ban szerepelt. A kettőt gyakran összetévesztik. A *mili cane et Musis* szavakról más írók is megemlékeznek. (PIDERIT, Brutus, III. Aufl. Index, 219. l. Antigenidas a.)

Antimachus, 191. Költő és grammatikus, Kis-Ázsiának Colophon nevű városából. Kr. e. 404 körül élt. Volt egy *Thebais* című

A eposa és egy *Lyde* című elegikus költeménye. A tudós epikus költészet megalapítója volt a görögöknél. Ő utána ezt a tudós költészetet az alexandriai korszak költői mívelték. (Kr. e. 300-tól 146-ig.)

Antiochus, 315. Palæstina (Judæa) Ascalon nevű városából való, az academicusok irányát követő görög bölcselelő volt. Athenæben tanított, hol a legelőkelőbb rómaiak közül is sokan hallgatták.

Antipater, l. *Caelius*.

Antiphon, 47. Kiváló görög szónok, született K. e. 479-ben, Rhamnusban, Atticában. Mint a retorika tanítója is kitűnt és állítólag Thucydidest, a nagy történetírót is ő oktatta. 411-ben Kr. e. politikai válságok közepette elítélték és kivégezték. Beszédei közül ránk maradt tizenöt.

(*Publius*) *Antistius*, 182, 226, 308, 311. Tribun volt Kr. e. 88-ban (Sulpiciussal) 82-ben megölték. Cneius Pompeius Magnusnak, a triumvirnek apósa volt.

(*Marcus*) *Antius Restio*, 97. Néptribun 137-ben Kr. e.

(*Marcus*) *Antonius*, 115, 138—142, 144, 161, 163, 165, 168, 173, 186, 189, 203, 207, 214, 215, 230, 296, 301, 304, 307, 333. Született 143-ban Kr. e. Consul volt 99-ben, censor 97-ben Kr. e. Nagy szónok volt. Kr. e. 87-ben mint az arisztokrata pártnak egyik főemberét Marius megölette. Mint hadvezér is kiváló volt (l. Crassus).

Apelles, 70. Nagy Sándor kortársa, nagy fetőművész. Némelyek szerint Colophonban, mások szerint Ephesusban (Joniában K. Ázsiában), mások szerint ismét Cosban (a k.-ázsiai szigetek egyikén) született. Igen sokszor festette meg Nagy Sándor arczképét. A nagy macedon fejedelem csakis Apellestől engedte magát lefestetni. A tengerből születő Aphrodite, az Aphrodite Anadyomene Apellesnek leghíresebb festménye volt.

Apollo tiszteletére v. . . játékok, 78. Kr. e. 212-ben Apollo isten tiszteletére játékokat rendeztek a rómaiak. Azontúl azután minden évben, július hó elején megtartották ezen játékokat, (Livius XXV. 12: *hostes, Romani, si expellere vultis — Apollini vocendos censeo ludos . . .*) Valamennyi Apollo tiszteletére rendezett játékot a Circus Maximusban, Rómában tartották. Voltak ott circusi és színi előadások is.

Apollo, 53, 78. A görög és római mythusban mint a nap, a művészetek, a tudományok és a jóstehetség istene szerepel.

Apollo,
Ascu-
lum.

Apollo jóslata, 53. Apollo isten jóslata.

Appius l. Claudius.

(*Lucius*) *Appuleius Saturninus*, 224. Tribunus volt Kr. e. 100-ban. Cajus Mariusnak volt barátja (l. Marius). Erőszakoskodásai miatt a római senatus megölette.

Aquilius törvénye (Aquila lex), 131. E törvény büntetést szab mindazokra, a kik bármi módon megkárosítanak valakit. (De damno iniuria dato. Gaius, Instit. III. §. 210.)

(*Caius*) *Aquilius Gallus*, 154. Ciceróval együtt volt praetor Kr. e. 66-ban (— *iustus et bonus vir*, Cicero, pro Cæcina, 77).

(*Manlius*) *Aquilius*, 222. Tisztvársa volt Cajus Mariusnak, a mikor ez ötödízben volt consul, Kr. e. 101-ben (l. Marius). A Kr. e. 99. évben sikerrel harczolt a felkelő rabszolgák ellen, utóbb K. e. 88-ban a mithridatesi háborúban veszett el (l. Mithridatesi háború a.).

Argosi szónok, 50. Argosnak, Argolis görögországi tartomány városának lakóit a szófukarság jellemezte.

Aristoteles, 46, 121. Született 384-ben Kr. e. Stagirusban, (Stageiros), Macedoniában, Chalcidice félszigeten, meghalt 322-ben Kr. e. Athenæben tanított az Apollo Lyceiustól elnevezett Lyceumban. Itt Aristoteles tanítványaival sétálni szokott s így sétálva oktatta őket. Őt és tanítványait ezért peripateticusoknak (l. Peripateticusok), azaz sétálóknak nevezték. A peripateticusok azaz Aristoteles philosophiája igen nagy hatással volt úgy az ő korára, mint sokkal későbbi időkre is. Korának egész tudását felölelő nagy elméjével az ó-kor philosophusai között az első helyet foglalta el Aristoteles (l. még Plato).

Aristus, 332. Az academicusok irányát követő görög bölcselelő, Antiochus testvére. Athenæben tanított. Cicero itt hallgatta őt.

(*Quintus*) *Arrius*, 242. Praetor volt Kr. e. 73-ban. Kr. e. 59-ben pályázott a consulságra, de a jelöltek közé való felvételét nem engedték meg.

Asculum (Asculum), 169. Város Picenum-ban, Italia keleti részén.

A

(Asia)
Ázsia,
Aut o-
nius.

Ázsia, 11, 51, 314, 316, 318, 325.

Ázsiai (szónokok), 51, 315, 325. Az ázsiai szónokokat jellemezte a *vitiosa abundantia* (l. Cic. Orator, 20, 25 ff. de opt. gen. orat. 9.). E szónokok a bőbeszédűséget kedvelték, igen gyakran a szószátyárkodás, a phrasiskodás hibájába estek. Egyébként *genera Asiaticae dictionis duo sunt.* (Brutus, 325.)

Athenae, 26, 27, 39, 44, 45, 49, 63, 130, 131, 172, 258, 285, 315, 332. Athenæ városa Görögországban, Atticában, *quae domus est semper habita doctrinae* (Cic. de orat. I. 13.).

Athenaeiek, 37, 39, 49, 257, 306. Athenæ lakói.

Attica, 43. Görögországnak a korinthusi földszorostól keletre fekvő tartománya.

Atticai (szónokok), 51, 67, 167, 172, 284, 286, 287, 289, 315. Az atticai (görög) szónokok és azoknak római utánczói (l. Bevezetés).

Atticus, l. Pomponius.

(Titus) Aufidius, 179. Quæstor Kr. e. 84-ben, később prætor volt Ázsiában.

(Caius) Aurelius Cotta, l. Cotta.

(Lucius) Aurelius Cotta, l. Cotta.

(Lucius) Aurelius Cotta (prætorius), l. Cotta.

(Caius) Aurelius Orestes, 94. Ismeretlen.

(Lucius) Aurelius Orestes, 94, 109. Consul volt Kr. e. 126-ban Marcus Aemilius Lepidussal.

(Marcus) Aurelius Scaurus, 135. Consul Kr. e. 108-ban

(Publius) Autronius (Pætus), 241, 244, 251. A Catilina-féle összeesküvésben részes volt. Mint consult Kr. e. 65-ben számkivetették.

B

Balbus,
Bono-
niai.

Balbus, l. Lucilius.

Bestia, l. Calpurnius.

(Titus) Betutius Barrus, 169. (Asculanus.) Ismeretlen.

Bibulus, l. Calpurnius.

(Caius) Billienus, 175. Talán az, a ki prætor volt Kr. e. 105-ben. (Sallustius, Jug. 104.)

Bononiai, 169. Bononia városából való Bononia Galliában keresendő. (Gallia Cispadana.)

Brutus, l. Junius.

B
Brutus.

(*Caius*) *Caecilius (Stattius)*, 258. Felső Italiában született, meghalt Rómában, Kr. e. 168-ban. A legkiválóbb comœdiaköltők egyike volt (Cicero *summus poeta comicus*-nak nevezi.)

C
Caecilius, Calamis.

(*Quintus*) *Caecilius Metellus*, l. Metellusok.

(*Lucius*) *Caelius Antipater*, 102. Történetíró, Lælius barátja. Megírta a második pún háború történetét. A stilusra is kiváló gondot fordított művében. (*Ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.* Cicero, de oratore, II. 54.)

(*Caius*) *Caelius Caldus*, 165. Tribun volt 107-ben, Kr. e. Tet-szetős törvényjavaslatával megnyerte a népet és Kr. e. 94-ben *homo novus*, azaz nagynevű ősök nélkül való ember létére is *consullá* lett.

(*Marcus*) *Caelius Rufus*, 273, 297. Született Puteoliban, Italiában, Kr. e. 82-ben. (Puteoli Nápolytól nyugatra esik.) Marcus Caelius Rufus még ifjú korában atyja révén megismerkedett Marcus Crassussal és Ciceroval. E két államférfiú mellett tanulta meg mindazt, a mi szükséges volt *ad hunc usum forensem, ad capessendam rem publicam, ad honorem, gloriam, dignitatem* (l. Cicero, pro Cælio, 72.), azaz a mi szükséges volt arra, hogy a közpályán szerepelhessen. Mint Cicero híve eleinte Pompeius mellett foglalt állást, utóbb azonban Cæsar pártjára állott és Ciceroval meghasonlott. Kevéssel azután, hogy prætorrá lett, Kr. e. 48-ban fel-lázította a népet, majd Rómából menekülni kényszerülván, Alsó-Italiában is lázított, zilált anyagi helyzetén akarván segíteni az így támasztott zavargások közepette. Nemsokára rá Thuriiben, Alsó-Italiában 34 éves korában agyonütötték.

(*Caius*) *Caepasius*, 242. Középszerű szónok.

(*Lucius*) *Caepasius*, 242. Középszerű szónok, az előbbeninek testvére. Bővebbet nem tudunk a Caepasius testvérekről.

Caepio, l. Servilius.

Caesar, l. Julius.

(*Lucius*) *Caesulenus*, 131. Ismeretlen.

Calamis, 70. Kr. e. 480—433 között, azaz a görög szobrászat amaz átmeneti korszakában szerepelt, a mely közvetlenül meg-

C
Calchedoni.
Canachus.

előzte a görög plastika fénykorát. Canachussal szemben (l. Canachus) Calamis művészete nagy haladást mutat, a mennyiben az alakok ő nála már elevenebbek, már nem oly merevek, mint a Canachus szoborművei. Az állatokat már csaknem befejezett művészettel tudta alakítani Calamis, az emberi test visszaadásában azonban nem igen haladta túl a hagyományos művészetet, a melyben az emberi test alakítása bizonyos szentesített szabályok szoros betartásához volt kötve. Calamisnak igen sok műve volt (így pl. egy négyes fogatot ábrázoló szobor, egy lovakat ábrázoló szobor, Apollo, Hermes szobra stb).

Calchedoni, 30. l. *Thrasymachus*.

(*Marcus*) *Calpidius*, 274—279. Prætor volt K. e. 57-ben. Eleinte Cicero mellett foglalt állást, utóbb a polgárháború idejében Cæsar pártján volt. Kr. e. 47-ben Cæsar őt Gallia Cisalpina kormányzó-jává tette és ugyancsak Galliában Kr. e. 47-ben meg is halt Calidius.

(*Lucius*) *Calpurnius Bestia*, 128. Tribun volt Kr. e. 121-ben. A Jugurtha, afrikai király ellen viselt háborúban Kr. e. 111-ben mint consul fővezérképen szerepelt, de megvesztegettetván Jugurthától, békét kötött, (l. Jugurtha-féle összeesküvés).

(*Marcus*) *Calpurnius Bibulus*, 267 Cæsarral együtt volt consul, Kr. e. 59-ben. Meghalt Kr. e. 48-ban.

(*Caius*) *Calpurnius Piso*, 239. Consul volt 67-ben Kr. e. Manlius Acilius Glabrioval együtt. Kr. e. 63-ban vád alá helyezték, de Cicero védelme révén felmentették.

(*Caius*) *Calpurnius Piso (Frugi)*, 272. Cicero veje, Tullia férje. Meghalt Kr. e. 57-ben, mialatt Cicero számkivetésben volt.

(*Lucius*) *Calpurnius Piso (Frugi)*, 106. Tribun korában, Kr. e. 149-ben törvényt hozott a zsarolásra vonatkozólag (*lex Calpurnia de pecuniis repetundis*). Consul volt Kr. e. 133-ban, censor 120-ban. *Annales* című művét Livius is felhasználta.

Calvinus, l. *Sextius*.

Calvus, l. *Licinius*.

Canachus, 70. Született Sicyonban, Görögországban. (Sicyon Corinthustól éjszaknyugatra keresendő.) Kr. e. 512—488. között azaz a görög plastika azon korszakában élt, a melyben a görög

szobrászat hagyományos merevségéből már-már kibontakozott. **C**
Leghíresebb műve a miletosi Apollo-érezszobor. E szoborban ke-^{Can-}
vés a természetesség. Canachussal szemben nagy haladást jelez ^{naei.}
Calamis művészete (l. Calamis.) ^{Cilicio.}

Cannaei vész, 12. Kr. e. 216-ban Hannibal Cannæ városa mellett (Italiában, Apuliában) iszonyú csapást mért a rómaiakra, kiknek csaknem egész hadserege a csatatéren veszett. (Livius, XXII. 50, 1.)

(*Publius*) *Cannutius*, 250. Kiváló szónok, Cicero szerint *homo eloquentissimus*.

(*Marcus*) *Canuleius*, 317. Kr. e. 77-ben zsarolás miatt (*repetundarum*) vád alá helyezték. Hortensius és Cotta védelmezték.

Carbo l. *Papirius*.

Carmenta papja, 56. *Carmenta* (a *canere* szóból, az éneklő) nympa volt, Faunus testvére. A Capitolium aljában lévő szentélyében mint jós-nymphát tisztelték (l. *Fauni*.)

Cassius törvénye. (*Cassia lex*), 97, 106. *Lucius Cassius Longinus* törvénye a szavazásról (l. *Lucius Cassius Longinus*.)

(*Lucius*) *Cassius Longinus*, 97, 106. Kr. e. 137-ben mint néptribun a *lex Cassia tabellaria* értelmében javaslatba hozta, hogy a néptörvényszékeknél is szavazótablákkal történjék a szavazás. (*Lex Cassia de populi iudiciis*.) Ezt a javaslatot elfogadták, a *lex Cassia tabellaria de populi iudiciis* törvényynyé lett. Ismeretes *Lucius Cassius*nak ezen mondása: *cui bono?* azaz: *kinek vált hasznára?* Valahányszor bűnügyekben mint bíró szerepelt, mindig felvetette azt a kérdést, hogy a bűntényből *kinek volt valami haszna?* (Cicero, *Oratio pro Roscio Amerino* 84. *Cassius ille... identidem in causis quaerere solebat, cui bono fuisset*.)

(*Marcus*) *Cato*, l. *Porcius*.

Catulus, l. *Lutatius*.

Censorinus, l. *Marcus*.

Cethegus, l. *Cornelius*.

Charisius, 186. Athenæi szónok, *Demosthenes* és *Demetrius Phalereus* kortársa. (l. *Demosthenes* és *Demetrius Phalereus*.)

Cilicia, l. 168. *Cilicia* ázsiai tartomány, *Syria* éjszaki részével határos volt, s ez éjszaki résztől nyugatra esett.

C
Cius,
Clau-
dius.

Cius, 30. Coos, Attikától délkeletre eső szigetről valót jelent.
(*Appius*) *Claudius Caecus*, 55, 61. Censor volt Kr. e. 312-ben, consul 307-ben. Rómának egy nagy útját róla nevezték el *via Appia*-nak. Kr. e. 298-ban hevesen küzdött a néposztályból való consuljelölt megválasztatása ellen, de sikertelenül. Kr. e. 367-ben (*Caius*) Licinius törvényjavaslata értelmében ugyanis a plebeiusok és patriciusok abban állapodtak meg, hogy a két consul közül az egyik mindig plebeius származású legyen, mert azelőtt consul csak patricius lehetett. Mikor Pyrrhus, Epirus, görög tartomány fejedelme Kr. e. 280-ban legyőzte a rómaiakat (l. Pyrrhus) és ezen győzelem után Cineas követül küldötte Rómába, békét ajánlva a senatusnak, Appius Claudius Cæcus a senatust, a mely már-már hajlandó volt a békefeltételeket elfogadni, ezen szándékától el tudta téríteni. Cæcusnak azért hívták Appius Claudius, mert vak volt (l. Plutarchus, Vita Pyrrhi 19.)

(*Caius*) *Claudius Cento*, 72. (Cæci filius), Appius Claudius Cæcus fia, consul volt Kr. e. 240-ben, Marcus Sempronius Tuditanussal együtt (l. Tuditanus.)

(*Caius*) *Claudius Marcellus*, 229, 328. Consul volt Lucius Paulussal (l. Paulus) Kr. e. 50-ben.

(*Marcus*) *Claudius Marcellus*, 12. Kiváló hadvezér, Kr. e. 212-ben Syracusæ meghódította (l. Syracusæ), 216-ban és 215-ben pedig Nola mellett (l. Nola) legyőzte Hannibalt és így megtorolta a cannæi gyalázatot (l. Cannæ).

(*Marcus*) *Claudius Marcellus (Aesernini pater)*, 136. Kr. e. 102-ben Marius fővezérlete alatt Aquæ Sextiæ mellett (Galliában) a teutonok ellen sikerrel harczolt. Kr. e. 90-ben a szövetségesek azaz a magukat Rómától függetleníteni törekvő itáliai törzsek ellen csatázott és miután ezen szövetségesek Lucius Julius Cæsar consult megverték, Marcellus *Aesernia* samniumi városba menekült. Itt azonban éhségtől kényszerítetvén, csakhamar meghódolt a samniumbelieknek. Aesernia római colonia, azaz Rómának gyarmata volt Samniumban, Italiában.

(*Marcus*) *Claudius Marcellus Aeserninus*, 136. Az előbbinek fia.

(*Marcus*) *Claudius Marcellus*, 248—251. Consul volt Kr. e.

51-ben. Mint Cæsarnak ellenfele Pompeiust követte csatáiban. **C**
 A pharsalusi ütközet után Mytilene városába (Lesbos, görög-^{Claudi-}
 országi szigetre) menekült és itt tanulmányainak élt. Italiába ^{dius,}
 többé nem tért vissza, jöllehet Cæsar hívta. Kr. e. 45-ben Athe-^{Clit-}
 næben meggyilkolták. ^{archus.}

(*Appius*) *Claudius Pulcher*, 108. Consul volt Kr. e. 143-ban, Publius Cæcilius Metellus Macedonicussal. Tiberius Gracchusnak apósa volt. Utóbb augurrá, majd meg első tanácsossá (*princeps senatus*) is lett.

(*Appius*) *Claudius Pulcher*, 230, 267, 324. Consul volt 54-ben Kr. e. A hirhedt Publius Clodiusnak volt testvére, azon néptribunak, a ki Kr. e. 58-ban Cicero száműzetését okozta. Consulsága után Appius Claudius Kr. e. 53-ban Cilicia proconsulává, azaz kormányzójává lett. Ciliciából Kr. e. 50-ben visszatérván súlyos vádakát emeltek ellene, de Brutus és Hortensius sikerrel védelmezték. Nemsokára rá censorra lett. A polgárháború idejében Pompeius pártján volt. Még a pharsalusi ütközet előtt halt meg.

(*Caius*) *Claudius Pulcher*, 166. Consul volt Kr. e. 92-ben.

(*Publius*) *Claudius Pulcher*, 60. Kr. e. 196-ban a III. Fülöp macedoniai király ellen viselt háborúban szerepelt. Prætor volt Kr. e. 188-ban, consul 184-ben.

Cleon, 28. Az ismeretes athenæi timár, vagyis *timárpolitikus*. Hirhedt demagog volt, a ki Pericles halála után a Kr. e. 429. év óta vezette az athenæi népet. Utóbb Ámphilopolis mellett, Macedoniában, a spártaiak ellen küzdve elesett Kr. e. 422-ben. Jól tudott beszélni a nép szája íze szerint, tudott *lármát csapni*.

Clisthenes, 27. Görög államférfiú volt, a ki Pisistratus zsarnok fiainak, Hippiasnak és Hipparchusnak bukása után Kr. e. 510-ben az athenæi alkotmányt újjászervezte és a democratiát megalapította.

Clitarchus, 42. Görög történetíró volt. Aeolisban, Kis-Ázsiában született. Nagy Sándor macedoniai királyt a perzsák elleni hadjáratban elkísérte. Szónokias stilusban írta meg *Ἰστορίαι* című történeti munkáját, a mely hatással volt ugyan korára, sőt későbbi időkre is, de történelmi hűség nélkül szűkölködött. (Quint. X. 1, 75. *Clitarchi . . . fides infamatur*).

C *Cluentius*, 271. Aulus Cluentius Avitus római lovagnak fia. Anyja Sassia volt, egy hirhedt római nő, a ki utóbb Statius Albius Oppianicushoz ment nőül. Oppianicus, egyike az ókori történelem legocsmányabb alakjainak, Kr. e. 66-ban meghalt, mire Sassia fiát, Cluentiust azzal vádolta, hogy mostohaapját méreggel ölte meg. Vádlóképen ezen perben Titus Accius, egy pisaurumi fiatal ember szerepelt (l. Titus Accius Pisauensis), Cluentius védője Cicero volt. (Cicero : Oratio pro Cluentio.)

Cnidusi, 316, 325. Cnidus városából valót jelent. (Cnidus Kiszíában, Dorisban, a Chersonesuson volt.

(*Publius*) *Cominius* (*Spoletinus*), 271., (l. C. Cornelius.)

(*Marcus*) *Coponius*, 194., (l. Manlius Curius.)

Corax, 46., (l. még Tisiás.) Siciliából való volt, Tisiassal együtt a szónoklat elméletével foglalkozott. Corax volt a görögök közt az első theoretikus a szónoklat terén, ő írta meg az első rendszeres retorikát. Tanítványa Tisias volt.

Corinthusi, 50. Corinthus városából valót jelent. (Corinthus Görögországban, az Isthmuson volt.)

Coriolanus, l. Marcius.

Cornelia, 104, 211. A Gracchusok anyja, az idősebb Scipio leánya (l. Scipio), patriciusnő volt, ki Tiberius Sempronius Gracchus plebeiusához ment nőül (l. Gracchus). Cornelius Nepos római történetíró egy művében olvashatjuk Cornelia leveleinek néhány töredékét (l. Corn. Nepotis fragmenta). E leveleket tiszta szép nyelvük híresekké tette. Ezen nyelvtisztaság, a melyet anyjuktól tanultak, jellemezte a Gracchusokat is.

(*Caius*) *Cornelius*, 271. Néptribun volt Kr. e. 67-ben. Ez évben azon javaslattal állott elő, hogy valamely törvény betartásának kötelezettsége alól ezentul csak a népnek legyen joga felmenteni az illetőt. Odáig ugyanis ezt a jogot a nobilesek, azaz a magas rangúak és az azoktól származók gyakorolták. Cornelius javaslata heves ellenkezésre talált, majd meg zavargásokat idézett elő, a melyek nyomában Publius és Caius Cominius római lovagok Corneliust vád alá helyezték Kr. e. 66-ban. (A két Cominius Spoletiumból, Italia Umbria nevű tartományának egy városából való volt, l. P. Cominius). A vádlókat hathatósan támogatták a no-

bilisek. Majd azonban újabb zavargások keletkeztek, és a két Corni-
niusnak menekülnie kellett. Kr. e. 65-ben Cornelius ellen meg-
újítták a vádat (*maiestatis*, azaz hazaárulás miatt). Ekkor
Cicero vállalta el a vádlott védelmezését, a melynek alapján Cor-
neliust felmentették. Cicero szónoklatával ekkor nagy tetszést,
sőt bámulatot aratott (l. Quintilian VIII, 3, 3.)

(*Caius*) *Cornelius Cethegus*, 73. Kr. e. 199-ben *ædilis*, 197-ben
consul volt.

(*Marcus*) *Cornelius Cethegus*, 57. és köv. Consul volt Kr. e.
206-ban. Meghalt Kr. e. 196-ban (l. Cicero Cato Maior, 50 . . .
M. vero Cethegum, quem recte Suadae medullam dixit Ennius) . . .
Jeles szónok volt. (Az első, kiről hiteles hagyomány alapján tud-
juk, hogy szónok volt. l. Brutus, XV. 57. *Quem vero extet et de
quo sit memoriae proditum eloquentem fuisse et ita esse habi-
tum, primus est Marcus Cornelius Cethegus*).

(*Publius*) *Cornelius Cethegus*, 178. Kr. e. 88-ban kezdett sze-
repelni a Sulla és Marius közt folyó polgárháborúban. Eleinte
Marius pártján volt, utóbb átpártolt Sullához. (L. Marius és l.
Sulla.) Ennek halála után nagy tekintélyre kapott.

(*Cneius*) *Cornelius Dolabella*, 317. Consul volt Kr. e. 81-ben.
Kr. e. 77-ben Cæsar vádat emelt ellene zsarolás miatt (*repetun-
darum*) de Cotta és Hortensius sikerrel védelmezték a vádlottat,
a bírák felmentették Cneius Cornelius Dolabellát.

(*Publius*) *Cornelius Lentulus*, 108. Consul volt (?) Kr. e.
162-ben. Cicero gyakran említi és dicséri mint kitünő államférfiút.
Ez a Publius Cornelius Lentulus első tanácsos (*princeps senatus*)
volt, innen van, hogy Cicero, ha említi, mindig hozzáteszi, hogy
princeps ille.

(*Publius*) *Cornelius Lentulus* (Caudinus), 77. Prætor volt Kr.
e. 203-ban. Egyike volt azon tíz követnek, a kiket a római sena-
tus a macedoniai Fülöppel való háború után Kr. e. 196-ban Mac-
cedoniába küldött a békeföltételek megállapítása végett.

(*Cneius*) *Cornelius Lentulus Clodianus*, 230, 234, 308, 311.
Consul volt Kr. e. 72-ben, censor 70-ben. A kalózok elleni hábo-
rúban, 67-ben és 66-ban Kr. e. Pompeius alvezére (*legatusa*) volt.

(*Lucius*) *Cornelius Lentulus* (*Crus*), 268. Kr. e. 59-ben, præ-

C
Cerne-
lius.

tor, 49-ben consul volt Caius Marcellussal együtt (l. Caius Marcellus). Pompeius párthíveihez tartozott, az uralomharczban Pompeius mellett küzdött Cæsar ellen és a pharsalusi csatában is részt vett. A csata után többedmagával Aegyptusba hajózott, hol elfogták és nemsokára rá a börtönben megölték. Ő volt az, a ki Cicero legnagyobb ellenségét, Publius Clodius néptribunt Kr. e. 61-ben vád alá helyezte (l. Marcus Tullius Cicero).

(Lucius) Cornelius Lentulus Lupus, 79. Consul volt Kr. e. 156-ban Caius Marcius Figulussal együtt.

(Cneius) Cornelius Lentulus Marcellinus, 247. Syracusæ meghódítójának ivadéka (l. Marcus Claudius Marcellus). Prætor volt Kr. e. 59-ben, consul 56-ban. Ellensége volt Clodiusnak és Pompeiusnak.

(Publius) Cornelius Lentulus Marcellinus, 136., (l. Marcellus és Marcellinus).

(Publius) Cornelius Lentulus Spinther, 268. Curulisi ædilis volt Cicero consulsága korában Kr. e. 63-ban. Prætor volt Kr. e. 60-ban, majd Kr. e. 59-ben és 58-ban proprætor Hispaniában. Ő volt az, a ki mint consul Kr. e. 57-ben Ciceronak száműzetéséből való visszahívását kieszközölte (l. M. Tullius Cicero). A Cæsar és Pompeius közt folyó uralomharczban Pompeius mellett küzdött és a pharsalusi csata után Pompeiust Aegyptusba is követte. Még az uralomharcz befejezte előtt Kr. e. 47-ben (valószínűleg Rhodusban) meghalt.

(Publius) Cornelius Lentulus Sura, 230, 235, 308, 311. Részesese volt az alkotmány felforgatását czélzó Catilina-féle összeesküvésnek, Catilina mellett a főbűnös ő volt. Mint ilyent Kr. e. 63-ban kivégezték. Consul volt Kr. e. 71-ben; 70-ben erkölestelen élete miatt a senatusból kirekesztették. Prætor is volt Kr. e. 63-ban (l. Marcus Tullius Cicero).

(Publius) Cornelius Scipio (Africanus Maior), 77. Consul volt Kr. e. 205-ben Kr. e. 202-ben Zama mellett (Afrikában, Carthagótól délnyugatra) megverte Hannibalt döntő ütközetben. Meghalt Kr. e. 183-ban.

(Publius) Cornelius Scipio, 77. Az előbbeninek fia. Ő Publius Cornelius Scipio Africanus Minort örökbefogadta. Ez utóbbi Lu-

cius Aemilius Paulusnak volt fia (l. Lucius Aemilius Paulus). Jó szónok hírében állott.

C
Corneyus.

(*Publius Cornelius Scipio Aemilianus (Africanus Minor)*, 77, 80, 82—85, 97, 100, 117, 258, 295, 299. Megkapta a *Numantinus* nevet is. Lucius Aemilius Paulusnak ifjabbik fia volt, kit Publius Cornelius Scipio, az idősebbik Africanus (tehát Africanus Maior) fia örökbefogadott. Numantinusnak hívták, mert Kr. e. 133-ban bevette Numantia városát és elpusztította. Numantia Spanyolország (Hispania) északkeleti részén volt. E város elestével azután egész Hispania római uralom alá került. Ez a Publius Cornelius Scipio Aemilianus született Kr. e. 185-ben, consul volt Kr. e. 147-ben és 134-ben, censor volt Kr. e. 142-ben és meghalt Kr. e. 129-ben. Jeles szónok volt, több beszédet tartott, melyeknek néhány töredékét bírjuk.

(*Lucius Cornelius Scipio Asiaticus*, 175. Asiagenusnak is nevezték. Consul volt Kr. e. 83-ban Caius Norbanussal együtt. Sulla ellen harczolt a Marius és Sulla közti polgárháborúban, de vereséget szenvedett és fogságba került. Sulla szabadon bocsátotta, később számkivetették Massiliába (Gallia Narbonensisnek városa, a mai Marseillebe) hol meg is halt.

(*Publius Cornelius Scipio Nasica*, 128, 212. Consul volt Kr. e. 111-ben, Lucius Calpurnius Bestiával együtt.

(*Publius Cornelius Scipio Nasica* (filius), 211. Az előbbinek fia volt. Felesége Licinia volt, Lucius Licinius Crassusnak és Mucianak, Quintus Mucius Scævola augur leányának lánya (l. Quintus Mucius Scævola).

(*Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum*, 79, 213. Consul volt Kr. e. 162-ben és 155-ben, censor 169-ben és pontifex maximus 150-ben. Africanus Maior veje volt. Irt a Perseussal viselt háborúról, a melyben résztvett. Perseus Macedonia fejedelme volt, kit Kr. e. 168-ban Lucius Aemilius Paulus (l. Lucius Aemilius Paulus) legyőzött (Pydna mellett, Macedoniában) és a macedonok uralmának véget vetett. A *Corculum* név eszest jelent.

(*Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio*, 85, 107, 212. Az előbbinek fia volt, consul D. Junius Brutussal Kr. e. 138-ban. Kr. e. 133-ban, a mikor Tiberius Gracchus másodizben volt tribun-

C jelölt, ő okozta azt, hogy Tiberius Gracchust agyonütötték (l. Tiberius Gracchus).

Cornelius, Cotta. (Lucius) *Cornelius Sisenna*, 228, 259, 260. Történetíró, született Kr. e. 119-ben, praetor volt 78-ban, Kr. e. 70-ben Hortensiusal együtt Verres mellett szónokolt (l. Quintus Hortensius). Mint Cneius Pompeius Magnus alvezére (legatus) a kalózok elleni háborúban Kr. e. 67-ben elesett. Megírta a szövetségesek ellen viselt háborúnak és a Marius és Sulla közt folyt polgárháborúnak történetét. Művének címe *Historia* volt.

(Lucius) *Cornelius Sulla Felix*, 179, 227, 306, 312, 328. Sulla már Kr. e. 89-ben a szövetségesek ellen viselt háborúban, utóbb pedig Kr. e. 88-ban a mithridatesi háborúban szerepelt. Majd a közte és Caius Marius közt támadt polgárháborúban vált nevezetessé. A mikor ugyanis Sulla, kit fővezérnek választottak meg a Mithridates elleni háborúban (l. Mithridatesi háború), már ezen háborúba elindult volt, Publius Sulpicius Rufus néptribun Sulla ellenségével, Caius Mariussal, a néppárt vezérével egyesült és keresztülvitték, hogy a nép a patricius Sulla helyett Caius Mariust tette meg fővezérnek. Sulla hadseregével most Róma ellen indult. Ekkor kezdődött amaz emlékezetes véres polgárháború vagyis osztályharc az aristokraták és demokraták közt, mely Kr. e. 88-tól 82-ig folyt Sulla dictator volt Kr. e. 81-től 80-ig, meghalt 78-ban, 60 éves korában. Szerencsés embernek tekintették, kinek mindene sikerült, a mibe belefogott s így kapta meg a *Felix* nevet.

(Tiberius) *Coruncanius*, 55. Consul volt Kr. e. 280-ban. Kiváló hadvezér, államférfiú és törvénytudós volt. Ő volt az első, a néposztályból való *pontifex maximus*, azaz főpapi rangot viselő ember. Cicero ismételten magasztalja bölcsességét és jogtudományát. (Cicero, *Cato maior* 27. és *De oratore* III. 56, 134.)

(Caius) *Cosconius Calidianus*, 242. Ismeretlen.

(Caius) *Aurelius Cotta*, 115, 182, 183, 189, 201. és köv. 207, 215, 217, 227, 297, 301, 303, 305, 311, 317, 318, 333. Született Kr. e. 124-ben. Kr. e. 91-ben a tribuni tisztségre pályázott, de a Varius-féle törvény alapján (*Varia lex*) elítéltetvén, a Lucius Aelius (l. Aelius) által szerkesztett, saját önmagáért megtartott védőbeszéde daczára is, mint hazaáruló számkivetésbe menni kény-

született Kr. e. 90-ben. Kr. e. 82-ben ismét visszatérhetett Rómába, majd pontifex maximussá, utóbb pedig Kr. e. 75-ben 49 éves korában consullá lett. Később Galliában, a csatatéren szerzett érdemeket. Innen visszatérván, nemsokára meghalt. Nagy szónok volt, Antoniusnak, az ugyancsak nagy szónoknak tanítványa. Kortársának, Sulpiciusnak ellentéte volt Cotta szónoklati módorára nézve. Az ő szónoklatát bizonyos philosophus higgadtság jellemezte, sőt bizonyos philosophiai szellem hatotta át; Cotta az akademikusok híve volt a philosophiában (l. még a Marcus Antonius és Publius Sulpicius Rufus a.)

C
Cotta,
Curius.

(*Lucius*) *Aurelius Cotta*, 81, 82. Consul volt Kr. e. 144-ben Servius Sulpicius Galbával együtt (l. ezt). Kiváló szónok volt.

(*Lucius*) *Aurelius Cotta* (prætorius), 137, 259. Tribun volt Kr. e. 95-ben. Parlagias kifejezéseivel és kiejtésével a régieket akarta utánozni beszédeiben. (Cicero, De or. III. 42.)

Crassus, l. *Licinius*.

Cratippus, 250. Mytileneben (Lesbos szigetén, Kis-Ázsiában) született. Kr. e. 50-ben ő volt Athenæben a peripateticusok (l. Peripateticusok és l. Aristoteles) iskolájának feje. Ott hallgatta őt Cicero fia, Marcus is. (Cicero, De officiis I. 1.) Cicero nagyra becsülte Cratippust. (Cicero, de divinatione, I. 5. *Cratippus . . . quem ego parem summis Peripateticis iudico*).

Critias, 29. Ő volt Athenæben amaz időben, midőn a peloponnesusi háború végével, Kr. e. 404-ben Athenæ hatalma megdőlt és a hegemonia Spártáé lett, egyike a *harmincz zsarnoknak*. Ez a harmincz zsarnok intézte Kr. e. 404—403-ig Athenæben a kormány ügyeit. Critias és Theramenes voltak a legkiválóbbak e harmincz közül. Kr. e. 404-ben Critias elesett a csatában. Mint elegiakiöltő is kitűnt.

Cumanum, 300. Cicero a Nápolytól nyugatra eső Cumæ városa mellett fekvő nyaralójának neve.

Curio, l. *Scribonius*.

Manius Curius, 144, 194—198, 256. A híres *causa Curiana* egyik főszereplője. Ellenfele Marcus Coponius volt. Az ügyet Cicero (Topica IV. p. 341.) így beszéli el: Egy valaki halála esete, teherben lévő feleségének születendő fiát tette meg végren-

C *Curius, Cyrus.* deletében örökösének, azon kikötéssel, hogy ha ez, a legközelebbi tíz hónap alatt születendő fiú még nagykorúsága előtt meg találna halni, úgy Manius Curius legyen az örökös. Az örökhagyó halála után azonban nem született fiú, és így Manius Curius magának követelte az örökséget. Erre az örökhagyónak egy rokona, Marcus Coponius, azon megokolással, hogy a kérdéses fiörökös *nem halt meg*, az örökséget magának követelte. Ez érdekes ügyben Quintus Scævola (l. Quintus Scævola) szónokolt Marcus Coponius, Lucius Licinius Crassus pedig (l. Lucius *Licinius* Crassus) Manius Curius ügyében.

Manius Curius Dentatus, 55. Plebejus származású ember volt, (*homo novus*) és mégis három ízben volt consul, Kr. e. 290-ben, 275-ben és 274-ben. 272-ben censor volt. Mint néptribun Kr. e. 299-ben, midőn Appius Claudius (l. Appius Claudius) a népből való consujelöltet nem akarta a megválasztandók közé fölvenni, ezen erőszakoskodással szemben határozott állást foglalt és ki-erőszakolta a patriciusoktól, hogy a népgyűlés minden határozata, tehát a plebejus consulok jelölése és megválasztása is már előzetesen jóváhagyást nyerhessen a patriciusok részéről. Ezzel felújította a Publilius Philo plebejus származású dictatornak javaslatára Kr. e. 338-ban meghozott törvényt: *ut legum quae comitiis centuriatis ferrentur, patres ante initum suffragium auctores fierent.* (A népgyűlés minden javaslatát még a döntő szavazás meg-
ejtése előtt hagyják helyben a patriciusok).

Cyrus, 112, 282. A Kr. e. 559. évtől az 529. évig a perzsák királya, nagy uralkodó és hódító volt. Xenophon, görög történetíró, *Cyropaedia* című művében megírta Cyrus élettörténetét (l. Xenophon).

D *Daedalus.* *Dae-dalus.* *Daedalus*, 71. A görög mythusban Dædalus mint szobrász szerepel. (Dædalus művészt, alakítót jelent). Azon fából alkotott szoborművek, melyeket Dædalusnak tulajdonítanak (így Athene, Aphrodite, Heracles szobra), már némileg fejlett szobrászati technikára vallanak. Ezen Dædalusnak tulajdonított szobrok ugyanis már nem oly merevek, mint a régiebb idők emberalakjai, a melyeken a végtagokat még szorosan a testtel egybeforrva látjuk. Karo-

kat és lábakat külön kifaragni, úgy miként Dædalus tévé, még D
Decius,
Deme-
trius.
nem tudtak ama régi időkben.

(*Publius*) *Decius*, 108. Prætor volt Kr. e. 114-ben. *Lucius* *Opimius* consult *Caius Gracchus* megöletése miatt bevádolta (l. *Lucius Opimius*).

Deiotarus, 21. Ázsia Galatia nevű tartományának fejedelme, kiért Cicero amaz ismeretes védőbeszédét (*pro Deiotaro*) tartotta meg Kr. e. 45-ben. *Deiotarus* a Cæsar és Pompeius között kitört polgárháború kezdetén Pompeius pártjára állott, kit a Mithridates elleni háborúban is már segített volt. Cæsar ezért mindig ellensége maradt a galatii fejedelemnek, kit Cicero és Brutus a római nép leghívebb, legigazabb barátjának tartottak. A Cæsar és Pompeius közötti háború befejeztével a győztes Cæsar Kr. e. 47-ben meghagyta, hogy *Deiotarus* birodalmának egy részét *Ariobarzanes*nek, *Cappadocia* fejedelmének engedje át. (*Cappadocia* határos volt Galatiával.) Ekkor Brutus *Nicæában* (*Bithyniában*, *Ázsiában*) Cæsar előtt *Deiotarus* érdekében beszédet tartott, de Cæsar hajthatatlan maradt. Cicero a *Brutus* idézett helyén (*Brut.* 21.) szándékosan hivatkozik a *Nicæában* tartott védőbeszédre, a melynek kudarcza megmutatta, hogy a politikában a szónak hatalma eldőlt s hogy egy embernek : *Caesarnak akarata* a döntő.

Demades, 36. *Athenæből* való kiváló görög szónok volt, *Demosthenes*nek veszedelmes ellenfele (l. *Demosthenes*). A macedon párthoz tartozott, azaz a *Fülöp macedoniai királylyal* való szövetkezésre buzdította a görögöket, míg *Demosthenes* a fenyegető macedon hatalom ellen való egyesülésre és *Fülöp* ellen való háborúra hívta fel honfitársait. (Kr. e. 351. óta.) *Demades* *Fülöp macedoniai királytól*, utóbb *Nagy Sándortól* is zsoldot húzott. Kr. e. 318-ban *Antipater*, *Nagy Sándor* egyik utóda megölette *Demadest*.

Demetrius Phalereus, 37, 285. Jeles görög szónok volt, *Phalerus atticai városból* való, *Theophrastus*nak, a híres bölcselelőnek tanítványa. *Demetrius* tíz esztendeig, Kr. e. 317—307-ig szerencsésen kormányozta *Athenæt* a *Nagy Sándor* halálát követő viharos korszakban. Később *Alexandriában*, *Felső-Aegyptusban* élt, a hol Kr. e. 283-ban meg is halt (l. *Theophrastus*).

D

Demetrius.
*Dinar-
chus.*

Demetrius Syrus, 315. Ismeretlen.

Demochares, 286. Demosthenes nővérének fia, nevezetes görög szónok volt. Igen nagy kort ért, meghalt Krisztus előtt 275-ben.

Demosthenes, 35, 66, 121, 138, 141, 142, 191, 285, 286, 288, 291 Született Athenæben, Kr. e. 383-ban, Plato, Isæus és Isocrates tanítványa volt. Nagy szónoki tehetsége és a szónoklatért való rajongó lelkesedése daczára is voltak olyan szervezeti fogyatkozásai s voltak olyan rossz szokásai, a melyek első szónoki fellépésének kudarczát okozták. Demosthenes akaratereje azonban diadal-maskodott minden akadályon, elméleti és gyakorlati kiképzésén lankadatlanul fáradozott, első beszédének kudarcza daczára is (l. Plutarchus, Demosthenes, 6.) *Demosthenest az ókor legnagyobb szónokának tekinthetjük.* Cicero őt tekintette minden szónokok mintaképének, kiben semmi fogyatkozás nem volt (l. Brutus, 35.) Mint államférfiú és hazafi a görögök legnemesebbjeinek és legnagyobbjainak egyike volt Demosthenes. A macedonok királya, Fülöp, Nagy Sándor atyja a Kr. e. 352. év óta veszedelmes ellensége volt a görögöknek. A terjeszkedő macedon hatalom ellen való nemzeti felkelésre, Fülöp ellen tartott hírneves beszédeiben, — a *philippikákban* — Demosthenes buzdította honfitársait. Vele szemben állottak azok, a kik a Fülöppel való szövetkezést Görögországra nézve üdvösnek tartották, köztük a kiváló szónoki tehetségű Demades (l. Demades) Miután Görögország a macedonok uralma alá került (Kr. e. 338-ban), Demosthenes még továbbra is mindent elkövetett hazája szabadsága érdekében. Politikáját Nagy Sándor uralkodása alatt is folytatta és Kr. e. 323-ban, Nagy Sándor halála után újból felkelésre hívta a görögöket a macedonok ellen. De Antipater Nagy Sándor utódainak egyike ismét megverte a felkelő görögöket, majd meg Demosthenest halálra kereste. Ekkor a nagy szónok a Görögország Argolis nevű tartományához tartozó Calauria szigetére menekült. Itt Kr. e. 322-ben Antipater emberei elfogták, de Demosthenes méreggel ölvén meg magát, a zsarnok kegyetlen boszúját kikerülte.

Dinarchus, 36. Született Kr. e. 361-ben, Görögországnak Corinthus nevű városában (az Isthmuson). Nagyobbára Athenæben

élt, hol Demosthenes halála után beszédeket irogatott mások számára (l. még Hyperides a.)

Diodotus (Stoicus), 309. Sokoldalú képzettségű görög ember volt, a ki Cicero házában élt. Ő volt a dialectikában és a matematikában Cicero tanítója. Élete vége felé megvakult. Kr. e. 59-ben halt meg Cicero házában. Diodotus jelentékeny vagyonát Cicero örökölte.

Dionysius Magnes, 316. Magnesia, kis-ázsiai városból való volt. Egyébként ismeretlen.

Diophanes (*Mytilenaeus*), 104. Mytilene, kis-ázsiai városból való rhetor, azaz szónoklattanító volt. Rómában élt. Tiberius Gracchus megöletése alkalmával őt is megölték (l. Tiberius Gracchus).

Dolabella, lásd *Cornelius*.

(*Cneius*) *Domitius* (*Ahenobarbus*), 164, 165. Tribun volt Kr. e. 104-ben. Tőle eredt a *lex Domitia de sacerdotiis*, melynek értelmében a papokat is a nép választotta. Azelőtt ugyanis a papi testületek a maguk kebelében való választás útján töltötték be a megüresedett papi állásokat. A nép Cneius Domitiust hálából megválasztotta pontifex maximusnak (főpapnak). Kr. e. 96-ban Cneius Domitius consul volt, Kr. e. 92-ben pedig censor. Ez évben kelt azon híres edictuma, a melyben ő és censortársa Lucius Licinius Crassus kimondották, hogy a latin rhetorok vagyis szónoklattanítók iskolái nem nyerték meg a censorok tetszését, (*Gellius*, *Noctium Atticarum libri XX.*, XV. könyv, 11. *his. qui eos ludos habent . . . ostenderemus nostram sententiam, nobis non placere*).

(*Lucius*) *Domitius Ahenobarbus*, 267. Az előbbennek fia, curulisi aedilis volt Kr. e. 61-ben, praetor Kr. e. 85-ben, consul Kr. e. 54-ben Appius Claudiuszal együtt. Pompeius pártján állott és részt vett a pharsalusi csatában, Kr. e. 48-ban. Ezen csatában elesett.

Drusus & *Livius*.

Elisi 30. Elis városából valót jelent. (Elis városa Görögországnak Elis nevű tartományában volt, a Peloponnesusban).

(*Quintus*) *Ennius*, 57, 58, 59, 60 72—76, 78, 79. Híres latin

D
Diodotus.
Drusus.

E
Elisi,
Ennius.

E költő, született Kr. e. 239-ben, Rudiaében (déli Italiában, Calab-
Epami-
nondas,
Epho-
rus.
 riában), meghalt Kr. e. 169-ben Rómában. A legelőkelőbb római
 államférfiaknak bizalmas embere volt; Cicero *ille summus poeta*
noster szavakkal emlékezik meg Enniusról. Főműve *Annales*
 című nagy nemzeti eposa volt, mely tizenhét könyvben Róma
 történetét adta elő, a legrégibb időktől, Róma alapításától, egészen
 Ennius koráig. Az utolsó könyvek különösen az Ennius korabeli
 háborúkkal, (így a második pún háborúval, a macedoniai, a
 syriai háborúval) foglalkoztak. Ennius ezen nagy eposában a
hexametert alkalmazta; e versmértéket ő honosította meg a
latin irodalomban. A latin nyelvet is gazdagította Ennius (Hora-
 tius, *De arte poetica*: . . 55., . . . *cum lingua . . . Enni sermonem*
patrium ditaverit et nova rerum nomina protulerit). Írt több
 tragédiát is. (Achilles, Ajax, Andromacha etc.) *Thyestes* című
 tragédiáját halála évében írta meg a költő. Műveinek csak cse-
 kély töredékeit bírjuk.

Epaminondas, 50. Bœotiának, (Görögország egy tartomá-
 nyának) Thebæ nevű városából való híres hadvezér. A Thebæ és
 Spárta közötti háborúban (Kr. e. 379-től 362-ig) tűnt ki. Kr. e.
 371-ben Leuctra mellett, a Peloponnesusban legyőzte a spártaiak-
 kat és megalapította a thebaiak hegemoniáját, vagyis uralmát
 Görögországban. A thebæi hegemonia Kr. e. 371-től 362-ig vagyis
 Epaminondas haláláig tartott, Kr. e. 362-ben ugyanis a hős had-
 vezér Mantineánál, a Peloponnesusban ismét győzelmet aratott a
 spártaiak felett, de elesett a csatában. Epaminondas tudós ember
 volt, (Cornelius Nepos, Epaminondas c. 2. *eruditus sic ut nemo*
Thebanus magis), mint szónok is kitűnt, (Corn. Nep. Ep. c. 5.
fuit etiam disertus, ut nemo ei Thebanus par esset eloquentia).

Ephorus, 204. Született Cumæben, (Aeolisben, Görögország-
 ban.) A Kr. e. 400. és 330. év között élt, Isocratesnek volt tanít-
 ványa. Írt egy világtörténelmi művet, melyben a Trója alapításá-
 tól egészen a Kr. e. 345. évig történeteket adta elő harmincz
 könyvben. Úgy, miként kortársa, Theopompus (l. ezt), Ephorus
 is a stilusra helyezte a fősúlyt művében. Írt egy könyvet *περὶ*
λέξεως, (de elocutione), azaz az előadásról, (az előadás modorá-
 ról, a stílusról). Isocrates itt (Brutus 204.) említett hasonlatát

Ephorus és Theopompus szellemére vonatkozólag Suidas is említi **E**
Ἐφορος a., nemkülönben Cicero is (De Or. III. 36.). *Epi-
cureus,
Eupolis.*

Epicureus, 131. Epicurus bölcsészeti rendszerének követője, *Eupolis*.
 (1. Epicurus).

Epicurus, 292. Született Kr. e. 342-ben. Gargettosban, Athenæ mellett. Cicero találóan jellemzi e híres görög bölcselő rendszerét, midőn (De Or. III. 63.) azt mondja Epicurus bölcsészetről, hogy *ea philosophia, quæ suscepit patrociniū voluptatis* . . . . Epicurus csakugyan azt is hirdette, hogy minden létnek czélja a boldogság s hogy az emberek ezt a boldogságot úgy érhetik el, ha a gyönyörökre törekszenek. Mindazonáltal a szellemi élvezetnek és gyönyörnek, mely tartósabb az anyaginál, elsőséget adott Epicurus. Tanítványai azonban csakhamar eltértek mesterök egyszerű és mértékletes életmódjától, és az érzéki gyönyöröket tekintvén az élet czéljának, példájukkal és tanaikkal káros befolyással voltak koruk erkölcsére.

Eupolis, 38, 59. Híres görög vígjátékíró, a régi attikai comœdia egyik főképviselője, Aristophanes kortársa. Horatius sstiráiban is megemlékezik róla, (1 Sat. I. 4. 1. : *Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetæ Atque alii quorum comoedia prisca virorum est, Si quis erat dignus describi — multa cum libertate notabant.* E régi attikai comœdiaköltők vígjátékaikkal a korokban társadalmilag szereplő emberek közül nevetségesekké tették mindazokat, a kikben valamilyen fogyatkozást vettek észre. Eupolis leghíresebb darabjai közül valók voltak a *Δῖμοι*, (1. Pericles). *Πόλεις* és *Κόλαξες* címűek. (Lásd még : Aristophanes vígjétékai. Fordította ARANY JÁNOS. Budapest, 1880. Kiadja a M. T. Akadémia. I. köt. Aristophanes élete, írta PONORI THEWREWK EMIL IX. X. lap).

(*Quintus*) *Fabius Labeo*, 81. Consul volt Kr. e. 183-ban Marcus Claudius Marcellussal együtt. (Ugyanezen évben halt meg Hannibal.) Quintus Fabius Labeo Terentius színműírónak barátja és maga is költő volt. **F**
Fabius.

(*Quintus*) *Fabius Maximus Allobrogicus*, 107. Lucius Aemilius Paulusnak volt unokája és Scipio Africanus Minorak unoka-

F öcsese. (L. Lucius Aemilius Paulus és Publius Cornelius Scipio Fabius, Aemilianus Africanus Minor a.) Consul volt Kr. e. 121-ben. A Gallia déli részén lakó allobrogok ellen szerencsésen harczolt, így kapta meg az *Allobrogicus* nevet. Nagybátyja, a főntebb említett Scipio felett ő tartott halotti beszédet, a melyben hálát adott az isteneknek, hogy az a férfiú (t. i. Scipio) a római államban született, mert a hol Scipio volt, ott kellett lennie a világ uralmának. (Cicero, Oratio pro Murena 75.).

(Quintus) Fabius Maximus Verrucosus (Cunctator), 57, 72, 77. Híres hadvezér, ki mint szónok is kitűnt. Ő volt az, a ki sajátyszerű hadi taktikájával a pún háborúk idejében sok bajt okozott Hannibálnak, a kit sohasem támadott meg nyílt csatában, hanem apró csetepatékra ingerelvén a púnokat, erejüket meg tudta kötni. Mivel tehát Fabius mindig *késelt* nyílt csatában megütközni, úgy ezen késedelmező haditaktikájáról őt *Cunctatornak*, azaz *habozónak*, *késedelmezőnek* nevezték el. Quintus Fabius Maximus Kr. e. 233-ban első ízben, Kr. e. 209-ben pedig ötödízben volt consul. Fia fölött ő tartotta meg a halotti dicsérő beszédet, a *laudatiót*, (Cicero, Cato Maior, 12.).

(Numerius) Fabius Pictor, 81. (Quintus Fabius Pictor annalisíróval *nem* azonos). Kr. e. 156-ban quæstor volt, 146-ban prætor.

(Caius) Fabricius Luscinus 55. Kr. e. 282-ben első ízben volt consul. A Pyrrhus elleni háborúban játszott nevezetes szerepet, (l. Pyrrhus). Miután ugyanis Pyrrhus a rómaiakat Heraclea városa mellett (Lucaniában, Déli Itáliában) véres csatában legyőzte, (Kr. e. 280-ban) a rómaiak a foglyok kiváltása ügyében Pyrrhushoz követeket küldöttek. Ezek között volt Caius Fabricius Luscinus is.

Falernum vinum, 287. Híres bor, mely az Ager Falernuson Campaniában (Itáliában) termett. Plinius természettudós szerint *nec in novitate, nec in nimia vetustate*, azaz sem mint újbor, sem pedig mint felette óbor nem egészséges ital a *vinum Falernum*. *Eius aetas a XV annis incipit*, (Plinius Naturalis Historia XXIII. 1, 20.).

(Caius) Fannius Cai filius, 99. Néptribun volt Tiberius Grac-

chussal együtt 133-ban Kr. e., consul volt Cneius Domitius Ahenobarbussal együtt Kr. e. 122-ben. Ez évben Caius Gracchus másodízben volt néptribun és ugyancsak Kr. e. 122-ben meg is ölték. Caius Fannius Caius Gracchusnak ellenfele volt és határozott állást foglalt Caius Gracchusnak azon javaslatával szemben, hogy az itáliai szövetségesek is nyerjenek polgárjogot. Ide vonatkozó beszédének egy töredéke még megvan, (l. még Caius Gracchus és Tiberius Gracchus a.).

(Caius) Fannius Marci filius, 81, 99. és köv. 118, 299. Ez a Fannius talán azonos az előbbennivel. (MARTHA, Brutus, XXVI. 99. jegyz. *Il est aujourd'hui démontré* (Corp. inser. lat. I. p. 158. No 560. ; cf. Teuffel-Schwabe, §. 137, 4.) *que les deux Fannius cités ici ne sont qu'un seul et même personnage dédoublé par erreur.* És i. m. Table des noms propres 249. l. C. Fannius M. f. alatt *probablement identique au précédent* azaz azonos lehet Caius Fannius Cai filius-sal). Ez a Fannius (M. f.) a köztudalomban mint történetíró szerepel, ki Læliusnak veje (Cicero Lælius 5.) és Quintus Mucius Scævola augurnak (l. ezt) sógora volt. Kr. e. 142-ben Quintus Fabius Servilianus consul seregében harczott Viriathus ellen, (l. Viriathus). Cicero (De leg. I. 6.) azon annalisták azaz krónikaírók közé sorolja Fannius történetírót, kiknek előadása még minden történetírói művészet nélkül szűkölködött. Cælius Antipater (l. ezt) már nagy haladást jelez ezen annalistákkal szemben.

Fauni, 71, 75. Régi latin erdei és mezei istenségek, az erdőkben legelő nyájak védői. Faunus jóakaró szellemet jelent (a *favere* = *kedvezni* igéből). A mit a Faunus énekel az erdőkben, azt a költő, a jós (*vates*), a ki megérti a dalt, hirdeti. A régiek a falevelek zugásában vélték hallani Faunus énekét, a vates fuvolaszó mellett vagy ütemes sorokban, versekben adta vissza a hallottakat. (Innen a *carmen* szó, *canere* igéből). A Faunust sokféleképen ábrázolják a régi szobrászat, gyakran kecskelábakkal, szarvakkal; pásztorsípval a kezében.

Figulus l. Marcius.

Fimbria l. Flavius.

Flaccus l. Valerius.

F

*Flami-
ninus,
Fulvius.*

Flamininus l. *Quinctius*.

(*Caius*) *Flaminius*, 57, 77. Kr. e. 228-ban néptribun volt, Kr. e. 217-ben consul. Mint néptribun azon javaslattal állott elő, hogy az Itália északkeleti részén lévő Ager Gallicus és Ager Picenus nevű az állam birtokát képező területeket osszák fel a nép között, (*Brutus XIV. 57. . . . tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritum dividundo tulit*). Ezen javaslat ellenében az optimáták állást foglaltak. Mint consul Caius Flaminius (a II. pún háború idejében) Hannibal ellen harczott. A Trasumennus tava mellett (Etruriában, Italiában) Flaminius seregét Hannibal egy szorosba csalta, itt esett el a consul, seregét felkonczolták a győztes púnok, (Kr. e. 217-ben).

(*Caius*) *Flavius Fimbria*, 129, 168. Consul volt Kr. e. 104-ben. A Kr. e. 102. évben Marcus Gratidius őt *de repetundis* (zsarolással) vádolta, Aemilius Scaurus is a vádlottra vallott, mindazonáltal felmentették Fimbriát, ki később a Cinna-féle zavargások alkalmával veszett el, (l. Marcus Gratidius, Aemilius Scaurus és Caius Marius).

(*Caius*) *Flavius Fimbria*, 233. Dühös Marius-párti ember, a ki a Kr. e. 87. évben végbement mészárlásokban is tevékeny részt vett, (l. Caius Marius). Kr. e. 86-ban mint legatus azaz alvezér megölte fővezérét, Lucius Valerius Flaccust, azután pedig önmagát, látván, hogy a katonák Sullához pártolnak. (Lucius Valerius Flaccus volt az, a kit a néppárt Sulla helyett fővezérnek választott meg a mithridatesi háborúban, (l. Lucius Cornelius Sulla).

Fregellae, 170. Fregellæ, latiumi, italiai városnak lakóit jelenti.

(*Lucius*) *Fufidius*, 112. Tiszta erkölcsű, puritán jellemű, régi szabású római ember. Mint ilyen sohasem hordott aranygyűrűt.

(*Lucius*) *Fufius*, 182, 222. Szónok volt, a ki Manlius Aquiliust Kr. e. 98-ban *repetundarum* (zsarolással) vádolta. A vádlottat akkor Marcus Antonius, a nagy szónok (l. ezt) védelmezte.

(*Marcus*) *Fulvius Flaccus*, 108. A Gracchusok híve volt, (l. Tiberius és Caius Gracchus). Kr. e. 125-ben Marcus Plautius Hypsæussal együtt volt consul. Kr. e. 121-ben a (második) Gracchus-féle lázadás alkalmával elveszett.

(*Servius*) *Fulvius Flaccus*, 81, 122. Consul volt Kr. e. 135-ben **F**
 Quintus Calpurnius Pisóval együtt. Egy alkalommal vérfertőzés- *Fulvius,*
 sel vádolták, ekkor őt Curio védelmezte, (l. Curio). *Furius.*

(*Marcus*) *Fulvius Nobilior*, 79. Consul volt Kr. e. 189-ben.
 Ő hódította meg Aetolia görög tartományt. Az aetoliaiak elleni
 hadjáratában Quintus Ennius, a költő (l. ezt) Marcus Fulvius
 Nobilior kíséretében volt. Ez utóbbi barátja volt a görög iroda-
 lomnak is. Kr. e. 184-ben egyike volt azon triumvireknek, a kik
 az *Ager Picenus* és *Ager Gallicus* nevű területekre (Potentiába
 Picenumban és Pisaurumba az A. Gallicusban) gyarmatosokat
 telepítettek ki. (Az itt említett területekre vonatkozólag l. a Caius
 Flaminius cz. cikket).

(*Quintus*) *Fulvius Nobilior*, 79. (M. F.) Az előbbeninek fia
 volt. Kr. e. 153-ban Titus Annius Luscussal együtt volt consul.
 (Cato ugyanekkor nyolczvanegy esztendő volt, l. Cato).

(*Aulus*) *Furius Antias*, 132. *Annales* című eposzt írt, (a mely
 talán Ennius nagy nemzeti eposának folytatása volt) 11 vagy még
 több könyvben. Ezen műből csak kilencz vers maradt ránk. (Mac-
 robius Ambrosius Theodosius a Kr. u. 5. századból való latin író
Saturnaliorum conviviorum libri VI. című művének IV. köny-
 vében (1, 3, 4.) közli ez itt említett kilencz verset).

(*Lucius*) *Furius Philus*, 108. Consul volt Kr. e. 136-ban, az
 ifjabbik Scipiónak és Læliusnak barátja volt. Cicero mint kiváló
 embert magasztalja.

Galba, l. Sulpicius.

Gallia, 171, 218, 318. Gallia kétféle volt. Itália éjszaki részén **G**
 volt *Gallia Cisalpina*, mely magában foglalta a Padus folyón *Galba,*
 innen és a Padus folyón túli Galliát, azaz a *Gallia Cispadana* és *Gallia-a*
Gallia Transpadana nevű területeket. A mai Franciaország és *föld.*
 Belgium, a Rajnáig húzódó területekkel volt a *Gallia Transalpina*
 nevű tartomány. Ez utóbbit (a Kr. e. 58—51. években) Cæsar
 hódította meg és tette római provinciává.

Galliai (gallus) föld, 57. Italia Umbria nevű tartományának
 éjszakkéleti részén terült el az *Ager Gallicus*. Ezen területről a
 Galli Senones nevű néptörzset a rómaiak kiszorították.

G *Gallius, Görögország (Graecia)* (*Quintus*) *Gallius*, 277. A Kr. e. 64. évben Quintus Gallius Calidius szónok vád alá helyezte. Vesztegetéssel vádolta, (l. Marcus Calidius).

(*Caius*) *Gargonius*, 180. Szónok. Egyébként ismeretlen.

(*Lucius*) *Gellius*, 105, 174. (Nem azonos azon Lucius Gellius-sal, a ki a Kr. e. 72. évben consul volt és a senatusban azt indítványozta, hogy Cicerót, mint a Catilina-féle összeesküvés felfedezőjét tiszteljék meg a polgári cserkoszorúval, a *corona civica*val.)

(*Manlius*) (*Acilius*) *Glabrio*, 239. Consul volt Kr. e. 67-ben Lucius Calpurnius Pisoval együtt, majd meg a mithridatesi háborúban Lucullus utódja lón, (l. Mithridatesi háború).

(*Caius*) *Servilius Glaucia*, 224. Lucius Appuleius Saturninusnak, a hírhedt néptribunnak híve volt, (l. Saturninus). Mint praetort Kr. e. 100-ban Saturninussal együtt Glauciát is megölték. A Kr. e. 100. évben Caius Marius hatodizben viselte a consuli méltóságot és a néppárt vezéreivel Lucius Appuleius Saturninussal és Caius Servilius Glauciával szövetkezvén, az alkotmányt megakarta dönteni és a maga számára az egyeduralmat megszerezni. A terv nem sikerült, (l. Caius Marius).

Gorgias (Leontinus), 30, 47, 292. Született Kr. e. 496-ban Leontini városában, Sicilia szigetén. Empedoclesnek a híres siciliai bölcseleinek, az erő és anyagról s a négy elemről való elmélet hirdetőjének tanítványa volt Gorgias, ki a Kr. e. 427. évben, mint szülővárosának követe Athenæbe került, a hol mint szónok csakhamar dicsőségre tett szert. Azóta haláláig Görögországban élt, hol mint rhetor azaz szónoklattanító működött. Ő volt egyike a legkiválóbb görög sophistáknak. (Úgy nyilatkozott, hogy bármely tárgyról bármikor beszédet tud tartani, Cicero, De Oratore I. 103.).

Görögország, 26, 32, 41, 49, 51, 104, 254, 258, 289, 332. (*Graecia*). Éjszakon *Epirus* és *Thessalia*, délen a *Peloponnesus* határolta Közép-Görögországot, az egész *Graecia* ez itt felsorolt négy részből állott. Görögországról mondja Cicero, hogy *semper eloquentiae princeps esse voluit*, Athenæ városáról pedig, hogy abban *summa dicendi vis et inventa est et perfecta*, (Cicero, De Oratore, I. 13.).

Gracchusi (bírák), 128. Caius Gracchus a Kr. e. 123. évben az esküdtszéki bíráskodás jogát, a melyet azelőtt csakis a római senatus tagjai gyakorolhattak, a római lovagrendre, azaz a pénz-aristocratia tagjaira ruházta át. Ez új, lovagrendi bírákra vonatkozik a fentebbi elnevezés, (l. C. Gracchus). *Grachchusi, Grati-dius.*

Görögök, 52, 59, 67. és köv. 96, 118, 138, 141, 162, 265, 275, 294. Görögország lakói, a görögök, vagy általában a görög származásúak, (vagy a görögöket utánzó) értendők rajta.

Gracchusok, 211, 224, 296, 333. A Gracchusok (l. Caius Sempronius Gracchus, Tiberius Sempronius Gracchus (pater) és Tiberius Sempronius Gracchus (filius).

Gracchus, l. Sempronius.

(Quintus) Granius (hirdető), 160, 172. Praeco, azaz kikiáltó, hirdető volt, vagyis versenyjátékok alkalmával a győző nevét, árverések alkalmával a *kikiáltási* árat kihirdetni, a törvényszékeknél a feleket felhívni sat. volt foglalkozása. Quintus Granius nagyon élczes ember volt, Cicero mint ilyent sokszor említi, Lucilius satiraköltő pedig satiráinak szinte *állandó* alakjává tette Graniust, kinek sokszor espős élezeit soha senki rossz néven nem vette, (Cicero, De Oratore II. 244, 254, 281, 285.).

(Marcus) Gratidius, 168. Cicero nagyatyja Marcus Gratidius nővérét bírta feleségül. Marcus Gratidius meghalt a Kr. e. 103. évben, (l. Cicero, De legibus, III. 36.).

Hegesias (Magnes), 286. Nagy Sándor életének történetét ő írta meg. Stilusát bizonyos erőltettség, bizonyos keresett szónoki pompa jellemezte, mindazonáltal ez a stilus darabosnak tetszett. Hegesias körmondatainak ama bizonyos rhythmust akarta megadni, a mely Demosthenes és Lysias mondatszerkezeteit jellemezte. Ő a nagy atticai szónokokat akarta utánozni, s bár meg sem tudta azokat közelíteni, mégis a maga erőltetett, mesterkelt modorát valódi atticai stilusnak tartotta. Hegesias Magnesiából (Kis-Ázsiából) való volt. (Strabo XIV. p. 648.). *Hege-sias, Herennius.*

(Caius) Herennius, 260. Római senator volt. A Kr. e. 80. és 70. év között szerezte. Sikkasztással vádolták.

H (Marcus) *Herennius*, 106. Consul volt a Kr. e. 93. évben Caius Valerius Flaccussal együtt.

Herennius,
Hierocles.

Hermagoras, 263, 271. Itt az idősebbik Hermagorasról van szó, a ki a Kr. e. II. századnak második fele körül sajátos rhetorikai rendszere, vagyis szónoklati elmélete révén vált nevezetessé. Az ő hívei, (a *Hermagoras iskolája*) a mestert Aristotelessel és Gorgiassal (l. ezeket) egy rangba helyezték és a retorika harmadik feltalálójaként magasztalták. Hermagoras eclecticus, azaz egyike volt azon görög rhetoroknak, vagyis szónoklattanítóknak, a kik elődeiknek rhetorikai rendszereiből és néhány új önalkotta szakaszból ismét új rhetorikai tankönyveket állítottak össze Hermagorasnak főérdeme volt, hogy a retorikát a legnagyobb részletességgel és helyes logikai rendben adta elő, a mi különösen a kezdő szónokoknak válhatott nagy hasznukra. Így nevezetesen az inventióról, vagyis arról, hogy a szónoknak beszéde tulajdonképeni tárgyát hogyan kell megglelnie, sok beceset tartalmaztak Hermagoras könyvei, de sőt ez inventióra vonatkozólag bizonyos általános szabályokat lehetett találni e könyvekben, a melyek után kezdő szónok bizvást elindulhatott. Egyébként azonban a Hermagoras rhetorikai munkáinak a gyakorlati szónoklatban nem nagy hasznát vehették, a szónoklatban való magasabb hivatásos kiképzést meg már épenséggel nem segítették elő ezen mégis csak száraz szabályokat tartalmazó könyvek. Az ú. n. ifjabbik Hermagoras, ki szintén rhetor volt, Augustus és Tiberius római császárok korában élt. (A Kr. u. I. század elején).

Hesiodus (elve), 75. Hesiodos görög eposköltőnek egy mondasára vonatkozik. Hesiodos Kr. e. 800 körül Ascera városában (Boeotiában, Görögországban) született. Van egy eposa az istenek eredetéről és a világegyetem keletkezéséről, a melynek czíme *Θεογονία*, van továbbá egy tanító eposa, a *Munkák és napok* (*Ἔργα καὶ ἡμέραι*) című, a mely a mezei munkákra vonatkozó utasításokat is tartalmaz, épúgy mint Vergilius *Georgica* című költeménye. (Az itt idézett Hesiodos-féle mondás a *Munkák és Napok* 349. és köv. verseiben van meg).

Hierocles (Alabandeus), 325. Alabanda városából (Caria nevű tartományból, Kis-Ázsiából) való volt. Utóbb Rhodus szigetén

(Kis-Azsiában) telepedett meg. Rhetor és szónok volt, s mint ilyen **H** az ázsiai modort követte beszédeiben. *Hippias, Hyperides.*

Hippias, 30, 292. Elisből (a Peloponnesusból) való nagyhírű és sokat magasztalt, a korában ismert tudományok és művészetek mindegyikében járatos sophista volt. Róla írt Plato *Hippias Minor* című dialogusában, (l. *Hippias Minor*, par. 368. B.).

Homerus, 40, 50, 71. A nagy görög eposköltő, az Ilias és Odyssea szerzőjének, Homerusnak, (görögösen Homerosnak) születését a Kr. e. 840. évre tehetjük. A nagy költő valószínűleg Smyrna városában (Kis-Ázsiában, Ioniában) született.

(*Quintus*) *Hortensius*, 1—6, 189, 190, 228—230, 232, 233, 279, 291, 301—304, 307, 308, 317—333. Quintus Hortensius, a nagy római szónok (teljes nevén *Quintus Hortensius Hortalus*) született a Kr. e. 114. évben. Kr. e. 69-ben consul volt, Kr. e. 50-ben 64 éves korában meghalt. Mint szónok a Kr. e. 95. évben lépett föl először, utolsó beszédét pedig a Kr. e. 51. évben tartotta meg. Hortensius mindenképen méltó vetélytársa volt Cicerónak. (A Cicero és Hortensius közötti viszonyra vonatkozólag lásd BOISSIER GASTON: Cicero és barátai cz. művének *Atticus* cz. fejezetét 135—150. ll.). A két nagy szónok számos ügyben együtt működött. Hortensius beszédei elvesztek, de tudjuk, hogy mely ügyekben szónokolt Ciceróval együtt. (Így pld. pro Rabirio, pro Sulla, pro Murena, pro Sestio etc. l. Cicero idevonatkozó, ily című beszédeit). Hortensiusnak kortársai hibául rótták fel, hogy taglejtésében bizonyos művésziesség, bizonyos színésziesség nyilvánult, s hogy külsejére, öltözetére oly feletle nagy gondot fordított.

(*Caius*) *Hostilius Mancinus*, 106. Consul volt Kr. e. 137-ben Marcus Aemilius Lepidus Porcinával együtt. (L. Numantiai szerződés).

Hyperbolus, 224. Hírhedt athenæi demagog volt, ki Cleon halála után (l. Cleon) nagy tekintélyre kapott. (Kr. e. 422-ben). Utóbb a Kr. e. 416. évben száműzték és Kr. e. 412-ben Samosban (Kis-Ázsiának szigetén) megölték.

Hyperides, 36, 67, 138, 285, 290. Egyike volt a nagy atticai szónokoknak. Született Kr. e. 396-ban az Athenæhez tartozó

H Collytos nevű kerületben. Ugy, miként Demosthenes, a macedonokkal való szövetségést Hyperides is ellenezte, honfitársait ő is a macedonok ellen való fölkelésre szólította, (l. Demosthenes). Kr. e. 322-ben Antipater, Nagy Sándor utódainak egyike megölette Hyperidest, (l. Demosthenes).

I *Isocrates*, 32, 48, 204. Született Kr. e. 436-ban, meghalt 338-ban. Mint szónok és szónoklattanító egyaránt kivált a görögök között. Cicero *pater eloquentiae*-nek nevezi, (De Oratore II. 10.). És csakugyan a görög műprózának, nevezetesen ama bizonyos rhythmushoz kötött körmondatokból álló szerkezetnek Isocrates volt a megteremtője. Minden szónoki kiválósága mellett is Isocrates nem mint szónok, hanem első sorban mint szónoklattanító szerzett nagy dicsőséget. Állítólag rhetorikai munkákat is írt. Őt sok kiváló ember nevezte mesterének, (Cicero, De oratore II. 94. és Orator, 40.).

J *Játékok* l. Juventas és Apollo tiszt. r.

Játékok, Julius. *Jóslat* l. Apollo jóslata.

Jugurtha-féle összeesküvés, 127. (l. Sallustius római történetírónak *Bellum Jugurthinum* cz. művét). A Kr. e. 111. évtől a 106-ig Jugurthával, Numidiának, Éjszak-Afrika egy tartományának fejedelmével viseltek háborút a rómaiak. Ezen háborúban több ízben tudott magának Jugurtha római senatorok és hadvezérek megvesztegetése révén előnyös helyzeteket teremteni. A hazájuk kárára Jugurthával alkudozó senatorok és hadvezérek ellen jogos elkeseredéssel fordultak a jobbérzelműek, és méltán nevezhették ama bűnös üzelmeket folytató hazaárulókat összeesküvőknek.

(*Caius*) *Julius Caesar*, 218, 219, 248, 251, 253—255, 258, 261. A nagy Cæsar, Róma örökös dictatora született Kr. e. 100-ban; Cicerónál és Pompeiusnál hat évvel, Atticusnál kilencz évvel volt fiatalabb, Brutusnál huszonkét évvel idősebb. Caius Julius Cæsar a világtörténelem legnagyobb alakjainak egyike, mint államférfiú, hadvezér, tudós, író és szónok egyaránt nagy volt. (L. ezen fordítás bevezetését, l. még Boissier Gaston u. o. idézett

művének 233. és köv. lapjait). Cæsart Kr. e. 44-ben a senatus egy J
 ülésén megölték az ő egyeduralmával elégedetlen összeesküvők, *Julius,*
 kik azt hitték, hogy a nagy dictator meggyilkolásával Rómának *Junius.*
 régi, köztársasági alkotmányát helyreállíthatják.

(*Caius*) *Julius Caesar Strabo Vopiscus*, 177, 182, 207, 216, 226, 301, 305, 307. Quintus Lutatius Catulusnak (l. ezt) mostoha-fivére volt. Kr. e. 90-ben curulis-ædilissé lett. Kiváló szónok volt, a ki kereste a népszerűséget és ennek révén soron kívül, a consuli méltóságot hagyományosan megelőző prætori tisztség megkerülésével consullá akart lenni. Törekvése azonban sikertelen volt. A Kr. e. 87. évben a Cinna és Marius okozta zavargások alkalmával Caius Julius Cæsar Strabot is megölték. Mint szónokot kiváló humor és satira jellemezték, a szónoki éleznék ő úgyszólván megteremtője volt. Tragœdiákat is írt.

(*Titus*) *Junius*, L. F. 180. Ismeretlen.

(*Decius*) *Junius Brutus Callæcus*, 85, 107. Consul volt Kr. e. 138-ban. Mint ilyent Hispániába küldötték, a hol a Kr. e. 134. évig egész Lusitaniát meghódította. Legyőzván a Hispania éjszaknyugati részén lakó callæcusokat, megkapta a Callæcus nevet.

(*Decius*) *Junius Brutus*, 175. Consul volt Kr. e. 77-ben MamerCUS Aemilius Lepidus Livianussal.

(*Lucius*) *Junius Brutus*, 53. A Gens Junia ősének tartották. Ő volt az, a ki Tarquinius Superbust, Róma utolsó királyát megfosztotta trónjától és Róma köztársasági alkotmányát megalapította, (Livius, I. 56—59. II. 1.).

(*Marcus*) *Junius Brutus*, 107. Consul volt Kr. e. 178-ban, ő D. Junius Brutus Callæcus atyja.

(*Marcus*) *Junius Brutus*, 130, 175. Kr. e. 150. körül élt, nagy-hírű jogtudós volt, (Pomponius, De Origine Juris 39. P. Mucius et Brutus et Manilius fundaverunt ius civile).

(*Marcus*) *Junius Brutus (accusator)*, 130. Az előbbeninek fia volt. Nemzettségére sok szégyent hozott, mert sok embert kevert bajba azzal, hogy a vádlómesterséget szenvedélylyel űzte, és a hol tehette, vádakát és pereket akasztott az emberek nyakába. De nem csak mint vádló, mint feljelentő, hanem mint szerfelett tékozló ember is hírhedtté vált Marcus Junius Brutus.

J
Junius. (Marcus) *Junius Brutus*, 222. Az ezen műben, Cicero Brutusában, a dialogusban szereplő Brutusnak atyja volt. Kr. e. 83-ban mint néptribun szerepelt. Livius szerint (Epit. LXXXX.) a *Cn. Pompeio occisus est* Kr. e. 77-ben. (Cneius Pompeius állítólag Regium környékén, Gallia Cispadánában megölette Brutust *qui Cisalpinam Galliam obtinebat.*)

(Marcus) *Junius Brutus*, 22, 120, 149, 187, 230—232, 267, 300, 317, 330. és követk. Az ezen műben, Cicero Brutusában a dialogusban szereplő Brutus értendő itt. Az előbbeni-nek volt fia, anyja Servilia, Marcus Cato Uticensisnek mostohanővére volt. (lásd Marcus Porcius Cato). Marcus Junius Brutus Kr. előtt 78-ban született. Plebejus származású volt. Ciceróhoz való viszonyára vonatkozólag lásd BOISSIER f. i. művét 339. l. *Brutus a.* A Cæsar és Pompeius közötti uralomharczban Brutust Pompeius pártján látjuk. A pharsalusi ütközetben Pompeius mellett küzdött, a csata után Larissába menekült, a honnan levéllel kereste meg a győztes Cæsart, a ki parancsot adott, hogy Brutust, Serviliának, Cæsar első szerelmének (?) fiát kiméeljék. Ez időtől fogva Brutus kénye-kedve szerint élhetett, majd Görögországban, majd meg Itáliában tartózkodott. Görögországban egészen a tudományoknak élt, és kiváló görög műveltségre tett szert. Midőn Kr. e. 47-ben Cæsar páratlan hadi szerencsésének híre érkezett Ázsiából, hol a nagy imperator Pharnaces, Mithridates fiát (l. mithridatesi háború) öt nap alatt teljesen legyőzte (*Veni, vidi, vici*): Brutus Ázsiába utazott a győző elé, a ki vele oly kegyesen bánt volt. Ázsiából kereste meg Brutus Cicerót azon vigasztaló levéllel, a melyre a nagy szónok ezen művében, a Brutusban (Brutus, 12, 330.) hivatkozik. Brutust hazaszeretet, kiváló szellemi tehetség, nagy tudás, vasszorgalom és lángoló buzgalom jellemezték, mint szónok is már hírre kapott volt (l. Deiotarus), Cicero ő belé helyezte minden reménységét, ő hozzá fordult műveiben (így a Brutusban, így az Oratorban, melyet neki ajánlott: *ad Marcum Brutum* szavakkal). A szabadság vesztén és a római szónoklat elnémulásán bánkódó Cicero — mintha Brutusban látta volna azt az embert, a ki hivatva lehetett arra, hogy hazáját az egyeduralomtól, és a szónoklatot bilincseitől megszaba-

dítsa. Cæsar mindinkább növekedő hatalma Brutust is elidegenítette a nagy dictátortól, Kr. e. 44-ben pedig Cæsar gyilkosai sorában látjuk Brutust is. (l. Caius *Julius* Cæsar). Mint philosophus *Junius, Juven-*
tas. Brutus az academicusok irányát követte (l. Academicusok). Meghalt Kr. e. 42-ben. (Cæsar meggyilkoltatása után Philippi mellett, Thraciában, a köztársaság ügyéért harczolva az ellenpártiak részéről vereséget szenvedett és megölte magát).

(*Marcus*) *Junius Pennus*, 109. Consul volt Kr. e. 167-ben Q. Aelius Pætussal együtt.

(*Marcus*) *Junius Pennus*, 109. Az előbbeninek fia. Néptribun volt Kr. e. 126-ban. Ő volt a *lex Junia de peregrinis* szerzője. Ezen törvénye az idegeneket kiutasította Rómából, (Cicero, *De officiis* III. 47.) Ezen törvény ellen Caius Gracchus *Oratio de lege Penni et peregrinis* című beszédében kelt ki, (l. Caius Gracchus).

(*Decius*) *Junius Silanus*, 240. Curulisi-ædilis volt Kr. e. 70-ben, consul Kr. e. 62-ben Lucius Licinius Murenával együtt. Marcus Brutus halála után ennek feleségét, Serviliát vette nőül, s így Marcus Junius Brutusnak, az ezen mű dialogusában szereplő Brutusnak mostohaapja volt.

(*Marcus*) *Junius Silanus*, 135. Consul volt Kr. e. 109-ben Q. Metellus Numidicussal együtt (l. Livius Epit. LXV. *M. Junius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit*).

Juppiter, 121. A római mythológiában mint főisten szerepelt. Neki a görög mythológiában némileg *Zeús* felel meg. (L. az itt idézett helyre vonatkozólag Plutarchus életrajzait, Cicero, 24. a.).

Juventas, 73. (*Juventas* játéakai, *Juventatis* ludi.) Az ifjú férfiaságot, a fiatal embereket jelképező sajátos római istenség volt ez, némileg megfelelt a görögök *Ἥβη* nevű istennőjének. *Juventas* jelképezte az ifjú, viruló férfiakat, a kik az állam erejét teszik, s így jelképezte azután a virágzó, erős államot is. *Juventas*nak Rómában több szentélye volt. Ezek közül nevezetessé lett az, a melyet kevéssel a Kr. e. 191-ben Nagy Antiochussal, Syria királyával való háború előtt szenteltek fel. Ezt a szentélyt Marcus Livius Salinator (l. ezt) építtette, a ki 16 évvel a syriai háború előtt, a Sena melletti ütközet után fogadalmat tett, hogy Juven-

J *Juventus.* tasnak szentélyt fog építtetni, (l. Senai ütközet). Juventas tiszteletére játékokat (versenyjátékokat és színi előadásokat) is szoktak volt rendezni a rómaiak.

(*Titus*) *Juventus*, 178. Talán azonos azon Titus Juventiussal, a kit Sextus Pomponius, Hadrianus római császár korából való jogtörténeti író a hírnevesebb római jogtudósok sorában említ. (Hadrianus császár uralkodott Kr. u. 117-től 138-ig.)

L *Lacedaemonok.* 40, 50. (l. Argosi.) Sparta, Laconica görögországi (peloponnesusi) tartományból valókat, spártaiakat jelent.

Laelia, 211. *Laelius Sapiens* lánya volt (l. *Laelius Sapiens*), a ki Quintus Mucius Scævola augurnak volt felesége és Lucius Crassusnak a szónoknak anyósa, (l. Quintus Mucius Scævola és Lucius Crassus). Igen tisztán beszélt latinul, úgy mint apja és ősei. (Cicero, De Oratore III. 45.)

Laeliusok, 252. A *Laelius* nevet viselők, a *Laelius* családból valók értendők. Híres, előkelő és régi római nemzetség volt a *Laeliusoké*, melyből kiváló férfiak és nők kerültek ki.

(*Caius*) *Laelius Sapiens*, 82, 84, 86, 88, 89, 94, 101, 161, 213, 252, 258, 295. Publius Cornelius Scipio Africanus Minornak barátja, Kr. e. 145-ben praetor volt, s mint ilyen Viriathus ellen harczolt (l. Viriathus). Kr. e. 140-ben Quintus Servilius Cæpioval együtt viselte a consuli méltóságot. Mint praetor tartotta meg ama híres beszédét *de collegiis* azaz a papi testületekről. Ezen beszédében Lucius Crassus néptribunnak törvényjavaslata ellen fordult, a *lex de sacerdotiis* ellen, a mely a megüresedett papi méltóságokat nem az egyes papi testületekben végbemenő kebelbeli választás útján, hanem a nép szavazata révén kívánta betölteni. *Laelius* itt említett beszédére a *lex de sacerdotiis* elvettetett. Mint szónok Caius *Laelius Sapiens* kiváló volt. Vele szembe állítja Cicero a szónoklatban Servius Galbát, ezt keménynek, *Laelius* szelidnek nevezi, (Cicero, De oratore III. 28., l. még S. Galba.)

Latinok, 82, 170, 298. Latium italiai tartománynak lakói voltak a latinok. (Közép-Italia nyugati részén.)

Latium, 170. Közép-Italia nyugati tartománya. Róma városa is ezen tartományban volt.

Lentulus, l. *Cornelius*.

Leontinii, l. *Gorgias*.

(*Marcus*) *Aemilius Lepidus Porcina*, 95, 97, 106, 295, 333. Consul volt Kr. e. 137-ben *Caius Hostilius Mancinussal* együtt. Kiváló szónok volt. Beszédeit mindazonáltal inkább csak alaki, mintsem tartalmi tökéletesség jellemezte. (*Cicero*, *De oratore* I. 40.)

Lex (törvény) Aquilia, 131; *Cassia tabellaria*, 97, 106; *Licina et Mucia*, 63; *Maenia*, 55; *Mamilia*, 127, 128; *Octavia frumentaria*, 222; *Pompeia*, 324; *Sempronia*, 222; *Servilia*, 135, 161, 164, 296; *Thoria*, 136; *Varia*, 205, 221, 304. (l. *Aquilius törvénye*, *Cassius törv.*, *Liciniusi Muciusi t. sat.*).

Licina (vestalis virgo), 160. *Vesta* római istennőnek papnője volt (l. *Vesta* papnői, *Vestaszüzek*). Az itt említett *Liciniát* parázna bűncselekedetekkel vádolták Kr. e. 114-ben. A vádlottat *Crassus*, a nagy szónok védelmezte, de *Liciniát* elítélték (lásd *Crassus*).

Liciniusi Muciusi törvény (lex), 63. Ezen törvény, azaz a *Licina Mucia lex de civibus regundis* *Lucius Licinius Crassus* consultól és *Quintus Mucius Scævola* pontifextől származott. Kr. e. 95-ben ugyanis az itt említett consul és pontifex törvényt hozott azok ellen, a kik, habár itáliaiak voltak is, római polgárok még sem voltak, de ennek daczára római polgárokként akartak szerepelni, s a római polgár jogait gyakorolni.

Licina (két), 211. *Lucius Licinius Crassus*nak, a nagy szónoknak két leánya volt, mindkettőt *Liciniának* hítták. Anyjuk *Mucia* volt, nagyanyjuk *Lælia*, *Caius Lælius Sapiens* leánya. A két leány közül az egyiket *Publius Scipio Nasica* vette el, (lásd *Publius Cornelius Scipio Nasica filius*.) Ennek két fiát említi *Cicero*: *Brutus* 212. alatt.

(*Caius*) *Licinius Calvus*, 280, 283 és köv. Fia volt *Cajus Licinius Macer*nek (l. ezt.) Született K. e. 82-ben. Már 27 éves korában feltűnt szónoki tehetségével, midőn *Vatiniust* vádolta. Ő volt a szónoklatban az *attikus* irány főképviselője (l. *Bevezetés XIV. l.*) és mint ilyen *Cicerónak* ellenfele lőn. Ezt az *attikus* vagy *neo-attikai* irányt főleg a fiatalabb szónokok követték. *Calvus* 34 éves

L

Lentu-
lus,
Licinius

L korában halt meg, Kr. e. 48-ban. Epigrammákat is írt, Caius Valerius Catullusnak, a kiváló lyrikusnak meghitt barátja volt

(Lucius) Licinius Crassus, 102, 115, 138, 143—150, 155, 158, 161—165, 173, 186, 189, 197, 203, 207, 211, 212, 215, 229, 230, 256, 282, 296, 298, 301, 303, 328, 333. Született Kr. e. 140-ben, három évvel később, mint Marcus Antonius, a szónok, és harmincegy évvel előbb, mint Cicero. Kr. e. 107-ben tribun, 105-ben consul, 92-ben censor volt, meghalt Kr. e. 91-ben, életének 49. évében. Mint szónok Kr. e. 119-ben lépett fel legelőször. *Marcus Antonius mellett (l. ezt) Crassus mint második legnagyobb szónok szerepelt korában.* Úgy, miként Marcus Antonius, őt is a legnagyobb római szónokok sorába helyezi Cicero.

(Marcus) Licinius Crassus Dives (a triumvir), 230, 233, 242, 308, 311. Már Sulla alatt harczolt Kr. e. 82-ben, majd meg a Spartacus rabszolgavezér elleni háborúban szerepelt és Kr. e. 71-ben szerencsésen befejezte ezt a háborút, legyőzván Spartacust. Kr. e. 70-ben Pompeiussal együtt volt consul, Kr. e. 65-ben censor, Kr. e. 60-ban pedig Caius Julius Cæsarral és Cneius Pompeius Magnussal szövetségben, az első triumviratusban, azaz a három férfi szövetségében, mint triumvir foglalt helyet. A maguknak politikai vezérállást biztosítani akaró három férfinak szövetségében a mesés gazdagságú Marcus Licinius Crassusnak természetesen nevezetes szerep jutott. Kr. e. 55-ben Crassus másodízben volt consul, ugyancsak Pompejussal együtt. Kr. e. 53-ban a parthusok ellen harczolva esett el. (A parthusok népe Parthiában, a Kaspi-tótól délre lakott.)

(Publius) Licinius Crassus Dives, 77. Kr. e. 212-ben pontifex maximus, 211-ben curulisi ædilis, 210-ben censor, 208-ban prætor és Kr. e. 205-ben Publius Scipio Africanus Maiorral együtt consul volt. A II. pún háborúban is szerepelt. Meghalt Kr. e. 183-ban. Kiváló szónok volt, (l. Livius XXX. 1. . . . *dives erat, forma viribusque corporis excellibat, facundissimus habebatur* . . .)

(Publius) Licinius Crassus Dives, 281. és köv. Marcus Licinius Crassusnak, a triumvirnek fia volt. Kr. e. 58-tól 55-ig Cæsar legátusa volt Galliában, és úgy a K. e. 58., mint az 57. és 56. évben jeles hadvezérnek bizonyult (Cæsar, Bellum Gallicum I, 52, II, 34,

III, 7, 20—27.) K. e. 54-ben a parthusok ellen indult atyjával együtt. Nemsokára Kr. e. 53-ban ugyancsak ezen háborúban elesett (l. Marcus Licinius Crassus Dives triumvir). Cicero jeles törekvésű, tanult embernek tünteti fel, kiben a szónoki tehetség sem hiányzott.

(*Publius*) *Licinius Crassus Dives* (*Mucianus*.), 98, 127. Publius Mucius Scævólának volt fia. annak, a ki Kr. e. 175-ben viselte a consuli méltóságot. (l. Publius Mucius Scævola). Publius Scævólának fivére volt (l. Publius Scævola, consul Kr. e. 133-ban). Publius Crassus örökbe fogadta (l. Publius Licinius Crassus Dives, consul Kr. e. 205-ben). Servius Galba fiának, Caius Servius Galbának apósa volt (l. Caius Servius Galba). Mint pontifex maximus, Kr. e. 131-ben pedig mint consul szerepelt. A rákövetkező Kr. e. 130. évben Aristonicus pergamusi trónkövetelő ellen harczolva Smyrna közelében elesett (l. Smyrna). Mysiában, Kis-Ázsiának egy tartományában volt a pergamusi királyság, mely nevét Pergamus városától kapta. Ezt a birodalmat Kr. e. 133-ban III. Attalus király (a ki Kr. e. 138-tól 133-ig uralkodott) örökségképen hagyta a rómaiaknak. P. Licinius Crassus Dives Mucianus jeles jogtudós; jeles műveltségű ember és kiváló szónok is volt (l. Gellius, I. 13, 10.).

(*Lucius*) *Licinius Crassus Scipio*, 212. Nagyatyja Lucius Licinius Crassus volt, atyja Publius Cornelius Scipio Nasica (l. eze-
ket). Nagyatyja örökbefogadta.

(*Lucius*) *Licinius Lucullus*, 81. Consul volt Kr. e. 151-ben. Hispániában harczolt és hódított. (Livius, Epit. XLVIII.).

(*Lucius*) *Licinius Lucullus Ponticus*, 222. Consul volt Kr. e. 74-ben Marcus Aurelius Cottával együtt. A mithridatesi háborúban mint fővezér szerepelt Kr. e. 66-ig (l. Mithridatesi háború és l. Sulla). Második felesége Servilia volt, Marcus Drusus nővére és Marcus Junius Brutus anyja (l. Marcus Junius Brutus, 22, 120 és köv.) Nagy hadvezér, nagyeszű és nagyműveltségű ember és kiváló államférfi volt. Szónokolni is tudott. Közmondásos ingyencz volt, mint ilyent ma is emlegetik. (*Lucullusi ebédek*).

(*Marcus*) *Licinius Lucullus*, 222. Az előbbeninek fivére volt, a kit örökbefogadott Marcus Terentius Varro (l. ezt). Consul volt Kr. e. 73-ban.

L
Licinius,
Licinus.

(*Caius*) *Licinius Macer*, 238. Kr. e. 66-ban zsarolással (*repetundarum*) vádolták Cicero előtt, a ki akkor praetor volt Ezen vád hatása alatt hirtelen halt meg. Írt *Annales* című emlékiratokat is. Ő volt atyja Caius Licinius Calvusnak, a híres szónoknak (l. Caius Licinius Calvus).

(*Publius*) *Licinius Murena*, 237, 311. Kr. e. 81-ben a Sulla-féle proscriptiók idejében veszett el. Sulla ugyanis legyőzván Mariust, nyilvános helyeken kiiratta (proscribere) azoknak neveit, a kiket rossz hazafiaknak nevezett, s ezek meggyilkolására díjjat tűzött ki. Az így proscribáltak javait lefoglalta az állam. Ez volt a Sulla rémuralma. (*Lex de proscribendis malis civibus* l. Sulla).

Publius Licinius Nerva, 129. Valószínűleg Lucius Calpurnius Bestia tribunnak volt tisztvársa, Kr. e. 121-ben (l. Lucius Calpurnius Bestia).

Ligurok, 255, 256. Liguria, Gallia Cisalpinától délnyugatra eső tengerparti tartománynak lakói voltak a ligurok. Ezen néptörzsszel a rómaiak a második pún háborútól kezdve egészen Carthago elpusztításáig (azaz Kr. e. 218-tól 146-ig) több ízben háborúskodtak, sőt még a későbbi években is voltak harcok a ligurokkal. A hadi dicsőségre vágyó előkelő rómaiaknak bőséges alkalmuk volt itt a ligurok ellenében kimutatni vitézségeket és azután nagy diadalmi ünnepségeket tartani, győnge ellenség legyőzésével szerzett csekély érdemek miatt.

(*Lucius*) *Livius Andronicus*, 71, 72. Tarentumból (Déli Italiából, Calabriából az ú. n. Græcia Magna vagyis Nagy-Görögországból) származó görög ember volt. Kr. e. 272-ben, midőn a rómaiak Tarentum városát (első ízben) elfoglalták, Livius Andronicus, a legrégebb latin költő Rómába került. Majd Kr. e. 212-ben Hannibal foglalta el Tarentumot. Kr. e. 209-ben Quintus Fabius Maximus (l. ezt) újból elfoglalta a várost, azaz visszafoglalta a púnoktól. Ezen körülmény okozta azon téves feltevést, mely szerint Livius Andronicus csak ez utóbbi, Kr. e. 209. évben mint hadi fogoly került volna Tarentumból Rómába. Ezen feltevés szerint Livius Andronicus Enniusnak, Plautusnak és Næviusnak lett volna kortársa, pedig ő határozottan régebb korból való (lásd Livius Salinator). Ő a gens Liviának volt libertinusa, azaz sza-

badnak nyilvánított rabszolgája, és miután mint gyermek került Rómába, a latin nyelvet már korán, teljesen elsajátította. Első drámáját K. e. 240-ben hozták színre, azaz már 30 évvel Tarentumnak második elfoglalása előtt, nem pedig Kr. e. 197-ben, mert ekkor Ennius már negyven éves volt és úgy Plautus, mint Nævius már számos darabot hoztak volt színre (Cicero, Tuscul. I. 3. Cato Major, 50, Gellius, Noctes Atticæ XVII. 21, 42.). Livius Andronicus lefordította az Odysseát latinra (*Odysia Latina*) saturninus versekben. A saturnusi vagy saturninus vers schémája a következő: $\cup \cup \cup - \cup \cup \cup | \cup \cup - \cup \cup \cup$. A ' -vel jelölt szótagok hangsúlyosak. Ezen versben hangsúly és szótagmennyiség egyaránt lényegesek voltak. A Livius Andronicus Odysziáját olvasókönyv gyanánt használták a római iskolákban (Hor. ep. II. 1, 63) késő időkg. Az epost a latin irodalomban Livius Andronicus honosította meg. (L. még Ennius, Nævius, Plautus.)

(*Gaius*) *Livius Drusus*, 109. Marcus Livius Drusus fivére volt (l. Marcus Livius Drusus). Jogtudós és szónok is volt. Élete vége felé megvakult.

(*Caius*) *Livius Drusus*, (*filius*), 109. Ismeretlen.

(*Marcus*) *Lucius Drusus*, 109. Caius Gracchus ellenében ő a senatus tekintélye mellett foglalt állást. Kiváló erélyével és törvényjavaslataival Caius Gracchus befolyását meg tudta törni (l. Suetonius, *Tiberius*, 3, 1. még Caius Gracchus).

(*Marcus*) *Livius Drusus* (filius), 182, 222. Az előbbennek fia volt, ki Kr. e. 91-ben mint néptribun szerepelt. Kiváló szónoki tehetségű ember volt. Mint néptribun egyebek között azt is javaslatba hozta, hogy a szövetségesek is nyerjenek polgári jogot (*lex de civitate sociis danda*) . . . Még mielőtt ezen javaslat tárgyalásra került volna, Marcus Livius Drusus orgyilkosságnak esett áldozatul. Ő benne feltétlenül bíztak a polgárjogot elnyerni óhajtó itáliai szövetségesek, és a mikor megölték, nyomban kitört a háború a szövetségesekkel (Cicero, *De Oratore* I, 24, III. 2.) Marcus Livius Drusus nővére Quintus Servilius Cæpiónak volt második felesége, leányuk, Servilia, Brutusnak anyja volt (l. Marcus Junius Brutus 22, 120 és köv.). Marcus Livius Drusus így Brutusnak anyai részről volt nagybátyja.

L (Marcus) Livius Salinator, 73. Consul volt Kr. e. 206-ban.
Livius. Ezen évben Caius Claudius Neroval együtt Hasdrubal pún vezért győzte le a Sēna melletti ütközetben (l. Senai ütközet). Ez a győzelem fényes volt, a zsákmány rengeteg, a győztes vezér megtorolta a cannæi vereséget (l. Cannæi vész). Marcus Livius Salinator ezen ütközet előtt fogadalmat tett, hogy, ha győzni talál, Juventas istennőnek szentélyt, vagy templomot fog építtetni (l. Juventas). E szentély vagyis templom felszentelése — miként ismeretes — nyilvános játékokkal járt. Ha ezek voltak a *ludi Juventatis* néven ismert játékok *quos Salinator Senensi proelio voverat*, miként Cicero mondja, úgy Lucius Accius még abban is tévedett, hogy a Kr. e. 197. évben megtartott játékokat a Kr. e. 191-ben megtartottakkal azonosította. *Ohnehin können die ludi des Jahres 197, wenn anders die Notiz bei Livius XXXVI, 36 richtig ist, keine scenici gewesen sein: per idem fere tempus — heisst es daselbst — aedes matris magnae Idaeae (d. h. der Cybele) dedicata est — Locaverant aedem faciendam ex senatus consulto M. Livius C. Claudius censores M. Cornelio P. Sempronio consulibus (im J. 204); tredecim annis post, quam locata erat (also 191.) dedicavit eam M. Junius Brutus ludique ob dedicationem eius facti, quos primos scaenicos fuisse Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos.* Vielleicht liegt in dieser Stelle übrigens der Schlüssel zur Erklärung des ganzen Irrthums bei Accius. Bei der Einweihung des von Livius Salinator erbauten Tempels der Juventas waren zu der deshalb veranstalteten Feier zum erstenmal (statt anderer ludi) *ludi scenici* aufgeführt worden: wie leicht konnte es da geschehen, dass man das erste Auftreten des scenischen Dichters Livius Andronicus an die Feier dieser *ludi Juventatis* anknüpfte, die ihre Existenz dem Livius Salinator verdankten, zumal wenn man zugleich von der falschen Voraussetzung ausging, dass durch diesen Livius Salinator, der ja die Burg von Tarent bis zur Wiedereroberung der Stadt im Jahre 209. eine Reihe von Jahren behauptet hatte (Livius, XXVII, 25), der Dichter Livius Andronicus nach Rom gekommen sei. Dass Accius dabei wieder die zur Einweihung des vollendeten Tempels im Jahre 191 gefeierten *ludi Juventatis* mit einer frühe-

ren Feier (im Jahre 197.) verwechselte, konnte darin seinen Grund **L**
 haben, dass Accius von einer Aufführung eines Livianischen Dra- ^{Lollius:}
 mas im J. 197. gehört haben mochte. Így PIDERIT, Cic. Brutus, ^{Luta-}
 Index, 260—261. 1. Marcus Livius Salinator a.

(Marcus) Lollius Palicanus, 223. Tribun volt Kr. e. 71-ben.
 Inkább csak sokat beszélni szerető ember volt, mintsem szónok,
loquax magis, quam facundus. (Quintilianus IV, 2, 2.)

(Caius) Lucilius (a költő), 99, 160, 172, 274. Híres satira-
 költő volt, Læliusnak és Scipiónak jó barátja. Született Kr. e.
 148-ban, meghalt Kr. e. 103-ban. Satirákat írt harmincz könyv-
 ben. Ezen satirákban a római politikai s társadalmi viszonyokkal,
 nemkülömben irodalmi kérdésekkel és történelmi tárgyakkal is
 foglalkozott a költő. Igen elmés ember volt (Quintilianus, X, I.
 94. és Horatius Satir. I, 10, 3.)

(Lucius) Lucilius Balbus, 154. Kiváló jogtudós volt, miként
 Pomponius mondja (De Orig. Jur. 42.) *praecipuae auctoritatis.*

(Quintus) Lucretius Ofella, 178. Sullának volt egyik vezére
 háborúiban. Midőn Kr. e. 81-ben Quintus Lucretius Ofella a cons-
 sulságot kereste, a nélkül hogy valaha praetor lett volna, Sulla
 megölette, mint a *lex Cornelia* ellen vétkezőt. Sullának ezen tör-
 vénye értelmében senki sem pályázhatott a consulságra, ki praet-
 or még nem volt. Az említett *lex Cornelia* itt is megóvta a hagyo-
 mányt, úgy mint Sullának Kr. e. 83.—81. közt kibocsátott egyéb
 törvényei (*leges Corneliae*, 1. Sulla).

(Quintus) Lucretius Vispillo, 178. Ismeretlen.

Lucullus, 1. Licinius.

Lusitanok, 89. Lusitania, Hispania nyugati tartományának
 lakói értendők.

Quintus Lutatius Catulus, 132—134, 259, 307. Consul volt
 Kr. e. 102-ben Caius Mariussal együtt. Az aristocrata párt híve
 maradt amaz évek küzdelmeiben mindvégig. Mikor Marius Kr. e.
 87-ben visszatért Rómába (1. Caius Marius), mint aristokratát
 halálra kereste Catulust, ez azonban megelőzte nagy ellenségét,
 megmérgezvén magát. Quintus Lutatius Catulus kitünően írt és
 beszélt görögül, kiváló görög irodalmi műveltségű ember volt,
 mint költő is szerzett némi dicsőséget és kiváló szónok is volt.

L
Luta-
tius,
Lysias.

Kitünően beszélt latinul is, kiejtését és hangsúlyozását egyaránt magasztalja Cicero. (De Or. II. 28. III. 29. De Officiis I. 133.)

(*Quintus*) *Lutatus Catulus (filius)*, 133. 222. Az előbbeni-
nek fia volt. Kr. e. 78-ban viselte a consuli méltóságot, meghalt
Kr. e. 60-ban; Cæsarnak, Crassusnak és Pompejusnak, kiknek
uralomvágyát éles szemével felismerte, ellensége volt. Mint szó-
nok Quintus Hortensiussal együtt is szerepelt. (A *lex Manilia*
ellen szónokoltak mindketten. (Cicero: Oratio pro lege Manilia.)

Lycurgus, 40. Törvényhozó volt. Az ő nevéhez fűződik a lacedæmonok (spártaiak) alkotmánya. Valószínűleg Kr. e. 820 körül
élt. Törvényei az embert teljesen alárendelték az államnak. (Ka-
tonai monarchia, két király, közös tábori étkezés béke idején is,
a gyermekeket nem a család, hanem az állam nevelte. (L. reá vo-
natkozólag Cicero, De republica III. 16. De Divin. I. 96.)

Lycurgus, 36, 130. Szónok volt. Athenæben született, meste-
rei Plato és Isocrates voltak. Miként Demosthenes és Hyperides,
úgy Lycurgus is a macedonokkal való szövetség ellen foglalt
állást, (l. Hyperides és Demosthenes). Igen becsületes, igazság-
szerető embernek ismerték (l. Diodorus, XVI. 88. . . . *πικρότα-
τος ἢ κατήγορος* . . . igazságszerető lévén, kemény vádló volt . . .)

Lysias, 35, 48, 63, 64, 66—68, 285, 286, 293. Egyike volt a
nagy atticai szónokoknak. Kr. e. 459-ben született Athenæben.
Mások szerint Lysias Kr. e. 446-ban (avagy 445-ben) született.
A Kr. e. 444. évtől (mások szerint a Kr. e. 430. évtől) kezdve Ly-
sias Thuriiban (Alsó Italiában) tartózkodott. Innen Kr. e. 412-ben
(vagy 411-ben) került vissza Athenæbe. Itt Athenæben Lysias
szónokiskolát nyitott, majd meg, midőn vetélytársa, byzanci
Theodorus (l. Theodorus) szintén kezdett foglalkozni szónoklat-
tanítással, és így kárt okozott Lysiasnak, ez törvényszéki beszéde-
ket kezdett irogatni mások számára pénzért. (Cicero, De Oratore,
I. 231.) Igen sokat írt, az ókorban 425 beszédnek szerzőjeként
emlegették, a régi kritikusok azonban csak 232 beszédet tulajdo-
nítottak neki. Nyelvtisztaság, világosság, egyszerűség, természetes-
ség jellemezték Lysias szónoklatait. A *genus dicendi tenue* vagyis
az egyszerű stílus (l. Bevezetés: XV. 1.), valódi mestere ő volt,
ideálja volt az *attikus* szónokoknak; joggal elmondhatni róla,

hogy *alter paene Demosthenes* (l. Bevezetés: XV. l.) Igen nagy ^L kort ért, Kr. e. 378-ban halt meg Athenæben. A nagy attikai szónokok sorában Lysias *egyszerűsége* által tűnik ki. (*Subtilis et elegans.*) Még 34 beszédét bírjuk. (Lysias atyja Cephala volt, a ki Pericles korában Syracusából költözött Athenæbe.) ^{Lysippus.}

Lysippus, 296. Nagy szobrász, sőt a legnagyobb szobrász volt Nagy Sándor korában. Az ő koráig szigorúan ragaszkodtak a szobrászok a kanonhoz, vagyis azon műszabályokhoz, melyeket a szobrászatra nézve Polyclitus állított fel (l. Polyclitus). Lysippus szakított először ezen hagyományos szobrászati modorral (l. Plinius, Hist. Nat. XXXIV. 65.)

(*Titus*) *Maccius Plautus*, 60, 73. Plautus, az ismeretes nagy- ^M híró latin comædiaköltő értendő, a ki Kr. e. 184-ben halt meg. ^{Mac-} Valószínűleg a K. e. 216. év körül kezdett szerepelni, mint víg- ^{cus,} játékiró. (A Kr. e. 197-ben megtartott *ludi Juventatis* előtt 20 év- ^{Mami-} vel, l. Juventas.) Igen sok színdarabot írt, közülök húszat ^{lius.} birunk.

Macer l. *Licinius*.

Maeniusi törvény (lex), 55. Kr. e. 338-ban Publius Philo törvényt hozott, mely szerint a népgyűlések határozatait az atyák (*patres*) már előre (döntő szavazás előtt), szentesítsék. (. . . *Ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent.* . . (Livius VIII. 12. l. m. Manius Curius Dentatus a.) Az itt említett *Maenia lex* értelmében Publius törvényét azután a választásokra is kiterjesztették Kr. e. 287-ben. Odáig ugyanis a patriciusoknak jogukban volt a népgyűlések (*centuriák*) határozatait szentesíteni avagy elvetni. (A *comitia centuriata*-gyűlésen választották a *consulokat*.)

(*Publius*) *Magius*, 179. Tribun volt Kr. e. 87-ben. Egyébként ismeretlen.

Mamercus l. *Aemilius (Lepidus Livianus)* . . .

Mamilius törvénye (lex), 127 és köv. Caius Mamilius Limetanus néptribun Kr. e. 110-ben javaslatba hozta, hogy mindazok ellen, a kik magukat Jugurthától megvesztegetni engedték, törvényes vizsgálatot indítsanak. Innen *Mamilia lex* vagyis javaslat

M
Mancinus,
Mancinus,
Mancinus.

(1. Jugurtha-féle összeesküvés, 1. még Sallustius, *Bellum Jugurthinum*, C. 40.).

Mancinus 1. *Hostilius*.

Manlius Manilius, 61, 106, 108. Consul volt Kr. e. 149-ben (1. *Lucius Marcius*) és barátja *Laelius*nak és *Scipion*nak (1. ezeket). Kiváló jogtudós és jogtudományi író volt.

(*Lucius*) *Manlius Torquatus*, 239. Consul volt Kr. e. 65-ben. Cicero ily szavakkal jellemzi: *homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae* (pro Sulla or. 34.).

(*Lucius*) *Manlius Torquatus* (filius), 265. Az előbbbeninek fia, Cicero ifjúkori barátja, praetor volt Kr. e. 49-ben. Pompeius híve volt, mellette harczolt Cæsar ellen és Kr. e. 48-ban Afrikában elesett. Cicero (*De finibus* I. és II. l. még u. e. I. 13) epicureusnak tünteti fel, a ki a legfőbb jóról vitatkozik. (. . . *accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito defensa est Epicuri sententia de voluptate* . . .)

(*Titus*) *Manlius Torquatus*, 245. T. F. azaz Titi filius (Titus fia); egyébként ismeretlen.

Marathusi, 100. Marathusból, (Phoeniciából, Ázsiából) valót jelent.

Marcellus, 1. *Claudius*.

Marcellinus, 1. *Publius Cornelius Lentulus*.

(*Caius*) *Marcus Censorinus*, 237, 311. Caius Mariusnak egyik leglelkesebb híve volt. Kr. e. 82-ben az ifjú Marius mellett harczolt. Sulla, ki régóta személyes ellensége volt, ugyancsak Kr. e. 82-ben megölette (1. *Plutarchus*, Sulla 5., 1. még C. Marius a.).

(*Lucius*) *Marcus Censorinus*, 61, 106. Consul volt Kr. e. 149-ben, részt vett Carthago ostromában. (*Livius*, Epit. LXIX. *Obsideri oppugnarique coepta est Carthago a Lucio Marcio, Manlio Manlio consulibus* . . . 1. még Pún háború a.)

(*Caius*) *Marcus Coriolanus*, 41—44. Az a Coriolanus értendő itt, a ki *Shakespeare* színdarabjában is szerepel. A Coriolanus nevet állítólag onnan kapta Caius Marcius, mivel Kr. e. 491-ben a Rómától délre eső Corioli városát (Latiumban) meghódította. (. . . *nach Niebuhr dagegen von der Proxenie des Marcus mit*

dieser Stadt . . . I. PIDERIT, Brutus, III. A. Index 235. I. C. Mar- **M**
 cius Coriolanus a.) Mint a hagyományhoz ragaszkodó büszke ^{Mar-}
 patricius, a néptribuni hatalómnak nagy ellensége volt (Livius, ^{cius.}
 II. 33. . . *Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis* . . .)
 Kr. e. 494-ben ugyanis a patriciusoktól sok irányban elnyomott
 nép kieroszakolta a néptribuni intézményt, melynek értelmében
 őt, később tíz sérthetetlen (*sacrosanctus*) és mindig csak a plebe-
 iusok közül választható férfiú ügyelt arra, hogy a népet igazság-
 talanság ne érhesse. A néptribun utóbb egyetlen szavával (*veto*
 azaz *tillakozom*) a senatus minden határozatát visszavethette.
 Caius Marcius Coriolanus azt kívánta, hogy a néptribuni intéz-
 mény törültesse el. Azért azután a felbőszült *plebs* keresztülvitte,
 hogy Coriolanust számkivetették. A száműzött a volscus néphez
 menekült, hazája, Róma ellenségeihez (I. Volsci). *Venientem*
Vulsci benigne excepere I. Livius, II. 35.) Kr. e. 489-ben, azután
 számkivetetését megtorlandó, Róma ellen vezette Coriolanus a
 volscusokat. Anyja és neje (Volumnia és Veturia) azonban a neki-
 bőszült vezér elé kimentek és kéréseikkel visszavonulásra tudták
 bírni Coriolanust. Némelyek szerint ekkor a volscusok megölték,
 mások szerint öngyilkossá lett, ismét mások szerint a volscusok-
 nál maradt és igen nagy kort ért (I. még Pomponius Atticus).

(*Caius*) *Marcius Figulus*, 79. Consul volt Kr. e. 156-ban Lu-
 cius Cornelius Lentulus Lupussal.

(*Lucius*) *Marcius Philippus*, 166, 173, 186, 207, 230, 301,
 304, 308, 326. Kiváló szónok volt. Kr. e. 109-ben mint néptribun,
 szerepelt, Kr. e. 91-ben consul (Sextus Julius Cæsarral együtt)
 Kr. e. 86-ban pedig censor volt. Nagy képzettség, szellemesség,
 bátorság és becsvágy voltak kiváló tulajdonai. Szenvedélyes, hir-
 telen természetű ember volt, a pillanat hatása vezette őt cseleke-
 deteiben, a higgadt megfontolást, az állhatatosságot ő nem is-
 merte. A régi írók *fortis vir, imprimis disertus atque eruditus*
vehemens et disertus etc. szavakkal eléggé jellemezték Philippust.
 (Horatius Ep. I. 7. 46 Cicero, De Or. II. 316 etc.) Egy a senatus-
 ban megtartott beszédének töredékét olvashatjuk Sallustiusnál.
 (Sall. Hist. fragm. I. 51.) Consulsága korában Philippus nagy

M ellensége volt az optimatáknak (a senatus pártjának), utóbb párt-állását megváltoztatta, és az optimatákkal kibékült.

Marcius, Marius. (*Quintus*) *Marcus Philippus*, 78. Consul volt Kr. e. 169-ben Cneius Servilius Cæpióval együtt. Ugyancsak ezen (Kr. e. 169.) évben halt meg Ennius a költő (l. Ennius, l. még Cicero, Cato Major, 14).

(*Caius*) *Marius*, 168, 224. Sulla hírneves ellenfele (l. Sulla), született Kr. e. 156-ban Arpinumban (Latiumban, Italiában). Egy napszámosnak volt fia, a katonai pályára lépett, hol azután gyorsan emelkedett. Kr. e. 108-ban a Jugurtha elleni háborúban, mint legatus szerepelt, már Kr. e. 107-ben ugyancsak ezen háborúban, mint consul és fővezért látjuk Mariust. Kr. e. 106-ban szerencsésen befejezte a Jugurtha elleni háborút (l. Jugurtha-féle összeesküvés). A nagytehetségű hadvezér dicsőségét és emelkedését rossz szemmel nézték az aristocraták, de Marius népszerűsége már oly nagy volt, hogy a Kr. e. 104—100. években ötször egymásután megválasztották consulnak. Kr. e. 102-ben és 101-ben a cimbereket és teutonokat, ezen a rómaiakkal vívott csatáikban (Kr. e. 113-tól 101-ig) már több ízben győzteseknek bizonyult. fenyegető és támadó germán törzseket teljesen legyőzte Marius. A győztes consul ekkor hatalma és dicsősége tetőpontján látjuk. A nép, a melynek fia volt, és a hadsereg, a melyet oly sokszor vezérelt győzelemre, egyaránt bálványozták Caius Mariust. Kr. e. 100-ban, midőn hatodízben viselte a consuli méltóságot, Caius Marius Róma régi aristocratikus alapon álló alkotmányát megdöntendő, a néppárt vezéreivel szövetkezett, hogy magának egyeduraltat biztosítson (l. Cneius Servilius Glaucia és Lucius Apuleius Saturninus). Ezen idő óta gyakori utcái harcok, zavargások jelezték az aristocraták és democraták közt folyó pártküzdelmet. A democrata párt élén álló Marius, és az optimaták vagyis az aristocrata párt vezére Lucius Cornelius Sulla közt a tulajdonképeni polgárháború Kr. e. 88-ban tört ki és a Kr. e. 82. évig tartott (l. Sulla). Ezen polgárháború tartama alatt Kr. e. 86-ban halt meg Marius (70 éves korában), mint hetedízben megválasztott consul. (Consul volt u. i. a Kr. e. 107., 104., 103., 102., 101., 100. és 86. évben.)

(*Marcus*) *Marius Gratidianus*, 768, 223. Fia volt Marcus

Gratidiusnak (l. ezt). A híres Caius Marius fivére örökbe fogadta **M** volt. Kr. e. 86-ban, a mikor a nagy Marius hetedízben volt consul, Marcus Marius Gratidianus első ízben, Kr. e. 82-ben pedig második ízben szerepelt, mint praetor. A nép embere volt, a consulságra is törekedett, de mielőtt azt elérhette volna, Sulla megölette őt. *Marsusok, Meneclis.*

Marsusok, 169. A marsusok népe értendő itt. Ez a néptörzs Germaniában lakott.

(*Caius*) *Memmius*, 136. Praetor volt Kr. e. 104-ben, néptribun Kr. e. 111-ben. Az ő javaslatára törvényes vizsgálatot indítottak meg mindazok ellen, a kik magukat Jugurthától megvesztegetteték (l. Jugurtha-féle összeesküvés, l. Sallustius Bell. Jug. C. 27.). Jeles szónok volt, Sallustius szavai szerint (l. i. h.). *Memmius facundia clara pollensque fuit.* Caius Servilius Glaucia (l. ezt) Kr. e. 100-ban Memmiussal együtt pályázott a consulságra, s ez évben Memmiust, mint veszélyes versenytársát Saturninus által (l. ezt) megölette.

Caius Memmius, 247. (L. F. azaz Lucii Filius, Gemellus nével). Néptribun volt Kr. e. 66-ban. Mint praetor Kr. e. 58-ban igen határozott állást foglalt Caesarral szemben. Később a consulságra is pályázott, de Kr. e. 54-ben korteszüzek miatt számkivételre ítélték. Ekkor Görögországba ment, s majd Athenæben, majd Mytilenæben tartózkodott. Mint költő is kitűnt, a bölcséletben Epicurus híve volt. Lucretiusnak, a költőnek barátja volt, ő neki ajánlotta Lucretius *De rerum natura* cz. költeményét. (Lucretius Carus a költő, a ki a Kr. e. 99. évtől a Kr. e. 55. évig élt, egy bölcséleti tanító költeményt írt *De rerum natura*, azaz *A dolgok lényegéről*. Lucretius is Epicurus híve volt a bölcséletben (l. Epicurus).)

(*Lucius*) *Memmius*, 136, 304. Caius Memmiusnak (Brut. 136.) öccse volt. A *Varia lex* alapján többedmagával vád alá helyezték (*maiestatis*) mint hazaárulót (l. Variusi törvény).

Meneclis (Alabandensis), 325. Alabanda, (Caria, Kis-Ázsia) városából való kiváló szónok volt, Hierocles fivére (l. Hierocles). *Fratres illi, Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Meneclis.* (Cicero Or. 231.) Mindketten az ázsiai modorban tűntek ki.

M *Menelaus* (Lacedæmonius). 50. Homerus Menelausa, Lacedæmonia királya, a szép Helena férje, a kit Homerus (Ilias *Γ*. 212...) *Mene-laus*, *Metellus* szófukar embernek fest . . . (*ὁ πολέμυθος* . . .)

Menelaus (Marathenus) 100. (l. Marathus). A két Gracchusnak (l. Gracchus) oktatója volt a szónoklatban.

Menippus (Stratonicensis) 315. Stratonicæa (Caria, Kis-Ázsia) városából való kiváló szónok volt, az ázsiai modorban szónoklónak *legkiválóbbika* — miként Cicero mondja róla (l. Strabo, XIV. c. 2, 25, p. 660).

Messala l. Valerius.

(*Quintus Caecilius*) *Metellus*, 57, 77. Consul volt Kr. e. 206-ban. (Atyja volt Quintus Metellus Macedonicusnak, l. ezt). Kitünt mint szónok is.

(*Quintus Caecilius*) *Metellus*, (Celer), 247. Kr. e. 66-ban Pompeius seregében szolgált a mithridatesi háborúban (l. Mithridatesi háború). Kr. e. 63-ban prætor volt (Cicero consulsága korában), Kr. e. 61-ben pedig mint consul szerepelt. Az optimatapárthoz tartozott. Kr. e. 59-ben halt meg. (Valószínűleg felesége, Clodia, Clodiusnak, a hirhedt néptribunnak nővére mérgezte meg.) Fia volt Quintus Metellus Neposnak, unokája Balearicusnak és dédunokája Macedonicusnak (l. ezeket).

(*Quintus Caecilius*) *Metellus* (Celer), 305. Ennek volt az előbeni örökbefogadott fia. Kr. e. 90-ben Curióval együtt néptribun volt.

(*Quintus Caecilius*) *Metellus* (Macedonicus), 81, 212. (Proavus.) Atyai részről nagybátyja Quintus Cæcilius Metellus Numidicusnak; consul volt Kr. e. 143-ban. Meghalt Kr. e. 115-ben. Mint szónok kitünt. Beszédei elvesztek. A régi írók szerencsését magasztalják. Nagy dicsőség, kitüntetések, tisztségek jutottak neki osztályrészlül és e mellett családi életében is igen boldog volt. Négy jeles fia volt (l. Vell. I. 11. *PIDERIT*, Brutus, Index 267. lap. Q. Cæcilius Metellus Macedonicus a. I. m. III. Aufl. 1889).

(*Quintus*) (*Caecilius*) *Metellus Nepos*, 247. Quintus Cæcilius Metellus Filiusnak (206.) fivére volt. Mint Pompeius legatusa küzdött a kalózok ellen (Kr. e. 67-ben), és a mithridatesi háborúban. Kr. e. 62-ben tribun volt, Kr. e. 60-ban prætor, Kr. e. 57-ben con-

sul. Mint proconsul Kr. e. 56-ban Keleti-Hispánia kormányzója **M** volt. Kr. e. 56 körül halt meg. Mint néptribun Cicero ellensége ^{Metellus,} volt, és nem engedte meg, hogy a Kr. e. 63. év utolsó napján egy ^{Miletusi} évi consuloskodásáról hosszabb beszédben beszámolni készülő Cicero ezen beszédét elmondhassa, csakis a szokásos esküt mondhatta el a consulságáról leköszönő. Később ismét kibékült Metellus a nagy szónokkal.

(*Quintus*) *Caecilius Metellus Numidicus*, 135, 206. Consul volt Kr. e. 109-ben. A Jugurtha elleni háborúban kiváló szerepet játszott (Livius Epit LXV. *Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Jugurtham fudit, totamque Numidiam vastavit.*) A nobilesek pártjának egyik kiváló, ritka jellemű vezérférfia volt, a kit a democrata párt nagyon üldözött, kivált a mióta Kr. e. 102-ben mint censor a hirhedt Saturninust (l. ezt) és elvtársát Glauciát (l. Glaucia) a senatusból ki akarta rekeszteni feslett erkölcsaik miatt. Saturninus azzal állott boszút, hogy Kr. e. 100-ban keresztül vitte Metellus Numidicus száműzetését. Metellus ekkor Ázsiába ment Aelius Stiloval együtt, de már a következő évben Saturninus és Glaucia bukása után visszahívták.

[(*Quintus*) (*Caecilius*) *Metellus* (Balearicus), 259. Consul volt Titus Flamininussal együtt Kr. e. 123-ban.

(*Quintus*) *Caecilius Metellus* F., 206. Valószínűleg Quintus Metellus Nepos, Balearicus fia és Macedonicus unokája értendő. (PIDERIT, Brutus, Index, 267. l. Quintus Cæcilius Metellus F. 206. a. I. M. III. Aufl. 1889.) A [ ]-ben említett Metellusokra vonatkoz. l. MARTHA i. m. 149. és 188. l.)

(*Quintus*) (*Caecilius*) *Metellus Pius Scipio*, 212. Lucius Licinius Crassus Scipio (Brut. 212.) fivére volt, kit Metellus Pius azután örökbefogadott. Consul volt Kr. e. 52-ben Cneius Pompeius Magnussal együtt, (mikor ez harmadizben volt consul.) Leánya, Cornelia Pompeius felesége volt. Metellus Scipio Pompeius pártján állott, Cæsar ellenfele volt, és Cæsar győzelme után (az afrikai háborúban) Kr. e. 46-ban megölte magát.

Metellusok, (l. az ezen névmutatóban Quintus Cæcilius Metellus, consul 206-ban Kr. e. (Brut. 57, 77-től idáig) felsoroltakat.

Miletusi, 325. Miletus (Kis-Ázsia) városából valót jelent.

M *Minerva*, 257. (*Minervæ signum* 255. *Phidiæ signum* 228.)
Minerva,
Molo. A görög Pallas Athene istennő értendő itt, kinek némileg megfelelt a római hit Minervája, azért Pallas helyett Minervát mond Cicero (I. Juppiter). Pallas Athene Attica és Athenæ kizárólagos pártfogójaként szerepel a görög mythusban. Mint a művészet és tudomány istennője azután némileg megfelel a rómaiak Minervájának is.

(*Quintus*) *Minucius Rufus*, 73. Consul volt Kr. e. 197-ben Caius Cornelius Cethegussal együtt. (Róla Livius, XXXII. 29.) A ligurok legyőzőjeként is szerepel (Livius XXXIII. 23. l. még: Ligurok.)

Mithridatesi háború. 306. VI. Mithridates (*Mithradates*) Pontus királya (uralkodott Kr. e. 130-tól 63-ig) a Kr. e. 88. évben azon (a Pontus Euxinustól délre eső) kis-ázsiai államokat fenyegette, (részben meg is hódította), a melyek római védnökség alatt állottak, azaz a melyeknek Róma adott királyokat, kiknek azután mindenben a rómaiak parancsait és utasításait kellett követniök. Mithridates királysága (*Pontus*) Kis-Ázsiának északkeleti részén, Armenia szomszédságában feküdt. A pontusi király hódításait a római senatus nem nézte egykedvűen, és Kr. e. 88-ban háborút indított Mithridates ellen, Lucius Cornelius Sullára ruházva a fővezérséget (I. Sulla). Az idézett helyen a Kr. e. 88. évtől a 84-ig lefolyt első Mithridates-féle háborúról van szó. (Kr. e. 83-tól 81-ig tartott a második, Kr. e. 74-től 64-ig a harmadik mithridatesi háború, l. még: Philo).

Mitylenae, 250. (PIDERIT i. m. III. Aufl. Index, 268. l. *Mytilenae*). Lesbos kis-ázsiai görög szigetnek városa értendő.

Molo (*Rhodus*), 245, 307 (?), 312, 316. Alabanda (Caria, Kis-Azsia) városából való nagy szónok és szónoklattanító volt. Szülővárosából Rhodusba (Rhodus gör. Rhodos kis-ázsiai görög szigetnek fővárosába) költözött, hol azután állandóan tartózkodott, és e városban mint rhetor, azaz szónoklattanító kiváló munkásságot fejtett ki. Amaz időben Rhodus mint a tudományok székhelye, kiváltképen pedig jeles szónokiskolái révén nagy hírnek örvendett. Molonak Rhodus lón második hazája, innen a *Rhodus* (*rhodusi*) név. Kr. e. 88-ban Molo rövid időre Rómába ment, hol mint

szónok és szónoklattanító működött. A mithridatesi háborúban a görög államok majd mind Mithridateshez pártoltak, mert a római igát le akarták rázni, (l. Mithridatesi háború). Rhodus mindvégig hű maradt a rómaiakhoz, viselte a háború terheit, a miért is azután Kr. e. 80-ban (bevégeződven a második mithridatesi háború) a rhodusiak követséget küldöttek Rómába a senatushoz, azon kérelemmel, hogy a háborúban szenvedett veszteségekért, károkért, hűségük fejében kártalanítsa Róma a rhodusiakat. A követség vezetője és szónoka Molo volt, ki polgártársai ügyében remek beszédet tartott a senatusban. Ez alkalommal a nagy szónok egy időre ismét Rómában maradt, és itt mint szónoklattanító működött. Majd megint visszatért Rhodusba, a hol mint szónok és rhetor mindvégig nagy dicsőségnek örvendett. Cicero igen sokat köszönhetett a rhodusi Molonak. Molo teljes neve Apollonius Molo (*Apollonios Molon*) volt (l. Plut. Cic. 4. Quintil, XII, 6, 7.). Kr. e. 121. körül ugyancsak Rhodusban működött egy Apollonius nevű rhetor, a kit Quintus Mucius Scævola (Augur) is hallgatott, l. Q. Mucius Scævola (Augur). A rhodusi Molo, Cicero mestere nem azonos ez utóbb említett Apolloniussal.

Mons Sacer (Szent hegy), 54. A Kr. e. 494. (?) év körül az eladósodott és patricius-hitelezőiktől borzasztó módon sanyargatott és kínzott plebeiusok egy, Rómától $\frac{3}{4}$ mértföldnyire, az Anio folyó mellett emelkedő dombon (*Mons sacer*) vonultak meg és itt új várost akartak alapítani (l. *Sacer mons* a.)

Mucia (két), 211. Quintus Mucius Scævola (Augur) (l. ezt) és Lælia két leánya értendő, Caius Lælius Sapiens unokái, kik közül az egyik Lucius Crassusnak, a nagy szónoknak volt felesége (l. Lælius és l. Crassus).

Muciusok, 252. (*Muciorum familiæ*). A Mucius nevet viselők értendők (l. az itt alább felsoroltakat).

(*Publius*) *Mucius Scaevola*, 98. Consul volt Kr. e. 175-ben Marcus Aemilius Lepidussal együtt. Atyja volt Publius Licinius Crassus Mucianusnak (l. ezt).

(*Publius*) *Mucius Scaevola*, 98, 108. Tiberius Gracchus párt-hive volt (l. Tiberius Gracchus). Consul volt Kr. e. 133-ban; (ez évben ölték meg Tiberius Gracchust). Az előbb említett Publius

M
Mons
Sacer,
Mucius.

M Muciusnak fia volt és Publius Licinius Crassus Mucianus fivére. *Mucius, Mum-* Mint *pontifex maximus* is szerepelt, kiváló jogtudós és jogtudo-*mius.* mányi író is volt. A Mucius-család minden tagját jellemezte a kiváló jogi képzettség.

(*Quintus*) *Mucius Scaevola* (*Augur*), 101, 102, 212, 306. (Q. F. Nem azonos *Quintus Mucius Sævola* P. F.-sal, a ki *pontifex maximus* volt). *Lælius*nak volt barátja és veje (l. *Caius Laelius Sapiens*). *Lælius* közbenjárására került az augurok collegiumába is. *Lucius Licinius Crassus*nak, a szónoknak apósa volt. Jogi képzettségével kitűnt, a bölcséletben a stoicusok rendszerét követte. Kr. e. 121-ben mint *prætor* Ázsiába ment, a rákövetkező évben, Kr. e. 120-ban *Titus Albucius* (l. ezt) zsarolással vádolta, mely vád ellenében *Scaevola* maga tartott beszédet a maga ügyében, oly meggyőző egyszerűséggel védve magát, hogy a vád alól felmentették. Kr. e. 117-ben *consullá* lett. Igen nagy kort ért, Kr. e. 84-ben halt meg. Már elaggott és gyöngélkedő volt, a mikor *Cicero* hozzászegődött, hogy a nagy jogi képzettségű *Scaevola* társaságában jogi ismereteit bővíthesse (l. *Quintus Mucius Scaevola* P. F. *pontifex maximus*).

(*Quintus*) *Mucius Scaevola* (*Pontifex*), 115, 145, 147, 150, 152, 155, 161, 163, 194, 197, 198, 229, 311, 328. *Crassus*nak, a nagy szónoknak volt tisztvársa csaknem valamennyi állami hivatalában (a *tribuni* és a *censori* kivételével). *Consul* volt Kr. e. 105-ben, Kr. e. 99-ben pedig *Ázsia proconsula*, azaz ezen provincia kormányzója. Kitűnt mint szónok is. Kiváló jogi képzettségű, jeles jogtudományi író volt, *Quintus Scaevola* *augur* (l. ezt) halála után *Ciceronak* is oktatója lőn. Kr. e. 82-ben a *Sulla*-és *Marius* közti polgárháborúban mint *Sulla* párthívét megölték (*Cic. De oratore* III. 10. l. még *Lucius Licinius Crassus* és *Manlius Curius* a.).

(*Lucius*) *Mummius Achaicus*, 85, 94. *Consul* volt Kr. e. 146-ban, *censor* pedig az ifjabbik *Scipio*val együtt (l. *Publius Scipio Africanus Minor*) Kr. e. 142-ben. Ő foglalta el mint hódító *Corinthust* Kr. e. 146-ban (l. *Corinthus*).

(*Spurius*) *Mummius*, 94. Az előbbeninek fivére volt, és vele együtt az u. n. achaiai háborúban vett részt. (Kr. e. 146-ban u. i.

a rómaiak meghódították Görögországot, a mely később *Achaia* név alatt római provinciává lett.

Murena, l. *Licinius*.

Múzsák, 71, 187. A görög *mythus* és vallás kilencz múzsját a római nemzet is elfogadta és tiszteletben tartotta. A görög *mythus*ban a múzsa *Zeus* (és *Mnemosyne*?) leányaiként, mint a költészet, a művészetek és a tudományok istennői szerepelnek. *Hesiodus* (l. ezt) említi először, hogy *kilencz* múzsa van, ezek: *Calliope*, az epikus költészet, *Terpsichore*, a táncz, *Thalia*, a *comœdia*, *Euterpe*, a lyrai költészet, *Polyhymnia*, a kardal, *Clio*, a történetírás, *Erato*, a szerelmi lantos költészet, *Melpomene*, a *tragœdia* és *Urania*, a csillagászat múzsa.

Myro, 70, 75. Hírneves szobrász volt, a Kr. e. V. század második felében élt. *Bœotiának*, (Görögország egy tartományának) *Eleutheræ* nevű városából való és úgy miként *Phidias* és *Polycletus* a leghíresebb argosi szobrásznak, *Ageladasnak* tanítványa volt (l. *Phidias* és *Polycletus*). Nagyszámú művei közül a leghíresebbek a *discusvető* és a nagyhírű *tehén*, a *Myro tehene*. Ez utóbbinak természetűségét költők is magasztalták, (l. Görög anthologiabeli epigrammák, görögül és magyarul, ford. sat. PONORI THEWREWK EMIL, Budapest, 1891. nev. a 101. lapon *Myron tehene*re írt epigrammákat a 713. epigrammától a 109. lapon lévő 795-ig). *Myro* műveit egyáltalában a természetűség jellemezte, művésztének íránya realisztikusnak mondható.

Nagy Sándor, l. *Alexander*.

(*Cneius*) *Naevius* (a költő), 60, 73, 76. Született Kr. e. 273-ban, meghalt 204-ben. *Livius Andronicusnak* ifjabb, *Titus Maccius Plautusnak* meg idősebb kortársa volt (l. *Livius Andronicus* és l. *Titus Maccius Plautus*). Mint *comœdia*-költő kiváló hírnévre tett szert, írt egy eposzt is, a melyben az első pún háborút énekelte meg. Első színművét a Kr. e. 235. évben adták elő, öt évvel *Livius Andronicus* első fellépése után. A görögös iránynak ellenfele volt, nyelvét régies, tiszta római fordulatok, kifejezések és zamat jellemezték. Eposa régi római nemzeti, azaz *saturninus* versmértékben volt megírva, (l. *Livius Andronicus*, l. még *Cicero*, *De oratore*, 45.)

M

Murena,
Myro.

N

Nagy
Sándor,
Naevius

N (Ser(vius) Naevius, 217. Cicero kortársa volt. Egyébként ismeretlen.

Nae-
vius,
Numan-
tiai sz.

Narboi telepítés (gyarmat), 160. Narbo Martius, Gallia Narbonensis fővárosa értendő, a mai Narbonne, (Déli Franciaországban) (l. Vellejus I. 15.)

Nestor, 40. A Homerus eposaiban szereplő ősz peloponnesusi fejedelem, Pylus királya értendő, az *édes szavú szónok*, az *isteni Nestor*, a *szép szavú* (l. Homerus, Ilias, A. 247. és köv. és Theognis 714.)

Nicomachus, 70. Kiváló festőművész volt, a Kr. e. 35¹. év körül élt. *Der sicyonischen (nach anderen der thebanisch attischen) Schule angehörig, durch die Virtuosität in der raschen und sicheren Anwendung der technischen Mittel der Darstellung ausgezeichnet*; (l. Piderit, Brutus, i. k. Index 270. l. Nicomachus a.) Művei közül a legkiválóbbak voltak pl. Proserpina elrablása, Apollo, Diana, a bacchans nők stb. (Sicyon városa Corinthustól éjszakra esett).

Nola, 12., (l. Marcus Claudius Marcellus). Campaniának, Italia délnyugati tartományának egy városa értendő, hol Marcus Claudius Marcellus legyőzte a púnokat.

Numantiai szerződés (szövetség), 103. A Kr. e. 137. évben Caius Hostilius Mancinus consul Hispania északkeleti részén, Numantia városa előtt (a Kr. e. 143. évtől a 133-ig tartó numantiai háborúban) seregével a legváltáságosabb helyzetbe jutott. Vesztét már-már biztosnak látván, a numantiaknak a rómaiakra nézve lealázó egyezkedést ajánlott. A consul seregében mint quæstor volt akkor Tiberius Gracchus is, a ki rá tudta venni a numantiaiakat, hogy ez említett egyezkedésre ráálljanak: Tiberius Gracchusnak kedvéért bántatlanul engedték visszavonulni a rómaiakat. A senatus azonban nem hagyta helyben a szégyenletes szerződést és Caius Hostilius Mancinust kiszolgáltatta a numantiaiaknak. Ezek azonban szabadon bocsátották a consult, (l. Cic. De oratore, I. 181.)

O
Octa-
vius.

Octavius törvénye (lex), 222, l. Marcus Octavius Cn. f. 222.

Cneius Octavius, 176. Consul volt a Kr. e. 87. évben (Lucius)

Cornelius Cinnával együtt. (Livius Epit. LXXIX. L. Cornelius **O**
Cinna consul cum perniciosas leges per vim atque arma ferret... Octa-
pulsus urbe a Cn. Octavio collega cum sex tribunis plebis.) Cne- vus,
 ius Octavius zavargó consultársát kiűzte a városból. Mikor azután *Olym-*
 Marius és Cinna a várost elfoglalták, a nobilesek vezérférffiai kö-
 zül sokakat, így Cneius Octaviust is, a ki menekülni nem akart,
 megölették (l. Caius Marius).

(*Cneius*) *Octavius* (M. F.) 217, 222. Consul volt a Kr. e. 76. év-
 ben Curióval együtt. (Curio pater.) Cicero (De fin. II. 93.) *opti-*
mus atque humanissimus vir szavakkal jellemzi.

(*Lucius*) *Octavius*, Cn. F. 241. Reate nevű, sabin területen
 lévő itáliai városból való volt. Egyébként ismeretlen.

(*Marcus*) *Octavius* (Cæcina), 95. Tiberius Gracchusnak tribun-
 társa volt Kr. e. 133-ban, a kit Gracchus, mivel az ő (a Gracchus)
 javaslatai ellenében állandóan állást foglalt, néphatározat útján
 hivatalától megfosztatott (l. Cic. de leg. III. 24. l. még Tiberius
 Sempronius Gracchus a.)

(*Marcus*) *Octavius* Cn. F. 222., (l. Cicero De off. II. 72.)
 Caius Gracchus elrendelte volt, hogy minden Rómában élő pol-
 gárnak havonként bizonyos mennyiségű gabonát, vékánként (*mo-*
dius) $6\frac{1}{3}$ asért, (azaz az átlagos árnak alig feléért) szolgáltatassanak
 ki. Caius Gracchus bukása után a senatus ezt a gabonatörvényt
 nem törölte el, az itt említett Marcus Octavius Cn. F. ugyanis
 módosította Caius Gracchus gabonatörvényét, és ezen módosított
 alakban a senatus fentartotta azt. Hogy miben állott a módosítás,
 nem tudni.

Odyssia (latin), 71., l. Livius Andronicus.

Ófella, l. *Lucretius*.

Olympia, 243. A Peloponnesus Elis nevű tartományában az
 Olympia nevű telepen tartották meg a görögök Zeus isten tiszte-
 letére híres nemzeti játékaikat, az olympiai, nagyobbára athleti-
 kai versenyeket. Az olympiai versenyeket a nyári forró évszakban
 tartották, s még hozzá mindig déltájban (*μεσοῦσης τῆς ἡμέρας*
 Pausanias, VI. 24, 1.) úgy hogy a versenyzőknek ugyancsak edzett
 embereknek kellett lenniök, mert a versenyek fáradalmait mellett
 még a nap hevét is ki kellett birniök Olympiában.

O
Opi-
mius,
Orestes. (*Lucius*) *Opimius*, 128, 287. Consul volt Kr. e. 121-ben *Quintus Fabius Maximus Allobrogicus*sall együtt. A Kr. e. 125. évben mint *prætor* elfoglalta *Fregellæ* városát (*Latiumban*, *Italiában*), mint *consul* pedig a *senatus* megbízásából a *Caius Gracchus*-féle lázadást nyomta el. A rákövetkező Kr. e. 120. évben *Decius* néptribun hazaárulással *maiestatis* vádolta ezért *Lucius Opimius*t, mint *Caius Gracchus* halálának okozóját. Ezen vád ellenében *Carbo* sikeresen védelmezte a *consulviselt* férfit. A Kr. e. 112. évben *Lucius Opimius* követségben járt *Jugurthánál* *Numidiában*, és megvesztegette magát a fejedelemtől. (*Sall. Jug. C. 16.*) *Consul*ságának évében igen bő volt a szőlőtermés. (*Plin. N. H. XIV. 4, 6.*)
 (*Publius*) *Orbius*, 179. *Homo et prudens et innocens.* (*Cicero, Orat. p. Flacco 76.*) A Kr. e. 63. évben mint *prætor* *Ázsiában* volt.
Orestes, l. Aurelius.

P
Pacu-
vius,
Panae-
tius. (*Marcus*) *Pacuvius*, 229, 258. Tragikus költő volt, *Ennius* unokaöccse, született *Brundisiumban* (*Calabriában*, *Déli-Italiában*) Kr. e. 219-ben, körülbelül 50 évvel *Accius* előtt, (l. *L. Accius*). *Cicero* (*De Oratore III. 27.*) szerint: a mely hely megilleti *Sophoclest Aeschylus* és *Euripides* közt, ugyanaz a hely jut *Pacuvius*nak *Ennius* és *Accius* közt. *Pacuvius* 80 éves korában Kr. e. 140-ben (az akkor 30 éves *Accius* mellett) még egy tragédiáját adatta elő. Meghalt *Tarentumban* Kr. e. 130-ban (l. *Tarentum*). *Cæciliussal* együtt ő mint *malus auctor latinitatis* szerepelt, bizonyára azért, mert a görög tragédiákat görögös fordulatokban és szószerkezetben fordította latinra.

Palicanus l. Lollius.

Pammenes, 332. Híres görög rhetor, azaz szónoklattanító volt, (l. *Cicero, Orator, 105. Quoniam et hunc* (sc. *Demosthenem*) *tu* (*Brutus* értendő) *oratorem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti*; még *Seneca* *controv. I. 4. p. 101. Pammenes ex bonis declamatoribus.*

Panaetius, 101, 114. Kr. e. 140. körül született *Rhodusban* (l. *Rhodus*). A kiválóbb stoicus bölcselők egyike volt, (l. *Stoici*). *Philosophiai* tanulmányait *Athenæben* végezte. Később *Rómában* telepedett meg, hol a legelőkelőbb rómaiakkal: a *Muciusokkal*,

Laeliussal s az ifjabb Scipióval sat. baráti viszonyt folytatott. Pansa, Paulus.
 naetius volt az, a ki a stoicusok philosophiáját a rómaiakkal megismertette Rómában sok tanítványt gyűjtött maga köré, később visszatért Athenæbe, a hol a stoicus bölcséleti iskola fejevé lett. Műve *περὶ τοῦ καθήκοντος* Cicero De officiis című művének forrását képezte, (l. Cicero, A kötelességekről, latinul és magyarul, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta CSENGERI JÁNOS. Budapest, 1885. Akad. k. Bevezetés XIV. és köv. ll.)

Pansa, l. Vibius.

(*Caius*) *Papirius Carbo*, 96, 103—106, 159, 296, 333. Consul volt Kr. e. 120-ban. Mint tribun (Kr. e. 131-ben) Tiberius Gracchus és a democratia híve volt. Ez időben több javaslattal (*lex*) állott elő. Ilyen volt a *lex Papiria tabellaria*, a *lex Papiria de tribunis plebis reficiendis* (l. Cicero, De leg. III. 35. Læl. 96.) Mint consul Kr. e. 120-ban Carbo az optimáták pártjához állott, és politikai irányát annyira megváltoztatta, hogy Lucius Opimiust (l. ezt), a ki Caius Gracchus halálának okozója volt, védelmébe fogadta. A rákövetkező Kr. e. 119. évben ezért Lucius Crassus, a szónok bevádolta Carbót, és vádoló beszédében annyira megbélyegezte politikai magatartását, hogy Carbo kétségbeesett és öngyilkossá lett (l. Crassus, l. még Cic. Ep. Ad Fam. IX. 21, 3. C.) Mint szónokot Cicero dicséri Carbót (l. Cicero, De Or. III. 28.).

(*Caius*) *Papirius Carbo* (filius), 221, 227, 305, 308, 311. (Arvina). Az előbbinek fia, Kr. e. 90-ben (v. 89-ben?) tribun, Kr. e. 85-ben praetor volt. Kr. e. 82-ben Damasippus, egy hirhedt Marius-párti ember megölette. (Cicero De or. III. 10. ad Fam. IX. 21, 3., l. még C. Marius).

(*Cneius*) *Papirius Carbo*, 223. Marius és Cinna párthíve és Cinnával együtt consul volt a Kr. e. 85. és 84. évben, Kr. e. 82-ben ugyancsak consul volt az ifjabbik Mariussal, (Caius Marius fiával (?) l. Caius Marius.) Eleinte Felső-Itáliában küzdött a Sullapártiak ellen, majd meg Afrikába, utóbb Sziciliába menekült, hol Cneius Pompeius megölette (l. Cn. Pompeius Magnus., l. még Cicero, ad Fam. IX. 21, 3.)

(*Lucius*) *Papirius Fregellanus*, 170. Ismeretlen.

(*Lucius*) (*Aemilius*) *Paulus*, 77, 80. Publius Cornelius Scipio

P Aemilianus Africanus Minor Numantinus atyja volt. Kr. e. 182-ben *Pennus*, a consuli méltóságot viselte, Kr. e. 168-ban pedig ugyancsak mint *Perzsa* consul Pydna mellett (Macedoniában, Chalcidicevel szemben) legyőzte az akkor a rómaiakkal háborúskodó Perseus macedoniai királyt és a macedonok királyságának véget vetett. (*In diesem Jahre* (Kr. e. 168. l.) *hielt Cato, etwa 66 Jahre alt seine Rede pro Rhodiensibus*, l. PIDERIT, Brutus i. m. Index, 273. l. Lucius Aemilius Paulus a., l. még Livius XLV. 40.)

Pennus, l. Junius.

Pericles, 27, 28, 38, 44, 59, 290. Xanthippus fia, nagy görög államférfiú és szónok volt, ki a perzsa háborúk utáni kortól, Kr. e. 465-től 429-ig, azaz a peloponnesusi (Athenæ és Spárta közötti) háború, ezen Athenæ és Spárta közötti uralomháború tulajdonképeni kezdetéig állott Athenæ élén. Kormányja demokratikus volt, Pericles korszaka Athenæ fénykorát tette, az athenæi állam (azaz az államhatalommá. Görögországban irányadó politikai jelentőségűvé lett Athenæ városának) tekintélye, vagyona, kereskedelme, ipara és művészete Pericles korában volt a legnagyobb, a legtöbb és legvirágzóbb. Pericles kiváló szónoki tehetségét említi Cicero még *De orat.* I. 216. a., továbbá Thucydides, a nagy görög történetíró. I, 139. a. Azon írott művek, melyeket később Periclesnek tulajdonítottak Quintilianus szerint (III. 1, 12.) nem Pericles-től valók. A nagy államférfiú és szónok Kr. e. 429-ben az athenæi pestisnek esett áldozatul.

Peripateticusok, 119. és köv. (149, 332.), l. Plato. Az u. n. régi Academiához azon bölcselek is tartoztak, a kik magukat peripateticusoknak nevezték. Ezeknek feje Aristoteles volt, (l. Aristoteles).

Perzsa háború, 41. Értendő talán a Kr. e. 490. évben vívott Marathon melletti csata, a melyben a görögök a perzsák fölött fényes győzelmet arattak. (Marathon Athenætől északra a tengerparthoz közel volt). A volscusoknak Róma ellen intézett támadása, a midőn Coriolanus vezette az ellenséges volscusokat (l. Coriolanus) a Kr. e. 491. évre tehető, (l. erre von. MARTHA, I. M. Brutus XI. 41, 42. jegyzet *codem fere tempore* és *apud te* a. 27. lap.)

(*Caius*) *Persius*, 99, 100. Lucilius satiraköltőnek (l. ezt) egyik legtudósabb kortársa volt. (Cicero, De or. II. 25.) Róla is, úgy miként pl. Aelius Stiloról hirlett, hogy mások számára dolgozott ki szónoki beszédeket *Persius, Philis-*
tus.

Phæakok, 71. A Homerus Odysseájában a mesés Scheria szigetén lakó phæakok értendők, kiknek királya, Alcinous, a sokat hányatott Odysseust visszaszállíttatta hazájába, Ithaca szigetére. A phæakokat híres hajósoknak tünteti fel Homerus (l. az i. h. vonatk. Hom. Odys. VIII. én. 48. és köv. XIII. én. 27. és köv. I. én. 154. v. XVI. én. 263. v. XXI. én. 330. és köv. v.)

Phalerusi, l. Demetrius.

Phidias, 228, 257. Hírneves, nagy görög szobrász és építész volt Pericles korában (l. Pericles). Legnagyobb szerű és leghíresebb műve volt az Olympiában, Zeus templomában felállított elefántesontból és aranyból készült Zeus-szobor, mely az u. n. chryselephantin-technikának remeke volt. Ezen szoborművet tartották az ókor legnagyobb szobrászati alkotásának (l. Olympia). Phidias a fából kifaragott szobortestre a test formái szerint alakított és csiszolt elefántesontlapokat rakott, és ezeket úgy tudta összeilleszteni, hogy az egész szobor elefántesontból kifaragott műnek látszott. A szobortestre szétszedhető arany-palást (Zeus ruhája) volt illesztve. (Innen: chryselephantin. azaz arany- és elefántesont-szobor). Híres volt még Phidias Athene-szobra is Athenæben sat. más. Valamennyi művét roppant nagy méretekben dolgozta ki a nagy művész. Szobrászati irányát a legnagyobb mértékben idealisztikusnak nevezhetni: Phidias megalkotta azt, a mit lelki szemeivel látott. (Quint. XII. 10, 9.)

Philippus, l. Marcius.

Philistus, 66, 294. Syracusæ városából (Siciliából) való volt. Kr. e. 386-ban az idősebbik (I.) Dionysius, Syracusæ tyrannusa számkivetésbe küldötte, de az ifjabbik (II.) Dionysius visszahívta. Mint száműzött Epirusban (Görögország egy tartományában) tudós munkásságban töltötte idejét. Itt Epirusban írta meg Σικελικά című történelmi művének legnagyobb részét. E munka hét könyvben Sicilia legrégebb történetét tartalmazta, a Kr. e. 409. évig, azaz Agrigentum városának a carthagóiaktól való elfoglaltatásáig

P
Philo,
Placen-
tiai.

terjedt. I. és II. Dionysius uralkodásának történetével az említett hét könyvben megírottak mellett külön szakaszban foglalkozott Philistus. Cicero De orat. II. 57. a. olvassuk, hogy Dionysius tyrannusnak barátja, Philistus, a történetíró Thucydidest utánozta művében, (l. i. h. *otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est imitatus*, l. még Cicero Ep. ad Qu. fr. II. 13, 4. és Quintil. X. 1, 74.)

Philo, 306. Larissa városából (Thessaliából) való híres görög bölcseő volt, Clitomachusnak, az Academia egyik fejének közvetlen utódja. Philot némelyek az u. n. negyedik Académia alapítójának nézték, (l. Plutarchus, Cicero, 3. és Cicero Tuscul. II. 9., l. még: Plato a.)

Philus, l. *Furius*.

Picenumi föld, 57. Közép-Italiában volt az Ager Picenus (v. Picenum) nevű, Umbriától, a sabinok és marsusok földjétől és az adriai tengertől határolt terület (l. Ager Gallicus, *Galliai föld a.*)

Piraeus, 51. (MARTHA i. m. Table des noms propres, 251. l. *Piraceus*). A Piraeus- és Piræus-féle helyesírásra vonatkozólag l. még Cicero ad Att. VII. 3, 10. Az itt idézett helyen Athenæ ki-kötője értendő a Piræus nevű községben. (*δῆμος*).

Pisaurumi (Pisaurensis), 271. Pisaurum, (északkeleti Italiának az Ager Gallicusban lévő tengerparti) városából valót jelent.

Pisistratus, 27, 39, 41. A Kr. e. 560. évtől az 527-ig Athenæ tyrannusa, korlátlan uralkodója volt. Mindazonáltal egyeduralma mit sem változtatott a Solon-féle alkotmányon, kormányát bölcsesség és mérséklet jellemezték (l. Solon). Kitünt mint szónok is. (Cicero, De oratore III. 137. . . *Cuius eloquentia litteris instructior fuisse traditur, quam Pisistrati?*) Pisistratus nagyon tudós ember is volt. Homerus költeményeit, melyek mindaddig rendezetlenül maradtak volt, állítólag Pisistratus és tudósokból álló bizottsága rendezte. Így nyerte volna a két nagy görög epos, az Ilias és Odyssea is azt az alakot, a melyben e költeményeket ma birjuk. (Cicero, De Oratore, III. 137.)

Piso, l. Calpurnius és l. Pupius.

Placentiai, 172. Placentia (északi Italia, Gallia Cispadana egy) városából valót jelent.

Plato, 24, 121, 191, 292. A nagy görög bölcseleő értendő, ki P
 Kr. e. 429-ben született, és Kr. e. 348-ban halt meg. Húsz éves Plato.
 korában megismerkedett Socratessel (l. ezt), ki csakhamar nagyon
 megkedvelte a nagytehetségű embert. Valóban Plato volt Socra-
 tes legnagyobb tanítványa, ki különösen etikájában lön leghiva-
 tottabb hirdetője mestere tanainak. A legfőbb jó Plato szerint
 abban áll, hogy a lélek lehetőleg visszatér eredeti tisztaságához,
 az erényhez. Plato bölcseleti irányát leghívebben az *ideákról* (fo-
 galmakról, eszmékről) való elmélete tünteti fel: az eszmék philo-
 sophiája. Szerinte ugyanis az érzéki dolgok csak képmásai a való-
 ban létező változatlan örökkévaló ősideáknak, valóban csak az
 ideák léteznek, az érzéki dolgok csak annyiban léteznek, a mennyi-
 ben az ideában, a fogalomban részesülnek. Például: a szépség
 mint idea létezik; a szép ember csak annyiban létezik, a mennyi-
 ben az ember a magában véve szépben, azaz a szépségben része-
 sül. Plato mint tudós a legnagyobbak közé tartozott, ismerte korá-
 nak összes létező bölcészeti rendszereit, elméje belehatolt a kora-
 beli összes tudományokba. Ily szabású szellem volt Aristoteles is,
 csak hogy ez ellentétben Plato idealismusával a realis valóra, a
 létezőre, érzékelhetőre helyezte a fősúlyt, és bölcseleti vizsgálódá-
 saiban mindig az érzékieg létezőből, mint valóból indult ki, ő
 szerinte nem az ideák, hanem az érzéki dolgok léteznek (l. Ari-
 stoteles). Plato tanait az u. n. Academiában, az Academus heros-
 nak szentelt berekben hirdette (l. Academia és Academicusok).
 Utóbb Plato bölcseleti iskoláját nevezték Academiának. A régiek
 első, második, harmadik (és negyedik) vagy másképen régi, kö-
 zép és új Académiáról beszélnek. Plato ugyanis megalapította
 bölcseleti iskoláját, melyet régi Académiának (*Academia vetus*)
 nevezték el. Ez a régi Académia Plato óta megszakítás nélkül
 működött Athenæben, az iskola leendő elnökét rendszeren a lelépő
 vagy haldokló előd jelölte ki; ha ilynemű intézkedés nem történt,
 a tanítványok maguknak választottak mestert. Ez utódok lényegé-
 ben Plato tanait hirdették e régi Academiában, egészen az alexan-
 drinus korig, a midőn *Arcesilas* az u. n. közép, és *Carneades* az
 u. n. új Académia megalapítója más irányba terelték a régi aca-
 démiai bölcészetet. Mindketten a tudás bizonyossága helyébe a

P valószínűséget tettek, és ennél fogva azt ajánlották, hogy minden *Plautus*, *Polygnotus*, dologban tartózkodjunk a határozott ítélet kimondásától. (L. Academia és l. Akademikusok). (L. még PIDERIT, i. m. Index 216. l. Academia a. *Die ältere Akademie, deren Begründer u. Haupt Plato ist, weicht von Aristoteles, dem Haupt der Peripatetiker noch nicht viel ab: beide, Platos Nachfolger (besonders Xenokrates) und Aristoteles waren ja eben des einen Plato Schüler*). Cicero Platóról mint nagy íróról és nagy szónokról emlékezik meg. (Orator. 62.: *longe omnium, quicumque scripserunt aut locuti sunt, exstitit et suavitate et gravitate princeps Plato*). Műveit párbeszédes formában írta meg Plato, (innen: Plato dialogusai). Összesen negyvenkét párbeszéd és 13 levél viseli Plato nevét. Műveit sokféle kiadásban bírjuk.

Plautus, l. Maccius.

Polyclitus, 70, 296. Híres görög szobrász volt. Sicyon nevű (argosi, argolisi), peloponnesusi, Corinthustól északra fekvő városban született. (*Der Vollender der sicyonisch-argivischen Kunst-richtung*, l. PIDERIT, i. m. Index 276. l. Polyclitus a.) Pericles korában élt, Kr. e. 424. körül volt virágában, a görög szobrászat legmagasabb fokú fejlettségének korszakában. (*Einer der berühmtesten plastischen Künstler des griech. Alterthums*, l. Piderit, i. m. f. i. h.) Polyclitus leghíresebb műve a *Doryphorus* (a dárdahordozó, dárdás) volt. Ez az ércszobor, mely egy erőteljes, kifejlett, dárdájára támaszkodó fiatal embert ábrázolt, formáinak plasztikai tisztasága és arányos volta (az „ἑμμετρον”) által olyannyira kitűnt, hogy Polyclitusnak ezen művét a legtokéletesebb mintának, *kanonnak*, az emberi test plasztikai ábrázolásánál irányadónak tekintették. A Myronéhoz képest Polyclitus művészete haladást mutat. (*Die Formen sind bei Polyklet reiner und vollender (idealer) als bei Myron . . . Dabei waren seine Gestalten fest, kräftig und gesund . . .* l. Piderit, Brutus, Index, Polyclitus, 277. l.)

Polygnotus, 70. Híres görög festőművész volt, (Aglaophon fia és tanítványa). Kevéssel a perzsa háborúk után kezdett működni Athenæben, hol Cimonnal körülbelül oly baráti viszonyban volt, mint Phidias Pericles-sel. Polygnotus Thasus (Macedoniához közel,

délre eső) görög szigetről való volt, de művészi érdemei elismerésül megkapta az athenæi polgári jogot. (PIDERIT, i. m. Polygnotus 277. l.) (Athenæben a piaczi oszlopcsarnok (στοὰ ποικίλη) falfestményeit ingyen dolgozta ki, több templom és csarnok számára falfestményeket készített stb.). Festményeinek tárgyait nagyobbára a homerusi eposokból vette, művészeti iránya idealisztikus volt, *alakjai az ábrázolt személyek jellemét adták vissza és komoly típusok voltak*, (l. PIDERIT, u. o. l. még Aristoteles Poet. 6.) Zeuxis művészetéhez képest a Polygnotusé haladást mutat, bár technikája, (rajz, színezés, az árnyék és világosság hatásának a színezésben való kifejezése stb. dolgában) még kezdetlegesnek tűnik fel (l. Zeuxis).

Pompeius törvénye (lex), 324. (De ambitu.) Cneius Pompeius Magnus törvénye értendő, a melynek értelmében a Kr. e. 52. évben, a mikor Pompeius harmadizben viselte a consuli méltóságot, szigorú megszorítás érte a mindaddig a törvényszékeknél szokásos eljárást. Az új törvény értelmében ugyanis a vádlónak napjában két, a védőnek pedig három óránál hosszabb ideig szónokolnia nem volt szabad. A régi eljárás szerint vádló és védő tetszésök szerint húzhatták, halaszthatták a tárgyalást hosszú beszédekkel, elnapolásokkal. Ezt az elnapolási jogot is korlátozta Pompeius itt említett törvénye. A régi eljárás minden esetre több alkalmat nyújtott a szónokoknak arra, hogy erejüket és tehetségüket érvényesítsék, (l. Tacitus, dial. de or. 38. *Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum, qua etsi hanc aptiorem statueris, eloquentiam, tamen illud forum magis exercebat . . .*)

(*Quintus*) Pompeius, 96, 263. (Rufus.) Consul volt Kr. e. 141-ben Cneius Servilius Cæpióval együtt. Ő volt családjából az első, a ki a consuli méltóságig felvitte. (Cicero Or. p. Mur. . . . *in Q. Pompeio, novo homine . . .*) Ugyancsak Kr. e. 141-ben Q. Metellus fővezérnek utódja lőn a numantiai háború vezetésében (l. Livius, Epit. LIV.). Tíz évvel később, Kr. e. 131-ben Caius Cæcilius Metellussal együtt censor volt. (Liv. epit. LIX. *Tunc primum uterque ex plebe facti censores.*)

(*Sextus*) Pompeius, 97. Valószínűleg Gnæus Pompeius Strabo

P (175.) és Sextus Pompeius (175.) apja és a triumvirnek (Cn. Pompeius Magnusnak) nagyatyja volt.

Pompeius.

(*Sextus*) *Pompeius* (filius), 175. Az előbbeninek fia volt (?) Cicero tudós, bölcs, jeles philosophiai képzettségű, (*stoicus*) a geometriában is jártos embernek mondja; (Cicero, De or. I. 67. III. 78. De off. I. 19.)

(*Quintus*) *Pompeius Bithynicus*, 240, 310. (A. F.) A *Bithynicus* nevet onnan kapta, mivel Bithynia (a Pontus Euxinustól délnyugatra eső) ázsiai birodalmat, a melyet királya, Nicomedes örökségképen hagyott a rómaiakra, Kr. e. 74-ben mint római provinciát szervezte. Kr. e. 48-ban Quintus Pompeius Bithynicust Aegyptusban Cneius Pompeius Magnussal együtt megölték.

(*Cneius*) *Pompeius Magnus*, 230, 239, 311. A hirneves triumvir, a nagy Pompeius, a nagy hadvezér értendő, a ki Caius Julius Cæsarral harczolt az egyeduradalomért, (I. Bevezetés IX. 1. és I. BOISSIER GASTON I. M. *Caesar és Cicero* cz. fejezetét a 233. lapon). Született Kr. e. 106-ban. Atyját Cneius Pompeius Strabot (I. ezt) azzal vádolták, hogy a Kr. e. 89. évben Asculum itáliai (picenumi) városnak elfoglalásakor (I. Picenumi föld) a hadi zsákmányt a maga számára foglalta le. Ezért azután Kr. e. 87-ben, atyja halála után Cneius Pompeiust perbe fogták, és azt kívánták tőle, hogy örökségéből térítse meg ama jogtalanul szerzett vagyont. Cneius Pompeius Kr. e. 83-ban, 23 éves korában a Cinna ellen harczoló Sulla táborában tűnt ki először (I. Sulla). Továbbra is Sulla hive maradt és mellette harczolt. Majd Kr. e. 80—72. közt Hispaniában harczolt a lázadó helytartó, Sertorius ellen, Kr. e. 73—71. közt pedig a Spartacus vezérlete alatt felkelő rabszolgák ellen küzdött, kiknek csapatait utóbb végképen megsemmisítette. Kr. e. 70-ben első ízben volt consul. Hadvezéri dicsősége és hire ekkor már igen nagy volt. Kr. e. 67-ben a kalózok elleni háborúban tűnt ki, végképen kipusztítván a veszedelmes ellenséget a földközi tengerről. Kr. e. 66-ban Mithridatest verte meg Pompeius (I. Mithridatesi háború), a III. mithridatesi háborúban, Kr. e. 64—63. közt szervezte az ázsiai római államot, a Mithridates birodalmából kikerült provinciákba is Rómától függő hűbéres királyokat helyezve. (Ilyen hűbéres király volt a már említett Deiotarus,

Galatia fejedelme is, (l. Deiotarus.). Kr. e. 61-ben Pompeius, seregét elbocsátván, Rómába tért vissza. Ugyanezen évben azt indítványozta, hogy az ő veteránjai (a sok háborúban kiérdemesült harczosai) között bizonyos területek osztassanak fel letelepedési helyekül örök-birtokul. A senatus ebbe bele nem egyezett. Pompeius ekkor végleg meghasonlott a kormánypárttal. Kevéssel ezután Kr. e. 60-ban a senatus és a senatuspárt (kormánypárt) ellen Pompeius Cæsarral (l. Caius Julius Cæsar) és Crassussal (l. Marcus Licinius Crassus Dives) szövetekezett. A három államférfiúnak ezen szövetsége volt az u. n. első triumviratus. Sokat tudtak keresztülvinni ezen férfiak egyesült erővel, erőszakosan is a senatus ellenére. Szövetségüket Kr. e. 56-ban megújították. Utóbb Cæsar monarchikus törekvései és Pompeiusnak ugyancsak a maga egyeduralmára irányuló politikája a két nagy ember egymással való meghasonlását idézték elő. Kr. e. 49-ben azután kitört a polgárháború, az *uralomharcz* Cæsar és Pompeius között. A háború Pompeius teljes vereségével végződött Kr. e. 48-ban Pharsalusnál (l. Bevezetés X. l.) A csata után Pompeius Aegyptusba menekült, a hol meggyilkolták. Pompeius mint szónok is elismerésre tudott szert tenni; (l. Quintilianus, XI. 1, 36. . . *Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiae, sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator*).

(*Quintus*) *Pompeius Rufus*, 206, 304, 306. Kr. e. 88-ban Lúcius Cornelius Sullával együtt volt consul. Kr. e. 91-ben szerepelt mint praetor (l. Cicero, *De oratore* I. 168). Már mint tribun Kr. e. 100-ban az optimaták pártján állott és a száműzött Quintus Metellus Numidicus (l. ezt) visszahívását hozta javaslatba. Eleinte Publius Sulpicius Rufus (l. ezt) hive volt, később ellenségévé lett és Kr. e. 88-ban, a midőn Sulla elhagyta Rómát, hivatalától megfosztva, mint száműzött Nólába (l. ezt) kényszerült menni. Utóbb Sullával együtt visszatérhetett Rómába. Sulla mikor Görögországba készült, Quintus Pompeius Rufusra bízta Italia őrizetét. Mig Sulla távol volt, a Cneius Pompeius Strabótól (l. ezt) felbujtogatott katonák a táborban megölték Quintus Pompeius Rufust (l. még Sulla).

(*Cneius*) *Pompeius Strabo* (Sex. F.), 175. A nagy Pompeius-

P
Pompeius.

P *Pomponius.* nak, Cneius Pompeius Magnusnak (l. ezt) atyja volt. A Kr. e. 89. évben mint consul szerepelt. Ez az év volt a szövetségesek elleni háborúnak második esztendeje (l. Caius Marius), a mikor Cneius Pompeius Strabo elfoglalta Asculum városát (l. Cneius Pompeius Magnus és l. Asculum). Ez alkalommal a marsusok népe ellen kiváló sikerrel harczolt. (Ez a néptörzs Italia közepe táján, Rómától keletre, a mai Aquila körül lakott.) Kr. e. 87-ben Cneius Pompeius Strabot a villám sújtotta agyon.

(*Cneius*) *Pomponius*, 182, 207, 221, 227, 305, 308, 311. Tribune volt Kr. e. 90-ben. Sulla rémuralma alatt veszett el Kr. e. 82-ben, (l. Sulla). Cicero (De or. III. 50.) rossz szónoknak tünteti fel.

(*Titus*) *Pomponius Atticus*, 10, 13, 72 és sok helyütt. Cicero hirneves barátja értendő, (l. Bevezetés XV. l. és l. BOISSIER GASTON i. m. *Atticus* a. a 135. l.-tól a 175. lapig). Született Kr. e. 109-ben, meghalt Kr. e. 32-ben. Cicero *Brutus* cz. művének dialogusában ő szerepel Cicero és Brutus mellett. A római lovagrendből, azaz a pénzaristocraták osztályából való volt. Hosszú ideig tartózkodott Görögországban, kitünően ismerte a görög irodalmat, pártfogója volt a görög művészeknek, kitünően beszélt és irt görögül. Ilyen félig-meddig már görög ember lévén, *Atticus*-nak, azaz *atticainak*, görögnek nevezték. Soha kiváló politikai szerepet nem játszott, de roppant vagyona, nagy műveltsége, világlátottsága és finom, simulékony társadalmi modora révén Titus Pomponius Atticus a Cæsar-korabeli társadalomban előkelő helyet foglalt el; római palotájában az akkori Róma kitünőségei szívesen fordultak meg. Vagyonát mint könyvkiadó is tetemesen növelte Atticus. A korabeli írók nagy részének, első sorban Cicerónak műveit külön e célra tartott rabszolgákkal másoltatta, az ő műhelyéből kerültek e művek a könyvpiacra, a közönség elé. És Cicero művei jól jövedelmeztek. Ez említett körülményből is magyarázható Cicero és Atticus szoros viszonya. De Atticus maga is munkálkodott az irodalom, nevezetesen a történetírás terén. *Liber annalis* című munkájával — a mely kölömben elveszett — kiváló szolgálatot tett a korabeli íróknak és tudósoknak. A *Liber annalis* Róma történelmének compendiuma volt; pontos chronologiai ada-

tok, s az események lelkiismeretes felsorolása igen becsessé tévék **P**
 e munkát, melynek nagy hasznát vette Cicero is, éppen ezen *Bruti-*
us című művének megírásánál (l. Brutus, 3, 15, 20. és köv.). *Pontidius,*
Porcius.

Atticus mint magánember sem foglalt el valamilyen határozott politikai pártállást, az uralomharcz idejében is meg tudta óvni közömbösségét. (l. BOISSIER GASTON, I. M. i. h.).

(*Marcus*) *Pontidius*, 246. Ismeretlen.

(*Caius*) *Popilius* (Laenas), 95. Publius Popilius Laenasnak (l. ezt) fia volt. Egyébként ismeretlen.

(*Marcus*) *Popilius Laenas*, 56. Consul volt Kr. e. 359-ben. Róla Livius (VII. 12.) beszéli, hogy abban az időben a midőn Rómában a patriciusok és plebejusok közti ellenségeskedések miatt már-már belső háborútól lehetett tartani, hogy ekkor Marcus Popilius Laenas és Cneius Manlius consulok alatt *Tibur* Rómától keletre eső latin városból éjjel fegyveres sereg jött Rómába. A támadó tiburiakat a consulok vissza tudták verni. (l. Livius u. o. . . . *Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque iam seditionem inter patres et plebem metu tam propinqui belli compressam . . .*).

(*Publius*) *Popilius Laenas*, 95, 128. Caius Popilius Laenasnak atyja volt. Kr. e. 132-ben mint consul szerepelt. Tiberius Gracchus halála után erősen kezdette üldözni Tiberius Gracchus párthíveit, a miért azután Caius Gracchus Kr. e. 122-ben számkivetette. A rákövetkező évben azonban Lucius Bestia néptribun ismét visszahívatta a száműzöttet.

(*Caius*) *Porcius Cato*, 108, 128. Marcus Cato Censorius unokája volt. Mint consul szerepelt Kr. e. 114-ben. (Ugyanezen évben született Hortensius, a nagy szónok, l. Quintus Hortensius). Mint hadvezér szerencsétlen volt. Utóbb zsarolással vádolták, azután azzal, hogy a iugurthai háborúban Iugurthától megvesztegettette magát. Ekkor számkivetették, (lásd Livius, Epit. LXIII. és Vell. II. 8.).

(*Marcus*) *Porcius Cato*, (Censorius), 50. és köv. 63, 65. és köv. 75, 77, 81. és köv. 89, és köv. 293. és köv. 298, 333. Nagy volt mint hazafi, mint senator, mint hadvezér és mint szónok. Született Kr. e. 239-ben — (így írja Livius és Plutarchus) — Cicero

P

Procius. szerint 234-ben, meghalt Kr. e. 149-ben, (l. Velleius, 1, 12. : *Ante triennium quam Carthago deleatur, M. Cato perpetuus diruendae eius auctor L. Censorino, M. Manilio cons. mortem obiit...*). Livius és Plutarchus szerint kilenczven, Cicero szerint nyolczvanöt éves korában halt meg. Kr. e. 204-ben volt quæstor, 199-ben ædilis, és 195-ben consul Lucius Valerius Flaccussal együtt. Mint az erkölcsök szigorú bírálója kapta meg a *Censorius* nevet. (A censor ugyanis hivatalából kifolyólag volt az erkölcsök öre, Cato egész életében, mint író is, szigorú erkölcsbíróként szerepelt, innen eredt ez említett név). Cato katonai pályáját a második pún háborúban kezdette (l. Pún háború). A púnok hatalmát veszedelmesnek látván Rómára nézve, a III. pún háború előtt kimondotta, hogy Carthagót el kell pusztítani (... *ceterum censeo Carthaginem esse delendam*). (l. Pún háború). Mint hadvezér utóljára a syriai háborúban szerepelt, a midőn Kr. e. 190-ben III. Antiochust, Syria királyát Thermopylænél (Közép-Görögországban, Locrisban) legyőzte. (Antiochust a rómaiak főleg azóta tekintették ellenségüknek, a mióta a legyőzött és bújdosó Hannibal pún hadvezérnek udvarában menedéket nyújtott). A Kr. e. 184. évben Marcus Porcius Catot censorra választották meg, consultársával Lucius Valerius Flaccussal együtt. Plinius N. H. VII. 27. (28) a. Catót *optimus orator, optimus imperator, optimus senator* szavakkal jellemzi. Legszebben nyilatkozik róla Livius történetíró, (XXXIX. 40.) ezen szavakban: *In hoc viro tanta vis animi ingenique fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur...* Cato leghíresebb munkája *Origines* című történelmi műve volt, mely hét könyvben tárgyalta a Róma alapításától a szerző koráig történeteket. E műből csak csekély töredékeket bírunk. Cato szónoklatai is egy-egy kis töredék kivételével mind elvesztek.

(*Marcus*) *Porcius Cato*, 222. Marcus Porcius Cato Uticensis atyja értendő, (l. a következőt). Néptribun volt és mikor a prætori hivatalra pályázott, Kr. e. 91-ben meghalt, (Gellius, XIII. 20, 14.).

(*Marcus*) *Porcius Cato* (Uticensis), 118. Marcus Porcius Cato Censoriusnak dédunokája volt. Athenodorus kisázsiai stoicus bölcsésznek tanítványa és lelkes híve volt a stoicusoknak. Midőn a

pharsalusi csata után (l. Cneius Pompeius Magnus) Pompeius P
 párthívei még egyszer megkísérlették a Cæsar ellen való harcztot, *Porcius, Protas.*
 Thapsus (Africa éjszakkéleti, tengerparti) városa mellett Kr. e. *goras.*
 46-ban iszonyú vereséget szenvedtek. Cato a köztársaság ügyének
 vesztét látván ezen vereségben, a Carthagótól éjszakra eső Utica
 városában öngyilkossá lett. (Innen: *Uticensis*). Mint szónok
 kitűnt, (l. Quintil. XI. 1, 36. *Hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit*). Cicero az itt idézett helyen (Brutus
 118.) és egyebütt is (Parad. procem. 1. és köv.) magasztalja szó-
 noki tehetségét.

(*Lucius*) *Porcius Licinus*, 60. Fia volt Lucius Porcius Lici-
 nusnak, a ki mint prætor Kr. e. 206-ban résztvett a Sena melletti
 ütközetben. Prætor volt Kr. e. 193-ban, (Livius XXXIV., 55.).
 Mint consul Kr. e. 184-ben (Livius XXXIX., 32.) a ligurok ellen
 harcztolt. (l. Ligurok, l. még Senai ütközet).

(*Titus*) *Postumius*, 269. Prætor volt Kr. e. 57-ben.

Postumius Albinus (pap), 135. Egyébként ismeretlen.

(*Aulus*) *Postumius Albinus*, 81. Consul volt Kr. e. 151-ben
 Lucius Licinius Lucullussal együtt. Írt egy római történelmet
 görög nyelven. Tudós ember volt és jó szónok. (l. Gellius N. A.
 XI. 8. és Cicero Acad. II. 137.).

(*Aulus*) *Postumius Albinus*, 135. Consul volt Kr. e. 99-ben.

(*Spurius*) *Postumius Albinus*, 94. Consul volt Kr. e. 148-ban
 Lucius Calpurnius Piso Cæsoninussal együtt. Ugyanezen évben
 született Lucilius, a satiraköltő. (l. Caius Lucilius).

(*Spurius*) *Postumius Albinus*, 128. Consul volt Kr. e. 110-ben
 Marcus Minucius Rufussal együtt. A Iugurtha elleni háborúban
 szerepelt. (Sallustius, Iugurtha, c. 36.) Azok közül való volt, a kik
 Iugurthával (jó pénzért) egyezkedtek. (l. Iugurtha-féle össze-
 esküvés).

Prodicus, 30, 292. Az Atticától délkeletre eső Ceus (Keos)
 szigetéről való sophista volt. Mint szónoklattanító nagy hírnek
 örvendett, (l. Plato Phædr. 267, B. és Cicero De Or. III. 128.).

Protagoras, 30, 46, 292. Abdera városából való (l. Abderai)
 nagyhírű sophista és szónoklattanító volt. A Kr. e. 480. és
 410. év közt élt. Philosophiával, retorikával és grammatikával

P foglalkozott, (l. Plat. Phædr. 267. C. és Cicero, De Oratore, III. 128.).

*Proto-
genes,
Pupius.*

Protophenes, 70. Rhodus, (kisázsiai görög) szigetről való elsőrangú festőművész volt, Apelles kortársa, (l. Apelles). Apelles és Protophenes a művészetben ugyanazt az irányt követték, mindketten a gondolható legmagasabb fokú illúzióval hatottak. Protophenes művei közül a leghíresebb volt a *Jalyosos*, azaz a rhodusi nemzeti ősi herost ábrázoló festmény. Ezen művén a nagy művész hét (avagy tán tizenegy?) évig dolgozott. Oly remek festmény volt ez, hogy Demetrius Poliorcetes, Nagy Sándor utódainak egyike, meghódítván Rhodust, a várost nem pusztította el, csakhogy az itt említett műben kár ne essék. (Jalyososra von. lásd Cicero Or. 5. Demetrius P.-re von l. Plutarchus, Demetrius, 22. és l. még ezen névmutatóban: Rhodus a. is).

Pún háború, 57, 60, 75. és köv. Róma, a nyugati szárazföldi és Carthago, a nyugati tengeri főhatalma között régóta ellenséges volt a viszony. A versengésből háború lett. A rómaiak és carthagóiak között első ízben a Kr. e. 264. évtől a 241-ig folyt a háború. Ezen első pún háborúban Sicilia birtokáért küzdött a két főhatalom; a rómaiak a háború tartama alatt hajóhadat szerveztek, és az első pún háború a rómaiak győzelmével végződött, a carthagóiaknak le kellett mondaniok Siciliára való igényeikről. A megtorlás vágya, újbóli versengés, féltékenység szülte a második pún háborút, a mely a Kr. e. 218. évtől a 201. évig tartott. Ezen második pún háborúban szerepelt *Hannibal*, a púnok nagy — (sőt minden idők egyik legnagyobb) hadvezére, ki több ízben fényes győzelmet aratott a rómaiak felett. De végre is ezen második pún háború a rómaiak győzelmével végződött. (l. Publius Cornelius Scipio Africanus Maior). A carthagóiak elfogadták Róma lealázó békefeltételeit. A Kr. e. 149. évben azonban megszegték a békét, fegyvert fogván a rómaiak hű embere, *Massinissa* afrikai király ellen. A rómaiak erre hadat indítottak a carthagóiak ellen. Ezen *harmadik pún háború* a Kr. e. 149. évtől a 146. évig tartott és Carthago pusztulásával végződött. (l. Marcus Porcius Cato Censorius és l. Publius Cornelius Scipio Africanus Minor).

(Marcus) Pupius Piso Frugi Calpurnianus, 230, 236, 240,

308, 310. (M. Pupius örökbefogadta volt). Kr. e. 83-ban quæstor **P**
volt, Kr. e. 61-hen consul, Kr. e. 69-ben proconsul Hispániában. *Pyrrhus*
Tudós ember volt és jó szónok. A bölceletben a peripateticusokat követte. Mint peripateticus bölcselő szerepel Cicero *De finibus bonorum et malorum* című művének dialogusában. Athenæben Antiochus és a nápolyi Staseas voltak Marcus Pupius Piso oktatói a philosophiában. Staseas hosszabb ideig Piso házában is tartózkodott; (Cicero, *De Oratore* I. 104.; *De finibus*, V. 8, 75.).

Pyrrhus, 55, 61. (I. Appius Claudius Caecus 55.). A rómaiak a Kr. e. 282. évtől a 272-ig a délitáliei Tarentum városával háborúskodtak (régi jogokért és régi szerződések miatt). Ezen háborúban Pyrrhus, Epirus, Görögország éjszaknyugati tartományának királya, a ki igen jeles hadvezér volt és már régóta akart a nyugaton hódítani, zsoldos seregével a tarentumbelieket segítette Róma ellen. Több ízben győzte le ezután Pyrrhus a rómaiakat, míg végre Kr. e. 275-ben nagy vereséget szenvedett Beneventum mellett, Samniumban, Itáliában. Pyrrhus ezen vesztesége után végleg lemondott azon reményéről, hogy Itáliában nagyobb területet hódíthat népének és a görög nemzetnek. Kr. e. 272-ben a hős fejedelem Argosban meghalt.

(*Lucius*) *Quinctius*, 223. Tribun volt Kr. e. 74-ben. Cicero **Q**
(pro Cluentio 77.) *homo maxime popularis, qui omnes rumorum* *Quinctius.*
et contionum ventos colligere consuesset . . . szavakkal jellemzi,
(I. még Quintil. V. 13, 39.).

(*Titus*) *Quinctius Flamininus*, 109, 259. Consul volt Kr. e. 123-ban Quintus Cæcilius Metellus Balearicussal együtt, (I. Quintus Cæcilius Metellus Balearicus).

Reatinus (*reatei*), 241. Reate nevű középitaliai, sabin területen fekvő városból valót jelent. (I. Varro). **R**

Restio, I. Antius.

Rhamnusi, 47. Rhamnus nevű közép-görögországi, Attica éjszakkeleti részén fekvő községből valót jelent, (I. Antiphon).

Rhodusi, *Rhodusiak*, 51, 79, 245, 307, 312. Rhodus szigetről, Rhodus városából valót jelent; a rhodusiakat, így: rhodusi szónokokat is, (I. Rhodus).

Reatinus,
Rhodusi

R *Rhodus*, 1, 151, 307, 316. Rhodus, kisázsiai görög szigetnek *Rhodus*, hasonnevű városa értendő. Ez a város Athenæ mellett a művészetek, tudományok, különösen a szónoki művészetnek főhelye volt. Aeschines szónokiskolát alapított Rhodusban, ez iskolát azután igen sokan látogatták, (l. Cicero, De or. II. 3.). Ez az iskola terjesztette az ú. n. rhodusi stílust, a rhodusi szónoklati modort (*genus Rhodium*), a mely az attikai és az ázsiai stílus közt középpütt állott, azaz nem volt sem fölötte áradozó (mint az ázsiai stílus), sem fölötte szigorú (mint az attikai stílus), (l. Quintil. XII. 10, 16. és köv.).

Roma, 39, 127, 167, 171, 258, 306—311, 314, 316. Róma, Latium (Itália) városa értendő, mint a régi Itália fővárosa, s mint a római birodalom főhelye, irányadó központja.

Romulus, 40. A mesebeli Romulus, Remus fivére értendő. Romulus a királymondában mint Róma alapítója és első királya szerepel. (l. NIEBUHR, Röm. Gesch. Berlin, 1853. 125. l.).

(*Quintus*) *Roscius*, 290. (Gallus). Hírneves komikus színész volt, kiért Cicero Kr. e. 76-ban *pro Qu. Roscio comoedo* cz. védőbeszédét tartotta. Roscius az ókornak egyik legnagyobb színésze volt, kinek a virtuozitása közmondásossá lőn. Cicero nagyrabecsülte Rosciust; műveiben több helyütt magasztalja a nagy művészt, (l. Cicero Orat. pro Quinct. 78. és De Or. I. 130.).

(*Sextus*) *Roscius Amerinus*, 312. Ameria (Italia Umbria nevű tartományának i. n.) városából való volt. Cicero huszonhét éves korában Kr. e. 80-ban tartott ezen Sextus Rosciusért védőbeszédet (l. Cicero, Oratio pro Sexto Roscio Amerino és Cicero: Orator, 107.).

(*Quintus*) *Rubrius Varro*, 168. Néptribun volt Caius Gracchussal együtt Kr. e. 122-ben Caius Gracchus párthíve volt. Kr. e. 88-ban Mariussal együtt a *rossz hazafiak* (mali cives l. Sulla) jegyzékébe került.

(*Caius*) *Rusius*, 259. és köv. Ismeretlen.

(*Caius*) *Rusticelius Bononiensis*, 169. Bononia városából való volt. (Bononia a régi Belgica éjszaknyugati partján keresendő, a mai Belgium éjszaknyugati határán). Egyébként Caius Rusticelius B. ismeretlen.

(*Caius*) *Rutilius*, (*Rufus*) 147. Valószínűleg fia vagy közeli R
 rokona volt *Publius Rutilius Rufus*nak, (l. ezt), annak, a ki *Mu-* *Rutilius*
cius Scævola pontifexnek volt barátja. Így azután *Caius Rutilius*
 az ifjabbik *Scævola*, (*Quintus Mucius Scævola*) barátja lőn. Ez az
 ifjabbik *Scævola* Kr. e. 54-ben volt tribun. Az itt említett férfiak-
 hoz vonzódott *Brutus* is, és gyakran hallotta beszélni *Caius Ruti-*
lius az öreg *Scævola*ról, kiről ismét *Publius Rutilius*, az idősebbik
Scævola barátja sokat beszélt *Caius Rutilius*nak, (l. *Quintus*
Mucius Scævola 147. és *Quintus Mucius Scævola* pontifex maxi-
 mus P. F. 115, 145. etc végre *Quintus Mucius Scævola* Q. F.
 102, 212. etc.).

(*Publius*) *Rutilius Rufus*, 85. és köv. 87, 89, 110, 113, 116,
 118. Cicero De Or. I. 227. a *homo doctus et philosophiae (sc. Stoi-*
cae) deditus szavakkal jellemzi, *Vellejus* pedig (II. 13.) a *virum*
non saeculi sui, sed omnis aevi optimum szavakban nyilatkozik
*Publius Rutilius Rufus*ról, e szigorú erkölcsű, komoly férfúró, a
 ki minden tekintetben stoicus volt. (l. Stoici). Kr. e. 105-ben
 consullá lőn, kevéssel azelőtt a *Iugurtha* elleni, még előbb pedig
 a numantiai háborúban szerepelt. (l. *Iugurtha*-féle összeesküvés
 és Numantiai szerződés). Kr. e. 98-ban *Quintus Mucius Scævola*
 pontifex maximust s proconsult mint legatus, azaz alvezér és
 alkormányzó Ázsiába követte. Az itt említett proconsulhoz szoros
 viszony fűzte *Publius Rutilius Rufus*t, politikai meggyőződése
 megegyezett a *Scævola*éval, és úgy miként *Scævola*, *Rutilius* is
 nagy gyönyörűségét lelte a jogtudományban. (l. *Caius Rutilius*).
 A proconsul mellett Ázsia provincziának közigazgatása körül
 működve, kiváló becsületességének és igazságszeretetének adta
 számos jelét. De épen ezen jeles tulajdonai miatt az ázsiai adó-
 bérlők (*publicani*), kiknek zsarolásait *Rutilius* nem nézte egyked-
 vűen, ellenségeivé lettek. E kapzsi emberek most bosszúból *Ruti-*
*lius*at vádolták zsarolással (*repetundarum*) és — noha teljesen
 ártatlan volt — keresztülvitték elítéltetését is Kr. e. 92-ben. Bírái
 a római lovagrendből, nagyobbára ugyancsak az állami adók
 bérlői közül valók voltak. *Rutilius* ez alkalommal maga tartott
 védőbeszédet a saját ügyében, igen egyszerű, keresetlen modor-
 ban, stoicus módjára beszélt, de talán épen mert védőbeszédében

R a szónoki hatást nem kereste és nem engedte, hogy ügyében mások is szónokoljanak, elítéltetését nem kerülhette ki: számkivetésbe kellett mennie, (l. Cicero, De Or. I. 229.). Mint száműzött Smyrnában tartózkodott (l. Smyrna), hol tudományos és írói munkássággal töltötte idejét Kr. e. 78-ban itt Smyrnában látta őt Cicero. Rutilius mint szónok a jelesebbek közül való volt, főnt említett védőbeszédén (*pro se contra publicanos*) kívül is tartott beszédeket, beszédei azonban mind elvesztek. Valószínűleg Smyrnában a száműzetésben írta meg önéletrajzát is (Tacitus, Agricola, c. 1.), írt egy római történelmet is görög nyelven.

S
Sacer
(mons),
Scaevola.

Sacer (mons) (Szent hegy), 54. A Kr. e. 496—494. évek körül a római állam erejét belső viszály emésztette. A plebeius földművelő kisbirtokosok ugyanis a gyakori háborúk, nagy adók, nagy kamatok következtében mindinkább eladósodtak és nyomorba jutottak, amaz idők kegyetlen törvénye értelmében pedig a fizetni nem bíró szegény ember személyével is szabadon rendelkezhetett a hitelező. A hitelezők gazdag patriciusok voltak, kik rabszolgaságra hűszolták adósaikat, ha nem tudtak fizetni. A plebeiusok végre megsokalták a sok szenvedést, azt a sok bánatalmaztatást, gyalázatot, a mit a hitelezők kegyetlensége folytán el kellett viselniök, és elhatározták, hogy Rómából kivándorolnak és egy, a várostól háromnegyed mértföldnyi távolságban, az Anio folyó mellett (Rómától éjszakra) fekvő dombon, (a melyet később *Mons Sacer*-nek neveztek el), új várost alapítanak, és Róma ellenségei ellen többé nem harcznak. (l. Marcus Valerius Maximus; l. még MARTHA, Brutus, 35. l. 54. 'sacer' a.).

Samus, 156. Samos, kisázsiai görög sziget értendő.

Saturninus, l. Appuleius.

(*Lucius*) *Saufeius,* (PIDERIT: Sabellius?) 131. Gazdag római lovag volt, Atticus barátja és kortársa. (l. Titus Pomponius Atticus, l. még Corn. Nepos, Atticus 12. és Cicero Epist. ad. Atticum, I. 3, 1.; II. 8, 1.; IV. 6, 1. stb. és MARTHA, Brutus, 98. lap, 131. p. L. Saufeio a.).

Sándor, l. Nagy Sándor.

Scaevola, l. Mucius.

(*Marcus*) *Aemilius* *Scaurus*, 110—112, 116, 132. Consul **S** volt Kr. e. 115-ben *Marcus Cæcilius Metellussal*, *Metellus Macedonicus* harmadik fiával együtt. Mint censor szerepelt a Kr. e. ^{*Scaurus,*} 109. évben. Az *optimata* pártnak egyik legkiválóbb vezérférfa, ^{*Scribonius.*} tanácsfő, (*princeps senatus v. curiae*) volt, (l. Cicero pro Sestio, oratio 101. . . . *a Graccho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem nunquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit . . .*) *Der hohe Ernst und die unerschütterliche Festigkeit seines Charakters, durch die er hoch über seine Zeitgenossen hervorragte, prägte sich auch in seiner Rede aus*, (l. *PIDERIT*, *Brutus*, Index, 282. l. *M. Aemilius Scaurus a.*). Számottevő szónok volt (l. Cicero *De oratore* I. 214. *In dicendo minime contemnendus . . .*) Megírta a maga életrajzát, és ezt a művet *Lucius Fufidiushoz* intézte, (l. *Lucius Fufidius*). *Scaurus*ról és versenytársáról, *Rutiliusról* Cicero még *De oratore* cz. művében is megemlékezik. (De orat. II. 280. l. még *PIDERIT*, *Brutus*, Index, 282. l. f. i. h.).

(*Marcus*) *Aurelius Scaurus*, l. *Aurelius*. (Consul Kr. előtt 108-ban.)

Scipio, l. *Cæcilius*, *Cornelius* és *Licinius*.

(*Caius*) *Scribonius Curio* (avus), 110, 122. és köv. *Prætor* volt Kr. e. 121-ben. A vérfertőzéssel vádolt *Servius Fulviust* védelmezte. Ezen perről bővebbet nem tudni.

(*Caius*) *Scribonius Curio* (pater), 182, 192, 210, 213, 216—220, 227, 234, 305, 311. *Néptribun* volt Kr. e. 90-ben. Ez évben törént, a mikor mint *néptribun* beszédet tartott, hogy a közönség otthagytá magában. A *mithridatesi* háborúban mint *Sulla legatusa* (alvezére) szerepelt. Kr. e. 76-ban *consul* volt *Cneius Octaviussal* együtt (egy évvel *Cotta* előtt), a Kr. e. 75—73. években pedig *Macedonia proconsula*. Meghalt Kr. e. 53-ban. Róla mint szónokról Cicero *De oratore* cz. művében is nyilatkozik, (l. De or. II. 98. l. Még *Quintil.* XI, 3, 129 és Cicero, *Orator*, 129.).

(*Caius*) *Scribonius Curio* (filius), 218, 280, 283. Eleinte *Pompeius* párthíve volt, később mint *quæstor* Ázsiában Kr. előtt 53-ban *Cæsar* pártjára állott. Kr. e. 50-ben mint *néptribun* szerepelt és ezen minőségében is szolgálta *Cæsar* ügyét, emelte *Cæsar*

S tekintélyét, népszerűségét. Kr. e. 49-ben mint Cæsar legatusa (alvezére) az afrikai háborúban Juba, Numidia királya ellen harczolva elesett. Mint szónok is kitűnt, (l. Velleius, II. 48. . . . vir nobilis, eloquens, audax . . .).

(*Lucius*) *Scribonius Libo*, 89, 90. Néptribun volt Kr. előtt 149-ben, ugyanazon évben, a melyben Marcus Porcius Cato Censorius meghalt, a midőn Lucius Marcius Censorinus és Manlius Manilius voltak a consulok. Más hagyomány szerint Lucius Scribonius Libo egy évvel előbb, Kr. e. 150-ben, Titus Quintius Flaminius és Manlius Acilius consulok idejében volt néptribun, (l. Cicero: Epist. ad Atticum, XII. 5, 3.). *Ist jene Annahme richtig*, (hogy t. i. Kr. e. 149-ben volt tribun) *dann konnten nur wenige Tage zwischen den Verhandlungen über Libo's rogatio in Galbam und Cato's Tod liegen; war dagegen Libo schon 150. Tribun, so verstrichen zwischen beiden Ereignissen noch einige Monate.* Így PIDERIT, Brutus, i. kiad. Index, 260. l. ill. 259. l. *L. Scribonius Libo a.*

Sempronius törvénye, (lex) (frumentaria) 222. Caius Sempronius Gracchus gabonatörvénye értendő, (l. Caius *Sempronius* Gracchus), melyet a hatalmas néptribun Kr. e. 123. körül hozott. (Magára a törvényre vonatkozólag l. ezen névmutatóban a Marcus Octavius Cn F. (222.) a. cikket).

(*Caius*) *Sempronius Gracchus*, 99, 100, 109, 110, 111, 125, 126, 128, 296, 333. Körülbelül kilencz évvel volt fiatalabb bátyjánál, (l. Tiberius *Sempronius* Gracchus filius). Szellemi tehetség és szónoki képesség tekintetében túlhaladta testvérbátyját. (l. Velleius II. 6, 1.). Mikor ezt Kr. e. 133-ban megölték, Caius Sempronius Gracchus mint *triumvir agris dividendis* szerepelt, Kr. e. 126-ban quæstor volt Sardiniaiban, 123-ban néptribun, 122-ben másodizben néptribun. A népet, persze első sorban a plebset lekenyerező törvényei révén oly népszerűsége és hatalomra tett szert mint tribun, hogy már szinte mindent, a mit jónak látott, a mit akart, keresztül tudott vinni. Ő volt Rómának irányadó nagyura, a kinek erőssége a nép rokonszenve volt. Ép ezért a senatus, tekintve Róma akkori belső viszonyait, (l. Tiberius *Sempronius* Gracchus filius) nem tartotta tanácsosnak Caius Gracchussal

szemben határozott állást foglalni. Csak akkor, midőn Caius S Gracchus már szorosán vett államkormányzati kérdésekben is, a Sempronius melyekben a döntés a törvény értelmében a senatust illette meg, a senatus mellőzésével néphatározat (azaz a népgyűlés határozata) értelmében cselekedett: csak ekkor lépett fel a senatus a mindenható tribun ellen. Így midőn Gracchus nem a senatus, hanem a népgyűlés határozatából az elpusztított Carthago helyén (I. Pun háború) Iunonia nevű gyarmatot alapított, és oda gyarmatosokat telepített ki, a senatus a gyarmatosítással Afrikában elfoglalt néptribun távollétét arra használta fel, hogy Caius Gracchus népszerűségét, hatalmát aláássa. E célra meg tudta nyerni és fel tudta használni a római senatus Marcus Livius Drusus (C. F.) néptribunt, Caius Gracchus tisztársát. Ennek, a népet még a Gracchuséinál is jobban lekenyerező javaslatait a senatus mindenképen pártolta, és így lassankint meg tudta nyerni a népet is. Ez most elfordult Caius Gracchustól, s őt harmadizben már nem választotta meg néptribunnak. Gracchus és párthívei, a *democraták* ekkor erőszakkal akarván diadalra juttatni a népuralmat, fegyverhez nyúltak. Velük szemben állott a római senatus és ennek pártja, az *optimaták*. Kr. e. 121-ben véres utcái harcra került a dolog Rómában az optimaták és democraták közt. Ez alkalommal Caius Gracchust és tisztársát s hívét Marcus Fulvius Flaccust agyonütötték; ez utcái harcok alkalmával százával verték agyon Caius Gracchus párthíveit, az elfogottak közül pedig állítólag vagy háromezeret fojtottak meg a börtönökben. Így állott helyre a senatus tekintélye és Róma régi alkotmánya, (I. Livius, Epit. LXI.).

(*Tiberius*) *Sempronius Gracchus* (pater), 79. (P. F.) Az előbb említett Caius Sempronius Gracchus és (az alább következő) Tiberius Sempronius Gracchus T. F. atyja értendő. Kr. e. 177-ben és 163-ban consul volt, Kr. e. 169-ben pedig censor. Cicero (De oratore I. 38.) azt írja róla, hogy mint böles és erélyes államférfiú sokkal nagyobb jelentőségű emberré lön Tiberius Gracchus pater, mintsem mint szónok. *Apud Rhodios* cz. görög nyelven írt beszédéről bővebbet nem tudunk.

(*Tiberius*) *Sempronius Gracchus* (filius). 81, 95, 96, 103, 104,

S 107, 212, 296, 333. Caius Sempronius Gracchus testvérbátyja értendő. (V. ö. ezen névmutatóban a Caius *Sempronius* Gracchus cz. ezikket). Néptribunná lett a Kr. e. 134. évben. Ez évben kezdődtek a Gracchus-féle mozgalmak, a melyek a Kr. e. 121. évben Caius Gracchus megöletésével véget értek. Amaz időben válságos helyzetbe jutott a római állam. A római nép merő csőceseléknép kezdett lenni, melynek csak kis számú gazdag és önző nemes volt az élén, kik ezen csőceseléket azért tartották és mulattatták, hogy azt tétessék vele, a mit ők mondanak. A szerencsés háborúk következtében a rabszolgák száma igen felszaporodott, a szabad munkának helyébe Itáliában rabszolgamunka lépett, s a szabad emberek száma mind kisebbre kezdett apadni. A hódítások által nyert földeket, a melyek az ú. n. *ager publicus*-t képezték, a nemesek birtokolták, rabszolgákkal műveltetett nagybirtokok (*latifundia*) voltak mindenfelé, a melyekért birtokosaik, a nemesek az államnak semmit sem fizettek. Ezen bajokhoz járult, hogy Róma keményen bánt az itálokkal s döllyfösen a latinokkal, mert a római csőcesélék (*plebs*) nem akarta más valakinek saját kiváltságait átengedni. A provinciák népe pedig mindenütt el volt nyomva. Tiberius Sempronius Gracchus Kr. e. 134-ben néptribunná választatván meg, mindenekelőtt a dologtalan, teljesen szegény, gabonaadományokból tengődő csőceseléknépén kívánt segíteni. Javaslata hozta, hogy a már Kr. e. 376-ban Caius Licinius néptribun javaslatára meghozott, de már azóta rég elfeledett telektörvényt (*lex agraria*) újítsák meg. Ezen törvény értelmében a fegyverrel szerzett állami földbirtokból (*ager publicus*) senki 500 iugerumnál többet nem birtokolhatott. (1 iugerum kb. 9600 m²). Tiberius Gracchus most azt kívánta, hogy a nagy nemesi birtokok 500—500 iugerumon (és a két-két fiú számára engedélyezett 250—250 iugerumon) felül birtokolt részeit vegye vissza az állam, s az így nyert földek kis jószágokban osztassanak szét a szegény nép között. A gazdagok természetesen nem pártolták Tiberius Gracchus indítványát, s mivel a tribunok tizen voltak, felfogadták az egyiket, Marcus Octaviust, hogy a Gracchus javasolta törvény ellen tiltakozzék. (Az volt rendje, hogy nem lehetett törvényynyé semmi, a mi ellen valamelyik tribunus tilta-

kozott). De Tiberius Gracchus azt tanácsolta a népnek, hogy ezt **S** a tribunust előbb tegyék ki hivatalából, s úgy hozzák szóba a tör- *Sem-*
vényt. Tribunt hivatalából kitenni azonban a régi törvények *pronius.*
értelmében nem volt szabad. Mindazonáltal a nép megfogadta Gracchus tanácsát, s megszegvén az állam régi törvényeit, Marcus Octaviust kitette hivatalából, Tiberius Gracchus telek-törvényét (*lex agraria*) pedig elfogadta. A törvény végrehajtásával (három férfiút), Tiberius Gracchust, apósát, Appius Claudius, és öcsését, Caius Gracchust bízták meg, (triumviri agris dividundis). Ám, de Tiberius Gracchus nemsokára meggyőződött arról, hogy a régi alkotmányt sértő, erőszakos módon meghozott törvényt nehéz végrehajtani. Így hát a szegény népen egyszerre mégsem tudott segíteni törvényével. A nemesek gyűlöltek ezen törvénye miatt, s ő tudta, hogy ha a jövő esztendőben nem választják meg tribunnak, a nemesek megöletik. Gracchus tehát azon fáradozott, hogy a következő Kr. e. 133. évben tribunná legyen, a nemesek pedig azon voltak, hogy tribunná választatását megakadályozzák; ebből zendülés támadt, a melyben Tiberius Gracchust háromezrézével magával agyonütötték Kr. e. 133-ban. Tiberius Sempronius Gracchus (filius) Kr. e. 163-ban született s így csak harmincz évet élt. Nagy képzettségű, kiváló görög irodalmi műveltségű és jeles szónoki tehetséggel megáldott ember volt. E jeles tulajdonokkal ékeskedett testvéröccse Caius Gracchus is, sőt ez sok tekintetben túlhaladta testvérbátyját. (Tiberius Gracchusra és Caius Gracchusra vonatkozólag is l. Vell. II. 2. Cicero, De oratore I. 38. Plutarchus, Tib. Gracch. 9. stb.).

(*Cajus*) *Sempronius Tuditanus*, 95. Consul volt Kr. e. 129-ben, azon évben, a melyben Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus (l. ezt) meghalt. Írt egy *Commentarii* című történelmi művet is (L. Gellius, VII. 4, 1 és 4 és Dionysius Halic. antiqu. Rom. I. 11. Reá vonatkozólag l. még Livius Epit. LIX. is).

(*Marcus*) *Sempronius Tuditanus*, 72. Consul volt Kr. e. 240-ben Appius Claudius Centoval együtt.

(*Publius*) *Sempronius Tuditanus*, 58, 60. A cannæi csatában (l. Cannæi vész) mint *tribunus militum* kiváló bátorságának adta

S tanújelét, midőn az ellenség sorain keresztül útat tört magának (l. Livius, XXII. 50). Kr. e. 213-ban curulisi ædilis, Kr. e. 209-ben pedig censor volt (l. Livius XXVII. 11 és 36). Kr. e. 206-ban mint consul szerepelt (l. Livius XXIX, 11, 9.).

*Senai
ütk.,
Servilius tör-
vénye.*

A *Tuditanus* névre vonatkozólag l. Festus p. 352.

Senai ütközet, 73. Azon ütközet értendő, a melyben Marcus Livius Salinator (l. ezt) a Kr. e. 207 (206?) évben Hasdrubal pún vezért legyőzte. Ez az ütközet Sena Gallica (Italia Umbria nevű tartományának a Misus folyó torkolata mellett fekvő tengerparti) városa mellett volt. A várost a Galli Senones (l. Galliai föld) után nevezték el, már Kr. e. 289-ben tengerparti gyarmattá lőn az (*colonia Maritima*). Mai neve Senigaglia. Az itt említett ütközetben a római sereget Sena mellett állították csatasorba a vezérek (Marcus Livius Salinator és Caius Claudius Nero), a csata pedig a Sena Gallica városától éjszakra eső Metaurus folyó mellett volt (l. Aurelius Victor, 48. . . *apud Senam et Metaurum flumen*).

(*Quintus*) *Sertorius*, 180. Marius híve (l. Caius Marius); kiváló államférfiúi és hadvezéri tehetséggel megáldott ember volt, a ki a Kr. e. 83. év óta szerencsésen harczolt Hispaniában, a hova a Marius-párt részéről, mint proconsul küldték. Kr. e. 82-ben Sulla vezérei elűzték Hispaniából Sertoriust, a ki azonban több évi kalandos élet után visszatért oda és Lusitaniában önálló, Rómától függetlennek nyilvánított birodalmat alapított, a melynek ő lett a fejedelme. Sokáig sikertelenül harczolt ellene Quintus Metellus, majd Cneius Pompeius (l. Cneius Pompeius Magnus) is. Utóbb Sertorius Mithridatessel szövetekezett Róma ellen. De már Kr. e. 72-ben alvezére, Perperna éjszakteleti Hispániának Osca nevű városában orozva meggyilkolta. Sertorius Nursia nevű, közép-italiai sabin területen fekvő községben született és eleinte mint ügyvéd működött Rómában (l. Plutarchus, Sertorius c. 2.).

Servilius törvénye (lex), 161, 296. (l. Quintus Servilius Cæpio, consul Kr. e. 106-ban, Brutus, 135, 162, 164.) Ezen *lex iudiciaria* (azaz bíráskodásra vonatkozó törvény) értelmében az esküdtszéki bíráskodás joga, a melyet Caius Gracchus a senatori rendtől megvont, s a lovagok rendjére ruházott, egy időre ismét visszaszállott a senatori rendre, s úgy mint azelőtt, csak a senatus tagjai bíráskodtak.

kodhattak az esküdtszéknél, (l. Quintus *Servilius Caepio* 169, 206, **S** 223.). Caius Gracchus azzal, hogy a senatorokat ezen jogtól meg- *Servi-*
fosztotta, a senatus és az optimata-párt tekintélyét és hatalmát *lius.*
akarta csökkenteni (l. Caius Gracchus és l. Quintus *Servilius Caepio* f. i. h.).

(*Cneius*) *Servilius Caepio*, 78. Consul volt Kr. e. 169-ben Quintus Marcius Philippussal együtt.

(*Cneius*) *Servilius Caepio*, 97. Consul volt Kr. e. 141-ben Quintus Pompeius Rufussal együtt.

(*Quintus*) *Servilius Caepio*, 97, 161. Consul volt Kr. e. 140-ben ugyanazon esztendőben, a melyben Lucius Licinius Crassus, a szónok (l. ezt) született. Consultársa Caius Lælius Sapiens volt, (l. ezt.). A Viriathus elleni háborúban is szerepelt (l. Viriathus, l. még reá vonatk. Livius, Epit LIV.).

(*Quintus*) *Servilius Caepio*, 135, 161, 162, 164. Consul volt Kr. e. 106-ban. Ő volt a *lex servilia iudiciaria* szerzője (l. fentebb: *Servilius törv.*). Ezen törvény mellett szónokolt Crassus (*suasio legis Serviliae*). A lovagrend a *lex iudiciaria* miatt gyűlölte Quintus *Servilius Caepiót*, s Kr. e. 95-ben a lovagok által felbújtogatott Caius Norbanus néptribun hazaárulással vádolta, mivel Kr. e. 106-ban mint consul — állítólag — megrabolta Apollo templomát Tolosában (a mai délfranciaországi *Toulousa*-ban), s mivel Kr. e. 105-ben a Rómát fenyegető cimberék (egy vitéz, éjszak felől jött germán törzs) ellen szerencsétlenül harczolt. E vád ellen Crassus védelmezte *Caepiót*, de sikertelenül, a vádlottat számkivetették. Mint száműzött Smyrnában tartózkodott (lásd *Smyrna*).

(*Quintus*) *Servilius Caepio*, 169, 206, 223. Az idősebb Marcus Livius Drusus leányának, Liviának férje volt. (Marcus Livius Drusus volt Caius Gracchus ismeretes ellenfele, l. Caius Gracchus). Mint a lovagrendnek lelkes híve, az itt említett Quintus *Servilius Caepio* utóbb felesége fivérével ellenséges viszonyban élt (l. Marcus Livius Drusus 182, 222.), később Marcus Aemilius Scaurusnak (l. ezt) is ellenségévé lett. Azzal vádolták, hogy sógorát, az itt utóbb említett Drusust ő ölte meg. Kr. e. 91-ben ugyanis ezen Marcus Livius Drusus mint néptribun azt hozta javaslatba, hogy

S az esküdtszéki biráskodás jogát végleg vonják meg a lovagoktól és ruházzák át a senatorokra (l. Quintus Servilius Cæpio 135, 162, 164 és Servilius törv. l. még Caius Gracchus). Kr. e. 100-ban mint a hírhedt Lucius Saturninus néptribun ellenfele szerepelt Quintus Servilius Cæpio. Az említett néptribun ugyanis (l. Lucius Appuleius Saturninus) amaz évben Caius Marius (l. ezt) veteránjai számára erőszakos módon akart földeket kiesikarni, illetőleg e veteránok közt bizonyos területeket örök birtokul felosztani. Cæpio ekkor mint quæstor állást foglalt Saturninussal szemben, a miből zendülés támadt (l. Cicero, ad Herenn. I. 21). Kr. e. 90-ben a szövetségesek elleni báborúban küzdött Quintus Servilius Cæpio, s e háborúban el is esett.

(*Marcus*) *Servilius Geminus*, 269. Néptribun volt Kr. e. 60-ban.

(*Caius*) *Servilius Glaucia*, 224. A hírhedt Lucius Appuleius Saturninus néptribun (l. ezt) tisztvárosa volt. Mindketten Kr. e. 100-ban veszték el (l. Cicero, De Oratore III. 64. és pro Rabirio postumo oratio 14, a melyben *homo impurus, sed tamen acutus* szavakkal jellemzi Glauciát).

Servius Tullius, 39. A római királymonda szerint a Kr. e. 578. évtől az 535. évig (*ab urbe condita 176-től 219-ig*) uralkodott, mint Róma hatodik királya. Az ő nevéhez fűződik a *census* behozatala, azaz a római polgároknak vagyoni állásuk szerint való osztályozása, és a census alapján a hadi szolgálat nemének meghatározása. (A gazdagok mint lovasok, a szegényebbek, mint gyalogosak katonáskodnak.)

(*Caius*) *Sextius Calvinus*, 130. Consul volt Kr. e. 124-ben Caius Cassius Longinussal együtt, (l. Cicero, De oratore II. 249.).

(*Publius Sextius*, 180. Mint prætor kortesüzelmek miatt elítélték. Egyébként ismeretlen.

Sicilia, 46, 318. Sicília szigete értendő. E sziget őslakói a *sicanok* és *chymok* voltak. Ezeket a Kr. e. 1100. évben az Italiából jött *siculok* kiszorították lakóhelyeikből, úgy hogy az őslakók a sziget legnyugotibb részén voltak kénytelenek megvonulni. Majd a *phœniciaiak* számos gyarmatot alapítottak a szigeten. Később a *phœniciaiak* helyét carthagói gyarmatosok foglalták el. Utóbb

a Kr. e. VIII. században görögök árasztották el Siciliát, számos várost alapítottak, és csakhamar az egész szigetet *hellenizálták*, azaz göröggé tették, úgy hogy uralkodó nyelvvé Siciliában a görög lőn. A bevándorolt görögöket *siceliótáknak* hitták. Siciliának ezen görög korszakába esik a zsarnokok uralma. Ezeknek elseje *Phalaris* volt, ki Kr. e. 565-ben ragadta magához az uralmat.

A Kr. e. V. század II. felében véget ért a tyrannis vagyis a zsarnokok uralma. De a Kr. e. 376. évben I. Dionysius Syracusæ zsarnoka egész Siciliára kiterjesztette uralmát, őt követte az uralkodásban fia II. Dionysius, a Kr. e. 367. évben. Sicilia utolsó zsarnoka Agathocles volt, ki Kr. e. 317-ben ragadta magához az uralmat Syracusæben. Halála után a főhatalom a szigeten a carthagóiaké lőn, kikkel Sicilia birtokáért az első pún háborúban a rómaiak küzdöttek (I. Pún-háború). Ezen háború bevégeződván, Kr. e. 241-ben a rómaiak jutottak uralomra Siciliában (I. még Syracusæ).

(*Caius*) *Sicinius*, 263. Ismeretlen.

(*Cneius*) *Sicinius*, 216. Kr. e. 76-ban néptribun volt (. Plutarchus, c. 7.).

Silai (erdő), 85. Az Italia legdélibb részét képező, Bruttii nevű tartománynak hegységet borító erdeje volt a *Sila Saltus*, a hol a híres bruttii-i szurkot égették (I. Strabo, VI. c. 1. 9. p. 261. és egyebütt).

Silanus, I. Junius.

Sisenna, I. Cornelius.

Smyrna, 85. Smyrna, Lydiától délnyugatra eső ioniai, kis-ázsiai, tengerparti görög város értendő.

Socrates, 31, 292, 299. Az athenæi Socrates, a nagy görög bölcselő értendő. Kr. e. 469-ben született Athenæ egyik községében. Az ő idejében a Kr. előtti V. század közepe óta a dicsvágyó és tanulni akaró görög ifjúságot az ú. n. sophisták oktatták (pénzért) a gondolkodás és szónoklás művészetében. E sophisták többnyire általános műveltségű, ügyes emberek voltak, kik nem annyira tudományos gondolkodásuk önállóságával, mint inkább avval tűntek ki, hogy a tudományt népszerűsítették, s finomul elemző és vitatkozó modorukkal hallgatóik gondolkodó képessé-

S-gét fejlesztették, élesítették. Utóbb azonban arra vetemedtek a sophisták, hogy minden meggyőződés híjával, látszólag meggyőzően, bármely fölvetett tárgy mellett vagy ellen vitatkoztak, s a valóság és a társadalom alapjául szolgáló főelveket álokoskodásokkal elcsavarták és felforgatták, és magát a tapasztaláson alapuló igazságot elhomályosították. A sophisticának ez utóbb említett iránya ellen szállott síkra Socrates. Mint bölcselő egyesegyedül az emberrel és ennek erkölcsi erényeivel foglalkozott. Bölcséleti iránya tisztán ethikai volt. Jelszava a delphii templomra írt parancs volt: *Γνῶθι σεαυτόν* vagyis *ismerd meg tenmagadat*, azaz az önvizsgálat hiányaink fölismerésére fog vezetni, és el fog fojtani minden önelégültséget, minden túlságos önbizalmat. Socrates e parancsot nemcsak magára, hanem másokra is alkalmazta, a mennyiben fesztelen beszélgetésben, hallgatói egyéniségéhez mérten, ezeket kérdés és felelet nyomozó eljárása által oda ügykeztetett vinni, hogy saját tudatlanságuk öntudatára jussanak. Ez volt a Socrates ironiája. Miután Socrates így útját egyengette a tanulásnak és tanításnak, úgynevezett bábamesterségét alkalmazta, azaz alkalmas kérdésekkel hallgatóiból a valódi tudást mintegy kicsalta. Ez eljárásában az inductio rendszerét használta, mely abból állt, hogy a sok adott példából az általánost, a lényegest kikereste, és azután általános érvényű fogalmakat és meghatározásokat alkotott. Socrates gyakorlati életbölcseségre tanította az embereket, hogy elérhesse velök a boldogságot; a boldogságot csak erény által (mértékletesség, józanság, állhatatosság és igazságosság) szerezhetjük meg. Az élet célja az erény, vagyis a helyes célirányos cselekvés, mely azonban teljes tudás nélkül tehetetlen, azért erény és tudás egyet jelentenek; minthogy pedig a tudás tanítható, az erény is tanítható; a ki az erényt tanulta, az gyakorolja is, mert nem képzelhető, hogy valaki tanulta legyen a jót, és mégis elsőséget adna a rossznak. Socrates nem hagyott semmi irott munkát maga után. A mit tanairól tudunk, azt tanítványának Xenophonnak és Platonnak irataiból ismerjük. A Kr. e. 399. évben Socrates ellenségei, a sophisták, kiknek Socrates olyannyira ártott, kiknek tekintélyét úgyszólván aláásta volt, azon vádat emelték a nagy bölcselő ellen, hogy nem tiszteli azon isteneket,

a melyeket az állam tisztel, és hogy megrontja az ifjúságot, val- S
 lástalanságot terjesztve hallgatói közt. Socrates ugyanis gyakran Solon,
 beszélt saját daimonionjáról, a mely alatt azonban ő nem valami Sorai.
 új istent, hanem sejtelmet, belső sugallatot értett, mely őt bizo-
 nyos dolog végrehajtásától visszatartotta. Növelte a Socrates elleni
 gyűlöletet az is, hogy ő minden alkalommal az athenæi democra-
 czia ellen, Sparta oligarchikus intézményei mellett nyilatkozott,
 melyek a harmincz zsarnok ideje óta felette gyűlöletesek voltak
 (l. Critias, 29.). Ámbár a fentemlített vád egyes pontjai nem vol-
 tak kellően megokolva, Socratest mégis halálra ítélték és meg-
 itatták vele a méregpoharat, mert büszke, öntudatos és átalkodott
 magatartásával a vizsgálatnál a bírakat elkésérítette (l. Schill, Gö-
 rög irodalomtörténet, Budapest, 1892. Socratesre vonatkozólag
 l. még Plato, Symposion, p. 216. D. Cicero, Acad. II. 15. Itt
 Cicero Socrates ironiájáról mondja: *Socrates autem de se ipse*
detrahens in disputatione plus tribuebat eis, quos volebat refel-
lere. Ita cum aliud diceret, atque sentiret, libenter uti solitus est
ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν vocant . . .; l. még
 Cicero, De oratore I. 42; II, 270. stb. stb.)

Solon, 27, 39. A nagy görög törvényhozó értendő, a ki a hét
 görög bölcs között is helyet foglalt. Solon a Kr. e. 640. év körül
 született. A Kr. e. 594 év körül kezdett szerepelni mint Archon
 Eponymos, vagyis mint első archon, azaz az athenæi állam kor-
 mányát vezető férfiak elöljárója, elnöke. Amaz időben Athenæben
 meghasonlott a nemesség a polgársággal, pártvillongások voltak
 és Solonra bízta a béke megteremtését. Solon ekkor Athenæ
 alkotmányát demokratikus alapon szervezte, négy osztályra oszt-
 ván a lakosságot vagyoni állásuk szerint, tekintet nélkül nemes,
 vagy nem nemes voltukra. A hadi szolgálat minőségét így a va-
 gyoni állapottól tette függővé (l. Servius Tullius). Solon tekint-
 hető az athenæi democracia megteremtőjének. (Róla Cicero: De
 oratore I. 58, III. 56.) Még csak röviden megjegyezzük, hogy a
 nagy törvényhozó Kr. e. 559-ben Soli-ban Cyprus szigetén halt
 meg. Mint költő és szónok is kitűnt.

Sorai, 169. Sora nevű latiumi, itáliai városból valót jelent.

S
Spole-
tiumi,
Sulla.

Spoleitiumi (Spoletinus) 271. Spolegium nevű umbriai, itáliai városból valót jelent.

(*Caius*) *Staienus*, 241. Felvette a Caius Aelius Pætus Staienus nevet, azaz *beletolakodott* az Aelius nemzetségbe, a melybe jog szerint csak úgy kerülhetett volna, ha az Aelius nemzetség (Aelia gens) valamelyik tagja adoptálja, örökbefogadja vala (l. Cicero, pro Cluentio, 72. Topica 75).

Stoicusok (*Stoici*), 94, 116—120, 206, 309. Az alexandriai korszakban, azaz a görög nemzet önállóságának letűntével a bölcsészet azért nem szűnt meg fontos tényező lenni a görögök életében és irodalmában. Legnagyobb befolyással bírt a *stoa* bölcsészete, a *stoicusok* philosophiája. A *stoa* festményekkel ékesített tarka csarnok volt Athenæben, hol az iskola alapítója, cyprusi Zenon tanított, a Kr. e. 300. évtől a 265-ig. (*Στοὰ τοιαύτη* l. *Polygnotus*). Ő, valamint Cleanthes és Chrysippus voltak a *stoa* három oszlopa. Erkölcstanuk főbb pontjai: a boldogság abban áll, hogy a természettel összhangzásban éljünk, magunkat az értelmes világegyetem egyik részének tartsuk, és azért sorsunkban megnyugodjunk; a külső javak teljesen közömbös tárgyak legyenek; egyedüli célunk a bölcs cselekvés legyen; egyedül az erény jó; az erény csak egy, bár több alakban jelen meg; a bölcs minden jónak birtokában van. Az erkölcsösség az egyedüli jó, az erkölcstelenség az egyedüli rossz. A stoicusok székhelye Athenben, utóbb Pergamonban is volt; tanaik a rómaiaknál is elterjedtek (l. Panætius).

Stratocles, 42. Görög szónok és történetíró volt Demosthenes korában (l. Demosthenes). A macedon párthoz tartozott (l. u. o.). Jellemtelen ember volt, mint Demosthenes vádlója is szerepelt. Hízelt Demetrius Poliorcetesnek, Nagy Sándor utódai egyikének (l. Protogenes). Történelmi művéről mit sem tudunk (l. PIDE-RIT, Brutus, Index, 286. l. Stratocles a.).

Stratoniceai, 315. Stratonicea nevű cariai, kis-ázsiai városból valót jelent.

Suada, 59. A beszéd, a szónoklat istennője, a görögök *πειθώ*-ja, (l. Hor. epist. I. 6, 38. *Suadela*).

Sulla, l. Cornelius.

(*Servius*) *Sulpicius*, 62. (Camerinus, Cornutus.) Consul volt **S** Kr. e. 500-ban (Livius, II. 19. 1., l. még PIDERIT, Brutus, Index, *Sulpi-*
287. l. *Servius Sulpicius*. a.) *cus.*

(*Caius*) *Sulpicius Galba*, 98, 127, 128. Fia volt *Servius Sulpicius Galbának* (l. ezt), veje *Publius Licinius Crassus Mucianusnak* (l. ezt, l. még Cicero, De oratore I. 239.) Quæstor volt Kr. e. 120-ban. Kr. e. 110-ben *Caius Mamilius* néptribun javaslata értelmében Jugurthával folytatott üzelmek miatt elítélték (l. Jugurtha-féle összeesküvés és *Mamilius törvénye* (lex). Mint szónokot dícsérték.

(*Servius*) *Sulpicius Galba*, 80, 82, 86—89, 91, 94, 95, 98, 295, 333. Kr. e. 144-ben *Lucius Aurelius Cottával* együtt volt consul. Cicero *Servius Sulpicius Galbáról*, mint a legnagyobb latin szónokok egyikéről emlékezik meg műveiben (l. az itt id. h. és De oratore I. 40, hol *divinus homo in dicendó* szavakkal jellemzi, l. u. o. még I. 58. és I. 239. a.). A Kr. e. 150. évben *Servius Sulpicius Galba* mint prætor harczolt Hispaniában a lusitaniaiak ellen (l. Lusitanok), kiket utóbb arról biztosított, hogy nem lesz bántódásuk, ha önként megadják magukat. De midőn megadták magukat és lerakták a fegyvert, *Galba* megölette a védteleneket (lásd *Suetonius*, *Galba*, c. 3.). Ezen hitszegése miatt a rákövetkező évben, Kr. e. 149-ben *Lucius Scribonius Libo* néptribun (l. ezt) vád alá helyezte *Galbát* (l. *Livius*, Epit. XLIX. l. még *Quint.* XII. 1. 43. *Val. Max.* VIII. 1. 2. és Cicero, De Oratore I, 227 f.). Ekkor a nagy szónok oly hatásos beszédben védelmezte magát, és oly annyira meg tudta indítani a római népet, hogy *Galbát* akkor felmentették.

(*Caius*) *Sulpicius Gallus*, 78, 90. Prætor volt a Kr. e. 169, consul a Kr. e. 167. évben. A *Perseus macedoniai király* elleni háborúban szerepelt, mint *Lucius Aemilius Paulus* fővezér hadi tribunjá (l. *Lucius Aemilius Paulus*); Kr. e. 168-ban a *Pydna* melletti csata előtt holdfogyatkozást jövendölt, (l. Cicero, De re publica I. 23 és *Livius* XLIV, 37. *Cato maior* 49. stb.).

(*Quintus*) *Sulpicius Gallus*, 90. Az előbbeninek, *Caius Sulpicius Gallusnak* kiskorú fia értendő, a ki atyja halála után legközelebbi rokonának *Servius Sulpicius Galbának* törvényes gyámnoksága alá került, (l. Cicero, De oratore I. 228.).

S (*Publius*) *Sulpicius Rufus*, 182, 183, 201—205, 207, 214, 215, 226—228, 230, 297, 301, 304, 306, 307, 333. Született Kr. e. 124-ben. Kr. e. 88-ban mint néptribun szerepelt, ez évben lett Marius párthive is. Azelőtt az aristokraták pártján állott (l. Sulla és l. Marius a. ezen névmutatóban; l. még Cicero, *De oratore* I. 25.). A szövetségesek elleni háborúban is kitűnt a marsusok ellen harczolva. Politikai szerepléséről Velleius római történetíró (II. 18.) is megemlékezik. *Publius Sulpicius Rufus*ról, mint a legnagyobb latin szónokok egyikéről emlékezik meg Cicero (az itt idézett helyeken és *De or.* III. 11. III. 31. I. 131. I. 97, II. 12, 89, III. 47, l. még *De Harusp. respons.* 41.). A Kr. e. 88. évben, midőn a consulnak megválasztott Lucius Cornelius Sulla mint fővezér Mithridatés ellen Azsiába készült, Sulpicius mint néptribun javaslatba hozta, sőt erőszakosan keresztülvitte, hogy a fentemlített háborúban a fővezéri tisztet Caius Mariusra ruházta át a demagogok hatása alatt álló római nép. Sulla ekkor seregével Róma ellen indult s a várost bevette. Ez alkalommal sokan veszték el a menekülő néppártiak közül, köztük Publius Sulpicius Rufus is (l. Caius Marius és l. Lucius Cornelius Sulla).

(*Servius*) *Sulpicius Rufus*, 150—157. Kiváló jogtudós volt. A Kr. e. 65. évben mint praetor szerepelt, Kr. e. 63-ban Caius Licinius Murenával együtt a consulságra pályázott, s midőn a Kr. e. 62. évben nem őt, hanem Caius Licinius Murenát választották meg consulnak, Servius korteszüzelmekkel vádolta vetélytársát. Murenát ekkor Cicero (Hortensiussal és Crassussal együtt) védelmezte (l. Cicero, *Oratio pro Murena*). Servius csak a Kr. e. 51. évben szerepelt, mint consul (Marcus Claudius Marcellussal együtt). A Cæsar és Pompeius közti surlódások idejében eleinte a közvetítő szerepét játszotta Servius, utóbb azonban Cæsar pártjára állott. Mint kiváló jogtudóst későbbi írók is emlegetik (lásd Gellius N. A. II. 10, I. VII (VI) 12, 1.). Művei elvesztek. Sextus Pompeius szerint (*De orig. iur.* 43) csaknem 180 könyvre terjedtek a polgári jog (*ius civile*) különféle ágait tudományosan tárgyaló művei. Mint szónok is jeleskedett. (Quintil X, 1, 116.)

Syracusae, 63. (l. *Sicilia*). Az ó-korban Sicilia legnagyobb és leggazdagabb városá volt Syracusæ. A dór törzshöz tartozó görö-

gök alapították Kr. e. 734-ben. Eleinte a város a sziget délkeleti S partjához közel eső Ortygia szigetén terült el, később Sicilia szigetére is kiterjedt. Mikor a város legnagyobb kiterjedésű volt, Syracusaei, Sz. hegy lakosainak száma egy millióra rúgott. Syracusæ öt kerületből állott, u. m. az Ortygia, Achradina, Tycha, Neapolis és Epipolæ nevű kerületekből.

Syracusaei, 66. Syracusæ városából valót jelent.

Syrusi, 315. (l. Demetrius). Syrus (Syros) nevű görög szigetről valót jelent.

Szent hegy, l. Mons Sacer.

Tarcentum, 72. Déli Italiának (Calabriának) tengerparti városa T értendő.

Tarsumennus tó (lacus), 57. (Trasimenus l.) Italia Etruria nevű tartományának keleti részén volt a Tarsumennus (v. Trasimenus) nevű tó. E tó mellett Kr. e. 217-ben Hannibal megverte a rómaiakat, (l. Caius Flaminius). *Tarentum, Thebaei szónok.*

Caius Terentius Varro, 77. Lucius Aemilius Paulus consul-társa volt Kr. e. 216-ban. Ő volt főokozója annak, hogy a rómaiak Cannæ mellett oly csúfos vereséget szenvedtek a II. pún háború idejében (l. Lucius Aemilius Paulus és Cannæi vész, l. még Livius XXII, 38.).

(*Marcus*) *Terentius Varro*, 60, 205. A nagy tudós és polyhistor értendő (l. Lucius Aelius, 69, 205.). Született Kr. e. 116-ban Reate nevű, közép-italiai (sabin területen fekvő) városban. Meghalt Kr. e. 25-ben csaknem kilenczven éves korában. Összes művei hétszáz (700) könyvre terjedtek. Marcus Terentius Varro korának egész tudását felölelő elme volt, műveiben a tudományok csaknem minden ágával foglalkozott. Kitűnt mint költő, történet-tudós, bölcselő, grammaticus különösen pedig mint philologus és régiségbúvár (l. Cicero, Acad. I. 9.). Quintilianus (X, 1, 95.). *Terentius Varro vir Romanorum eruditissimus* szavakkal emlékezik meg róla. Varro legjelesebb művei elvesztek, nagyszámú munkáiból csak kettő maradt ránk *De lingua Latina* és *De re rustica*).

Thebaei szónok. 50. Thebæ nevű, közép-görögországi bæotiai városból való szónokot jelent.

T
Themistocles,
Theophrastus.

Themistocles, 28, 41—43. A nagy görög államférfiú és hadvezér értendő. Született Kr. e. 527-ben Athenæben. Mint hadvezér a görög perzsa háborúk idejében szerepelt (Kr. e. 480-ban Salamisnál). Mint a görög hajóhad szervezője kiváló érdemeket szerzett. A Piræus kikötő (l. Piræus) erős falát is ő építtette. Themistocles vetélytársa Aristides volt, az a kit a görögök mint a legbecsületesebb emberek, mint a legtisztább jellemek egyikét méltán tiszteltek. A Kr. e. 483. évben a két kiváló államférfiú közötti versengés azzal végződött, hogy Aristidest tíz évre számkivetették Athenæból. És Kr. e. 471-ben ugyanezen sors érte Themistoclest. Ellenségei, irigyei hazaárulással is vádolták, úgy hogy a nagy férfiú földönfutóvá lett, utóbb honfitársai hálátlansága miatt való elkeseredésében, Kr. e. 465-ben hazája ellenségéhez, Artaxerxes perzsa királyhoz menekült Susa városába. A királynak Themistocles felajánlotta szolgálatait. Midőn azonban Kr. e. 460-ban a perzsa királynak tett ezen ajánlata értelmében hazája, Görögország ellen hadat kellett volna vezetnie, hirtelen meghalt Magnesia városában, Kis-Ázsiában. A perzsa király, ki Themistoclesnek három város jövedelmét adományozta, és a nagy görög államférfiút magas méltóságra emelte volt, joggal követelhetette Themistocles szolgálatait, ez azonban hazája ellen harcolni mégsem akarván, — mint mondják — megmérgezte magát (lásd Cicero, *De oratore*, II. 299. III. 59. Thucydides I. 138, 3 ff. Diodorus Sic. 11, 58, Plutarchus, Themistocles 31. Cornelius Nepos, 10, 4. Cicero, *Lælius*, 42.).

Theodorus, 48. Byzantium városából való, Athenæben élő szónok és rhetor volt, a szónoklat elméletével irodalmilag foglalkozott. (Byzantium a mai Konstantinápoly városa.) Theodorus Lysiasnak volt kortársa, (l. Lysias, l. még reá vonatkozólag Plat. *Phædr.* p. 266. D. hol *λογοδαίδαλος*-nak azaz beszédalakítónak nevezi Theodorust, l. még Aristoteles, *Rhet.* III. 13. és Quintilianus III. 1, 11.)

Theophrastus, 37, 121, 172. Kiváló görög bölcselelő és szónok volt. Született Eresus városában, Lesbos szigetén Kis-Ázsiában. Plato kortársa és tanítványa volt, utóbb Aristoteles utódja a peri-

pateticusok iskolájában (l. Peripateticusok, l. még Cicero Orator. 62. és Quintilianus VIII. 1, 2.).

Theopompus, 66, 204. Chius szigetéről (Kis-Ázsiából) való ki-
váló történetíró volt. Isocrates (l. ezt) iskolájából került ki, a Kr.
e. 400. évtől a Nagy Sándor halálára következő évekig szerepelt.
Két nagy művet írt. Az egyik, a *Ἑλληνικά* című, Thucydides
nagy művének folytatását képezte, s magában foglalta a Kr. e.
412. évtől a Kr. e. 394. évig történeteket. (L. Thucydides.) E mű
12 könyvre terjedt. A másik munkában a *Φιλιππικά* címűben
macedoniai Fülöp és Nagy Sándor korával foglalkozott Theopom-
pus 50 könyvben. Mindkét mű elveszett. Theopompus stilusát
bizonyos szónokiasság jellemezte, (l. Cicero, De oratore II. 57.
Quintilianus X. 1, 74. l. még ezen névmutatóban az Ephorus cz.
cikket is).

Theramenes, 29. A peloponnesusi háború Athenæ bukásával
végződven (Kr. e. 404-ben), Athenæben a harmincz zsarnok uralma
lépett a demokratikus kormány helyébe. Ezen harminczak egyike
volt Theramenes (l. Critias). Ugyancsak 404-ben Kr. e. Critias, a
harminczak legkiválóbbika és Theramenes ellensége megölette
Theramenest, ki Thucydides szerint (VIII. 68.) szónokolni is tu-
dott, (l. Thucydides, l. még : Cicero, Tusc. I. 96. De oratore II.
93 III. 59.).

Thorius törvénye (lex), 136. Spurius Thorius néptribun tör-
vénye értendő, (l. alább : Spurius Thorius a.).

(*Spurius*) *Thorius*, 136. Néptribun volt a Kr. e. 120. és 110.
év közt. Ő hozta javaslatba (l. fentebb : Thorius törvénye), hogy
a Gracchusok földtörvénye (l. kül. Caius Gracchus és Gracchi)
akként módosíttassék, hogy a birtokosok földek átengedése he-
lyett bizonyos adót fizessenek. Az így befolyt összegeket azután a
szegény nép közt felosztották (l. Appian. Bell. Civ. I. 27. és Cicero
De oratore II. 284.).

Thrasymachus (Calchedonius), 30. Chalcedon (Calchedon)
nevű Byzantium átellenében fekvő tengerparti városból való böl-
csészet- és szónoklattanító volt. Született Kr. e. 455-ben. Athenæ-
ben működött, a hova Kr. e. 430-ban jött (l. Cicero, De oratore,
III. 59, 128. Or. 39.).

T
Thucy-
dides.

Thucydides, 27, 29, 43, 47, 66, 287. és köv. 294. Thucydides, a nagy görög történetíró született Kr. e. 456-ban (mások szerint 471-ben) Halimus nevű attikai községben; meghalt Kr. e. 396-ban. Szülei Oloros thráciai király nemzetségéből származtak. Anyai ágon valószínűleg Miltiadesnek, a marathoni győzőnek volt unokája Thucydides. Megírta a peloponnesusi háború első 21 évének történetét; e nagy művön, a melyet a későbbi tudósok nyolcz könyvre osztottak, haláláig dolgozott a nagy történetíró. A mű nem veszett el. Többféle kiadásban bírjuk, (l. alább). Thucydides maga is résztvett azon háborúban a melynek történetét megírta. Ezen háború a Kr. e. 431. évtől a 404. évig tartott. Pericles korában az athenæi állam hatalma tetőpontját érte, e nagy hatalmat irigy szemmel nézték Sparta és a dór államok. Ez volt oka a peloponnesusi háborúnak, a melyet azért neveztek el így, mivel amaz időben az athenæi állam és szövetségesei a Déli-Görögországban, a Peloponnesusban lakó dór államokkal, (első sorban Spartával) viseltek háborút. A háború a Kr. e. 404. évben azzal végződött, hogy Athenæ megszűnt Görögország uralkodó nagyhatalma, irányadó központja lenni, a felsőbbség, (*a hegemonia*) a győztes Spártára szállott (l. Pericles, l. Görögorsz., l. Athenæ, l. Critias, l. Theramenes). Thucydides mint történetíró nem éri be avval, hogy az eseményeket pontosan előadja, hanem arra is törekszik, hogy az események összefüggésének kapcsolatát, az emberi tettek rúgóit kimutassa, ő oknyomozó történetíró. Mindent kerül, a mi nem tartozik szorosan tárgyához, t. i. a háború leírásához; azért is hiába keresünk nála betoldásokat és kitéréseket. Hanem sűrűn előfordul, hogy a történeti személyek szájába beszédeket ad. Célját erre nézve ő maga kifejti, midőn mondja, hogy beszédei úgy vannak elmondva, a mint gondolta, hogy kinek-kinek a szóban forgó eseményekről beszélni kellett. Thucydides főleg ott használja ezen beszédeket, midőn a háború eseményeit legtitkosabb indító okaikkal együtt szemünk elé akarja állítani és főleg azon van, hogy kimutassa azon lelki állapotokat, a melyekből a személyek cselekvésmódja eredt. Thucydides stílusa egyszerű, keresetlen, de tömörségénél és túlságos rövidségénél fogva olykor homályos. (Lásd Thucydidesre vonatkozólag: Cicero

De oratore II. 56. l. még: Thucydides, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta ZSOLDOS BENŐ, I., II., III. k. Budapest, kiadja a M. T. Ak. Class. Phil. bizottsága, l. még SCHILL SALAMON, Görög Irodalomtörténet, Budapest, 1892. 108. l. 52. par.)

Thyestes, 78. Ennius római költőnek egy tragœdiája értendő, a *Thyestes* című (l. Ennius). E tragœdia tárgya Pelopsnak, (Agamemnon ösének) családjához fűződő mondákból volt merítve, (l. VAHLEN, *Ennianæ poeseos* rel. p. 140—144. l. még Cicero, *De oratore* III. 164.).

Timaeus, 63, 325. Görög történetíró volt. Született Tauromenium nevű siciliai városban. A Kr. e. 355. és 259. év közt élt. Hazájából menekülni kényszerülván, Athenæbe ment, hol több nagyobb műben megírta Italia és Sicilia régi korának, Pyrrhus háborúinak és Agatocles syracusæi zsarnoknak történetét. Timæus stílusát is — úgy miként Theopompusét — bizonyos szónokiaság jellemezte, (l. Sicilia, l. Theopompus). (Lásd még: Cicero, *De oratore* II. 58. Longinus *περὶ ὑψους* 4, 1.). Timæus művei elvesztek.

Timanthes, 70. Hírneves görög festőművész volt. A Kr. e. 400. év körül élt. Némelyek szerint a Déli-Görögországban, Corinthustól északnyugatra fekvő Sicyon városából, mások szerint a Mare Myrtoumban fekvő Atticától délkeletre eső Cythnus (Cythnos) szigetéről való volt. Nagy hírét különösen az Iphigenia feláldoztatását ábrázoló festményének köszönhette, (l. Cicero, *Orator*, 74. Plinius *Nat. Hist.* XXXV. 10, 36; Quintilianus II. 13, 13.). Iphigenia Agamemnon görög király leánya volt, kit atyja, mivel a görögöket kedvezőtlen szelek marasztalták Aulis kikötőjében (Bœotiában), a midőn Troia ellen készültek, Calchas jós tanácsára Artemis istennőnek volt kész feláldozni, l. Euripides *Iphigenia* cz. drámáit és GOETHE *Iphigenie auf Tauris* cz. szindarabját). *Er zeichnete sich überhaupt durch die Gabe aus, in der Motivirung künstlerischer Aufgaben solche Momente aufzufinden, welche nicht nur die Sinne befriedigen, sondern noch mehr den Geist des Beschauers zum Nachdenken über das unmittelbar Dargestellte hinaus anzuregen geeignet erscheinen: intelligitur plus semper quam pingitur*, (l. PIDERIT, *Brutus*, Index, 290. l. Timan-

Tthes a.). *Mit ihm schliesst Cicero die Gruppe von Künstlern, die er als Repraesentanten der älteren Kunstübung im Gegensatz zu der jüngeren fasst, deren Höhepunkt Apelles ist, und mit welchem sie sich allerdings in Hinsicht auf allseitige technische Vollendung nicht zu messen vermochte*, (l. u. o. Index, 290. l. Timanthes a.)

*Tinca,
Trójai
idők.*

(*Titus*) *Tinca* (Placentinus), 172. Északi Italiának (Liguriának) Placentia (Piacenza) nevű városából való volt. (Róla Quintilianus I. 5, 12. a. emlékezik meg.)

Tisias, 46., (l. Corax). Corax-szal együtt megírta az első rendszeres szónoklattant, (l. Cicero, De oratore I. 91.). Tisias, úgy miként mestere Corax sicíliai származású volt. Mindketten mint rhetorok és szónoklattani írók (*τεχνολογοί*) nevezeteseek. Tisias később Thurii városában (Déli-Italiában) tartózkodott, s itt az ő tanítványa lón Lysias is. Utóbb Gorgiassal együtt Athenæbe költözött, a hol Isocrates is hallgatta őt, (l. Lysias, l. Gorgias, l. Isocrates).

Titinia, 217. Az itt idézett helyen említett per és Titinia személye egyébként ismeretlen.

(*Caius*) *Titius*, 167. Szónok volt, a Kr. e. 100. év körül szerepelt, (l. PIDERIT, Brutus, i. k. Index, 290. l. Caius Titius a.).

(*Sextus*) *Titius*, 225. Tribun volt a Kr. e. 99. évben. Cicero (de oratore II. 48. a.) *sediciosus civis et turbulentus* szavakkal jellemzi. Sex. Titius mint tribun Lucius Appuleius Saturninus nyomdokain haladt, (l. Lucius Appuleius Saturninus). A nép kegyét földtörvénynyel (*lex agraria*) igyekezett megnyerni, miként a Gracchusok és mások is. Ezért Antonius, a szónok, hevesen megtámadta. Utóbb számkivetették Sextus Titiust; (l. Cicero, pro Rabirio, perd. reo, 24.)

Torquatus, l. Manlius.

Törvény, l. Lex.

Triarius, l. Valerius.

Trójai idők, 40. A trójai hősök kora értendő, (l. Cicero Tuscul. V. 7., hol *heroicis aetatibus* szavakkal emlékezik meg e korról). Paris trójai (kis-ázsiai) királyfi, Helenát, Menelaus görög (argusi) király feleségét elrabolta. A görög fejedelmek ezért hadat indítottak Troia ellen.

(*Quintus*) *Aelius Tubero*, 117, 118. *Lucius Aemilius Paulus* T
Tubero,
Tullius
(M. Tul-
lius
Cicero).
leányának, *Aemiliának*, az ifjabbik *Scipio* nővérének fia értendő,
(*l. Lucius Aemilius Paulus* és *l. Publius Cornelius Scipio Africanus Minor*). Kr. e. 133-ban mint néptribun szerepelt és *Tiberius Gracchus* ellen foglalt állást, (*l. Tiberius Gracchus*). *Panætius stoeicus* bölcésznek tanítványa volt, (*l. Panætius* és *l. Stoeicusok*). Neki ajánlotta *Panætius De dolore patiando* című könyvét (*l. Cic. De orat. III. 87. De finibus IV. 9, 23. pro Murena 75.*) *Publius Scipio Africanus Minor* fölött halotti dicsérő beszédet (*laudatio funebris*) mint a legközelebbi rokonok egyike *Quintus Aelius Tubero* is tartott. A halotti beszéd szerzője azonban *Laelius*, az elhunyt *Scipio* barátja volt, (*l. Cicero, De oratore, II. 341. Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius*).

Tuditanus, *l. Sempronius*.

Manlius Tullius (*Longus*), 62. Consul volt Kr. e. 500-ban, (*l. Livius, II. 19, 1. Consules Ser. Sulpicius Manlius Tullius; nihil dignum memoria actum, l. még Serv. Sulpicius*).

(*Marcus*) *Tullius Cicero*, sok. hely. (1 k. 12, 15—21, 61. k. 74, 150, 151, 157, 161, 164, 232, 271; köv. 277, 296, 298 k. 303—319, 322 k. 330 k.). Kr. e. 106-ban született, (*l. Gellius N. Att. XV. 28, 3. Q. Caepione et Q. Serrano consulibus ante diem tertium Nonas Januarii mensis M. Cicero natus est*). A római lovagrendből való atyja birtokos volt *Arpinum* nevű latiumi (italiai) város mellett s itt atyja birtokán *Arpinum* mellett (Kr. e. 106-ban, január 3-án) született a nagy szónok és államférfiú. (Lásd: *BOISSIER GASTON*nak ezen fordítás 'Bevezetés' cz. szakaszában idézett művét. Lásd még: *PIDERIT, Brutus, 233. l. (Index) M. Tullius Cicero a., hol életrajzi adatokat is találunk, úgy, mint itt alább*).

Kr. e. 88-ban *Cicero* Rómában *Philot* és *Molot* hallgatta, (*l. Pilo* és *l. Molo*).

Kr. e. 81-ben *Cicero* első beszédét tartotta *Quinctiusért* (*pro Quinctio l. Gell. N. A. XV. 28, 3.*)

Kr. e. 80-ban *Sextus Roscius Amerinusért* (*pro S. Roscio Amerino*) tartott védőbeszédet.

Kr. e. 79-ben *Athenæbe*, Kr. e. 78-ban *Rhodusba* utazott *Cicero*, hogy magát a bölcseletben és szónoklatban tovább képezze.

T

(M. Tul-
lius

Cicero). *egit*), köztük egyet Q. Roscius színészért (*pro Q. Roscio Comedo.*)

Kr. e. 75-ben *quæstor* volt Siciliában. (Ugyanakkor Hortensius mint *curulisi ædilis* szerepelt.)

Kr. e. 74-ben visszatért Rómába.

Kr. e. 70-ben *divinatio in Cæcilium* és *in Verrem* czímen ismert beszédeit tartotta meg.

Kr. e. 69-ben Cicero *curulisi ædilissé* lett. (Ugyanezen évben Hortensius mint *consul* szerepelt.)

Kr. e. 66-ban Cicero mint *prætor de imperio Cn. Pompeii* és *pro Cluentio* czímen ismert beszédeit tartotta meg.

Kr. e. 65-ben *in Cornelium* czímen ismert beszédeit tartotta meg. (Ez évben tért vissza T. Pomponius Atticus Athenæből Rómába.)

Kr. e. 63-ban *consul* volt Cicero. Ez évben tartotta meg Catilina elleni híres beszédeit (*Orationes consulares.*)

Kr. e. 58-ban ellenségei (Publius Clodius néptribun kezdeményezésére) keresztülvitték Cicero száműzetését. (L. *Calpurnio Pisone Caesonino, A. Gabinio* *cons.*)

Kr. e. 57-ben Cicerót a száműzetésből visszahívták Rómába (*P. Cornel. Lentulo, Q. Cæcilio Metello* *cons.*)

Kr. e. 53-ban Cicerót augurrá választották. (Lásd: Magyarázó jegyzetek 3. a.)

Kr. e. 51-ben Cicero *proconsul* volt Ciliciában.

Kr. e. 50-ben Ciliciából Rómába tért vissza. Visszautaztában Rhodusban tudta meg, hogy Quintus Hortensius (Kr. e. 50-ben) meghalt. (Brutus I. 1.)

Kr. e. 49-ben kitört a polgárháború Cæsar és Pompeius közt. Kr. e. 48-ban a pharsalusi ütközet után megölték Pompeiust. Kr. e. 44-ben a *senatusban* Cæsar esett áldozatul az összeesküvőknek, (l. id von. SHAKSPERE, Julius Cæsar cz. tragoediáját, a melyben Marcus Antonius *consul* szerepel mint Cæsar végrendeletének végrehajtója, ki a meggyilkolt dictator felett a népet megrázó és fellázító beszédet tart). Kr. e. 44-ben ez itt említett Marcus Anto-

nius consul ellen, ki a főhatalmat akarta magához ragadni, hírneves philippikáit, *orationes Philippicae in Marcum Antonium* ^{Turius, Tusculanum.} tartotta meg Cicero. *Philippikáknak* nevezte ezen beszédekét, mert hasonlóak voltak azokhoz, a melyeket Demosthenes tartott macedoniai Fülöp, Nagy Sándor atyja ellen (l. Demosthenes). Kr. e. 43-ban Octavianus, Antonius és Lepidus megalkották a II. triumviratust (l. Cneius Pompeius Magnus). Antonius ekkor Cicerot halálra kereste és deczember 7-én Formiæ nevű latiumi (italiai, tengerparti) város mellett (Kr. e. 43-ban) Marcus Antonius fegyveresei megölték a nagy szónokot.

Cicero mint szónok számos ügyben szerepelt Quintus Hortensiussal együtt (l. Quintus *Hortensius* Hortalus, l. még Ciceróra von. ezen fordítás: *Bevezetés* cz. szakaszát).

(*Lucius*) *Turius*, 237. Ismeretlen.

Tusculanum, 20, 300. Cicero birtoka és nyaralója értendő, mely Tusculum nevű latiumi (italiai, Rómától délkeletre eső) város mellett volt, (l. Cicero, ad Att. IV. 2, 8.).

Ulixes, 40. Homerus nagy eposainak kiváló alakja, az Odyssea hőse értendő, az *isteni Odysseus*, latinosan Ulixes vagy Uli-ses. Homerus Odysseus (v. Ulixes) szónoki tehetségét is magasztalja, (l. Homeri Ilias I. 214. és köv. verseit).

(*Decius*) *Valerius (Soranus)*, 169. Quintus Valerius Soranus ^{Vale-rius.} fivére volt, (l. Quintus Valerius Soranus). Egyébként nem ismeretes.

(*Quintus*) *Valerius (Soranus)*, 169. Sora nevű latiumi (italiai) a Liris folyó mellett fekvő római gyarmatból való volt. Sora nem messze volt Arpinumtól, Cicero szülővárosától (l. Marcus Tullius Cicero). Quintus Valerius Soranust Cicero (De Or. III. 43.) *literatissimusnak* nevezi. Mint tudós grammatikust és régiségbúvárt. Marcus Terentius Varro is nagyon becsülte Quintus Valerius Soranust, ki mint költő is szerzett némi hírnevet.

(*Lucius*) *Valerius Flaccus*, 224. Consul volt Kr. e. 100-ban Caius Mariussal együtt, (l. Caius Marius).

(*Marcus*) *Valerius Maximus*, 54., (l. Sacer mons). Mint dicta-

V
Valerius.
tor szerepelt a Kr. e. 494. év körül, midőn a szorongatott, eladósodott plebejusok megszállották a *Mons Sacer* nevű magaslatot, (l. *Sacer Mons*). Livius szerint (II. 32.) ekkor Menenius Agrippa volt az, a ki a lázongó népet lecsendesítette, (l. még Marcus Valerius Maximusra vonatk. Livius II. 30. II. 31. Valer. Max. VIII. 9, 1.).

(*Marcus*) *Valerius Messala*, 328. Marcus Valerius Messala (Niger) fia értendő (l. Marcus Valerius Messala Niger). Anyja Hortensia, Hortensiusnak, a nagy szónoknak nővére volt, (l. Quintus *Hortensius* Hortalus). Consul volt Kr. e. 53-ban, Kr. e. 51-ben pedig mivel állítólag megvásárolta a szavazatokat, a midőn a consulságra pályázott, kortesüzelmek miatt (*ambitus*) vád alá helyezték. Nagybátyja, Quintus Hortensius védte ekkor a bírák előtt Marcus Valerius Messalát, és a bírák felmentették a vádlottat. Ez az ítélet nem volt a nép kedve szerint való, s midőn a védő Hortensius a felmentő ítélet kihirdetése után a színházban megjelent, a nép zajosan tüntetett ellene, (l. Cicero, ad Fam. VIII. 2, 1. Valer. Max. V. 9, 2.).

(*Marcus*) *Valerius Messala* (Niger), 246. Consul volt a Kr. e. 61. évben Marcus Pupius Piso Calpurnianussal együtt, (l. Marcus *Pupius* Piso Frugi Calpurnianus, lásd még reá vonatk. Cæsar, Bell. Gall. I. 2.). Állítólag ez a Messala vette rá Cicerót arra, hogy Sextus Roscius Amerinus védelmét elvállalja, (l. Cicero, oratio p. Sex. Roscio 149.).

(*Lucius*) *Valerius Potitus*, 54. A törvények megalkotásával és összeírásával megbizott, majd utóbb ezen czímen zsarnoki hatalommal uralkodni akaró u. n. *decemvirek* (*decemviri consulari imperio legibus scribundis*), a tizek korában, vagyis inkább ezen tizek bukása után, a Kr. e. 448 évben Marcus Horatiussal együtt consul volt. A nép fölött zsarnokoskodni akaró patricius decemvirek (l. Appius Claudius) bukása után az itt említett két consul népszerű törvényei helyreállították a békét az aristocraták és a nép közt, (l. Livius III. 39. és köv. 49, 53, 55.).

(*Caius*) *Valerius Triarius*, 265, 266. Cneius Pompeius Magnus hajóhada egy részének parancsnoka volt, (l. Cneius *Pompeius* Magnus). A pharsalusi csatában résztvett (l. Cæsar, Bell. Civ. III.

92.) és Kr. e. 48-ban halt meg. Cicero *De finibus bonorum et malorum* czímű művében (1, 2.) is szerepel Triarius (l. Cicero, *De fin.* I. 13, 25.).

V
Varius
tör-
vénye,
Vettius.

Varius törvénye (lex), 205, 304. Quintus Varius Hybrida törvénye értendő, (l. alább Quintus Varius Hybrida).

(Quintus) Varius Hybrida, 182, 221, 305. Hispaniai születésű, Sucro nevű keleti-hispaniai városból való, rossz hírű ember volt, a kinek *propter obscurum ius civitatis* a Hybrida vagyis fattyú nevet adták, (l. Cicero, *De orat.* I. 117.). A senatorok és a lovagrendiek közt már eredetileg is meglévő ellenségeskedést még szította Quintus Varius, és Kr. e. 91-ben mint néptribun előállott egy törvénnyel, (l. *Varius törvénye*) vagyis javaslattal, melynek értelmében mint hazaárulók büntetendők mindazok, a kik okozói voltak annak, hogy a római nép szövetségesei kénytelenek voltak fegyvert fogni (*quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent*). E javaslat értelmében megindították a vizsgálatot, és a legelőkelőbb senatorokat, mint a *bellum sociorum* vagyis szövetségeselek háborújának okozóit Kr. e. 90-ben törvény elé idézték és elítélték. (A Kr. e. 90. évtől a 88-ig tartott a *bellum sociorum* vagyis szövetségeselek háborúja, melynek főoka az volt, hogy a rómaiak a nem római itáliaiaknak a polgári jogot nem akarták megadni, l. Marcus Livius Drusus 182, 222.) De már a rákövetkező évben, Kr. e. 89-ben Variust a saját törvénye értelmében száműzetésre ítélték. Quintus Varius Hybrida száműzetésben halt meg, nem tudni hol és mi módon (l. Cicero, *De nat. deor.* III. 81.).

Varro, l. Rubrius, Terentius és Visellius.

Velina, l. Annius.

(Marcus) Vergilius, 179. Néptribun volt a Kr. e. 87. évben, (l. Plutarchus, Sulla, c. 10.).

Vesta papnői, Vestaszüzek, 160, 236. Vesta, a házi tűzhely és otthon istennőjének hat papnője, a Vestaszüzek értendők. E papnők kötelessége volt az örök tüzet őrizni Vesta istennő templomában, melyet a város közös tűzhelye gyanánt tiszteltek a rómaiak. (Vesta istennőnek a görög mythusban Hestia felel meg.) A Vesta-papnőket szüzességi fogadalom is kötelezte.

Quintus Vettius Vettianus, 169. Talán ugyanaz értendő, kit

V Lucilius a költő (l. Caius Lucilius) vidékies, parlagias kiejtése miatt gúnyolt satiráiban.
Veturius, Volscusok. (Lucius) Veturius Philo, 57. Consul volt Kr. e. 206-ban, (l. Livius XXVIII. 10, 8. XXIX. 11, 9.).

(Caius) Vibius Pansa, 218. Néptribun volt Kr. e. 51-ben, consul Kr. e. 43-ban. Ez évben, Kr. e. 43-ban consultársával Aulus Hirtiusal együtt harczolt a Cæsar meggyilkoltatása után főhatalomra törekvő Marcus Antonius ellen, Mutina városa mellett (Éjszaki Italiában, Gallia Cispadanában). E csatában Hirtius és Pansa, a két consul elesett (l. Ovid. I. 1, 1. és l. Marcus Tullius Cicero). Pansa Cæsar párthíve volt, (l. Caius Julius Cæsar, dictator, 218, 248. stb.). A szónoklatban Cicero volt mestere, (l. Cicero, ad Fam. VI. 12, 2. és Suetonius, De rhet. c. 1.).

Viriathus, 84. (l. Caius Laelius Sapiens). A rómaiaknak igen nehezen sikerült meghódítaniok Hispaniát. A lusitanok között, kik a mai Portugal vidékén laktak, Viriathus nevű hős támadt, ki földieit a rómaiak ellen vezérelte. Bár előbb csak juhász volt, mégis egyik csatát a másik után megnyerte, s a lusitanok végre megtették királyuknak. Caius Laelius Sapiens sem igen tudott vele boldogulni, bár csúfos vereséget, úgy mint a többi római hadvezérek, Laelius nem szenvedett. Viriathus több évig harczolt a rómaiak ellen, s rákényszerítette őket, hogy vele békét kössenek. E békét Kr. e. 152-ben kötötte meg Quintus Maximus Servilianus consul Viriathussal. De Quintus Maximus Servilianus consul utódja, Quintus Servilius Cæpio megszegte a békét, haddal támadta meg a lusitanokat, s megvesztegette Viriathusnak három bizalmas emberét, kik azután orozva meggyilkolták a királyt, Kr. e. 140-ben.

(Caius) Visellius Varro, 264. Caius Aculeo római lovagnak és Helviának, Cicero nagynénjének (*matertera*) fia, tehát Cicero unokatestvére volt (*consobrinus*). Fáradozott azon, hogy Cicerót száműzetéséből visszahívják. Fiatalon, mint *curulis-ædilis* viselt ember halt meg, (l. Marcus Tullius Cicero).

Volscusok, 41. Volscorum bellum (l. Caius Marcius Coriolanus). Az i. h. említett háború a Kr. e. 491. év körül lehetett. A volscusok (Volsci) Latium déli részén laktak. Félelmes ellenségei voltak a rómaiaknak.

Xanthippus, 44. (?) Pericles atyja értendő (l. Pericles).

Xenocles, (*Adramyttenus*) 316. *Adramyttium* nevű kis-ázsiai (mysiai) városból való kiváló szónoklattanító (*rhetor*) és szónok volt, az ázsiai szónoklatmodor kitünő képviselője, és Cicero oktatója s kíséréje ázsiai útjában, (l. Strabo, XIII. c. 1, 66. p. 614.).

Xenophon, 292, 132, 112. Socrates tanítványa, a hirneves görög író értendő, (l. Socrates). Xenophon, Gryllos fia Athenæben született Kr. e. 434. körül, meghalt Kr. e. 359. körül. Művei közül legnevezetesebbek a *Cyrus neveltetése* (*Cyropaedia*), a *Hellenica* vagyis *Görög történetek*, az *Anabasis* vagyis *Felvonulás* és a *Socrates nevezetességei* (*Memorabilia*, görögül *Ἀπομνημονεύματα*) címűek. A *Cyrus neveltetése* (*Κύρου παιδεία*) című műben Xenophon az idősebb Cyrust, a perzsák első királyát a valódi uralkodó mintaképeül állítja elénk. A címből következtetve, csak Cyrus neveltetésének leírását várnók, de a munka Cyrus egész élet-történetét tárgyalja. A cím valószínűleg a könyv czéljának megfelelőleg arra akar utalni hogy a király sikerei és jó uralkodásának elvei helyes nevelésén alapszanak. Xenophon finom, szellemes stilusát és folyékony előadását a régiek nagyrabecsülték, Xenophont *mézédes beszédűnek*, *atticai méhnek* nevezték el, (l. Cicero, or. 32. Suidas. Cic. Or. 62. Diog. Laert. II. 57.).

Zeuxis, 70. Alsó Italiának Heraclea nevű városából való kiváló görög festőművész volt. Ő és vetélytársa, Parrhasius a peloponnesusi háború idejében volt virágában, a Kr. e. 397. évig, (l. Thucydides). Művei közül a centaurus-családot, a Helenát, a Penelopét, továbbá egy szőlőfürtöket ábrázoló festmény kiváló plasztikájuk, természetű ábrázolásuk miatt nagyhírék voltak, (l. PIDERIT, Brutus, i. k. Index 294. l. Zeuxis a.). *Grossartige epische und historische Compositionen derart, wie Ilions Untergang oder die Unterwelt von Polygnot, sind bei ihm nicht zu finden. Ebenso ging ihm das Ethos Polygnots ab; er war mehr auf das materische, auf die äussere Erscheinung der Dinge, auf Illusion gerichtet*, (l. PIDERIT, i. m. u. o. l. még Polygnotus a. is). A színezés Zeuxisnál még igen gyarló volt, a későbbi idők fejlett festészeti technikájához képest, (l. PIDERIT, i. m. u. o.).

FÜGGELÉK.

A mű tartalma és felosztása.

(A számok az illető paragrafusokat mutatják.)

I. BEVEZETÉS. (PROOEMIUM.) Cicero itt először is felemlíti azon *belső indító okokat*, a melyek őt a római szónoklat történetének megírására bírták. (1—10.) Felhozza azután, hogy mint *külső indító ok* Brutus és Atticus látogatása arra készítette őt, hogy tárgyát teljesen kifejtse és kidolgozza. (10—21.) Áttér ezután a tulajdonképeni tárgyalásra. (21—25.)

II. TÁRGYALÁS. (TRACTATIO.) Itt a római szónoklat történetét megelőzi a görög szónoklatnak, még pedig úgy a gyakorlati szónoki próza, mint a görög szónoklat elméletének rövid története. (25—39. illetőleg 52.) Csak ezután tér át Cicero a római szónoklat történetének előadására. (52—53.)

1. *Felsorolja először azon régi (történelmi idők előtti) rómaiakat*, kikről nem tudni, csak sejthetni, hogy szónokok voltak. (53—57.)

Majd felemlíti azokat, a kiket a hagyomány szerint már szónokoknak tartottak. (57.)

Az első, a kiről hiteles hagyomány alapján tudjuk, hogy szónok volt és hogy annak is tartották, *Marcus Cornelius Cethegus* volt. (57—61.)

2. *A tulajdonképeni történelmi korszak csak ezután kezdődik.* E korszakban a római szónoklat fokozatosan fejlődik. Cicero megkülönbözteti benne :

A) a) A *Marcus Cato (Censorius)*-tól *Servius Galbáig* (61—82.),

b) a *Servius Galbától* a *Gracchusokig*, (82—96.),

c) a *Gracchusoktól* *L. Crassusig* (94. ill. 96—138.) terjedő korszakot.

Ezen a Gracchusoktól L. Crassusig terjedő korszakban a legkiválóbb szónokok voltak a sok közül: *M. Aemilius Lepidus Porcina* (94—103.), *Tiberius Gracchus* és *C. Carbo* (103—110.), *M. Aemilius Scaurus*, *P. Rutilius Rufus* (110—117.), *Q. Aelius Tubero* (117—122.), *C. Scribonius Curio avus* (122—125.), *C. Gracchus* (125—127.), végre *Q. Lutatius Catulus* (127. illetőleg 132—138.), *Q. Lutatius Catulus* már némileg a következő korszakba tartozik, mintegy átmenetet képez. Ez a most következő korszak:

B) *Antonius* és *Crassus* szónokok, vagyis a római szónoklat első virágzásának korszaka, a midőn már aránylag tökéletes szónoki művészetről lehetett szó.

a) Cicero először is ezen korszaknak két nagy, vezérlő szerepet játszó szónokát, *Antonium* (139—143.) és *Crassum* (143—165.) jellemzi.

Majd felemlít ezen korszakból több csekélyebb jelentőségű szónokot is. (165—169.)

Felsorolja ezután a nem Róma városából való, a nem fővárosi, a vidéki szónokokat. (169—173.)

Kiemeli azután *Antonius* és *Crassus* kortársai közül mint legkiválóbbakat *L. Philippus* (173., 174—177.) és *C. Julius Caesar* *L. F. Strabo* (177., 178—181.) szónokokat.

E helyütt Cicero megokolja azt, hogy miért említett fel oly sok jelentéktelen szónokot is. (181—182.)

b) A római szónoklat további fejlődésében mintegy új korszakot alkotnak *Antonius* és *Crassus* tanítványai: *Cotta* és *Sulpicius* szónokok.

E két szónoké volt az elsőség, úgy a szakértők, mint a közönség ítélete szerint. (182—183.)

Itt kifejti Cicero, hogy akkor, a mikor valamely szónokról ítéletet mondanak, a szónoki művészet szakértő kritikusának ítélete mily viszonyban áll a közönséges (*laikus*) hallgató ítéletéhez. (183—201.)

Majd ezután áttér az említett két, külön korszakot alkotó nagy szónokra. (201—202.) Itt következik:

Cotta és *Sulpicius* jellemzése. (202—210.)

Ezen két nagy szónok mellett harmadikként némelyek szerint *C. Scribonius Curio* (pater) állott, ki azonban mégis inkább csak családi, hagyományos nyelvtisztaságának, helyes latin beszédének köszönhetette dicsőségét. (210—221.)

Több ezen korszakbeli szónok felsorolása után (221—226.) külön kiemeli Cicero még *P. Antistius* (226—228.) és *L. Cornelius Sisenna* (228—229.) szónokokat, a kik mintegy előkészítői a most következő korszaknak. Ezen korszak:

C) Hortensius és *Cicero*, vagyis a római szónoklat második virágzásának s egyuttal legmagasabb fokú fejlettségének, a minden tekintetben tökéletes szónoki művészetnek korszaka.

a) Az író itt először *Hortensius* életével és szónoki működésével foglalkozik. (229—231.)

Majd *Hortensius* kortársait készül felsorolni. (231—233.)

Nem akarván ezek közül a *Brutus* című mű dialogusa idejében még élőket felemlíteni, *Hortensius*nak csakis ez említett időben már nem élő kortársait sorolja fel. (233—247.)

Hortensius amaz időben még élő kortársainak, *Marcus Claudius Marcellus* és *C. Julius Caesarnak*, a dictatornak jellemzését *Brutus*ra és *Atticus*ra bízta. (248—249.)

Itt következik e két szónok: *Marcus Claudius Marcellus* (249—251.) és *C. Julius Caesar* (251—263.) jellemzése. *Caesar* érdemei a történetírás és nyelvtudomány körül. (258—263.)

Itt Cicero, megemlékezvén *Caesar*ról, hangsúlyozza, hogy a szónok politikai jelentősége mégis csak nagyobb a hadvezérénél. *Caesar* hatalmának növekedtével ugyanis a politikai szónoklat néma lőn, az akkori közfelfogás szerint csakis a jó katonának volt becsülete, — a szónokoknak vissza kellett vonulniok. Cicero tehát itt a közvélemény ellen fordul. (L. Bevezetés X. l.)

Majd ismét *Hortensius*nak az előbb említett időben már elhalt kortársai közül többeket felsorol. (263—269.)

Megokolja ezután, miért említi ezeket. (269—272.)

Végül kiemeli közülök *C. Calpurnius Piso Frugi* (272—273.) *M. Caelius Rufus* (273—274.) és *M. Calidius* (274—279.) szónokokat.

Áttér ezután (279—280.) két, kora virágában elhalt szónok:

C. Scribonius Curio (filius) és *C. Licinius Calvus* jellemzésére. (280—284.)

Calvus jellemzéséből kifolyólag Cicero e helyütt (284—292.) hevesen kikel az u. n. *attikus*, azaz azon latin szónokok ellen, a kik a nagy attikai szónokokat a *genus dicendi tenue* túlhajtásával akarták utánozni. (L. Bevezetés XV. l.) Ez *attikusok* legkiválóbb képviselője ugyanis éppen *C. Licinius Calvus* volt.

E helyütt most a mű dialogusában *Pomponius Atticus* bíráló megjegyzéseket fűz az eddig elmondottakhoz. Atticusnak sehogyszem tetszik, hogy Cicero oly sok szónokot említett, hogy olyanokról is megemlékezett, a kik említésre sem méltók, s hogy oly bőven osztogatta az elismerést. Különösen a régiebb latin szónokokra, első sorban *Cato* (Censorius)-ra vonatkozólag sehogyszem tud Atticus megegyezni Ciceróval, a ki *Catot* felette magasztalta. (65—69.)

Atticussal szemben most Cicero védelmébe fogadja *Catot* és a régi latin szónokokat, mint a kiket csak azért nem méltányolnak eléggé az utódok, mivel e régi szónokok beszédeit nem olvassák, nem ismerik. (292—301.)

b) Itt áttér Cicero *Hortensius* jellemzésére.

Hortensius szónoki egyéniségét és szónoki pályáját ismertetve egyuttal önmagáról is megemlékezik az író.

Ilyképen a kettős jellemzés folyamán egybeszővődnek:

a) *Hortensius* első virágzásának kora és *Cicero* kezdő, tanuló évei Rómában. (301—308.)

β) *Hortensius* fénykora és *Cicero* további szónoki kiképeztesének ideje, nevezetesen a külföldön töltött évek. (308—317.)

γ) *Hortensius* későbbi évei, szónoki művészete hanyatlásának kora, a midőn a nagy szónok már kénytelen meghátrálni nagy vetélytársa, *Cicero* előtt. (317—329.)

III. Zárószó. (EPILOGUS.) Az író arra buzdítja *Brutust*, hogy daczára a mostoha politikai viszonyoknak, bölcseleti és szónoklati tanulmányait lankadatlan kitartással folytassa, hogy majdan, szerencsésebb közállapotok mellett képességeit érvényesíthetvén, kiváljék a szónokok nagy tömegéből, s egykor a római szónoklat legnagyobbjainak neveivel együtt említsék a *Brutus* nevét is.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	V
Bevezetés	IX
Marcus Tullius Cicero Brutusa	1
Magyarázó jegyzetek	247
Betűrendes magyarázó névmutató	357
Függelék	460

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

Kiadja a M. Tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 3 K 20 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CATULLUS VERSEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K 60 f. — Latinul és magyarul 4 K.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K. — Latinul és magyarul 3 K 20 f.

CICERO A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSZRÓL.

Szövegét megállapította, ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri J.**

Ára füzve 3 K. — Latinul és magyarul 5 K.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK

NÉGY KÖNYVE.

Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte **Dr. Bozóky Alajos.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

THUKYDIDES.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő.**

I. kötet. I., II. és III. könyv --- 2 K 80 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.

II. kötet. IV. és V. könyv --- 1 K 60 f. Görögül és magyarul 2 K 80 f.

III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 2 K — f. Görögül és magyarul 4 K — f.

Mind a három kötet egy kötetbe füzve magyarul, iskolai kiadás 4 K 80 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Fordította és jegyzetekkel kísérte

Dr. Barna Ignác.

Bevezetéssel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON THEAITETOSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 1 K 20 f. — Görögül és magyarul 2 K 40 f.

GÖRÖG ANTHOLOGIALBELI EPIGRAMMÁK.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 2 K. — Görögül és magyarul 4 K.

Folytatás a tuloldalon.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

CATO BÖLCΣ MONDÁSAI.

Szövegét megállapította, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Geréb József.**

I. kötet. I—III. könyv. 2 K 80 f. — Görögül és magyarul 5 K 60 f.

II. kötet. IV—VI. könyv. 2 K 40 f. — Görögül és magyarul 4 K 80 f.

III. kötet. VII—IX. könyv. 2 K 80 f. — Görögül és magyarul 5 K 60 f.

LYKURGOS BESZÉDE LEOKRATES ELLEN.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Fináczy Ernő.**

Ára füzve 1 K — Görögül és magyarul 1 K 40 f.

C. Velleius PATERCULUS. Róma történetéről irt két könyve.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Szölgyény Ferenoz.**

Ára füzve 1 K 60 f. — Latinul és magyarul 3 K.

DEMOSTHENES BESZÉDEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Gyomlay Gyula.**

Második rész. Második kötet.

Ára füzve 4 K. — Görögül és magyarul 6 K.

SUETONIUS TRANQUILLUS.

CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Székely István.**

Ára füzve 4 K 80 f. — Latinul és magyarul 8 K.

PROPERTIUS ELÉGIÁI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON EUTHYPHRONJA,

SOKRATES VÉDŐBESZÉDE, KRITONJA ÉS PHAIDONJA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 2 K 40 f. — Görögül és magyarul 4 K.
